T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Doktora Tezi

KUR'ÂN'IN ŞİRK TANRILARINI RED USÛLÜ

Ahmet GEZER

13932310

Danışman

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK

Diyarbakır 2019

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Doktora Tezi

KUR'ÂN'IN ŞİRK TANRILARINI RED USÛLÜ

Ahmet GEZER

13932310

Danışman

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Kur'ân'ın Şirk Tanrılarını Red Usûlü" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

30/12/2019

Ahmet GEZER

T.C

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Ahmet GEZER tarafından yapılan "Kur'ân'ın Şirk Tanrılarını Red Usûlü" konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında **DOKTORA** tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin	
Ünvanı	Adı Soyadı
Başkan:	Prof. Dr. Muhammed ÇELİK
Üye :	Prof. Dr. Abdulaziz HATİP
Üye :	Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI
Üye :	Prof. Dr. Ali AKAY
Üye :	Doç. Dr. Hayreddin KIZIL

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 19/12/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

..... /..... /20

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın birliği inancına aykırı düşüncelerin ve inançların yanlışlığını ortaya koymak, hakiki bir imanı elde edebilmek; bâtıl tanrılar ve tâğutları inkâr etmek, onlardan uzaklaşmak son derece önemli ve temel bir konudur.

Batıl tanrıların reddi, tarih boyunca bütün peygamberlerin ortak hedefi ve en temel vazifelerinden biri olmuştur. Bu konu, Hz. Âdem (a.s)'den son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)'e kadar gelmiş geçmiş tüm peygamberlerin tebliğlerinde en fazla hassasiyet gösterdikleri meselelerden biridir. Nitekim bütün peygamberler öncelikle gönderildikleri topluluklara Allah'ın birliğini öğretmiş, insanlardan bu istikamette hareket etmelerini istemiş ve en güçlü şekilde tevhidi savunmuşlardır.

"Andolsun biz, her ümmete, 'Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçının' diye peygamber gönderdik. Allah, onlardan kimini doğru yola iletti; onlardan kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün"(en-Nahl,16/36).

"Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, 'Şüphesiz, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse bana ibadet edin' diye vahyetmişizdir"(el-Enbiyâ,21/25).

"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlere sor, Biz, Rahman olan Allah'tan başka, kulluk edilecek tanrılar meşru kılmış mıyız?"(Zuhruf, 43/45).

İnsanın halis ve doğru bir tevhîd inancına ulaşması için yöneleceği tek mâbud Allah olmalıdır. Doğru bir imanın kalpte kökleşmesi, artması ve kemale ermesi öncelikli olarak bâtıl ve yanlış olanı izale etmekle mümkün hale gelebilir. Bu itibarla Kur'ân, adeta hububat ekili tarladaki ayrık otların temizlenmesi misali, hâlis tevhîd inancını zedeleyen şirk ve bâtıl tanrılara savaş açmış, bunları insanlıktan sökmeye yönelmiştir. Bu doğrultuda müşrikler tarafından batıl tanrılara verilen ulûhiyyet vasıflarını tek tek ele almış; söz konusu tanrıların bu vasıflara layık olmadıklarını her vesileyle zikretmiştir. Böylece onlara isnat edilen ilâhlık vasfını reddetmiştir. Bunu

yaparken zaman, zemin ve muhatapların ruh hallerini dikkate alarak farklı usûller kullanmıştır.

Kur'ân'ın şirk tanrılarının reddinde kullanmış olduğu usûllerin tespiti önemlidir. Geçmişten günümüze ulûhiyyet ve tevhîd ile ilgili yazılan eserlerde bu usûllerin az çok ele alınmış olması da bu hususun önemini ortaya koymaktadır. Bu hususta müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması bizi bu konuyu çalışmaya sevk etmiştir.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından teşekkül etmektedir. Giriş kısmında; konunun önemi, amacı, metodu ve kaynaklarını izah etmeye çalıştık. Kur'ân usûlünün kelam ve felsefe gibi beşerî disiplinlerden farklılığını ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca bir nebze şirk tarihçesine temas ettik. Kur'ân'da şirki reddeden belli başlı kavramları inceledik. İlâh, Rab, hanif ve millet gibi kavramların şirk tanrılarının reddinde yaygın bir şekilde kullanıldıklarını gördük. Birinci bölümde Kur'ân'da zikri geçen şirk tanrılarını ve müşriklerin bunları edinmesinde etkili olan faktörleri ele aldık. Hevâ, kibir, şeytân, ataları taklit, cehalet vb. amillerin, bunların ilâh edinmelerinde önemli rol oynadıklarını tespit ettik. Tezimizin en geniş kısmı olan ikinci bölümde ise daha çok Kur'ân'ın şirk tanrılarını reddederken kullanmış olduğu usûlleri inceledik. Varlık, bilgi, kudret, yaratma ve rızıklandırma gibi ulûhiyete ait vasıflar açısından bâtıl tanrıların durumunu ortaya koyduktan sonra, bu vasıflara gerçek anlamda sahip olmayan hiçbir varlığın ilâh olamayacağını işlemeye çalıştık. Kur'ân'ın şirk tanrılarıyla mücadelesindeki kronolojik seyrini ele aldık. Böylece Mekke'de vahyin başlangıcı, sonrası ve Medine devrindeki usûl farklılığını ortaya koymaya gayret ettik. Yine Kur'ân'ın özellikle aklî deliller kullanarak, müşrikleri ilzam ettiğini; ayrıca kendi fıtratlarının dahi şirki reddettiğini onlara hatırlatarak şirk tanrılarını iptal etme yoluna gittiğini gösterdik. Sonuç bölümünde ise tespit ettiğimiz usûlleri genel olarak tahlîl ve değerlendirmeye tabi tuttuk.

Çalışmamızda dayandığımız âyetlerin bir kısmını hem metin hem meal olarak verirken, büyük kısmını ise sadece mealen vermekle yetindik. Âyetlerin mealleri için ekseriyetle Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'in hazırladığı Diyanet İşleri Başkanlığının "*Kur'ân-ı Kerîm Meali*"ne müracaat ettik.

Tezimin konusunu seçmeden planınını oluşturmaya, kaynaklara yönlendirmeden son şeklini verinceye kadar, yapıcı ve ufuk açıcı yönlendirmelerde bulunan ve bu hususta hiçbir yardımını esirgemeyen Danışman Hocam Prof. Dr. Muhammed ÇELİK'e en samimi duygularımla şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez izleme heyeti üyelerine de katkılarından ötürü teşekkürlerimi ifade etmem gerekiyor.

Çalışmamın, dünya ve âhirette bize ve okuyanlara faydalar getirmesini Yüce Mevla'dan niyaz ederim.

Ahmet GEZER

Diyarbakır 2019

ÖZET

Kur'ân'ın indirilişindeki birinci gaye, insanları tevhîd inancına ulaştırmaktır, bu inancı benimsemelerini ve özümsemelerini sağlamaktır. Bu ise ilkin tevhîde zıt fikir ve inanışları ortadan kaldırmakla mümkündür. Tabiî olarak Kur'ân bunlarla mücadele etmeye yönelmiştir. Toplumu bütün yönleriyle saran şirk anlayışını bertaraf etmeye çalışmıştır.

Kur'ân'ın bunu yaparken başvurduğu usûlleri tespit etmek, çalışmamızın temel hedefidir. Bu çerçevede konuyla ilgili ayetlerin nüzûl dönemleri ve içeriklerinden hareketle Kur'ân'ın şirk tanrılarıyla mücadelesinde tedricî bir metod kullandığı görülmektedir. Kur'ân, bilhassa aklî deliller ortaya koymak sûretiyle şirk tanrılarıyla çetin bir mücadele sürdürmüştür.

Kur'ân; Yahudiler, Hristiyanlar, Sâbiîler, Mecûsîler ve müşrikler gibi tüm kesimleri hedef alarak, onların inanışlarının ve tanrılarının bâtıl olduğunu ispatlamıştır. Bunların hiçbirine bu manada asla tolerans göstermemiş; hepsine karşı savaş ilan etmiştir. Müşriklerin toplumsal yapılarını, temayüllerini ve ruh hallerini göz önünde bulundurarak, muhataplarına muhtelif usûllerle yönelmiştir. O usûllerinden birisi de tebşîr-terhîb metodudur. Ayrıca kâinatın her tarafına dağılmış halde bulunan âyetleri tefekkür etmeye çağırmış ve bunun üzerinden Allah'ın bir ve tek olduğu sonucuna ulaşmalarını hedeflemiştir. Yine kendi fıtratlarının dahi şirki reddettiğini onlara hatırlatarak, şirk tanrılarını iptal etme yoluna gitmiştir. Bazen de bütün bunların fayda etmediğini gördüğünde, -Necran Hristiyanlarında olduğu gibi- ilginç ve diğer usûllerinden çok farklı bir usûl olan mübâheleye başvurmuştur.

Sonuç olarak Kur'ân, birçok usûlle şirk tanrılarını reddetmiştir. Bu çalışmamızın o usûllerin tespitine, ortaya çıkarılmasına ve açıklığa kavuşmasına katkı sağlamasını hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Şirk, İlâhlar, Putlar, Usûl, Red, Yahudiler, Hristiyanlar, Müşrikler.

ABSTRACT

The primary purpose of the Qur'an is to bring people into the fold of faith in monotheism and enable them to adopt and assimilate this faith. The process becomes possible by eliminating opposing ideas and beliefs in the first place. Naturally, the Qur'an aims to fight them. It tries eliminate the concept of shirk (deification of anything and anyone other than Allah) from all aspects of societies.

The main objective of this work is to identify the methods that the Qur'an employs in doing so. In this context, given the revelation period of verses their content, it is worth mentioning that the Qur'an uses a gradual method in the struggle against idolatry and other gods of shirk. The Qur'an takes a tough fight to the gods of shirk, particularly by acting on rational proofs.

The Qur'an targets Jews, Christians, Sabians, Zoroastrians and idolaters while proving that their beliefs and deities are false. It never shows any tolerance in this sense by declaring an all and the entirety of them.

It addresses those groups in various means, taking into consideration the social structures, and inclinations of the polytheists. One of those means is the use of both heralding and intimidation. It also urges people to contemplate on the open signs scattered all over the universe to reach the conclusion that Allah is the one and the only god. Apart from that, it reminds them that even their own nature rejects deification of idols. At times when seen that all those methods do not help, it has resorted mutual cursing (mubalaha), an interesting way of convincing- as was the case with the Christians of Najran.

In short, the Qur'an reject the gods of shirk through various means. This work aims to contribute to the identification, discovery and clarification of those procedures.

Key Words: Qur'an, Shirk, Gods, Idols, jurisprudence, Rejection, Jews, Christians, Polytheists

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **IV**

ABSTRACT ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **VI**

KISALTMALAR ..... **XII**

GİRİŞ **1**

1. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI **1**

2. ÇALIŞMANIN METODU VE KAYNAKLARI **5**

3. KONUNUN SINIRLARI **6**

4. ŞİRKİN TARİHÇESİ **7**

5. KUR'ÂN TARTIŞMA USÛLÜNÜN FELSEFE ve KELAMINKİNDEN FARKLI OLUŞU **12**

5.1. Kur'ân Tartışma Usûlünün Felsefeninkinden Farklı Oluşu 13

5.2. Kur'ân Tartışma Usûlünün Kelamınkinden Farklı Oluşu 15

5.3. Kur'ân İrşâd Usûlünün Orijinal Olması 18

5.3.1. Fıtrata Uygun ve Kolay Anlaşılır Olması 18

5.3.2. Her Seviyedeki İnsana Hitap Etmesi 20

5.3.3. Bütün Muarızlara Cevap Vermesi 23

5.3.4. Kısa ve Öz Olması 24

5.3.5. Şüpheleri Nefyetmesi 26

5.3.6. Amelî Yönü İhmal Etmemesi 28

5.3.7. Delilleri Cem Ederek İstidlal Etmesi 30

7. ŞİRKİ RED SADEDİNDE GELEN BELLİ BAŞLI KAVRAMLAR **31**

7.1. Millet 31
7.2. Din 34
7.3. Ahad, Vâhid 38
7.4. İslâm 40
7.5. İhlâs 44
7.6. Hanîf 47
7.7. el-İlâh 50
7.8. er-Rab 54
7.9. Sübhan 59

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA BAHSİ GEÇEN ŞİRK TANRILARI ve EDİNME SEBEPLERİ

1.1. KUR'ÂN'DA BAHSİ GEÇEN ŞİRK TANRILARI 64
1.1.1. Ruhânî Varlıklar 66
1.1.1.1. Melekler 66
1.1.1.2. Cinler 69
1.1.1.3. Şeytanlar 71
1.1.2. İnsanlar 74
1.1.2.1. Çocuk İsnadının İptali 74
1.1.2.2. Nemrûd'un Rablığını İptal 80
1.1.2.3. Firavun'un Rablığını İptal 82
1.1.2.4. Ahbâr-Ruhbânın Rablığını İptal 85
1.1.3. Hayvanlara Tapmayı İptal 88
1.1.3.1. Buzağıya Tapmayı İptal 88
1.1.3.2. Nesr, Yegûs ve Ye'ûk'e Tapmayı İptal 90
1.1.4. Tabiat Varlıkları 91

1.1.4.1. Güneş 91
1.1.4.2. Ay 93
1.1.4.3. Yıldız (Şi'râ) 93
1.1.4.4. Bâ'l 94
1.1.4.5. el-Uzzâ 96
1.1.5. Somut Nesnelerden İlâhların İptali 98
1.1.5.1. Evsân 99
1.1.5.2. Esnâm 100
1.1.5.3. Ensâb 100
1.1.5.4. Temâsîl 101
1.1.6. Soyut Kavramlar 102
1.1.6.1. Hevâ 102
1.1.6.2. Dehr 104
1.2. ŞİRK TANRILARINI EDİNME SEBEPLERİ 106
1.2.1. Akletmemek 106
1.2.2. Zan ve Tahmine Uyma 107
1.2.3. Cehâlet 108
1.2.4. Şüphecilik 110
1.2.5. Peşin Hükümlü Olmak 111
1.2.6. Hevâya Uymak 112
1.2.7. Kibir 113
1.2.8. Şeytanın Aldatması 115
1.2.9. Dünyevî Gayeler 116
1.2.10. Korku 117
1.2.11. Taklît 119
1.2.12. Şefâat Beklentisi 122

1.2.13. Allah'a Yakınlaştırmak 122
1.2.14. Aşırı Yüceltme 123
1.2.15. Aşırı Sevgi 124
1.2.16. Peygamber ve Mü'minler Hakkındaki Bahaneler 126

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN ŞİRK TANRILARINI RED USÛLÜ

2.1. KRONONOLOJİK YÖNDEN ŞİRK TANRINI RED USÛLÜ 128
2.1.1. Başlangıç Devresi 128
2.1.2. Yoğun Hücum Devresi 131
2.1.3. Medine Devresi 133
2.2. ŞİRKİN İPTALİNDE VÂRİT OLAN İFADELER 136
2.2.1. Açık ve Öz İfade 136
2.2.2. Tekit 138
2.2.3. Kasem 140
2.2.4. İstifhâm 141
2.2.5. Tekrar 143
2.2.6. Kıyâs 145
2.2.7. Teşbîh 149
2.2.8. Diyalog 152
2.2.9. Telkin 154
2.2.10. Şüpheye Düşürme 156
2.3. AKLÎ DELİLLER 158
2.3.1. Allah'tan Başka İlâh Olsaydı Kâinatın Düzeni Bozulurdu 159
2.3.2. Allah'la Beraber Tanrılar Olsaydı Herkes Kendi Yarattığını Alıp Götürürdü 161
2.3.3. Allah'la Beraber Tanrılar Olsaydı O'na Üstün Gelmeye Çalışırlardı 163

2.3.4. Putlar İnsan Eliyle Yapılmış Cansız Şeylerdir 164
2.3.5. Hayalidirler 166
2.3.6. Canlıların Özelliklerinden Bile Yoksunlardır 168
2.3.6.1. Konuşamazlar 169
2.3.6.2. Göremez ve İşitemezler 170
2.3.7. Yaratıcıya Ait Fiillerden Yoksundurlar 172
2.3.7.1. Diriltemezler 175
2.3.7.2. Rızklandıramazlar 177
2.3.7.3. Mâlik Değillerdir 180
2.3.7.4. Duaya İcabet Edemezler 182
2.3.7.5. Hidâyet Edemezler 185
2.3.7.6. Gaybı Bilemezler 188
2.3.7.7. Hükmedemezler 189
2.3.8. Felaket Sırasında Kaybolurlar 191
2.3.9. Şefâat Edemezler 194
2.3.10. Koruyamazlar, Savunamazlar 196
2.3.11. Fayda-Zarar Veremezler 197
2.4. KUR'ÂN'IN MÜŞRİKLERLE MÜCADELE USÛLÜ 200
2.4.1. İddialarını Delillerle Çürütmesi 200
2.4.2. Mübâheleye Çağrı 205
2.4.3. Akılsızlık ve Sapkınlıkla Nitelendirilmeleri 208
2.4.4. İlâhları Onları Reddederler 210
2.4.5. Kevnî Âyetleri Tefekküre Dâvet Etmek 212
2.4.5.1. Yaratılış 213
2.4.5.2. Ârz-Semâ 217
2.4.5.3. Güneş-Ay, Gece-Gündüz 220

2.4.5.4. Rüzgar,Yağmur, Bitkiler 221
2.4.5.5. Kâinattaki Düzen ve Uyum 223
2.4.6. Fıtrata Çağırmak 226
2.4.7. Nimetleri Hatırlatmak 229
2.4.8. İddianın Gereğini İstemek 233
2.4.9. Sebr-Taksim 235
2.4.10. Tebşîr 238
2.4.10.1. Şirki Terkedene Allah'ın Mağfireti Vardır 239
2.4.10.2. Bir Tek Allah'a İbadetin Sonu Hayır ve Güzelliktir 240
2.4.10.3. Şirki Terkedene Bol Rızık ve Türlü Türlü Nimetler Vardır 241
2.4.11. Terhîb 242
2.4.11.1. Şirk En Büyük Günahtır 243
2.4.11.2. Şirk En Büyük Zulümdür 245
2.4.11.3. Can ve Mal Kayıplarına Sebep olur 247
2.4.11.4. Şirk Zillettir, Hüsrandır, Hayal Kırıklığıdır 250
2.4.11.5. Amelleri Geçersiz Kılar 253
2.4.11.6. Ebedî Cehenneme Girmeye Sebeptir 255
2.4.12. Önceki Müşrik Toplumların Kötü Akibeti 257
SONUÇ 261
KUR'ÂN'DA ŞİRKİ İPTAL USÛLÜYLE İLGİLİ ÂYETLER 266
KONUYLA İLGİLİ TEFSİRİNİ VERDİĞİMİZ AYETLER 270
BİBLİYOGRAFYA 273

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	*Bin/İbn (Oğlu)*
bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren/ler
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
D.Ü.İ.F.D	Dicle Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
hk.	Hakkında
Hz.	Hazreti
md	Maddesi
M.Ü.İ.F	Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
s.a.v .	Sallallahu aleyhi ve sellem
S.D.Ü.İ.F	Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkîk
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

1. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI

Kur'ân'ın temel hedeflerinden biri şirki iptal etmek, Allah'a imanı ve yalnız O'na ibâdeti en doğru şekliyle ortaya koymaktır. Tevhîdi ikame etmek Kur'ân'ın gönderiliş amaçlarından en önemlisidir. Hz. Âdem (a.s)'den Hz. Muhammed (s.a.v)'e kadar insanlara gönderilen tüm peygamberlerin öncelikli hedefleri Allah'tan başka tapınılacak hiçbir ilâhın olmadığını teblîğ etmek, kısaca "Lâ ilâhe illâllâh" olarak özetlenen tevhîd inancını hiçbir şüpheye yer bırakmadan saf ve katışıksız bir şekilde kalplere yerleştirmektir.

"Andolsun biz, her ümmete, 'Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçının' diye peygamber gönderdik. Allah, onlardan kimini doğru yola iletti; onlardan kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün."[1]

"Andolsun ki, her ümmete, Allah'a kulluk edin, tağuttan kaçının diye peygamber gönderdik"[2]

Yani bütün Peygamberler, insanları ilk önce "Allah'tan başka ilâh yoktur" esasına dâvet etmekle işe koyulmuşlardır. Çünkü onlar, inanç sistemi bozuk olan bir toplumu eğitmek ve ıslah etmenin mümkün olmadığının farkındaydılar. Gönüller şirk hastalığı ile muallelken, ortaya konulan birtakım prensiplerin insanlara bir fayda sağlamayacağı ortadadır. Bu nedenle Kur'ân, ilk önce Câhiliye zihniyetine dayalı bozuk inanç sistemlerini yıkıp onun yerine sağlam tevhîd inancını tesis etmeye çalışmıştır.[3] Kur'ân'da on üç yıllık Mekke döneminde hep bu temaya öncelik verildiği görülmektedir.

[1] en-Nahl, 16/36.
[2] el-Enbiyâ, 21/ 25.
[3] Şevki Saka, **Kur'ân-ı Kerîm'in Dâvet Metodu**, Seha Neşriyat, İstanbul 1991, s. 101.

Özellikle son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)'in tevhîde çağrısı ve tağuttan sakınmaya dâveti en belirgin olanıdır. Kur'ân ve sünnette apaçık görülen ve İslâm'ın ilkelerinde, şeriatında, adabında ve ahlâkında ebedileşen budur. Hz. Peygamber, büyük bir dikkat ve özenle Allah'ın birliğine dâvette bulunmuş, şirk ve bâtıl tanrılara karşı hem inanç hem de amel noktasında üstün bir mücadele vermiştir.[4] Putları sadece kırmamış, aynı zamanda putçuluk zihniyetini de ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Resulullah, Allah ile kul arasında bir papazın, azizin veya kutsal bir nesnenin aracı olamayacağını ilân etmiş cihanşümul bir dinin, yeni bir yolun tesisini sağlamak için vazifelendirilmiş bir şâhsiyettir.[5]

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın birliğini vurgulayarak, O'ndan başka, ibâdet için kendilerine yönelinen, ilâh edinilen bütün varlıkların bâtıl olduğunu ilân etmiş ve onları şiddetle reddetmiştir. O bakımdan Kur'ân, "Sizin ilâhınız tektir" "Allah'tan başka ilâh yoktur" ve benzeri tevhîdi ifadelerin zikri ile doludur. Mesela:

"Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Andolsun, sizi kıyamet gününde mutlaka bir araya toplayacaktır. Bunda asla şüphe yoktur. Kimdir sözü Allah'ınkinden daha doğru olan?"[6]

"De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, 'Sizin ilâh'ınız ancak bir tek ilâhtır' diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın."[7]

"De ki: Bana ancak, ilâhınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık müslüman oluyor musunuz?"[8]

Bâtıl tanrı ve tağutların reddi Kur'ân açısından o kadar önemli bir meseledir ki bazen bu hususun, gelen âyette olduğu gibi Allah'a imandan önce zikredildiğine ve daha sık olarak vurgulandığına tanık oluyoruz:[9]

---

[4] Yûsuf el-Karadâvî, **Hakîkatu't-Tevhîd**, Müessesetu'r-Risâle, ts, s. 11, 28.
[5] Muhammed Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsîyeti**, Çağlayan Yay., İzmir 1996, s. 167.
[6] en-Nisâ, 4/87.
[7] el-Kehf, 18/110.
[8] el-Enbiya, 21/108. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/163; Ali İmran, 3/2, 6, 18; el-Mâide, 5/73; 3l; el-En'âm, 6/19; et-Tevbe, 9/31; en-Nahl, 16/51 vd.

"Tağutları inkâr edip Allah'a iman eden kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir ipe tutunmuştur."[10]

Bu arada hakikî bir iman, ancak bâtıl tanrılar ve tâğutları inkâr etmekle ve onlardan uzaklaşmakla gerçekleşir. İşte bunun için Hz. İbrâhîm, kavminin putlarını, her türlü bâtıl tanrılarını reddederek -onları kırmak suretiyle- onlara olan düşmanlığını ilân etmiş ve bu tavrıyla kendisinin ancak Allah'a inanan bir mü'min ve muvahhid olduğunu göstermiştir. Onun bu manadaki güzel örnekliğine Kur'ân şöyle işaret eder:

"İbrâhîm, babasına ve milletine; beni yaratan hariç, sizin ibâdet ettiklerinizden uzağım. Beni doğru yola eriştirecek olan şüphesiz O'dur, dedi."[11]

"İbrâhîm ve onunla beraber olanlarda, sizin için tabî olunacak güzel bir örnek vardır. Onlar milletlerine şöyle demişlerdi: Biz sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız, sizin dininizi inkâr ediyoruz, bizimle sizin aranızda yalnız Allah'a iman etmenize kadar ebedi düşmanlık ve öfke baş göstermiştir."[12]

Kur'ân-ı Kerîm şirki ve bâtıl tanrıları şiddetle yerer. Onun hiçbir konudaki mücadelesi bu kadar dikkat çekici değildir. Yoğun, güçlü, kesin ve ısrarlı olan bu savaşta her türlü delille (aklî, pskolojik, teolojik, edebi, tarihi vb.) şirkin belini kırmıştır. Öyle ki kâinatın genişliği içinde şirke tırnak kadar bir yer bırakmamıştır. Çünkü tek Allah inancı imanın üzerine kurulduğu en büyük esastır.[13]

Öte taraftan İslâm'ın esası olan tevhîd, ümmetin dirilişinin de olmazsa olmaz şartıdır. Ümmet, İslâm'ın ilk döneminde nasıl tevhîde sarılarak, etrafında birleşip bütünleştiyse, zilletten kurtulup izzete ulaştıysa, daha sonraki dönemlerde de ancak tevhîd akîdesi etrafında kenetlenip bütünleşebilir, onunla dirilebilir ve izzete ulaşabilir.

---

[9] el-Karadâvî, **Hakîkatu't-Tevhîd**, s. 35.
[10] el-Bakara, 2/256.
[11] ez-Zuhruf, 43/26-27.
[12] el-Mümtehine, 60/4.
[13] Suat Yıldlrım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, Akademi Yay., İzmir 2010, s. 353.

Şu da bir gerçektir ki ümmet akîde mevzuûnda bir karara varmadıkça, Allah düşüncesinde sabit bir görüşe ulaşmadıkça hiçbir mevzûda doğru bir karar veremez. Bu itibarla ulûhiyyet, İslâm inancının temelini teşkil eder. Bunun için anlayışlarda tasavvur edilebilecek ve zihinlerde tahayyül edilebilecek tevhîd akîdesini zedeleyebilecek tüm unsurlardan Allah'ı tenzîh etmek gerekir.

Kur'ân'a göre şirke düşüren hususlar bilinmeden ve bütün bâtıl tanrıları reddetmeden sahîh bir imana da sahip olunamamaktadır. Doğru bir inanca ulaşabilmek için bâtılı ve yanlışı tanımak, sahîh olanı bilmek ve tasdik etmek gerekmektedir. Yine müslüman, akîde ve inançla ilgili problemlerini çözmedikçe sahîh bir inanç sahibi olduğunu iddia edemez. Bunun için Allah merkezli saf ve doğru bir tevhîd inancına ulaşmalıdır. Yani ibâdetlerinde, dualarında, korkularında ve umutlarında kendisine yöneleceği kimse Allah'tan başkası olmamalıdır. Bu, Kur'ân-ı Kerîm'in üzerinde hâssasiyetle durduğu bir konudur.

Tevhîdi tesis etmek ve Allah'tan başka bütün mâbudları reddetmek için indirilen Kur'ân-ı Kerîm'in indiği dönemde putlara ve diğer bâtıl tanrılara ilişmemesi, onları öylece kendi hallerine bırakıp reddetmemesi düşünülemezdi. Onun için Kur'ân, her türlü bâtıl tanrıyı reddetmiş, kınamış ve putperestlerle çetin bir mücadeleye girişmiştir.

Bu çalışmadaki temel amacımız; Kur'ân'ın şirk tanrılarını reddederken seçtiği dil, kullandığı usûl ve metodu tespit etmek, nüzûlünün başlangıcından sonuna kadar bâtıl tanrılara yaklaşımını incelemek ve onları ortaya koymaktır. Bu hususta müstakil bir çalışma da yapılabilmiş değildir. Suat YILDIRIM'ın "Kur'ân'da Ulûhiyyet" ve Nadim MACİT'in "Kur'ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum" gibi bazı çalışmalar bu konuya yer vermişlerse de, konunun ne kadar önemli olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bunların oldukça dar sayılabilecek bir şekilde konuyu işledikleri görülmektedir. Yetkin bir isim olan Suat YIlDIRIM'ın bizzat kendisi de, yukarıda zikri geçen çalışmasında "Kur'ân'ın bâtıl tanrılıklara karşı durumunu inceleyen hiçbir çalışmaya da rastlayamadık"[14] diyerek konunun yeterince

[14] Suat Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, Çağlayan A.Ş., İzmir 2010. s. 18.

incelenmediğini ve bu konunun daha ayrıntılı bir şekilde incelenmeye değer olduğuna dikkat çekmektedir.

2. ÇALIŞMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmamızın odağında Kur'ân olması hâsebiyle bize referans olacak âyetlerin tespiti, çalışmamızın en önemli unsurunu oluşturmaktadır. Bunun için Kur'ân'da konumuzla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili âyetleri tespit edip bir araya topladık. Konumuzla ilgili âyetlerin nüzûl dönemlerini göz önünde bulundurarak, Kur'ân'ın ilk nazil olduğu evre yani Mekke dönemi ile Medine döneminde bâtıl tanrılara yaklaşımını inceleyip ele aldık.

Kur'ân'da şirkin mahiyeti ve insanı şirke sevk eden amilleri incelemeye çalıştık. Bu amiller bazen müşriklerle ilgilidir, bazen peygamber ve mü'minlerle ilgili bahanelerdir, bazen dış faktörler ya da putlarda düşünülen özelliklerdir. Bütün bunları yaparken doğrudan âyetlerden hareket ettiğimizden temel referansımız Kur'ân olmuştur.

Öte yandan Kur'ân'ın bu meseleye kronolojik yaklaşımı da incelenmştir. Kur'ân, vahyin başlangıcından nüzûlünün son dönemlerine kadar bâtıl tanrılara aynı seviyede mi hücum etmiş, onları reddetmiş veyahut tedriciliği benimseyerek mi bu konuya yaklaşmıştır? Bu sorunun cevabını, bâtıl tanrıları reddeden Kur'ân âyetlerinden hareketle, nüzûl zamanlarını göz önünde bulundurarak açıklığa kavuşturmaya çalıştık.

Çalışmamızda incelemek istediğimiz diğer bir husus da, bâtıl tanrıların kendileridir. Onları türlerine göre tasnîf ederek -ruhanî varlıklar, insanlar, hayvanlar, cansızlar ve soyut kavramlar gibi- Kur'ân'ın bunları red usûlünü tespit etmeye gayret gösterdik.

Yukarıdaki hedeflerimizi gerçekleştirebilmek için yararlandığımız kaynaklar, en başta Kur'ân âyetlerini açıklamakta müracaat ettiğimiz tefsîrlerdir. Bunlar da, özellikle Taberi, Zemahşerî, Râzi, Kurtubî, Beydâvî, İbn Kesîr, Ebû's-Suud, Alûsî; günümüz tefsîrlerinden Elmalılı, Mevdûdî ve Seyyid Kutup'un tefsîrleridir. Çalışmamızdaki hâdisler için özellikle Kütüb-i Sitte temel müracaat

kaynaklarımızdır. Ayrıca konumuzla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan İbn Teymiyye'nin *"İhlâs ve Tevhîd"*, İbnu'l-Kelbî'in *"Kitabu'l-Esnâm"*, Veli Ulutürk'ün *"Kur'ân Allah'ı Nasıl Tanıtıyor"*, Suat Yıldırım'ın *"Kur'ân'da Ulûhiyyet"*, Abbâs Mahmud el-Akkad'ın *"Allah"*, Toshıhıko Izutsu'nun *"Kur'ân'da Tanrı ve İnsan"*, Zindani'nin *"Kitabu Tevhîdi'l-Hâlık"*, Hüseyin Atay'ın *"Kur'ân'a Göre İman Esasları"*, Seyyid Ebû'l-Alâ el-Mevdûdî'nin *"Kur'ân'ın Dört Temel Terimi"* gibi kitaplar da müracaat ettiğimiz başlıca eserlerdendir.

Çalışmamızdaki izâha muhtaç kelime ve kavramlar için Ferrâ'nın *"Meâni'l-Kur'ân"*, Ebû Ubeyde'nin *"Mecazu'l-Kur'ân"*, Zeccâc'ın *"Meâni'l-Kur'ân"*, Râğıb'ın *"el-Müfredat"*, İbn Manzûr'un *"Lisânu'l-Arab"*, Cürcânî'nin *"et-Tâ'rifat"* ve Firûzâbâdî'nin *"Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi Kitâbillahi'l-Azîz"* adlı çalışmalara sıklıkla müracaat ettik.

Tefsîr Usûlü ve Kur'ân ilimleri için, Zerkeşî'nin *"el-Burhân fi'Ulûmi'l-Kur'ân"*, Suyûtî'nin *"el-İtkân fi'Ulûmi'l-Kur'ân" Zerkanî'nin "Menahilu'l-İrfân fi'Ulûmi'l-Kur'ân"*, İsmâîl Carrahoğlu'nun *"Tefsîr Usûlü"*; siyer konuları için ibn İshâk'ın *"Sîretu İbn İshâk"* İbn Hişam'in *"es-Sîretu'n-Nebeviyye"* gibi eserlerden yararlandık. Çalışmamızdaki âyet mealleri için de Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'in beraber hazırladıkları Diyanet İşleri Başkanlığının Kur'ân-ı Kerîm mealini esas aldık.

3. KONUNUN SINIRLARI

Bilindiği üzere Kur'ân, şirk ve şirk tanrılarını hemen hemen her sûrede doğrudan ya da dolaylı olarak yermiş ve onlara hücum etmiştir. Bu husus, Kur'ân'ın ana konusu mesabesindedir. Allah'ın birliğine halel getiren her türlü inanç, düşünce ve davranışa karşı Kur'ân, hareket alanı bırakmadan, tevhîdi savunmuş ve bütün unsurlarıyla şirki reddetmiştir.

Bu çalışmamızda amacımız Kur'ân'ın şirk tanrılarıyla mücadelesindeki usûlü ve metodu araştırmaktır. Dolayısıyla Kur'ân'da şirk, müşrik, Allah'ın sıfatları, el-esmâu'l-hüsnâ gibi konumuzla iç içe olan hususlara değindik ve yeri geldikçe gerekli

açıklamaları yaptık. Ancak biz bu diğer hususlara değinirken, kesinlikle usûllerin tespiti olan temel amacımızın sınırları dışına çıkmamaya özen gösterdik.

4. ŞİRKİN TARİHÇESİ

Kur'ân-ı Kerîm, güçlü ve farklı delillerle reddettiği ve şiddetle mücadele ettiği şirk ve şirk tanrılarının Hz. Âdem (a.s) döneminin hemen sonrasına kadar uzanan geçmişi bulunduğunu şu âyetiyle ortaya koymuştur:

"Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği şey hakkında Allah'a ortaklar koştular. Allah, onların ortak koştukları şeylerden yücedir."[15]Yani Hz. Âdem ve Hz. Havvâ kendilerine sâlih bir evlat vermesi için dua ettiklerinde Allah, dualarına icabet ederek onlara evlatlar verdi. İnsanlar çoğalınca onlardan bir kısmı kendilerine verilen evlatlarla Allah'a birtakım şerikler koşmaya başladılar.[16]

Şu var ki, tevhîd inancından ilk sapmanın ne zaman olduğu, tevhîd inancının yerine şirkin ne zaman yavaş yavaş ikame edildiğine dair kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Onun için bu hususta çok farklı görüşler ortaya konulmuştur. Mesela Ahmed b. Mustafa el-Merâğî (ö. 1371/1952), tarihte Allah'a ilk şirk koşanların Hz. Nûh'un kavmi olduğunu nakletmektedir.[17] Buna göre, insanlık Hz. Nûh zamanına kadar da tevhîd inancından ayrılmamış, bir tek Allah'a inanmış, ibâdetlerinde sadece O'na yönelmiş ve sadece O'nu Rab tanımışlardır. Ancak bunlar daha sonra Arap müşriklerinin de tapacakları "Vedd", "Suvâ", "Yegûs", "Ye'ûk" ve "Nesr" adlarında putlar edinerek, onlara tapmak suretiyle dalâlete düşmüşlerdir.[18]

Müfessir et-Tâberî (ö. 310/923), zikredilen putlarla ilgili şu bilgileri vermektedir: Nûh kavminin istikâmeti kaybederek, kendileri yüzünden dalâlete sürüklendikleri bu putların, Âdem (a.s) ile Nûh (a.s) arasında yaşamış sâlih bazı kimselerin isimleri olduğu nakledilmektedir. Bu kişiler, sâlih amelleriyle tanınıp

---

[15] el-A'râf, 7/190.

[16] M. Hamdi Yazır Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Eser Neşriyat ve Dğıtım, İstanbul 1979, 7/190 hk. V, s. 3326.

[17] Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, Mektebetu Mustafa el-Babî, Mısır 1946, 23/23 hk. XII, s. 24.

[18] Bkz. Nûh, 71/23; Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, Dâru'-Fikr, Beyrût ts, 71/23 hk. IV, s. 619.

örnek alınan ve Allah'a yakın insanlardı. Ölümlerinden sonra kendilerine muhabbet besleyen ve onlara tabî olanlar dediler ki: "Biz bu büyüklerimizin resimlerini yaparsak, sonra da bunları duvarlarımıza asarsak, onları unutmaz ve daha bir şevkle ibâdetlerimizi yaparız." Daha sonra bunlar, dedikleri gibi resimlerini yaptılar. Bu nesil ölünce, arkalarından gelen nesle şeytan, "Bu resimdekiler kimlerdir biliyor musunuz? Bunlara atalarınız taparlar, onların önünde dua ederler ve bunların sayesinde rızıklanırlardı." dedi. Bunun üzerine de artık insanlar, o sâlihlerin resim ve büstlerine tapınmaya başladılar.[19]

İbn Kesîr (ö. 774/1373), bunların arasından da "Ved" adlı kişinin ilk olarak heykelinin dikilip kendisine tapıldığını tefsîrinde şöyle naklediyor: Ved Müslüman bir adamdı. Kavmi arasında da çok sevilen biriydi. Öldüğünde insanlar Babil'de kabrinin başında karargah kurdular. Toplanıp onun için yas tuttular. İblîs onların onun için böyle yas tuttuklarını görünce, insan suretine girip şöyle dedi: Bu zatın resmini yapsam da meclislerinize assanız ve böylelikle onu hatırlarsanız iyi olmaz mı, ne dersiniz?! Bu teklifi beğenen insanlar, evet, yap, iyi olur dediler. O da bu zatın resmini onlar için yaptı, onu toplantı yerlerine astılar. Bunu başardığını gören iblîs, şirk yolunda ikinci hamlesini yapmaya yöneldi ve bu defa onlara şunu teklif etti: Herkes bunun birer resmini evine assa daha iyi olmaz mı? Bu şekilde daha çok onu hatırlar ve unutmazsınız. Bunu da uyguladılar ve böylece de o zatın resmi her eve asıldı. Derken nesiller geldi geçti, yeni kuşaklar bu durumu görerek büyüdüler. Sonunda iblîsin hedeflediği, gerçekleştirmek için uğraştığı şey oldu. Nitekim zamanla o kavmin torunları bizatihi o zata ibâdet etmeye başladılar.[20]

Nûh kavminden sonra şirk inancını sürdüren kavim Hz. Hûd'un kavmidir. Tufandan sonra putlara tapan ilk kavmin bunlar olduğu söylenmektedir.[21] Allah bunlara, sadece Allah'a ibadet etmeleri gerektiğini söyleyen Hz. Hûd'u göndermiştir.[22] Onlardan sonra da Semûd kavmi Allah'a şirk koşmuştur. Allah Hz.

---

[19] Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Müessesetu'r-Risâle, 2000, 71/23 hk. XXIII, s. 639-640.

[20] İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm**, Thk. Sami b. Muhammed, Basım yeri yok 1999, 71/23 hk. VIII, s. 235-236.

[21] Hamûd b. Ahmed er-Rahîlî, **Menhecu'l-Kur'âni'l-Kerîm fî dâveti'l-Müşrikîn ile'l-İslâm**, Îmadetu'l-Bahsi'l-İlmî, Medîne 2004, I, s. 180.

[22] Bkz. el-A'râf, 7/65.

Salih'i peygamber olarak onlara göndermiştir.[23] *O*, kendilerine, Allah'tan başkasına tapmamalarını, edindikleri putları terk etmeleri gerektiğini söylemiştir.[24] Uzun bir aradan sonra ise Babîl ve Harran'da yıldızlara ve putlara tapan bir kavim ortaya çıkmıştır ki, bunlara Hz. İbrahîm gönderilmiştir. Hz. İbrahîm'in bizzat babası da put imalatçısı ve ustasıydı. Onun için Hz. İbrahîm daha çok ona yönelmiş ve Allah'tan başkasına tapmaması konusunda onu özellikle uyarmıştır. Kur'ân'da bu şöyle anlatılmıştır:

"*İbrahim, babası Azer'e, 'Putları tanrı olarak mı benimsiyorsun? Doğrusu ben seni ve milletini açık bir sapıklık içinde görüyorum' demişti."*[25]

"*Babasına şöyle demişti: Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?"*[26]

Daha sonraları, İsrailoğulları, Hz. Mûsâ kendilerini Mısır esaretinden kurtarınca karşılaştıkları putperestlere özenerek ondan kendilerine de bir put yapmasını istemiş,[27] o Tûr-i Sînâda (Sînâ Dağı) iken de Sâmirî'nin yaptığı altın buzağıya tapmaya kalkışmıştır.[28]

Bu arada İsrailoğullarını tevhid inancına çağırmak için pek çok peygamber gönderilmiştir. Ne var ki, onlar şirkten, putlara tapmaktan vazgeçmemişlerdir. Bu nedenle kendilerini uyarmak için Hz. İsâ gelmiştir.[29] O, İsrailoğullarını Allah'tan başkasına tapmamaya, Allah'ın bir ve tek olduğunu ikrar etmeye çağırmıştır.[30]

Yetkin bir isim olan Muhammed Draz (ö. 1377/1958) bu konuyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: İnsanlığın ilk dininin ne olduğuna dair iki karşıt görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre insanlığın ilk dini, putperestliktir. Daha sonra insanlar terakkî ederek ve bu inançlarını geliştirerek tevhîde ulaşmışlardır. Bunlar, putperestliğin en eski din olduğunu, "tek tanrı" inancının ise, Sâmî milletleriyle beraber ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Aksini savunanlara göre ise insanlığın ilk dini tek tanrılı bir din, diğer adıyla tevhîttir. Ayrıca bunu savunanlar, söylemlerini ilmî yollarla da ispatlamaktadırlar. Antropologlar; Afrika, Avustralya ve Amerika'da

[23] Bkz. en-Neml, 27/45.
[24] Bkz. Cevâd Ali, **el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kabl el-İslâm**, Dâru's-Sakî, Bağdat 2001, I, s. 331.
[25] el-En'âm, 6/74.
[26] Meryem, 19/42.
[27] Bkz. el-A'râf, 7/138-140.
[28] Bkz.Tâhâ, 20/88.
[29] Bkz. es-Saff, 61/6.
[30] Bkz. el-Mâide, 5/117.

yaşayan ilkel yerlilerin dini yaşantılarını incelemeleri sonuncunda bunların yüce bir tanrıya inandıklarını görmüşler ve en eski insanlarda bile yüce tanrı inancının var olduğuna hükmetmişlerdir.[31]

Âyet insanlığın ilk dininin tevhîd dini oduğunu açıkça ortaya koymaktadır: **وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً** *"İnsanlar (başlangıçta tevhit inancına bağlı) bir tek ümmettiler, sonra ayrılığa düştüler"*[32] insanlar önceleri bir tek din olan tevhîd üzerindeydiler. Tevhîd inancının Habîl-Kabîl vakasına kadar devam ettiğini söyleyenler olduğu gibi, Hz. İdrîs dönemine kadar sürdüğünü dile getirenler de vardır.[33]

Hz. Peygamber dönemine gelindiğinde şirk ve putperestlik gelişerek Hicaz dahil bütün Arap yarımadasına yayılmıştı. Hz. İbrâhîm'in ısrarla teblîğ ettiği ve oğlu Hz. İsmâîlin aynı kararlıkla teblîğe devam ettiği tevhîd dinine Hicaz halkı uydu. Ancak aradan geçen zaman zarfında sapıttılar ve putlar edinip onlara tapmaya başladılar.[34] Öyle ki Kâbe'nin içine bile 360 tane put diktiler. Böylece, tamamen Allah'ın birliği inancı uğruna inşa olunmuş bir mâbed olan Kâbe, çok tanrı inacına dayanan bir tapınak haline geldi.[35]

Yani Araplar, Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâîl'in dinini unutup putlara taptılar ve putların bulunduğu yerleri mâbed edindiler. Bununla beraber yer, gök ve bütün kâinatı yaratan büyük ve yüce bir tanrıya da inandılar. Putlarını rızık verme ve yaratma gibi hususlarda Allah'a alternatif olarak görmediler ve egemenlik, güç ve hâkimiyetin ancak Allah'ta olabileceğini benimsediler.[36]

Putperestliğin Arap yarımadasında ilk nasıl başladığı ve buraya ne zaman geldiğine dair yazıtlar olmadığı gibi Kur'ân da bu konuda tafsîlat vermemektedir. Ancak bazı kaynaklara bakıldığında bununla ilgili malumat ihtiva eden rivâyetlere rastlanır. Onlardan biri, putperestliği ilk olarak Amr b. Luhey'in getirdiğine dairdir.

---

[31] Bkz. M. Abdullah Drâz, **ed-Dîn**, Kuveyt ts, s. 107-108.
[32] Yûnus, 10/19.
[33] Elmalılı, **Hak Dîni**, 10/19 hk. V, s. 3628.
[34] Neşet Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı**, Mars Matbaası, Ankara 1957, s. 90-91.
[35] Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, Çev. Salih Tuğ, İmaj Yay., Ankara 2003, I, s. 92.
[36] Bkz. el-Mü'minûn, 23/85; Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 23/85 hk., XIX, s. 63.

Bu rivâyete göre sözkonusu şahıs, şiddetli bir hâstalığa yakalanır, Şâm'da insanların şifa bulduğu bir kaplıca olduğunu öğrenince oraya gitmeye karar verir. Kaplıcaya girince iyileşir, sonra oradaki halkın putlara taptığını görünce onlara, "Bu taptığınız nedir?" diye sorar, onlar da: "Biz bunlardan yağmur isteriz bize yağmur verirler, düşmanlarımıza karşı yardım isteriz bize yardım ederler." demişler. Bunun üzerine o da oradan bir put getirerek onu Kâbe'ye diker.[37] Yani buna göre Hicaz bölgesinde putpersestliğin ilk temelini atan kişi Amr b. Luheydir.

Muhammed İbn İshâk (ö. 151/768)'ın naklettiği bir rivâyet ise şöyledir: Araplar Mekke'de çoğaldıklarında Mekke onlara yetmez oldu. Bunun üzerine geçimlerini sağlamak için Mekke dışına taşınmaya mecbur kaldılar, başka bölgelere göç ettiler. Ancak Ka'be'ye duydukları ta'zîm ve saygı sebebiyle oradan birer taş alıp yanlarında götürdüler. Gittikleri bölgelerde bu taşı yere koyar ve Ka'be'yi tavaf eder gibi etrafında dolaşırlardı, yani tavaf ederlerdi. Zamanla da bu taşlardan ya da diğer taşlardan beğendiklerine tapmaya başladılar. Arkalarından gelen nesil de öncekileri takip etti ve Hz. İbrâhîm (a.s)'in dinini değiştirip artık putlara taptılar. Hz. İbrâhîm (a.s)'in dininden olan bazı gelenekleri sürdürmeye devam ettilerse de, bu geleneklerin içine şirk bulaştırmaktan geri durmadılar. Mesela o geleneklerden olan "telbiye"yi değiştirerek onu artık şöyle ifade etmeye başladılar: " **لبيك اللهم لبيك لبيك لا شريك لك الا شريك هو لك تملكه و ما ملك**" Yani sana geldik ey tanrımız! sana geldik; sana geldik ki senin ortağın yoktur; ancak senin olan bir ortağın vardır ki, sen ona ve onun sahip olduğuna da mâliksin.[38]

Farklı isimler de kaydedilmekle beraber,[39] Arap yarımadasına putperestliği ilk getiren kişinin Amr b. Luhayy olduğu görüşü daha ön plandadır.[40]

---

[37] Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, **Kitabu'l-Esnâm**, Thk. Ahmet Zeki Paşa, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, el-Kahire 2000, s. 8; Abdulmelik İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Mısır 1955, I, s. 77.

[38] Muhammed İbn İshâk, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2004, I, s. 60-61

[39] Mesela onlardan bir tanesi de bunu "Huzeyl b. Mudrike"'nin başlattığına dair bir rivâyettir. Farklı rivâyetler için bkz. İbn el-Kelbî, **Kitabu'l-Esnâm**, s. 9.

[40] Bkz. İbn el-Kelbî, **Kitabu'l-Esnâm**, s. 8; İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, I, s. 77; Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 5/103 hk. XI, s. 120; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 5/103 hk. V, s. 389.

5. KUR'ÂN TARTIŞMA USÛLÜNÜN FELSEFE VE KELAMINKİNDEN FARKLI OLUŞU

Kur'ân-ı Kerîm, ilmi her şeyi kuşatan Allah tarafından vahyolunduğundan, onun tartışma usûlü de sadece akla dayanan delil ve incelemelerden daha geniş ve daha kapsamlı olmuştur. Bir insan, Kur'ân'ın mesajlarına muhatap olan insanların ruh hallerine, maddî yönlerine ve bilgilerine vakıf olamaz ki, getirdiği deliller Kur'ân delillerinin seviyesine yetişebilsin. Aynı şekilde bir fert, meslek ve meşrep itibariyle taassuptan beri olmadığından, Kur'ân'ın temel meselelerini görüp, tarafsız bir şekilde açıklayamaz. Bu itibarla, Kur'ân delillerinin, zayıf olan nazarî delillerden, felsefe ve kelamcıların delillerinden farklı ve çok daha üstün olduğu muhakkaktır.[41]

Kur'ân'ın delillerle, belgelerle, kıyâs ve istidlâllerle dolu olduğu açıktır. Ancak o bir millete ya da bir dile göre değişmeyen, gerçek aklî delillere ve belgelere dayanan bir usûle sahiptir.[42] Kelâm ilmine bakıldığında ise, onun inanç hakîkatlerini zaman ve zemine göre müdafaa etme yollarını arayan bir yaklaşımla hareket ettiği görülür. Bu itibarla usûlleri değişmeye kabildir. Hatta değişmesi lazımdır.[43] Oysa kelamcılar Kur'ân mesleğine girseydiler, bilgileri daha toplayıcı, daha verimli hale gelirdi. Fakat onlar mantık meslek ve kayıtlarına, burhan ve şekillerine girdiler. Bu sebeple de, ilimleri, umûmun faydalanamadığı, havassa mahsus bir ilim haline büründü. Zira avam, Kur'ân'ın inceliklerini akılları ölçüsünde anladıkları halde, kıyas şekillerinden hiçbir şey anlayamazlar.[44]

Kur'ân'ın tartışma usûlü kendine özgüdür.[45] Kur'ân, şekle değil anlama önem vermiştir. O şekilci bir tartışma üslubunu benimsememiş, fikrî ve ilmî tartışmaları klasik mantık anlayışına göre değerlendirmemiş ve bütün tartışmalarda zanna değil, kesin bilgiye dayanan delillerin kulanımına önem vermiştir.[46]

---

[41] Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsîyeti**, s. 4. (İbn Haldûn, **Mukaddime**, Çev. Z. Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul 1990, II, s. 607'den naklen)
[42] Zahir b. Awâd el-Elmaî, **Menâhicu'l-Cedel fi'l-Kur'ân**, Metabi'û Ferazdak, er-Riyâd 1984, s. 100.
[43] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 16.
[44] Muhammed Ebû Zehra, **el-Mucizetu'l-Kübrâ el-Kur'ân**, Daru'l-Fikri'l-'Arabî, Mısır 1970, s. 279.
[45] Ebû Zehrâ, **el-Mucizetu'l-Kübrâ el-Kur'ân**, s. 265.
[46] Seyyid Kutub, **Kur'ân'da Edebî Tasvîr**, Çev. İsmâîl Aslan, Ravza Yay., İstanbul 1999, s. 340.

Bu itibarla şirk tanrılarını iptal ve tevhîdi ispat mevzusunda Kur'ân-ı Kerîm usûlü ile kelâm ve felsefe usûlünü mukayese ettiğimizde, Kur'ân-ı Kerîm usûlünün tabiî, fıtrî olduğunu,[47] bundan dolayı genel halk kesiminin yanında herhangi bir ilimde derinleşmiş kimselere de hitap ettiğini, hiçbir kesimi ihmal etmediğini görürüz.[48] Kur'ân usûlündeki çeşitlilik ve benzersizlik, şirki iptal sürecinde insanlara nezâketle yaklaşması, kalplerine dokunması, bununla beraber hüccet, burhân ve delillerle bunu yapması onu beşerî disiplinlerden farklı ve üstün kılmıştır.

Kelamcılar, inanç esaslarının doğruluğunu kabul ettikten sonra onu aklî delillerle ispat etmeye çalışırlar. Felsefeciler de hiçbir kayıt ve inanç olmadan, sadece araştırırlar. Kelamcılar Kur'ân'dan uzak olmadıkları halde, mutezile gibi, aklı nakle tercih ettikleri, diğer bir ifadeyle kalbi kafaya taşıdıkları için,[49] kimisi onar cilt kitap yazdıkları halde, Kur'ân-ı Kerîm'in on âyeti kadar açıklıkla, kesin ispat ve ciddi şekilde ikna edememişlerdir. Uzak yerlerden borularla su getirenler gibi, uzayan sebep silsilesini kesmek için, ta başa kadar uzunca bir yola giderler. Oysa Kur'ân âyetlerinin her biri, Hz. Musa'nın asası gibi, her vurduğu yerden su çıkarır. Her şeyde Allah'ı gösteren, O'nu birleyen bir marifet penceresi açar.[50]

5.1. Kur'ân Tartışma Usûlünün Felsefeninkinden Farklı Oluşu

Felsefeciler, şu açılardan tenkit edilirler: Usûlleri teoriktir, gerçek hayatta bir karşılığı bulunmamaktadır. Onlar, aklı muayyen birtakım mefhûmlar ve sabit birtakım formüllere hâsretmişlerdir. Dayandıkları kaynak da beşerî aklın ürünüdür. Daha sonra da bu formülleri akîde-inanç konusuna tatbîk etmeye kalkışmışlardır. Pratikte bir faydasının olup olmadığına bakmamışlar, insanların buna inanmadığını hiç umursamamışlardır. Onların önemsedikleri, baktıkları ve dikkat ettikleri tek şey, burhânların kendilerini ulaştırdığı netice olmuştur.[51]

Kuşkusuz sözü edilen böyle bir usûl, zihin cimnastiği ve kuru birtakım mantık işlemlerinden öteye geçemez. Çünkü bu usûl vakıayla, gerçek hayatla hiçbir

[47] Ebû'l-İzz Muhammed Ali el-Hanefî, **Şerhu't-Tahâviyye fî'l-Âkideti's-Selefîyye**, Vizaretu'ş-Şuûni'l-İslâmiyyeti ve'd-Da'veti ve'l-İrşâd, Basım yeri yok 1997, s. 174.
[48] Abdulkadir Halîl el-Melkâvî, **Akîdetu't-Tevhîd fî'l-Kur'ân**, er-Riyâd ts, s. 341.
[49] Ahmed Emîn, **Duha'l-İslâm**, Beyrût ts, s. 15.
[50] Bediüzzaman Said Nursî, **Sözler**, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1993, s. 407.
[51] el-Melkâvî, **Akîdetu't-Tevhîd fî'l-Kur'ân**, s. 325.

alakası yoktur. Nitekim mantığın dayandığı zihin kuralları, düşünmenin gelişimine katkı sağlarken, bununla beraber ruhu zayıflatmakta ve akla gereğinden fazla görev yüklemektedir. Duyulardan soyutlanmış kuru bir akılla gelmek Kur'ân'ı hedefine ulaştıramazdı. Bundan dolayı Kur'ân, insanın duygusal yönüne, akla verdiğinden daha fazla ağırlık vermiştir.[52] Kur'ân-ı Kerîm bir davet kitabıdır. Davetin yolu ise insanları ikna etmek ve onlara tesir edebilmek için kalplerden geçer.[53] Kur'ân'ın gayesi irşâd olduğu için, irşâd halkasını geniş tutmuştur. Hem kalp hem akıl yolunu kullanarak manevî i'câzıyla her şeyde bir marifet penceresi açmıştır.[54] Kur'ân bilhassa umumî seviyeyi gözetmiştir. Çünkü Kur'ân mürşiddir. Bu nedenle umuma yaramayan şeyleri ibhâm ile icmâl etmiştir. Yine irşâd yönüne ehemmiyet verdiği için ince meseleleri temsîl ile idrâke yaklaştırmış; aynı şekilde muğalataya düşürmemek için zahirî nâzarlardaki bedihî şeyleri değiştirmemiştir.[55]

Felsefecilerin sadece ruhun bir tek yönünü, zihnî kısmını ilgilendiren açıklama metodu yerine Kur'ân, kendine has usûlünü takip etmiştir. Kur'ân sadece aklın verilerine bağlanmaz, buna kalbin desteğini de ekler. Çünkü, akıl, kendisinin de doğruluğunu kabulleneceği, dış âlemden bir delil kendisini desteklemedikçe, tek başına yeterli güveni vermez. Oysa felsefe ruhun cephelerinden sadece birisine çalışır. Bunun yetersiz olduğu ve zayıf kaldığı açıktır. Nasıl ki, insan, yemeğin yanında su ve havaya muhtaçsa, aynı şekilde, ruhî yönden akılla birlikte his ve vicdanın da tatmin edilmesine gereksinim duyar. Sadece akla hitap edildiğinde öteki cepheler ihmal edilmiş olup maksat hasıl olmaz.[56]

Felsefe, benimsediği usul açısından, insanların çoğunluğu tarafından zor ve meşakkatli bulunur ve anlaşılmaz.[57] Onun hareket noktası akıldır. Felsefî sistemlere bakıldığında o sistemi kuran felsefecilerin akılcılığı hakim olduğu açıkça görülür. Bu nedenle varlıklara varlık için bakarlar ve ulûhiyyet için söyledikleri tutarsızlıklarla

[52] Yûsuf Şevki Yavuz, **Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1983, s. 104.
[53] Abdulğanî Muhammed Sa'd Bereke, **Üslûbu'd-Dâveti'l-Kur'âniyye**, Mektebetu Vehbe, el-Kahire 1983, s. 325.
[54] Nedîm el-Cisr, **İman**, Çev. Remzi Barışık, Hikmet Yay., İstanbul ts, s. 289.
[55] Said Nûrsî, **Sözler**, s. 223.
[56] Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsîyeti**, s. 2.
[57] Bereke, **Üslûbu'd-Dâveti'l-Kur'âniyye**, s. 340.

doludur.[58] Felsefe işte böyle tamamen akla dayandığından sınırlı bir kesime; akıl ve fikir yönünden tebarüz etmiş kimselere hitap edebilir.[59] Halbuki Kur'ân'dan, önyargısız olmak koşuluyla her kesimden insan faydalanabilir.

Felsefecilerin, şirki sahîh imandan, hakkı bâtıldan ayırma gibi bir amaçları bulunmamaktadır. Böyle bir şeyi de hedeflememektedirler. Halbuki Allah'ın Kerîm kitabına baktığımızda görürüz ki, âyetlerindeki mesajlar, adeta hak ile bâtılın tartıldığı bir terazi görevi üstlenmektedir. İnsanların ihtilaf ettikleri meselelerde -şirk ve tevhîd başta olmak üzere- Kur'ân, aralarında hakem rolünü üstlenmekte, hakkı bâtıldan ayrırararak insanları en doğruya ulaştırmaktadır.[60]

5.2. Kur'ân Tartışma Usûlünün Kelamınkinden Farklı Oluşu

Kur'ân-ı Kerîm, nazmında, manasında, lafızlarında beşer takatini aşkın olduğu gibi, muhataplarını iknâ etmede getirdiği deliller bakımından da beşerî hiçbir metod ve usûlle bir benzerlik göstermez; onların çok üstündedir. Onu vahyedenin hiçbir benzerinin olmaması, kelamının da eşsiz ve benzersiz olmasını gerektirmiştir. Kur'ân'ı okuyan ve delillerini inceleyen kimse, onun mücadelesinin sadece muhatabı susturmaya yönelik olmadığını; daha ziyade, hakikat peşinde olanların yollarını aydınlattığını, onları irşâd ettiğini ve hakka ulaştırdığını rahatlıkla görecektir.[61]

Kur'ân-ı Kerîm, insanların inanç konularında muhtaç oldukları bütün delilleri açıklamıştır. Ancak yaptığı bu açıklamalarında, mantık ve felsefe üslubuna yer vermemiş, kendine has bir metod benimsemiştir.

Kelâmcılar, aklı şeriate öncelemekle, hükmedemeyeceği yerde onu hakem kılmakla eleştirilmektedirler.[62] Ayrıca eleştirildikleri hususlardan bazıları şöyledir: Madde ötesi şeylerde aklı ön planda tutmaktadırlar. Kitaplarında Kur'ân'ın, aklî delillerle Allah'ın birliğini ispat ettiğinden bahsetmezler. Bütün bunlardan, burhân ve

---

[58] Hüseyin Atay, **Fârâbî ve İbn Sinâ'ya Göre Yaratma**, A.Ü.İ.F Dergisi, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1974, s. 101.
[59] Bereke, **Üslûbu'd-Dâveti'l-Kur'âniyye**, s. 340.
[60] el-Melkâvî, **Akîdetu't-Tevhîd fî'l-Kur'ân**, s. 326.
[61] Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsîyeti**, s. 6.
[62] Bkz. İbn Teymiyye, **Mecmuû Fetâvâ İbn Teymiyye**, Mecma'u'l-Melik Fehd Li't-Tiba'eti ve'n-Neşr, Medine 1995, IV, s. 58; Emîn, **Duha'l-İslâm**, III, s. 16.

istidlâllerinde akla ve tevile dayandıkları sonucu çıkmaktadır. Bu da aynı zamanda onların kendi aralarındaki ihtilafların ana sebebidir. Halbuki bu ne sahabenin Hz. Peygamber (asm) asrında bildiği, ne de selefin benimsediği bir usûldür. Selef böyle bir usûlü tenkît etmektedir. Onlar, aklın imkânlarını inanç konularının temellendirilmesi için kullanan kelâmcılara güvenmemiş, bu konuda nassın yeterli olduğunu sürekli olarak vurgulamışlardır. Selefe göre Allah'ın yüce kitabında insanlardan talep ettiği sadece Allah'ın bir ve tek olduğuna şehâdettir. Selef, hiçbir peygamberin, kavmine ilk önce, Hâlıkınızı tanımak için O'nu araştırın, O'nu tanımak için çaba sarfedin dememiştir. Çünkü beşer, zaten fıtraten O'nu tanımakta ve bilmektedir.[63] İbn Teymiyye (ö. 728/1328), "Hz. Peygamber'in Muâz'ı Yemen'e gönderirken kendisinden Yemen halkını dâvet etmesini istediği ilk şeyin, Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet etmeleri olduğunu, eğer bunun için bir araştırma ve tanıma süreci gerekli olsaydı Hz. Peygamber kendisinden onları hemen şehâdete çağırmasını talep etmezdi" demektedir.[64]

Kelamcıların usûlü tartışma ve kuru mantık istidlâllerine dayanması nedeniyle uzun ve yorucudur. İstidlal ve tartışmaları, mukaddimeler ve neticelere dayanmakta, bu da hedeflenen amaca ulaşmada mesafeyi uzatmaktadır.[65] Gazzalî (ö. 505/1111) bu hususta şunları söyler: Kur'ân delilleri, genel halk kesimi için adeta su gibidir, onlar tarafından kolayca anlaşılır. Kelamcıların ihdas ettikleri problemler ve bu problemlerin halli için uğraşmaları ise bidatttır. Genel halk kesimine zararlı olduğu apaçıktır. Bu nedenle ondan uzak durulması gerekmektedir.[66] Kelâmcıların usûlü, bütün peygamberlerin teblîğ etmek ve savunmak için vazifelendirildikleri hakikî tevhîtten gâyet uzaktır. Onlardan bir kısmı rubûbiyyet tevhîdini savunmakla yetiniyorken, diğer bir kısmı ise, tevhîdi öyle yorumluyorlar ki, bu, sıfatların nefyini icab ettirmektedir. Bunun sonucu olarak da, Allah'ın varlığını mutlak varlık olarak

[63] Bkz. Abdulaziz Nâsır Râşid, **et-Tenbîhâtu's-Sünniyye Alâ'l-Âkîdeti'l-Vâsitiyye**, Matba'âtu'l-İmâm, el-Kahire 1957, s. 111.
[64] İbn Teymiyye, **Mecmuû Fetâvâ İbn Teymiyye**, II, s. 23.
[65] İbn Teymiyye, **Mecmuû Fetâvâ İbn Teymiyye**, II, s. 22
[66] Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, **İlcâmu'l-Avâm'an İlmi'l-Kelâm**, Mektebetu's-Sirâc, İstanbul 2017, s. 68.

değerlendirmektedirler; yani ne teklik ne de çoklukla vasıflandırılamayacağını savunmaktadırlar. Çünkü onlara göre sıfatların kabulü, çokluğu gerektirmektedir.[67]

Kelâmcıların usûlü, teoriktir, kuru bilgilerden ibarettir. Yani vakıada karşılığı yoktur ve her seviyeden insana hitap etmekten oldukça uzaktır. Cüzî-küllî önermeleri ve kıyâslarıyla Yunan mantığına dayanması, insanları Allah'ın dinine yönlendirmede etkisiz ve zayıf kalmasına neden olmuştur. Çünkü Yunan mantığı, sadece akla hitap eden, kalbe hitap etme özelliği bulunmayan, zihnî birtakım işlemlerden ibaret olan bir usûle sahiptir. Hatta kelâm ilminin konuları İslâm'dan, onun arı ve berrak akîdesine dâvet usûlünden tamamen uzak bir görünümdedir. Kelâmcılar, Yunan müstelehatı (teknik terimleri) ile İslâm ilkelerini sunma ve savunma araçlarını birbirine karıştırmışlardır. Değişmez İslâm akîdesi ile zaman ve zemine göre değişime kabil bir usûl arasında ayrım yapmamışlardır. Öyle ki, kelâm ilmindeki teorik akîde ile canlı ve pratik gerçekliğe sahip Kur'ân akîdesi arasında adeta bir uçurum meydana getirmişlerdir.[68]

İşte tüm bu sebeplerden dolayı Kur'ân ile karşılaştırıldığında hem İslâm filozoflarının hem de kelamcıların usulü, başta tevhid akîdesi olmak üzere inanç esaslarının müdafaası noktasında eksik ve yetersiz kalmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, onlar da aynı amaç doğrultusunda ihtiyaca cevap vermek adına kendilerine düşen vazifeyi en güzel şekilde icra etmeye çalışmışlardır. En azından bu ulvî amaca yönelik önemli bir çaba içerisinde olmuşlardır. Sadece şu var ki, Kur'ân ile kıyaslandıkları vakit bütün bu söz konusu eksiklikleri meydana çıkmaktadır.

Kur'ân'ın güçlü delilleri, geniş halk yığınlarını iknâ eder ve kalplerine kesin, hiçbir tereddüde mahal vermeyecek şekilde tevhîd inancını yerleştirir. Bu çerçevede Kur'ân'da zikredilen deliller, başka hiçbir delil getirmeye asla ihtiyaç hissettirmez. Mesela:

---

[67] Bkz. Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhalîm İbn Teymiyye, **Muvafeketu Sahîhi'l-Menkûl li'Sarihi'Ma'kûl**, es-Sünnetu'l-Muhammediyye, el-Kahire 1951, I, s. 113.

[68] Bkz. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, **Medâricu's-Salikîn**, Dâru'l-Kitab, Beyrût 1973, III, s. 437; Emîn, **Duha'l-İslâm**, III, s. 9.

"Eğer yerde gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulup gitmişti."[69] Bir evin işlerinin iki idareci ile düzgün bir şekilde idare edilmesi mümkün olmadığına göre, bütün âlemin işlerinin son derece titiz bir şekilde idaresi nasıl mümkün olur? Kur'ân'daki böyle açık ve bedihî deliller karşısında inatçıların ve kibirlilerin haricinde kimsenin bir diyeceği kalmaz.

5.3. Kur'ân İrşâd Usûlünün Orijinal Olması

Kur'ân'ın Allah Teâla'nın kelamı olması hasebiyle usûlü orijinaldir. Beşerî disiplinlerle bir benzerlik göstermez. Onlardan farklı ve çok daha üstün olduğu muhakkaktır. Kur'ân'ın, kendisine özgü olan, diğer disiplinlerde görmemiz mümkün olmayan bazı özellikleri vardır. Fıtrata uygunluğu, sadeliği, her seviyeden insana hitap etmesi, kapsayıcılığı; bunlarla beraber az ve öz ifadelerle mesajını verirken, muhatabın kafasında hiçbir şüpheye bırakmayacak şekilde bunu yapması bütün bunlar ve diğer benzer özellikleri, onun orijinal bir usûle sahip olduğunu göstermektedir.

5.3.1. Fıtrata Uygun ve Kolay Anlaşılır Olması

Kur'ân sadece aklı hedef almaz. Aslında o her seviyedeki insanın temeyüllerine münasip olmakla beraber, genel halk kesiminin bilhassa fıtrî vicdânına, hislerine ve gönüllerine hitap eder. Bütün ruhların Allah'ın birliğine iman etmiş olarak doğdukları prensibine dayanarak yaratılış ve fıtratlarına seslenir ve onların bu istidatlarını ortaya çıkarır.[70] Kur'ân, insanın alışageldiği tabîî kavrayış tarzını esas almış, kapalı olan bir anlam yoluna girmeyi uygun bulmamıştır.[71]

İnsanın fıtratı Allah'ı hissetmektedir. Fıtrat insanı Allah'a götürmektedir.[72] Zihin şirke ve inkâra alıştırılabilse ve şartlansa bile duyguları tümüyle ondan yoksun bırakmak mümkün değildir. Öyle haller ve hâdiseler vardır ki, insan bunlar karşısında köksüz bir ağaç gibi yıkılmamak için, benliğinin derinlerinde yaşayan ve öz suyunu görünmez bir menbâ'dan alan bir sese, bir ışığa dayanmak zorunda kalır. Akıl susturulabilse bile vicdânın sesi susturulamaz. Çünkü tevhîd inancının asıl iç

[69] el-Enbiyâ, 21/22.
[70] Bkz. Emîn, **Duha'l-İslâm**, s. 5-11.
[71] Yavuz, **Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, s. 95.
[72] Muhammed Şedîd, **Menhecu'l-Kur'ân fî't-Terbiye**, Müessestu'r-Risâle, Beyrut 1987, s. 82.

dünya yeri vicdândır. İç dünyaya giden en yakın yol bedâhat; vicdâna giden en yakın yol da histir. Kur'ân daima bedâhate dokunmak, hisleri uyandırmak ve bunlar yoluyla vicdâna ulaşmak ister. Çünkü Allah, fıtratın şirki reddedeceğini bilmektedir. İnsanlar tevhîd duygusundan kasden uzaklaşmak, kendilerini bu duygunun dışına atmak isteseler de, insan ruhu böyle değildir. O bu duygunun ardından gider, onu arar. İnsan, yaratıcıyı diliyle inkâr etse bile, içinden Allah'ın varlığını ve birliğini bilir.[73] Kur'ân bu manada kolay, net ve insan fıtratına en uygun olan bir usûl ile tevhîdi müdafa eder. Kur'ân'ın, insana tesîr eden, kalbinin derinliklerine dokunan, duyularını hareket ettiren bir usûle sahip olduğu çok açıktır. "Duyuların insan üzerindeki tesîri de fikrinkinden kuvvetlidir. İnsan duyularıyla yaşar ve onlar hayatın her anında onunla bulunurlar."[74] Üstelik beşer nüfusunun ekseriyeti orta seviye ve kültürde olanlardan müteşekkildir ve bu tabakadaki insanların his ve vicdân cihetleri çok daha güçlüdür. Buradan hareketle Kur'ân, insanlardaki kalbî ve hissî tarafı ihmal etmemiş, aksine bu yöne daha çok ağırlık vermiştir. Çeşitli deliller getirmekle beraber, bunları mücerred zihnî tabirlerle ifade etmemiştir. Hem akla hem de hisse hitap eden bir usul ile bu delilleri sunmuştur. Çünkü o insanın his ve vicdanına tesir etmeyi amaçlamıştır.[75]

Kur'ân'ın, insanın his ve vicdân yönünü de ihmal etmemiş olması, onu felsefeciler ile kelâmcılarda olduğu gibi karmaşık ve anlaşılması zor ıstilâhatlarla (büyük, küçük önermeler) dolu usûllere sahip disiplinlerden ayırmış, onlardan daha üstün yapmıştır. Kur'ân en kolay, en anlaşılır, gâyet belîğ ve vecîz bir usûle sahiptir. Düşünceyi akıcı bir üslûp ve canlı bir dil ile ortaya koymuştur. Onun için muhatap herhangi bir zorluk çekmeden çok rahat bir şekilde onu anlar.[76] İnsanın aklını, gönlünü, ruhunu, hayalini ve duyularını bir bir dikkate alarak, hem düşünmeyi kolaylaştırmış, hem de insanın çok geniş kapsamlı bir düşünme gerçekleştirmesini ve gerçeğe sadece bir açıdan değil, birçok açılardan bakmasını sağlamaya çalışmıştır.[77]

---

[73] Veli Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, Nil A.Ş. Yay., İzmir 1988, s. 236.
[74] Hüseyin Atay, **Kur'ân'a Göre İman Esasları**, Ajans Türk Matbaası, Basım yeri yok ts, s. 103.
[75] Bereke, **Üslûbu'd-Dâveti'l-Kur'âniyye**, s. 340.
[76] Ahmed b. Ahmed el-Cezâirî, **Rudûdu'l-Kur'ân Ala Zevi'l-Cuhûd ve'l-İnkâr**, Dâru'l-Haremeyn, el-Kahire 2004, s. 106
[77] Bkz. el-Cisr, **İman**, s. 289.

İstidlal, ne kadar fıtrata uygun, hissî olursa; lafız ile manalarında muğlaklık, karışıklık olmazsa daha etkili, hüccet olarak daha belîğ ve müessir olacaktır. Kur'ân usûlü de fıtrata yakın ve uygundur. Mülhit de olsa insan, kalbinin derinliklerinde ondan etkilenmekte, onun dâvetine kayıtsız kalamamaktadır. Çünkü insan doğal olarak, karmaşık ve kuru ıstılâhlardan hoşlanmamakta, bunlardan uzak durmayı tercih etmektedir. İnsanlar, tamamının fıtratı bir ve aynı olduğu için, inançları ve yaşam tarzları muhtelif olsa da İslâm dinine girmişler ve onun kutlu dâvetine kayıtsız kalmamışlar.[78]

Diğer yandan, insanları, benzerini getirmekten aciz bırakan, en doğru deyimlerle ve en açık usûllerle hitaba güç yetirirken kapalı, anlaşılması güç usûllere başvurmak acizlik sayılır. Bu, amacını kasıtlı olarak gizlemektir. Hitâbette amacı gizlemek ise, hitâbet usûllerinden biri değildir. Aksine anlatımda girift ve ince yollara sapmak, herkesin anlayacağı açık üslûptan âcizliği ortaya koyar. Özellikle de irşâd mevzuunda bu, makbul bir şey değildir. Şâyet Kur'ân mantıkçıların yaptığı gibi ayrıntılara girseydi o zaman anlaşılması güçleşirdi. Ancak o böyle yapmamış, kendine hâs hitap türüyle, avam-havasın ikna olacağı ve kolay anlayacağı usûlü tercih etmiştir.[79]

5.3.2. Her Seviyedeki İnsana Hitap Etmesi

Kurân'daki her bir âyet, her seviyeden aklın kabiliyeti miktarınca hisse alacağı bir tarzda vahyedilmiştir. Kur'ân delilleri de, farklı zihin ve yeteneklere sahip insanların tamamını ikna edebilecek bir yapıdadır. Herhangi bir kesimin idraklerinin fevkinde değildir. Bilginler, filozoflar ve kültürlü insanlar, her yönden onları besleyecek bir gıdayı onda bulurlarken, çoğunluğu teşkil eden genel halk kesimi de, kendilerine ilaç ve kalplerine şifa olanı onda bulmakta zorluk çekmezler. Kur'ân, câhili bilgilendiren, gâfili uyaran, âlimi de bilgiye doyuran bir usûl üzere nazil olmuştur.[80]

---

[78] Bkz. İbn Teymiyye, **Mecmuû Fetâvâ İbn Teymiyye**, II, s. 8; el-Cevziyye, **Medâricu's-Sâlikîn**, III, s. 486.

[79] Bedreddin ez-Zerkeşî, **el-Burhân**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1408/1987, II, s. 24; Abdurrahmân b. Ebî Bekir Celalettin es-Suyûtî, **el-İtkân**, el-Kahire 1974, II, s. 135.

[80] Bkz. Ebû Zehrâ, **el-Mucizetu'l-Kübrâ el-Kur'ân**, s. 267.

Kur'ân, avama karşı küllî hakîkatleri, derin ve umumî düsturları aşina olduğu bir şekilde ve cüzî bir sûrette gösterir. Fikirleri basit olan âvama karşı muazzam hakikatlerin yalnız uçlarını ve basit bir sûretini gösterir.[81] Bunun yanında fizyoloji, psikoloji ve astronomi âlimini de, hayretlere düşürecek biçimde bu hakîkatlerden istifade etmesini sağlar.[82]

Kur'ân insan nefsinin bütün sır ve gizemlerini ihata eden bakışıyla neredeyse her nefse ayrı bir usûlle hitap etmiştir.[83] İnsanın karakterini ve ruhsal durumunu da ihmal etmemiş, her bir duruma uygun aklî, naklî, tecrübî ve psikolojik deliller sevketmiş, insanın bütün yönlerine hitap eden bir üslûpla gelmiştir.

Kur'ân'daki her türlü delilden insan faydalanabilmektedir. Bu açıdan gıdaya benzetmek mümkündür. Ama mesela kelâmcı ve mantıkçı gibi kesimlerin delilleri ise ilaç gibidir. Bazı insanlar ondan istifade ederken birçok insan da zarar görmektedir. İşte Kur'ân delillerini onlardan farklı ve üstün kılan temel özellik de budur. Onun delillerinden hem avam (genel halk kitlesi) hem de havas (âlimler) istifade eder. Diğerlerinden ise sadece havas istifade etmekte, avamın bunlardan istifade şansı söz konusu değildir. Gazzalî Kur'ân delilleri ile kelâmcıların delillerini karşılaştırırken şunları kaydeder: "Kur'ân'ın delilleri gıda gibidir; ondan her insan faydalanır. Kelâmcıların delilleri ise ilaç gibidir; birkaç kişi ondan istifade eder, büyük çoğunluğu ise zarar görür. Hatta Kur'ân'ın delilleri su gibidir; ondan hem emzikli çocuk ve hem de yetişkin bir adam faydalanır. Öteki deliller ise yemekler gibidir; yetişkinler ondan bazen faydalanır, bazen de hastalanır; çocuklar ise o yemeklerden asla faydalanmaz."[84] İstisnasız her insana hitap ettiğinden Kur'ân'ın delilleri, diğer beşerî disiplinlere kıyasla çok daha güçlü ve çok daha ikna edici olmaktadır. Bu, Kur'ân'ın insanların kalplerine tevhid inancını yerleştirmek için üzerinde geldiği usûldür.[85]

[81] Said Nûrsî, **Sözler**, s. 225.
[82] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 286-287.
[83] el-Melkâvî, **Âkidetu't-Tevhîd fî'l-Kur'ân**, s. 337.
[84] el-Gazzâlî, **İlcâmu'l-Avâm'an İlmi'l-Kelâm**, s. 67.
[85] Bkz. el-Melkâvî, **Akîdetu't-Tevhid fî'l-Kur'ân**, s. 337.

Kur'ân, delillerini çeşitlendirmiştir ki, farklı anlayış düzeylerine sahip insanlara hitap edebilsin.[86] Bu delillerin de dış âlemde (âfakta), insanın iç âleminde (enfüste), ruhta, akılda ve vicdânda sergilendiğini görüyoruz. Her şeyde O'nun vahdâniyetine işaret eden bir âyet mutlaka vardır. Ancak her insan, her delile karşı aynı derece de etkilenmeyebilir. İnsanların bunlardan istifade etmesi onların aklî kapasitelerine, bilgi seviyelerine ve istidatlarına göre değişmektedir. Kimisi içine dönüktür, daha çok iç uyarıcılardan müteessir olur. Kimisi gördüğü dış manzaralar karşısında sarsılır. Kimi insan bir bakışla, bir göz kırpmasıyla uyanırken, kimisi de katı bir darbe ve şiddetli bir sarsıntı ile kendine gelir. Kimilerinin inancı birçok faktörlerin üst üste yığılmasıyla tekerrür ederken, kimileri de deliller yığınını gördüğü halde hiç anlamaz, gafletten uyanmaz.[87] Yine, Kur'ân, aynı âyet ile avamın ve havassın, âlimlerin ve câhillerin özlem ve ihtiyaçlarını tam giderecek ve karşılayacak bir özelliğe sahiptir. Bu özellik ise sadece Kur'ân'da bulunabilir, ona hastır. Bu sayede havas, ondaki ifade inceliklerine hayran kalabiliyorken normal insanlar da onu en güzel söz bulurlar. İfadeleri akıllarını yormadığı gibi tercümana da gereksinim duymazlar.[88] *"And olsun ki Kuran'ı, öğüt olsun diye kolaylaştırdık; öğüt alan yok mudur?"*[89] mealindeki âyet de her isteyenin Kur'ân'dan istifade edebileceğini bildirmektedir.

Kur'ân'ın aynı anda nasıl farklı tabakadan insana hitap ettiğini göstermek için gelen âyetleri örnek verebiliriz:

"And olsun ki, insanı süzme çamurdan yarattık. Sonra onu nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik. Sonra nutfeyi kan pıhtısına çevirdik, kan pıhtısını bir çiğnemlik et yaptık, bir çiğnemlik etten kemikler yarattık, kemiklere de et giydirdik. Sonra onu başka bir yaratık yaptık: Yaratanların en güzeli olan Allah ne uludur!"[90]

"*Göğe ve gece ortaya çıkana and olsun. Gece ortaya çıkanın ne olduğunu sen bilir misin? O, ışığıyla karanlığı delen yıldızdır. Üzerinde gözetici olmayan kimse*

[86] Abdussettâr Fethullah Saîd, **el-Medhal ile't-Tefsîri'l-Mevduî**, Dâru't-Tevziî, el-Kahire 1991, s. 120.
[87] Bkz. Drâz, **ed-Din**, s. 166.
[88] M. Abdullah Drâz, **En Mühim Mesaj Kur'ân**, Çev. Suat Yıldırım, Akademi Yay., İstanbul 2006, s. 141.
[89] el-Kamer, 54/17.
[90] el-Mü'minûn, 23/12-14.

yoktur. Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın. O, erkek ve kadının beli ile göğüsleri arasından atılagelen bir sudan yaratılmıştır."[91]

Allah'ın vahdâniyetine, O'ndan başka bir yaratıcının olmadığına delâlet eden bu âyetler, her kabiliyetteki insana hitap etmektedir. Genel halk kesiminden birine hitap ettiği gibi, anatomi ve tıp ilmiyle iştigal eden ilim adamına da hitap etmektedir. Çünkü bu delil onu da etkileyecek bir tarzda sunulmuştur. O, bu kadar mükemmel bir işi yapabilen birinin sonsuz bir güç ve kudrete sahip olması gerektiğini, iştigal ettiği ilimden anlamakta, sonuçta da o zatın Allah olduğunu, bir ve tek olduğunu ikrar etmektedir.[92]

5.3.3. Bütün Muarızlara Cevap Vermesi

Kur'ân'ın kendine hâs şirki iptal usûllerinden biri de, tevhîdin karşısında duran, ona cephe alan her türden müşrik grupları reddetmesi, onlarla mücadele etmekten geri durmamasıdır. O, bazı müşriklerin şirkini iptal ederken diğerlerininkini ihmal etmemiş ve şirke karşı aldığı cephede en ufak bir gedik bırakmamış, hiçbirisine asla müsamaha göstermemiştir. Delilleri, şirk ve inkârın bütün nevilerini hedeflemektedir. Tevhîdi müdafaa etme ve her türlü şirk izini ortadan kaldırmak için Hz. Îsâ'yı ilâh edinenlere, putlara, meleklere ve yıldızlara tapınanlara, Allah'a çocuk isnat edenlere ve beşeri ilâhlaştıranlara ikna edici bir usûlle karşı koymuş, hiç birini ihmal etmemiştir. Bu usûlü Kur'ân'ın, birçok âyetinde açıkça görmek mümkündür.[93]

Diğer yandan Kur'ân genel olarak, muhataplarının birbirlerinden farklılık gösteren bilgi seviyeleri ve inanç durumlarına göre onlarla mücadele eder. Bunların farklı yapıdaki inançlarını tahlil ve teşhis ederek ıslah eder. Her birinin durumuna uygun ve farklı usûllerle onlarla tartışır. Bu manada müşrikleri ikna etmek için getirdiği deliller ile Kitap ehlinin kafirleri için getirdiği deliller, her grubun inancındaki sorunlu noktaları ortaya serecek ve onları tevhîd cihetine çekecek biçimde ayrı ayrı özellikler taşır.[94] Kur'ân'da kalpleri ve akılları uyaracak her vesile bulunmaktadır. Böylelikle gerçek tahlîl ve teşhislerle şirkin evham kulelerinin ayakta

[91] et-Târık, 86/1-7.
[92] el-Melkâvî, **Akîdetu't-Tevhîd fi'l-Kur'ân**, s. 337-338.
[93] Bkz. el-Ankebût, 29/17; Meryem, 19/30, 92-93, ez-Zuhruf, 43/20; Sebe', 34/40-41; el-En'âm, 6/78-79; Fussilet, 41/37; el-Bakara, 2/116; Yûnus, 10/68.
[94] Saka, **Kur'ân-ı Kerîm'in Dâvet Metodu**, s. 103.

kalmasına izin vermemektedir, onları darmadağın etmektedir. Cehâletleriyle meşhur putperestlere karşı irşâd ve hidâyet amacı gütmektedir. İlim ehli olan Ehli-Kitâba yönelik usûlü ise, onları çepeçevre sararak en güzel şekilde mücadele etmek şeklindedir.[95]

5.3.4. Kısa ve Öz Olması

Kur'ân'ın delilleri kısa, anlaşılır ve sadedir. Böyle olması delillerini zayıflatmamakta, aksine daha güçlü, daha etkili ve daha muknî kılmaktadır. İstenen sonuca da en kısa yoldan ulaştırmaktadır. Kur'ân'ın gayesi tartışmayı uzatmak değil, meydana gelen şüpheleri kesin cevaplarla ve en kısa yoldan ortadan kaldırmaktır. Çünkü tartışmanın uzaması, gayeyi saptırıp muarızın tepkisini artırır.

Fıtrî yolu bir metod olarak benimseyen Kur'ân, arzu ettiği sonuca en kısa yoldan ulaşmak amacı ile, mantıkî şekillere dayanan öncülleri sıralamamış, sonuçları kendisiyle bilinen veya sonucu zihinde var olan öncüller kullanmıştır.[96]

Böylece Kur'ân delilleri, hiçbir dağınıklık ve karmaşıklığa mahal vermeden, az ve öz ifadelerle en kısa yoldan sonuca ulaştırmaktadır.[97] Mesela şu âyetler, bu manada, müşriklerin adeta yakalarına yapışan ifadeleri ihtiva eder: *"Yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indirip onunla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği, güzel güzel bahçeler meydana getiren mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Hayır; onlar taptıklarını Allah'a eşit tutan bir millettir. Yoksa yeri, yaratıklarının oturmasına elverişli kılan ve aralarında ırmaklar meydana getiren, yeryüzüne sabit dağlar yerleştiren, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Hayır; çoğu bilmezler. Yoksa, darda kalana, kendisine yakardığı zaman karşılık veren, başındaki sıkıntıyı gideren ve sizi yeryüzünün sahipleri yapan mı? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Pek kıt düşünüyorsunuz. Yoksa, karanın ve denizin karanlıklarında size yol bulduran, rüzgarları rahmetinin önünde müjdeci gönderen mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Allah, koştukları eşlerden yücedir. Yoksa, önce yaratan, sonra da yaratmayı tekrar edecek olan; size*

[95] Bkz. el-Ankebût, 29/46.
[96] Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, **Faslu'l-Makâl-el-Keşfu an Menâhici'l-Edille**, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2016, s. 51, 95.
[97] Bkz. Abdussettâr, **el-Medhal**, s. 121-122.

gökten ve yerden rızık veren mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? De ki: Eğer doğru sözlülerden iseniz, açık delilinizi getirin."[98] *"De ki: 'Söyler misiniz? Eğer Allah geceyi üzerinize kıyâmete kadar uzatsaydı, Allah'tan başka hangi tanrı size bir ışık getirebilir? Dinlemez misiniz?' De ki: Söyleyin: Eğer Allah gündüzü üzerinize kıyâmete kadar uzatsaydı, Allah'tan başka hangi tanrı, içinde istirahat edeceğiniz geceyi size getirebilir? Görmez misiniz?"* [99]

Kur'ân insanın tam ihtiyacına göre ayarlanmış bir beyana sahiptir. Bu beyan her mananın halis ve vafî bir suretini verir. "Halis"tir, çünkü hiçbir yabancı unsur karışmaz. "Vafî"dir, çünkü gerek aslî unsurlarından, gerek tamamlayıcı eklentilerinden hiçbir şeyi dışarıda bırakmaz. Bütün bunlar da en öz ve en net lafızlarla ifade edilir.[100] Bu, Kur'ân'dan başkasında olmayan bir özelliktir.

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, işitendir, görendir."*[101] âyetini misal olarak ele alalım. Bu âyet çok beliğ bir usûlle demek ister ki; o güzel sıfatlara sahip, o en yüce olan Allah'ın benzeri olması mümkün değildir. Varlık, O'nun cinsinden iki zata dar gelir. Âyette her ikisi de benzerlik manası taşıyan iki lafız (**ك** / kâf ve **مثل** / misl) bulunmaktadır. Böylece birisi davada rükün, diğeri de ona delil olmaktadır. "**ليس** / Leyse" ile olan nefy, "kâf" teşbih edatından çıkan benzetme üzerinde cereyan edip, benzerliği silmekte, matlûb olan tevhîdin aslını ortaya koymaktadır. Allah lafzı veya zamirinin yerini alan "misl" ise, bu matlûbun deliline dikkat çekmektedir.[102]

Yani ilâh, kendisi için ortaklık, çokluk, benzerlik gibi şeyleri kabul etmez. Zira bunu kabul etse kemaline halel gelirdi. İlâhlık mefhumunun direği olan "tam mutlak kemâl" sıfatının gereği, ilâhın, benzerliği veya ikili olmayı asla kabul etmemesidir.[103] Böylece yukarıdaki ayet bu kadar az bir lafızla, beliğ bir şekilde Allah'ın bir ve tek olduğunu muhataplarına gösterebilmiştir.

[98] en-Neml, 27/60-64.
[99] el-Kasas, 28/71-72.
[100] Drâz, **En Mühim Mesaj Kur'ân**, s. 140.
[101] eş-Şûrâ, 42/11.
[102] Drâz, **En Mühim Mesaj Kur'ân**, s. 163.
[103] Drâz, **En Mühim Mesaj Kur'ân**, s. 164.

Bu yönüyle gelen delil orijinal bir delil olup, Kelâmcılar arasında bundan haberdar olan hiçbir kimse yoktur. Mesela onların Allah'ın birliği hakkındaki bütün delilleri, birden fazla tanrı farz etmenin gerekleri ve amelî neticelerini çütrütmek suretiyle birden fazla tanrı iddiasını iptal etmeye bina edilmiştir.[104] Halbuki, mesela Kur'ân'ın *"Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu."*[105] âyeti bile, tek başına bunu ifade etmeye kafi gelir. Mühim olan sözü uzatmak değildir. Zirâ bazen sözü uzatmak sanıldığının aksine onu daha muğlak bir hale getirebilmektedir.

5.3.5. Şüpheleri Nefyetmesi

Kur'ân, özellikle, âkideyle ilgili şüpheleri nefyetmek, bunları gidermek için vahyolunmuştur. Onun için bütün tartışmalarında zanna değil, kesin bilgiye dayanmıştır. Çünkü Kur'ân'ın gayesi, tartışmayı sürdürmek değil, beliren şüpheleri gerekli kesin cevaplarla ortadan kaldırmak, muârızlarının gerçeğe ulaşmalarını sağlamaktır.[106] Bu nedenle insana nihayetsiz derecede iknâ vasıtası sunmuştur. Bu vasıtalar, bir bölge ve zamanla kayıtlı değildir; her zaman ve zeminde vardır, her insana aynı oranda yakındır, hemen herkesin yanıbaşındadır.[107]

Gerçek şu ki, insanların küfre meyilli olanları, çoğunlukla şüphede olanlardır. Mutlak dinsiz ve kafir pek az bulunur. İnanmayanların çoğu şüphe içinde olanlardır. Şüphe içte vicdanı tırmalayan bir azaptır. En meşhur münkir diye bilinenlerin bile, aslında şüphe içerisinde kıvranan bir kararsız oldukları görülebilir.[108]

Gelen âyette, kendilerini tevhide çağıran peygamberlerine karşı müşriklerin bu şüphelerine bir örnek vardır:

---

[104] Drâz, **En Mühim Mesaj Kur'ân**, s. 163.
[105] el-Enbiyâ, 21/22.
[106] Yavuz, **Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, 144.
[107] Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsîyeti**, s. 9. (Şatıbî el-Muvâfakât, I, s. 35'den naklen)
[108] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 251.

"Ey Salih! Sen bundan önce, aramızda kendisinden iyilik beklenir bir kimseydin; şimdi babalarımızın taptıklarına bizi tapmaktan men mi ediyorsun? Doğrusu bizi çağırdığın şeyden tam bir şüphe içindeyiz."[109]

Müşriklerin bu türden şüphelerine karşın Kur'ân, son derece net, şeffaf ve yerli yerinde ifadelerle meramını belirtir ki, böylece zihinleri, kendisine tekrar edilmesine ihtiyaç duymadan verilen mesajı anlar. Sanki söz işitiyor değil de, resim seyrediyor, gerçeği karşısındaki ekranda görüyor gibi kavrar.[110]

Müşriklerin ekserisinin dini konulardaki inançları, kesinlikten uzak, ihtimalli ve kuşkulu kanaatlerden ibarettir. Halbuki imanda kuşku ve ihtimale yer olmaz. Bu sebeple Kur'ân, muhataplarından, fikir, bilgi ve hayatlarını her türlü safsatadan, hurafeden vb. temelsiz anlayışlardan arındırarak hakikatler üzerine kurmalarını istemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm daima, Allah'ı burhan ile bilmeyi ve tanımayı teşvik etmiştir.[111] Zanna karşı çıkmış, özellikle itikadî konularda zannî bilgiyi geçerli saymamış ve iman konularında zannın delil olamayacağını kesin bir dille ifade etmiştir.[112] Yüce Allah ezelî ilmi ile hangi çağda hangi münkirlerin ne şekilde itirazda bulunacaklarını ve ne tür şüpheler öne sürebileceklerini bildiğinden, bunların cevaplarını Kur'ân'da vermiştir.[113] Kur'ân'ın nüzûlünün her devresinde yer alan tevhîd akîdesi, ulûhiyyet konusunda, bu güne kadar gelip geçmiş bilgin ve filozofların düştükleri hataları tashîh ettiği gibi, tahrîf edilmiş dinlerin de yanlışlarını düzelterek, itikâdî meselelerdeki bütün şüpheleri bertaraf etmiştir.[114]

Kur'ân-ı Kerîm, insanın, içine düştüğü şüpheden kurtulmak için yapacağı muhakemede hakemliğine başvuracağı aklın doğru prensiplerinin neler olduğunu yer yer açıklamış ve düşünmede insanın muhtaç olduğu sarih aklın kanunlarını belirtmiştir. Bu sayede şüphe durumundan düşünme aşamasına yükselen insan, zaten

---

[109] Hûd, 11/62.
[110] Drâz, **En Mühim Mesaj Kur'ân**, s. 144.
[111] İbn Rüşd, **el-Keşf**, s. 75.
[112] Bkz. Yûnus, 10/36.
[113] Yavuz, **Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, s. 190.
[114] Abbâs Mahmûd el-Akkâd, **el-Felsefetu'l-Kur'âniyye**, Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Âsriyye, Beyrût ts, s. 119.

fıtratında var olan aklın apaçık ilkelerine başvurarak kesinliğinde şüphe bulunmayan ve doğrulukları apaçık olan bilgiye ulaşmaktadır.[115] Mesela,

"Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arşın Rabbi olan Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehtir."[116]

Bu âyet, aklî delille tevhîdi açıklayarak, hiçbir şüpheye yer bırakmadan, insanın aklına gelebilecek her türlü şüpheyi bertaraf ederek Allah'ın birliğini ispat etmektedir.

Âyetin açıkça ortaya koyduğu hakikat şudur: Dünyanın düzeni dahil tüm kâinattaki sistem bir kanunla işlemektedir. Çeşitli güçler ve sayısız eşya arasında uyum, ahenk, denge ve işbirliği olmasa bu sistem bir an bile işleyemez. Bu da güç ve varlıkların birbirleriyle mükemmel bir denge ve ahenkle uyum ve işbirliği içinde olmalarını gerektiren evrensel ve her şeye hâkim olan bir kanun ve nizamın var olduğunun apaçık delilidir. Eğer birbirinden müstakil idareci ve hâkimler olsaydı, bu asla mümkün olmazdı. Böyle bir nizamın olması başlı başına tüm kâinatı idare eden ve düzenleyen bir Hâkim ve her şeyi idare eden bir Efendinin var olduğunun apaçık bir delilidir.[117]

5.3.6. Amelî Yönü İhmal Etmemesi

Kur'ân, Allah'ın birliğini ispat etmek ve şirki iptal etmekle yetinmemekte, bununla beraber, aynı zamanda muvahhitleri amel ve ibâdetle de sorumlu tutmaktadır. Çünkü tevhîdin hem akîde hem de amelî yönü bulunmaktadır. Tevhîd sedece birtakım kuru bilgi ya da soyut manalardan ibaret olan bir inanç kesinlikle değildir. Bu sebeple Kur'ân'ın şirki reddederken, emir ve nehiy siğalarını kullanarak, aynı zamanda Allah'a ibâdeti de talep ettiğini görürüz: **اعبدوا الله** *"Allah'a ibâdet edin."*[118] **الا تعبدوا الا الله** *"Allah'tan başkasına ibâdet etmeyin."*[119]

---

[115] Yavuz, **Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, s. 84.
[116] el-Enbiyâ, 21/22.
[117] Ebû'l-Alâ el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, İnsan Yay., İstanbul 1996, 21/22 hk. III, s. 275.
[118] el-Mâide, 5/72.
[119] Hûd, 11/2.

Bu âyetlerde olduğu gibi Kur'ân'da akîde ile ibâdet arasında tam bir bağlantı ve bütünlük gözlemlenmektedir. Kur'ân, muhatabını iknâ etmek ve tevhid inancını benimsemesini sağlamak gibi bir hedefinin yanında, aynı zamanda imanın ve tasdîkin gereği olan amel ve ibâdeti de ondan talep etmiştir.[120]

Gelen âyette Allah Teâla şöyle buyuruyor*: "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki, O'na karşı gelmekten korunmuş olabilesiniz."*[121] Bu âyetin tefsirinde Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö. 1361/1942) şunları söyler: Kur'ân'ın tertibine göre bu âyet Allah Teâla'nın ilk emrini havi oluyor ki bu emir, binayı İslâm'ın üssülesası olan tevhidi ubudiyyet ve rububiyyettten başlıyor. Ulûhiyyetin rubûbiyyete, rubûbiyyetin halikıyete tavakkufunu gösteriyor ve Halıkı ispat ediyor. Ey insanlar! İstisnasız hepiniz, her zaman şu emirle mükellefsiniz: "Sizi ve sizden evvelkileri, babalarınızı ve atalarınızı, ecdadınızı ve sairlerini baştan nihayete halkeden Rabbınıza, âlemlerin rabbine ibadet ve ubudiyyet ediniz. Kemali mahabbet-ü mehafetle, en güzel edeb ve saygı ile ona boyun eğiniz ve onun emirlerine, ahkâmına itaat ediniz."[122]

Allah Teâla burada yaratıcılık vasfını, sadece kendisine ibadet edilmesi için, delil olarak sunmuştur. Madem insanları ve onlardan öncekilerin hepsini yaratan O'dur ve onlar da bunu ikrar etmektedirler o halde sadece kendisine kulluk edilmesi, putlara tapılmaması gerekir.[123] Kulluk edilecek varlığın yaratılmamış, yaratıcı olması gerekir. Bu vasıfları taşıyan tek varlık kâinatın yaratıcısı, müdebbiri ve rabbi olan Allah olduğuna göre, O'ndan başkasına kulluk edilemez.

Son zikrolunan âyetin hemen ardından gelen *"Artık Allah'a, bile bile eş koşmayın."*[124] âyetine bakıldığında bunun, Allah'ın birliğini ispat ettiği görülür.[125] Böylece de önceki âyette Allah'a kulluk emredilirken, ikincisinde ise O'na eşler ve ortaklar koşulmasından nehyedilmiştir. Yani bu hususlardan biri zikredilirken diğeri

---

[120] Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm**, es-Sünnetu'l-Muhammediyye, 1949, s. 597.
[121] el-Bakara, 2/21.
[122] Elmalılı, **Hak Dini**, 2/21 hk. I, s. 390.
[123] Bkz. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu**, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1998, I, s. 97-98.
[124] Bkz. el-Bakara, 2/22.
[125] Bkz. ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, I, s. 100.

göz ardı edilmemiştir. Her ikisine aynı dercecde ihtimam gösterilmiştir.

5.3.7. Delilleri Cem Ederek İstidlal Etmesi

Kur'ân'ın şirki iptal usûlü incelendiğinde, bazen tek âyette, bazen de ard arda gelen birkaç âyette birden fazla delilin bir arada getirilmiş olduğu görülür. Bu deliller tek bir medlûle delâlet eder o da Allah'ın vahdâniyetinin ispatı ve şirkin iptalidir. Kur'ân'ın izlemiş olduğu bu usul, delili daha da güçlendirmekte, medlûlü pekiştirmektedir. Örnek olarak şu âyetlere bakalım:

"Tanrınız bir tek Tanrıdır. O, merhamet eden, merhametli olandan başka Tanrı yoktur. Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, insanlara yararlı şeylerle denizde süzülen gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeri ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgarları ve yerle gök arasında emre amade duran bulutları döndürmesinde, düşünen kimseler için deliller vardır."[126] Burada önceki âyette tespit ve takrîr edilen vahdâniyet, sonraki âyette birden fazla kevnî delil ard arda zikredilerek daha da güçlendirilmiş ve pekiştirilmiştir.

Yine mesela Nahl sûresinin 51-83 âyetlerinde ard arda gelen âyetlerde birçok delilin bir araya getirilmiş olduğu ve Kur'ân'ın bunlarla şirki iptal ettiği görülmektedir. Sırasıyla ilk önce "bela" (sıkıntı-musibet) delili zikredilmiştir, yani Allah'tan başka ne karada ne denizde insanların başlarına gelen bela ve felaketleri üzerlerinden kaldıracak kimsenin olmadığı, müşriklerin de sadece O'na iltica ettikleri, O'na sığındıkları zikredilmiştir. Ondan sonra da "el-meselu'l-â'lâ" delili, yani müşriklerin kız evlatlarını istememelerine rağmen bunu Allah'a yakıştırmalarının kabul edilemezliği ifade edilmiştir. Ardından yağmurun yeryüzünü canlandırması; insanların istifadesine sunulan hayvanlar, yine insanların bu hayvanlardan elde etmiş oldukları süt; türlü türlü meyveler ve Allah'ın arı gibi küçük bir hayvandan kendilerine nimet olarak lütfettiği o mu'cizevî bal hatırlatılmıştır. Daha sonra yine efendilerinin kölelerini mallarında ortak kabul etmemeleri bir mesel ile ortaya konmuştur. İnsanlara Allah tarafından eşler ve evlatlar bahşedildiği ve müşriklerin kendilerine rızık verme güç ve kudretinde olmamalarına rağmen putlara

[126] el-Bakara, 2/163-164.

tapınmalarına dikkat çekilmiştir. İşte bütün bu deliller baştan sona kadar tek bir hakîkati ispatlamak, dikkatleri o hakîkate çekmek ve onu pekiştirmek için dile getirilmiştir.[127] O da Allah'ın bir ve tek olduğu, O'ndan başka tapınılan bütün ilâhların bâtıl olduğudur.

7. ŞİRKİ RED SADEDİNDE GELEN BELLİ BAŞLI KAVRAMLAR

Kur'ân'da şirk tanrılarının reddine dair bazı kavramların sık geldiğini görüyoruz. Bunların tespiti ve incelenmesinde yarar olacağı kanaatindeyiz. Söz konusu kavramların, geçtikleri âyetlerde ifade ettikleri mana ya da manaları ortaya çıkarmak ve özellikle şirk tanrılarının reddi anlamında ifade ettiklerini ortaya koymak için incelenmeleri önem arzeder.

7.1. Millet

Millet lûgatte, din,[128] şeriat, yol,[129] sünnet ve mezhep[130] anlamlarındadır. Kökü olan "m-l-l"; bıkmak ve usanmak, aynı kökten türeyen "imlal" ise, usandırmak ve bir şeyi yazdırmak demektir.[131] Ayrıca kelimeye "izlenen, gidilen yol" (et-tarikatu'l-meslûke) manası verilmiştir.[132] Bu itibarla, insanın hayatında tuttuğu yola mecazen millet denildiği gibi, tutulan yol anlamında olduğundan dine de millet denilmiştir.[133]

Müfessirler millet kelimesini "Allah'ın kulları için kitaplarında ve peygamberlerinin diliyle koyduğu esaslar" şeklinde tanımlayarak din ve şeriatla eş anlamlı olduğunu belirtmişler, ancak aralarında fark bulunduğunu ifade

---

[127] Bkz. el-Melkâvî, **Akîdetu't-Tevhîd fî'l-Kur'ân**, s. 329-333; Daha fazla örnek için bkz. el-Mü'minûn, 23/78-91; el-Enbiyâ, 21/16-33; el-Ankebût, 29/60-67; ez-Zuhruf, 43/9-28.

[128] Bkz. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Musennâ, **Mecazu'l-Kur'ân**, Mektebetu'l-Hancî, el-Kahire 1381/1961, I, s.53.

[129] Muhammed b. Ya'kûp el-Fîrûzabâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Müessestu'r-Risâle, Beyrût 2005, "MLL" md. I, s. 1058.

[130] Bkz. ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, I, s. 209.

[131] Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, Dâru Sadr, Beyrût 1414/1993, "MLL" md. XI, s. 631,

[132] Ebû Mensûr el-Herevî, **Tehzîbü''l-Luğa**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Ârabî, Beyrut 2001, "MLL" md. XV, s. 252.

[133] Cârullah Ebi'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemâhşerî, **Esâsü'l-Belâğa**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1979, s. 604.

etmişlerdir.[134] Allah'ın koyduğu hükümler bakımından millet, onları yerine getirenler bakımından din kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca millet tabirinin Allah'a veya diğer insanlara değil sadece onu tebliğ eden peygambere nisbet edildiği, dolayısıyla "Allah'ın dini, benim dinim" denildiği halde "Allah'ın milleti, benim milletim" denilmeyeceği ifade edilmiştir.[135] Şeriata kendisine uyulması bakımından din, üzerinde birleşip bir araya gelinmesi bakımından millet adı verilmiştir.[136]

Kur'ân-ı Kerim'de millet kelimesi biri Hz. İbrahîm, İshak ve Ya'kub'a nispet edilmek suretiyle, yedisi "millete İbrahîm" şeklinde olmak üzere on beş yerde[137] gelmektedir. "Millete İbrahîm" terkibinin yer aldığı âyetlerde Hz. Peygamberin tebliğ ettiği dinin, özü bakımından Hz. İbrahîm'in diniyle aynı olduğu, gerek Yahudilerin ve Hıristiyanların gerekse Araplar'ın saygı gösterdiği İbrahîm milletinin ayırt edici özelliğinin Hanîflik ve tevhîd inancı olduğu vurgulanmaktadır.[138]

Millet kelimesi daha çok Hz. İbrahim'e izafe edilerek Kur'ân'da zikredilmiştir. Bu şekilde geldiği âyetlerden biri şöyledir: **وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ** *"Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir? Andolsun, biz İbrahim'i bu dünyada seçkin kıldık. Şüphesiz o ahirette de iyilerdendir."*[139] Burada Yahudi, Hıristiyan ve Müşriklere yönelik bir mesaj söz konusudur. Çünkü bunların tamamı İbrahîm (a.s)'e intisap olunmakla övünüyorlardı. Böyle olunca, madem Hz. Peygamber de İbrahim (a.s)'in izinde olan bir peygamberdir, aynı hakikatlere çağırmaktadır, o halde zikrolunan grupların Hz. Peygamber'i de kabul etmeleri ve ona uymaları gerekir. Çünkü Hz. Peygamberi kabul etmeyen, İbrahîm (a.s)'in milletinden de yüz çevirmiş sayılacaktır.[140] Sanki Allah Teâla söz konusu gruplara şunu söylüyor: İşte budur kendisine intisap etmekle övündüğünüz İbrahîm (a.s)'in dini. Siz nasıl oluyor da

---

[134] er-Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Marife, Beyrût ts, "MLL" md. s. 773; Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, Beyrût ts, 2/120 hk. II, s. 94.

[135] el-Isfâhânî, **el-Müfredât**, "MLL" md. s. 773.

[136] Seyyid Şerîf el-Cürcânî, **et-Ta'rifât**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1988, s. 105. "DİN" md.

[137] Bkz. el-Bakara, 2/120, 130, 135; Ali İmran, 3/95; en-Nisa, 4/125; el-En'am, 6/161; el-A'raf, 7/88, 89; Yusuf, 12/37, 38; İbralhim, 14/13; en-Nahl 16/123; el-Kehf, 18/20; el-Hacc, 22/78; Sad, 38/7.

[138] Bkz. Ali İmran, 3/95; Nahl, 16/ 123.

[139] el-Bakara, 2/130.

[140] Ali b. Muhammed el-Hâzın, **Lubâbu't-Te'vîl fî Me'anî't-Tenzîl**, Dâru'l-Fîkr, Beyrût 1979, 2/130 hk. I, s. 112.

ondan yüz çeviriyor ve kendinize, sizlere ne yararı ne de zararı olan, ne diriltmeye ve ne de öldürmeye güçleri olan ilâhlar ediniyorsunuz.[141] Böylece Allah Teâla kafirlerin uydurdukları Allah'a ortak koşma konusunu reddederek, bunun haniflerin önderi olan İbrahîm (a.s)'in dinine aykırı olduğunu belirtmiştir. Çünkü İbrahîm (a.s) yüce yaratıcının birliğini her şeyden tecrid etmiş ve Allah'tan başkasına dua etmemiş, hiçbir zaman O'na şirk koşmamıştır. Aksine O'ndan başka ilâh oldukları iddia edilen bütün varlıkların karşısında durarak, onları reddederek kavmine muhalefet etmiş ve bu sebeple babasından bile ayrılmıştır.[142] İbrahîm (a.s) müşrik değildi ve ayrıca getirmiş olduğu İslâm dini, kendisinden önceki bütün dinleri geçersiz kılmıştı.[143] Allah Teâla onu diğer insanlardan üstün kılmıştır. Onun dinini sahih din olarak ilan etmiş, tevhidi onun için sembol ve bilginliği ona sıfat yapmıştır. Bu nedenle onun dininden yüz çeviren ya da gittiği yoldan ayrılan kimsenin mesleki batıldır. Çünkü bütün nurlar onun nurunun bir yansımasıdır.[144]

Millet kelimesinin geçtiği âyetlerde çoğunlukla ondan tevhîd dini İslâm kastedilmiştir.[145] Gelen âyette olduğu gibi:

"Atalarım İbrahîm, İshak ve Yakup'un dinine (millet) uydum. Allah'a herhangi bir ortak koşmak bize yaraşmaz; bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lutfudur; fakat insanların çoğu şükretmez"[146]

Diğer bir örnek:

"*Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, gerçek dine, doğruya yönelen ve puta tapanlardan olmayan İbrahîm'in dinine (millet) iletmiştir de."*[147]

Şu âyette de Hz. Peygamberden Hz. İbrahîm'in dinine uyması istenmiş ve burada millet kelimesi varid olmuştur: **ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ**

[141] Muhammed Reşîd Rızâ, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkîm (Tefsîru'l-Menâr)**, Dâru'l-Menâr, el-Kahire 1947, 2/130 hk. I, s. 190.
[142] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 2/130 hk. I, s. 445.
[143] Muhammed Tahir İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus 1984, 2/135 hk. I, s. 737.
[144] Ebû'l-Kasım Abdulkerîm b. Hevazin el-Kuşeyrî, **Letâifu'l-İşarât**, el-Heyetu'l-Mısriyye, Mısır ts, 2/130 hk. I, s. 126.
[145] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 12/38 hk. XIII, s. 162.
[146] Yûsuf, 12/38.
[147] el-En'âm, 6/161.

الْمُشْرِكِينَ *"Şimdi sana, 'Doğruya yönelen, puta tapanlardan olmayan İbrahîm'in dinine uy' diye vahyettik."*[148]

مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاق *"Son dinde de bunu işitmedik; bu ancak bir uydurmadır."*[149] âyetinde ise "**الْمِلَّةِ الْآخِرَة**" ifadesiyle Hıristiyanlık veya Kureyş'in atalarının dinine[150] atıfta bulunulduğu görülüyor. Âyette söylenen şudur: Muhammed (s.a.v)'in bizi çağırmış olduğu, Allah'tan başka bütün tanrıları terk etmeye çağıran bu tevhîd inancını son dinde de duymuş değiliz.[151] Yani, ne bizim atalarımız, ne civardaki Hristiyanlardan hiç kimse sadece "Bir olan Allah alemlerin Rabbidir" dememiştir. Dolayısıyla da bu, Muhammed (s.a.v)'in dinine uymamamız konusunda bizi haklı yapar. Biz ancak kendi dinimiz üzere kalırız.

Kur'ân'da olduğu gibi hadislerde de İbrahîm milletinden ve onun Hanîf ve müslüman olduğundan bahsedilmekte,[152] Hz. Peygamber'in ashabının İbrahîm milletini takip ettiği belirtilmektedir.[153]

7.2. Din

Din sözlükte itaat, ceza[154] ve hesap anlamına gelir.[155] Mesela **ومن أحسن دينا ممن أسلم وجهه لله وهو محسن** âyetinde gelen "din", itaat ve boyun eğmek demektir.[156] **مالِكِ يَوْمِ الدِّين** âyetinde ise hesap ve ceza anlamındadır.[157] Adet manasına da gelir. Arapların, **ما زال ذلك ديني** "Benim âdetim hala budur." sözleri bu anlamdadır.[158] Din kelimesinde itaat ve boyun eğme manası olduğu için şeriat yerine de kullanılmıştır.[159] Şeriat, kendisine uyulması bakımından din diye isimlendirilir. Bu

[148] en-Nahl, 16/123.
[149] Sad, 38/7.
[150] Kurtubî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 38/7 hk. XV, s. 152.
[151] Taberi, **Câmiu'l-Beyân**, 38/7 hk. XXI, s. 152; İbn Kesir, **Tefsîr**, 38/7 hk. XII, s. 53.
[152] Ahmed bin Hanbel, **el Müsned**, Müessesetu'r-Risale, 1999, III, s. 442.
[153] Ahmed bin Hanbel, **el-Müsned**, III, s. 5, 123, 406-407, 442; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî, **Sünenu'd-Dârimî**, Dâru'l-Muğnî, 2000, 54; Ebû Davud, **Sünenu Ebî Davûd**, el-Kahire 1950, 4.
[154] el-Isfâhânî, **el-Müfredât**, "DYN" md . s. 323.
[155] Bkz. Ebû Ubeyde, **Mecazu'l-Kur'ân**, I, s. 23.
[156] el-Isfâhânî, **el-Müfredât**, "DYN" md . s. 323.
[157] Bkz. Ebû Ubeyde, **Mecazu'l-Kur'ân**, I, s. 23.
[158] ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, I, s. 46.
[159] el-Isfâhânî, **el-Müfredât**, "DYN" md . s. 323.

yönüyle milletten ayrılır. Bunun dışında aslında din ve millet öz itibariyle aynı şeylerdir.[160]

Cürcanî (ö. 816/1413) ıstılah olarak dini şöyle tarif etmektedir: "Din, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi bir kanundur."[161] Din, Allah'tan geldiği için "Allah'ın dini şeklinde" Allah'a; Peygamber tarafından tebliğ edildiği için "Peygamber'in dini şeklinde" peygambere; ona uyup bağlandıkları için de mesela "Müslümanların dini" şeklinde ümmete izafe edilebilir.[162]

Hz. Peygambere Kur'ân indiği zaman Hicaz bölgesinde müşrikler, Yahudiler ve Hristiyanlar bulunmaktaydı. Allah'ı bir olarak kabul eden ve Hanîf denen insanların sayısı oldukça azdı. Müşrikler, Allah'tan başka ilâhları kabul ediyorlardı, Yahudiler ve Hristiyanlar da benzer şekilde kitaplarındaki hakikatleri tahrif ederek batıl yola sapmışlardı. Yahudiler, Üzeyir (a.s)'in, Hristiyanlar da İsa (a.s)'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia ediyorlardı. İşte böyle bir ortamda Kur'ân hak dinin ilkelerini yeniden insanlara bildirmiştir. Nitekim "şirk dini" ve "hak din" ayrımı yaparak[163] dinin Allah'a özgü kılınmasını istemiş,[164] İslâmdan başka bir dinin kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.[165]

Din kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de 92 yerde gelmektedir. İsfahânî'nin tetkikine göre "din" kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de başlıca şu anlamlarda gelmektedir:

1- En yüce kudrete teslim olma, itaat etme, boyun eğme[166] anlamında:

"De ki: 'Ben, Allah'a dini hâlis kılarak, ibâdet etmekle emrolundum."[167]

"Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur, din de (itaat ve kulluk da) sürekli olarak O'nundur. Böyleyken Allah'tan başkasından mı ittika ediyorsunuz (korkup

[160] el-Cürcânî, **et-Ta'rifât**, "DİN" md., s. 105
[161] el-Cürcânî, **et-Ta'rifât**, ."DİN" md., s. 105
[162] Muhammed Ali et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünû**n, İstanbul 1984, I, s. 503.
[163] Bkz. el-Kâfirûn, 109/1-6.
[164] İsmail Karagöz, **Kur'ân'da Dört Kavrm**, TDV Yay., Ankara ts, s. 12-13.
[165] Bkz. Ali İmran, 3/85.
[166] Bkz. el-Isfâhânî, **el-Müfredât**, "DYN" md . s. 323.
[167] ez-Zümer, 39/11-12.

çekiniyorsunuz)?"[168]

Bu âyetlerde 'din', üstün bir güce boyun eğme, ona itaat etme ve ona kulluk etme anlamında kullanılmıştır.

2- Âhiret, ceza,[169] yani amellerin karşılığını verme günü anlamında: *"(İbrâhim) dedi ki din (ceza) günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur."*[170]

3- Hüküm, âdet, şeriat ve kanun[171] anlamında:

"Zina eden erkek ve zina eden kadının her birisine yüzer değnek vurun. Eğer Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsanız, onlara Allah'ın dinini (hükmünü, şeriatini uygulama) konusunda sizi bir acıma tutmasın."[172]

4- İhlâs anlamında gelir.[173] Nitekim bazıları, **لا إِكْراهَ فِي الدِّينِ** âyetinde gelen **الدِّينِ** kelimesinin itaat etme anlamında olduğunu; İtaat ise ihlâs olmadan gerçekleşmeyeceğini, çünkü ancak İhlâsta **إكراه** yani zorlamanın kabil olmayacağını söylemişlerdir.[174] Bu itibarla din kelimesinin anlamları içinde ihlâs da vardır.

5- İslâm anlamında gelir.[175] Allah Teâla'nın ***أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ*** *"onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?"*[176] sözündeki "din"den kasıt İslâmdır.[177] Bunun böyle olduğu gelen âyetten açıkça anlaşılmaktadır:

"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecektir."[178]

Din kelimesinin Allah'ın gönderdiği tevhîd dini anlamında da geldiği söylenmiştir.[179] Hatta Kur'ân'da 'din' en çok bu anlamda gelmektedir ki, bu mana

---

[168] en-Nahl, 16/52; ayrıca bkz. Âli İmrân, 3/83; el-Mü'min, 40/64-65; ez-Zümer, 39/2-3; el-Beyyine, 98/5 vd.
[169] Bkz. el-Isfâhânî, **el-Müfredât**, "DYN" md . s. 323.
[170] eş-Şuarâ, 26/82.
[171] Bkz. el-Isfâhânî, **el-Müfredât**, "DYN" md. s. 323.
[172] en-Nûr, 24/2; ayrıca bkz. Yûsuf, 12/76; el-Mü'min, 40/26; eş-Şûrâ, 42/13, 21 vd.
[173] Bkz. el-Isfâhânî, **el-Müfredât**, "DYN" md. s. 323.
[174] Bkz. el-Isfâhânî, **el-Müfredât**, "DYN" md. s. 323.
[175] Bkz. el-Isfâhânî, **el-Müfredât**, "DYN" md. s. 323.
[176] Ali İmran, 3/83.
[177] Bkz. el-Isfâhânî, **el-Müfredât**, "DYN" md. s. 323.
[178] Ali İmran, 3/85.
[179] Bkz. el-Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmeğanî, **Kâmûsu'l Kur'ân**, Beyrut 1983, s. 178-179.

içerisinde hem Allah'ın hâkimiyeti, hükmünün üstünlüğü, hem bu üstünlüğe kulların boyun eğip itaat etmeleri, hem de Allah'tan gelen hüküm, kanun ve şeriat konuları yer almaktadır.[180]

أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ *"İyi bilinmelidir ki, halis din Allah'ındır."*[181] âyetindeki "ed-din" ifadesinin bizzat kelime-i tevhîd olduğu belirtilmiştir.[182] Âyette haberin öne geçip hasr manası ifade etmesi, boyun eğmenin sadece bir tek Allah'a yapılmasına işaret etmektedir. Zira iki ilâh olsaydı bu boyun eğme bazen birine, bazen de diğerine sunulur ve Allah'a layıkıyla takdim edilmezdi. Bu nedenle âyetteki "ed-din" ifadesi "Allah 'tan başka ilah yoktur" manasına gelmektedir.[183] Diğer taraftan âyette "kasr" edatı olan "**أَلَا**" nın gelmesi ile bu mana pekiştirilmiştir. Böylelikle Allah (c.c), hayatın tümünü bu kaide ve kural üzerinde diriltiyor, hayata kavuşturuyor. Hatta kâinatın üzerinde bulunduğu temel kaide budur. Bu itibarla, bu kuralın iyice kavranması, insan benliğine ve gönlüne iyice yerleşmesi ve kesin bir uslupla ilan edilmesi gerekir.[184]

Kur'ân'da "din" kelimesi sıklıkla "ihlâs" kelimesiyle beraber gelir. Mesela:

وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ *"Dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarın."*[185]

مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ *"Allah'ın dinine sarılarak, 'Bizi bu tehlikeden kurtarırsan and olsun ki şükredenlerden oluruz' diye O'na yalvarırlar."*[186]

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَّهُ الدِّينَ *"De ki: Dini Allah'a halis kılarak O'na kulluk etmekle emrolundum."*[187]

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاء وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ
"Oysa onlar, doğruya yönelerek, dini yalnız Allah'a has kılarak O'na kulluk etmek,

[180]Bkz. Mevdûdî, **Kur'ân'a Göre Dört Terim**, s. 103.
[181] ez-Zümer, 39/3.
[182] Bkz. et-Taberi, **Câmiu'l-Beyân**, 39/3 hk. XXI, s. 251; Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Dâru'l-Kelimi't-Teyyib, Beyrût 1998, 39/3 hk. III, s. 168; Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed el-Maverdî, **Tefsîru'l-Maverdî**, Beyrut 1992, 39/3 hk. V, s. 114.
[183] Fahrettin er-Razî, **Esrâru't-Tenzîl ve Envâru't-Te'vîl**, Beyrut 1992, s. 76.
[184] Seyyid Kutub, **Fîzilali'l-Kur'ân**, Dâru'ş-Şurûk, Beyrût 1412, 39/3 hk. V, s. 3037.
[185] el-Araf, 7/29; ayrıca bkz. el-Mümin, 40/14, 65.
[186] Yûnus, 10/22; bkz. el-Ankebût, 29/65; Lokman, 31/32.
[187] ez-Zümer, 39/11.

namazı kılmak ve zekatı vermekle emrolunmuşlardı. Dosdoğru olan din de budur."[188]

Bu âyeti kerimelerdeki ortak ifade olan "Dini yalnız Allah'a has kılmak"; Ona hiçbir şeyi ortak koşmamak, tevhîd üzere bulunmak, ibadeti, itaati ve duayı yalnız O'na yapmak demektir.[189]

7.3. Ahad, Vâhid

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'tan başka ilâhlar reddedilirken gelen anahtar terimler 'ahad' ve 'vâhid' kelimeleridir. Bunlardan 'ahad' Kur'ân-ı Kerîm'de elli üç yerde müfred (isim tamlaması olmadan) ve yirmi bir yerde mürekkep (isim tamlaması) olmak üzere toplam yetmiş dört âyette gelmiştir. Ancak, bu âyetlerin sadece birinde 'ahad' kelimesi Allah'ı doğrudan nitelemiştir. **قل هو الله احد** *"De ki: O Allah tektir."*[190] **احد** kelimesi burada Allah Teâlayı nitelemektedir. İhlas sûresi Müşrikler, Yahudiler ya da Hıristiyanlar Allah'ın zâtının altın, gümüş, yakut veya başka bir kıymetli nesnenin hangi birisinden oluştuğunu sormaları üzerine onlara cevap olarak gelmiştir.[191] Sûredeki *"O doğurmamış ve doğmamıştır"* mealindeki âyet de, ahad kelimesinin bir nevi tefsiri mahiyetindedir. Yani hiçbir şey Allah'tan teferrû ve tecezzî etmemiştir. Teferrû ve tecezzî hadis olmayı gerektir, böylesi ilâh olamaz demektir.[192]

Vahid kelimesi Kur'ân'da otuz yerde gelmektedir. Yirmi iki yerde Allah'ı nitelemektedir.[193]

Aynı kökten gelmekle birlikte ahad ile vâhid arasında bazı önemli farklar mevcuttur. Ahad, ekseriyetle nefy için kullanılır ve Allah'a nisbet edildiğinde O'nu selbî (ne olmadığını belirten) sıfatları açısından niteler.[194] Nitekim İhlâs sûresindeki "ahad", "ortağı ve benzeri yoktur, bu bakımdan O, bir ve tektir" anlamını taşır ve sûrenin daha sonraki âyetleri de bu mânadaki birliği vurgular. Ahad, Allah'ın zâtı ba-

---

[188] el-Beyyine, 98/5.
[189] et-Taberi, **Câmiu'l-Beyân**, 12/38, 7/29, 10/22 hk. XV, s. 51; el-Hâzın, **Lubâbu't-Te'vîl fî Meanî't-Tenzîl**, 29/65 hk. V, s. 200.
[190] el-İhlâs, 112/1.
[191] Fahrettin er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, 112/1 hk. XXXII, s. 356-357.
[192] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 93.
[193] Bkz. el-Bakara, 2/163; el-Mâide, 5/73; es-Sâffât, 37/4; el-İhlâs, 112/1; en-Nahl, 16/51. vd.
[194] Bkz. er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 112/1 hk. XXXII, s. 356-357.

kımından, vâhid ise sıfatları bakımından bir olduğunu gösterir (**احد في ذاته واحد في صفاته**).[195] Çünkü ahad, zat için düşünülebilecek adedî ve terkibî çokluğu ve bunun doğuracağı cismiyet özelliklerini nefyetmek suretiyle Allah'ın birliğini ifade eder. Vâhid ise onun zatına ait sıfatların gerçekte çokluğu gerektirmediğini, O'nun, sıfatlarıyla birlikte de bir ve yegane olduğunu ifade eder. Başka bir ifade ile ahad her türlü nisbî kesreti, vâhid ise adedî kesreti nefyeder.

"Ahad" sıfatının Allah'tan başkasına nispet edilemeyeceği de söylenmiştir. "Vâhid" ise bölünmesi ve sayısının artması mümkün olmayan bir, tek, yegâne varlık anlamında Allah'ın sıfatı olmakla birlikte, Allah'tan başka varlıkların sayısal anlamda birliğini ifade etmek için de kullanılmaktadır. Vâhid müsbet ifade ile kullanılır ve Allah'a nisbet edilince onun birliğini sübûtî (ne olduğunu belirten) sıfatlar açısından anlatır;[196] O'nun zatında ve sıfatlarında benzeri bulunmayan bir ve tek olduğunu ifade eder.

Ayrıca, tek, benzeri olmayan anlamındaki ahad, elif-lâmlı halde (el-ehad) mutlak vasıf olarak Allah'tan başkası için kullanılamaz.[197]

Vahid kelimesinin varid olduğu bazı âyetler şöyledir:

وَإِلـٰهُكُمْ إِلـٰهٌ واحِدٌ لا إِلـٰهَ إِلاَّ هُوَ الرَّحْمنُ الرَّحِيم *"Tanrınız bir tek Tanrıdır. O, merhamet eden, merhametli olandan başka Tanrı yoktur."*[198]

وقال اللهُ لا تتخذوا إلـهينِ اثنين إنما هو إله واحد فإياي فارهبون *"Allah, 'İki tanrı edinmeyin, O ancak bir tek Tanrı'dır. Yalnız ben'den korkun' dedi."*[199]

إِنَّ إِلَـٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ *"Kesinlikle sizin Tanrınız birdir"*[200] İnsanların, kendisine boyun eğmeleri layık olan, ibadetlerini sadece kendisine yöneltmeleri vacib tek bir mabud, tek bir Rab vardır O da Allah'tır.

---

[195] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 112/1 hk. XXXII, s. 360.
[196] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 112/1 hk. XXXII, s. 360.
[197] Muhammed b. Yakub Fîrûzabâdî, **Besâiru zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz**, İhyâu't-Tûrasi'l-İslâmî, el-Kahire 1996, II, s. 91.
[198] el-Bakara, 2/163.
[199] en-Nahl, 16/51.
[200] es-Sâffât, 37/4.

Müşriklerin 363 tane putu vardı ve bunlara ilâh diye tapıyorlardı. Onların nezdinde bunlar ibadet edilmeye layık ilâhlarıydı. Bu nedenle Kur'ân Allah'ın bir ve tek olduğunu,[201] O'nun zatında, sıfatlarında, işlerinde, isimlerinde, hükümlerinde asla şeriki (ortağı) benzeri ve dengi bulunmayan olduğunu beyan etmiştir.[202] Öylesine sonsuz sınırsız "bir" ki; kendisinden gayrının varlığından söz dahi edilemez.

Kur'ân sıklıkla **إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ واحد** "Sizin Tanrınız tektir" diyerek birincisi, bütün insanların tanrısının bir olduğu, müşriklerin iddia ettikleri gibi her kabilenin ya da milletin diğerinden ayrı bir tanrısının olamayacağını; İkincisi de Tanrı bütün mahlukatın tanrısı olduğu gibi, O'ndan başkası ya da bir benzeri de yoktur, demektedir.[203] Şu halde yalnız O'nu Tanrı tanıyıp O'na kulluk etmekten başka yol yoktur.

7.4. İslâm

Sözlükte "kurtuluşa ermek, teslim olmak; teslim etmek, vermek; barış yapmak" anlamlarındaki "SLM" kökünden türemiş olan İslâm, "boyun eğmek (inkıyad) ve itâat etmek" şeklinde tanımlanmıştır.[204] Zeccâc (311/923)'ın yaptığı tanıma göre İslâm, ikiye ayrılır. Birincisi, "dil ile ikrar etmekle beraber, kalben inanmamak, bunu bir inanç olarak benimsememiş olmak, fiillerle gereğini yerine getirmemek" dir. İkincisi ise, "Kalpteki inancı dille ifade edip fiillerle gereğini yerine getirmek suretiyle Allah'a takdir ve hükmettiği her hususta boyun eğip teslimiyet göstermek" dir.[205] Ragıb (ö. 502/1108)'ın tanımının da Zeccâc'ın bu tanımıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir. O da, onu ikiye ayırır ve Zeccâc'ın tanımında geçen açıklamaların bire bir aynısını yapar.[206]

Kur'ân-ı Kerim'de "İslâm" kelimesi sekiz yerde gelmekte,[207] ayrıca çok sayıda âyette aynı kökten fiil ve isimler bulunmaktadır. Fiil halinde geldiğinde daha

---

[201] Ali b. Ahmed el-Vâhidî, **Esbâbu'n-Nüzûl**, Dâru'l-Kutubi'l-Ârabî, Beyrût ts, I, s. 245.
[202] Bkz. et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 37/4 hk. XXI, s. 9; ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf**, 2/163 hk. I, s. 236-237.
[203] el-Maverdî, **Tefsîru'l-Maverdî**, 2/163 hk. I, s. 216.
[204] İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, 4/376, "SLM" md.
[205] Bkz. ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, I, s. 208.
[206] el-İsfehânî**, el-Müfredât**, "SLM" md. s. 351
[207] Bkz. Al-i İmrân, 3/19, 85; el-Maide, 5/3; el-En'âm, 6/125; ez-Zümer, 39/22; es-Saf, 61/7; el-Hucurât, 49/17; et-Tevbe, 9/74.

çok "AIIah'a yönelmek",[208] "O'na teslim olmak",[209] "tevhîd inancına sahip bulunmak",[210] "AIIah'a teslimiyetin gereğini yapmak"[211] manalarında gelmiştir. Kur'ân'da İslâm'dan başka hiçbir dinin Allah tarafından kabul edilmeyeceği vurgulanır.[212] Gerçek ve dosdoğru din anlamındaki "din-i kayyim", "sırat-ı müstakim" gibi Kur'ânî terkipler, İslâm'a tekabül eden aslî dini tanıtma amacını taşırken, Hz. İbrahîm için "hanîf" ve "müslim" vasıflarının yan yana ve eş anlamlı gelmesi de,[213] İslâm'ın saf tevhîd inancı ve hak din olduğunu göstermektedir.

Hadis kaynaklarında da İslâm kelimesini ihtiva eden çok sayıda rivâyet mevcuttur. Allah katında dinin İslâm olduğunu vurgulayan[214] ve bunu "müsâmahakâr hanîf dîn" şeklinde açıklayan[215] hadisler ilgili Kur'ân âyetleriyle bütünlük arzetmektedir.

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعالَمِين *"Rabbi ona: 'Teslim ol' buyurduğunda, 'Alemlerin Rabbine teslim oldum' demişti."*[216] Bu âyetteki "**أَسْلِمْ** " emrinin muhatabı Hz.İbrahîm'dir. Allah ona,"Bana ihlâsü iman ile teslim ol." derken Hz. İbrahîm de, **أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعالَمِينَ** "Alemlerin rabbine nefsimi teslim ettim, özümü şirkten sakınıp, yüzümü ancak O'na döndüm." demiş ve tevhide iman etmiştir.[217] Hz. İbrahîm, kendisi ve torunu Hz. Yakup İslâm'ı kendi oğullarına da tavsiye etmişlerdir.[218] Onun için Hz. İbrahîm'le beraber İslâm kelimesi "İbrahîm milleti" demek olmuştur. Bu âyetin tefsirinde Süleyman Ateş şunları söyler: "İbrahîm tevhîd dinini tebliğ etmiş, Allah'a teslim olmuştur. Kim onun dini olan tevhîtten, Allah'a teslim olmaktan yüz çevirirse kendisini alçaltmış olur. Yalnız İbrahîm değil, ondan önceki peygamberler de, onun soyundan gelen peygamberler de hep tevhîdi, Allah'a teslim olmaktan, yalnız Allah'a kul olmaktan ibaret olan İslâm'ı getirmişler, onu öğütlemişlerdir.

---

[208] Bkz. el-Bakara, 2/112; Lokman, 31/22.
[209] Bkz. el-Bakara 2/131; el-Mü'min, 40/66.
[210] Bkz. el-Enbiya, 21/108.
[211] Bkz. ez-Zümer, 39/54.
[212] Bkz. Âl-i İmrân, 3/19, 85.
[213] Bkz. Ali imran, 3/67.
[214] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, **Sünenü't-Tirmizî**, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, Beyrût 1996, "Menakıb", 32.
[215] Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, İstanbul ts, "İman", 29; Ahmed bin Hanbel, el-Müsned, I, 236.
[216] el-Bakara, 2/131.
[217] Elmalılı, **Hak Dîni**, 2/131 hk. II, s. 734.
[218] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 2/131 hk. III, s. 92.

İbrahîm, bunu oğullarına tavsiye ettiği gibi torunu Ya'kub da oğullarına, müslüman olmalarını ve ancak müslüman olarak can vermelerini öğütlemiştir."[219]

وَلَهُ أَسْلَمَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا "*Göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez, O'na teslim olmuştur* "[220] İslâm kelimesinin bu âyetteki manası Kur'ân'da çoğunlukla olduğu gibi "teslim olma, boyun eğme ve itaat etme"dir. Allah Teâla'nın dışındaki bütün varlıklar zatı bakımından mümkün varlıklardır. Zatı bakımından mümkün olan her varlık, ancak Allah'ın var etmesiyle var, yok etmesiyle de yok olur. O zaman, Allah'ın dışında bulunan her şey, varlık ve yokluk tarafından, Allah'a boyun eğmiş ve O'na itaat etmiştir. İşte boyun eğip inkıyad etmenin nihâyeti de budur.[221] Sonra, bu âyette başka bir incelik daha vardır ki, o da şudur: *"O'na boyun eğmiştir"* ifadesi, bir hasr ifade eder. Yani, "göklerde ve yerde bulunan her şey ve herkes, başkasına değil, sadece ve sadece O'na boyun eğmiştir" demektir. [222]

Cürcanî İslâm'ı şöyle tanımlar: "Hz. Peygamber'in haber verdiklerini samimiyetle benimseyip onlara uymak."[223] Bir insanın İslâm'ı benimsemiş olması yani müslüman olması, birçok farklı anlamı tazammun eder; fakat esasen müslüman olmak, kişinin kibri ve tuğyanı bırakıp bütün nefsi arzularından vazgeçmesi ve efendisi (Rab) ve Sahibi olan Allah'ın huzurunda bir köle (abd) olarak, aciz, uysal, ve itaatkar durumunda olması demektir. Kur'ân, İslâm ile müşriklerin mağrur ruhuna ölümcül bir darbe vurdu. Zirâ o, onlardan, her şeyden önce, alemlerin tek hükümdarına teslim olup, tekebbürden, Kur'ân'ın tuğyan dediği[224] müstağnilikten vazgeçmelerini ve yüce yaratıcı olarak bütün kâinatı idare eden bir iradeye karşı mütevazi ve itaatkar olmalarını istemiştir. Müşrik Arapların bu teslimiyeti reddetme tavrı, insanın kendini ve tanrıyı bilmemesinden kaynaklanan, beşerî hadbilmezlik, küstahlık ve aşırı gururdan başka bir şey değildir. Kur'ân'da istikbar kavramının ve onun eş anlamlarının, müşriklerin tutumunun tasvirinde böylesine önemli bir rol oynamasının nedeni işte budur. Böylece, burada, bir tarafta şirkin, öbür tarafta

[219] Süleyman Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul l988, I, s. 242.
[220] Âl-i İmrân, 3/83.
[221] Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, 3/83 hk. II, s. 73.
[222] Fahrettin er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, Çev. Suat Ylıdrım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Huzur Yayınevi, Ankara 1991, 3/83 hk. VII, s. 444.
[223] el-Cürcânî, **et-Ta'rifat**, "İslâm" md. s. 23.
[224] Bkz. el-Alak, 96/6-7.

İslâm'ın bulunduğu iki bağdaşmaz ilke arasındaki temel kavramsal bir zıtlık ortaya çıkmaktadır.[225]

Kur'ân'da İslâm Allah katındaki hak dinin karşılığı ve özel adı olmuştur.[226] Kur'ân, bütün semavî dinlerin bir esasta, Allah'ın bir olduğu esasında birleştiklerini ve böylece bütün peygamberlerin tebliğ eyledikleri hakikatin İslâm olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim Kur'ân'a göre İslâm yalnız Hz. Muhammed (s.a.v)'in değil, daha önce gelen bütün peygamberlerin de dinidir. Nûh, İbrahîm, Musa, İsa ve diğer bütün peygamberlerin dini de İslâm'dır.[227] Çünkü peygamberlere verilen mesajın mahiyeti aynıdır. Hepsi de insanları tek Allah'a kulluğa çağırmıştır. Bu bakımdan hedefleri aynı olan peygamberler arasında bir ayırım söz konusu değildir.[228]

İslâm kelimesinin Kur'ân'da mastar sigasıyla isim olararak geldiği âyetlerden biri şöyledir:

إنّ الدّين عند الله الإسلام *"Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır."*[229]Allah katında hakiki itaat, dillerin ve kalplerin boyun eğerek Allah'a kulluklarını ikrar etmeleri, emir ve yasaklarında zelil bir halde itaat etmeleridir. Bu hususta kibirlenmemeleri, itaattan ayrılmamaları, herhangi bir varlığı ulûhiyyette ve rubûbubiyyette O'na ortak koşmamalarıdır.[230] İslâm ihlâstır, sadece Allah'a teslim olmaktır. Ondan başka bir inancı benimseyen birinin inancı merduttur ve kendisi için kurtuluş yolu kapalıdır.[231] **وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينًا** *"Size din olarak İslâm'ı beğendim"* âyetinde geldiği gibi İslâm, Allah'ın beğendiği ve sahih olan yegane dindir.[232] Bu âyet Allah katında İslâm'dan başka bir dinin kabul edilmeyeceğinin ilanıdır. İslâm, Allah'ın gönderdiği bütün peygamberlerin Allah'tan getirdikleri ve tebliğ ettikleri dine tabi olmaktır. Peygamber gönderilmesi Hz. Peygamber (asm)in gönderilmesi ile son bulmuştur. Böylece onun yolu dışında Allah'a giden bütün yollar kapatılmış oluyor. Kim onun

[225] Bkz. İzutsu, **Kur'ân'da Tanrı ve İnsan**, s. 297, 299-300.
[226] Abdulkerîm Zeydân, **Usûlü'd-Da've**, Matba'âtu Selmân el-Azamî, Bağdad 1972, s. 9.
[227] A.Hamdi Akseki, **İslâm**, İstanbul 1943, s. 16-17.
[228] Süleyman Ateş, **Kur'ân-ı Kerîm'in Evrensel Mesajına Çağrı**, İstanbul 1990, s. 45.
[229] Ali İrnrân, 3/19.
[230] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 3/19 hk. VI, s. 275.
[231] el-Kuşeyrî, **Letâifu'l-İşarât**, 3/19 hk. I, s. 228.
[232] Hüseyn b. Mesud el-Beğâvî, **Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Dâru İhyai't-Tûrasi'l-Ârabî, Beyrût 1420, 3/19 hk. II, s. 18.

şeriatından başka bir din ile Allah'a varmaya çalışırsa bu ondan kabul edilmeyecektir. Allah Teâla şöyle buyuruyor:

وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الإِسْلاَمِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki, (o din) ondan kabul edilmeyecek ve o, ahirette kaybedenlerden olacaktır."*[233] Böylece Allah Teâla münhasıran makbul dinin İslâm olduğunu haber vermiştir.[234]

7.5. İhlâs

Kur'ân-ı Kerim'de ihlâs kelimesi, şirk tanrılarını reddeden bir muhtevayla, türevleriyle birlikte otuzu aşkın yerde gelmektedir. Kelimenin lügat anlamının yanısıra, müfessirlerin ilgili âyetlerden hareketle ulaştıkları anlamlara dayanarak bunu söyleyebiliriz.

İhlâs sûresi de, muhteva olarak şirki reddetmenin yanında, Allah Teâla'nın birliğini, yüce vasıflarını en mükemmel şekilde bildirdiği için böyle isimlendirilmiştir.[235] Çünkü onda tevhitten başka bir şey yoktur. O baştan sona kadar Allah'ın birliğini işlemektedir.[236]

Rağıb, ihlâs kelimesi hakkında, "HLS" maddesinde şunları söyler: **خالص** "safî" gibidir ancak **خالص**, barındırdığı yabancı unsurları giderilendir. "Sâfi" ise, yabancı unsurları barındırmayan şeye de denir. " **خلصته فخلص** " denir ki, "arındırdım o da arındı" demektir. Allah Teâla buyuruyor: **وَقالُوا ما فِي بُطُونِ هذِهِ الْأَنْعامِ خالِصَةٌ لِذُكُورِنا** *"Yine onlar, 'bu hayvanların karnınlarındaki yavrular sadece erkeklerimize aittir' dediler."*[237] **فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا** *"Ondan umut kesince, aralarında konuşmak üzere bir kenara çekildiler."*[238] Yani diğerlerinden ayrılıp bir kenara çekildiler. **ونحن له مخلصون** *"O'na gönülden bağlanmışız"*[239] **انه من عبادنا المخلصين** *"O, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı."*[240] âyetleri peygamberlerin ihlâsını anlatır. Müslümanların ihlâsı

---

[233] Ali İrnrân, 3/85.
[234] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 3/19 hk. II, s. 25.
[235] Zemahşerî, **Keşşâf**, IV, s. 331.
[236] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, IV, s. 10.
[237] el-En'âm, 6/139.
[238] Yûsuf, 12/80.
[239] el-Bakara, 2/139.
[240] Yûsuf, 12/24.

ise, Yahudilerin iddia ettikleri teşbihten ve Hıristiyanların uydurdukları teslisten beri oldukları anlamını ifade eder. Bu anlamda Allah Teâla şöyle buyuruyor: **مخلصين له الدين** *"Dini Allah'a has kılarak"*[241] **واخلصوا دينهم لله** *"Dinlerini Allah'a has kılanlar"*[242] Bu âyetler birbirine benzer anlamlara işaret etmektedir. İhlâs hakikatte, Allah dışındaki her şeyden uzaklıktır.[243]

İhlâs, insanın dinini Allah'a has kılması ve bütün amellerini sadece O'nun için yapmasıdır.[244] Allah'ın bir ve tek olduğunu kabul etmek ve O'ndan başkasına tapmamaktır. , Allah'ı birleyen ve O'ndan başka bir"Mühlis" deTürevi olan [245] kimseye kulluk etmeyen kimse anlamındadır.[246] İbadet ve taatte sadece Allah'a yönelen kimse demektir.[247] Bu ifade Kur'ân'da değişik formlarıyla birlikte, şirkin her türlüsünün zıt anlamlısı olarak Hanîf teriminin ifade ettiği tevhîd inancını anlatmak için gelmiştir. Demek ki, insan, bir şeyi Allah'a eş koşmak suretiyle, bir bakıma dinini yabancı unsurlarla kirletir ve onun saflığını bozar.[248]

Bu kökten kelimelerin geldiği âyetlere baktığımızda dikkat çeken belli başlı hususlar şunlardır:

a. Hak dinin sembolü olarak ihlâs

Kur'an'da ihlâs kelimesinin anlam çerçevesiyle ilgili olarak **مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ** ifadesi on bir defa gelmektedir. Dini sadece Allah'a tahsis ederek insanların şirkin her türlüsünden arınmış bir imana sahip olmaları anlamına gelir.[249] İçinde bu tarz bir ifadenin geldiği âyetlerden biri şöyledir:

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ *"Oysa onlar, dini yalnız Allah'a has kılarak O'na kulluk etmekle emrolundular."* [250] Burada gelen **مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ** *"dini Allah'a has*

[241] el-Arâf, 7/29.
[242] en-Nisâ, 4/146.
[243] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "HLS" md. s. 292-29.
[244] el-Beğavî, **Meâlimu't-Tenzîl**, 2/139 hk. I, s. 174.
[245] ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, V, s. 350.
[246] ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, III, s. 333.
[247] Reşîd Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, 98/5 hk. VIII, s. 18.
[248]Toshihiko İzutsu, **Dini ve Ahlaki kavramlar**, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul 1991, s. 296.
[249] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 7/29 hk. XII, s. 381.
[250] el-Beyyine, 98/5.

kılmak" ifadesi, yalnızca Allah'a itaat etmek,[251] ibadette hiçbir şeyi O'na ortak koşmamak,[252] tevhid üzere olmak[253] anlamına gelmektedir. Yahudiler, Üzeyir (a.s) Allah'ın oğlu, Hıristiyanlar ise İsâ (a.s) Allah'ın oğludur diyerek Allah'a şirk koşmuşlardır. Bu âyetle Allah Teâla onlara, Allah'tan başka ilâhlar edinmemelerini, ibadetlerini sadece Allah'a sunmalarını emretmiştir.[254] Sahih ve doğru din, her zaman halisçe Allah'a itaat etmek, O'nunla birlikte hiçbir şeyi ibadette ortak etmemek, her şeyden yüz çevirerek yalnızca Allah'a kulluk etmek ve O'na itaat etmekten ibarettir.[255]

b. Hz. Peygamber dönemindeki müşrikleri red

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَّهُ الدِّينَ "De ki: *Dini Allah'a halis kılarak O'na kulluk etmekle emrolundum."*[256] Kureyşin kafirleri Hz. Peygamber (asm)'e, "Seni, bize getirdiğin bu dine sevkeden şey nedir? Babanın, dedenin ve kavminin ulularının dinine baksana. Onlar Lât'a ve Uzzâ'ya tapıyorlardı." dediler. Allah Teâla, bunun üzerine bu âyeti indirmiştir.[257] Burada Hz. Peygamber (asm)'e, onlara şöyle cevap vermesi emredilmiştir: Allah Teâla bana, sadece kendisine itaat ederek O'na kulluk etmemi, O'nun dışında sizin taptığınız putları reddetmemi emretti. Ben itaat ve ibadetimi sadece Allah'a yaparak O'na kulluk ediyorum. Sizler ise dilediğiniz put ve heykellere tapın. Yakında Allah'ı bırakıp da başka şeylere tapmanın ne olduğunu bileceksiniz.[258] Ben ise, asla Allah'tan başkasına ibadet etmem, sadece ve sadece Allah'a kulluk ederim.[259]

Sunacağımız şu ayetin mühtevası da benzer olup Hz. Peygamber dönemindeki müşrikleri reddetmektedir:

إِنَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَّهُ الدِّينَ أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ *"(Ey Muhammed!) Şüphesiz biz o Kitab'ı sana hak olarak indirdik. Öyle ise sen de dini Allah'a has*

[251] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 98/5 hk. XIV, s. 541.
[252] İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 98/5 hk. XXX, s. 480.
[253] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 98/5 hk. VIII, s. 457.
[254] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 98/5 hk. XIV, s. 541.
[255] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 98/5 hk. VII, s. 194.
[256] ez-Zümer, 39/11.
[257] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, 39/11. hk. XIX, s. 152-153.
[258] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 39/11-15 hk. XI, s. 271.
[259] el-Hâzın, **Lubâbu't-Te'vîl**, 39/11 hk. VI, s. 70.

kılarak O'na kulluk et. İyi bilinmelidir ki, halis din Allah'ındır."[260]

Burada gelen **مُخْلِصًا لَّهُ الدِّينَ** ifadesi, Allah'a ibadet ve itaatte şirk koşmamak şeklinde tefsir edilmiş; **الدِّينُ الْخَالِصُ** ise, şirkten arınmış, şirk bulaşmamış din şeklinde açıklanmıştır.[261] "Dini Allah'a has kılmak"tan maksad, tevhidi ispat ve her türlü şirki iptal etmektir.[262] Halis din ancak Allah'a aittir. Din şirkten arınmış olmalıdır. Şirkten hali olmayan din Allah'ın insanlardan istediği din değildir. Allah'a kulluğun başı ihlâstır.[263] Bütün sırlara ve gayblara muttali olduğu için Allah'a yapılacak taatin her türlü şaibe ve bulanıklıktan halis olması ve O'na has kılınması vaciptir.[264] Burada iki önemli mesaj vardır:

Birincisi, "Allah'a ibadet etmek",

İkincisi "Dini ancak Allah'a halis kılarak, O'na kullukta bulunmak"tır.

Dini Allah'a halis kılarak, O'na itaat etmekle birlikte, bir başkasına kulluk etmemek, sadece Allah'ın koyduğu kural ve ilkelerle yaşamak gerekir. Kulluk edilmeye layık olan sadece Allah'tır ve sadece O'na itaat edilmesi gerekir. Şayet Allah'a kulluk etmekle beraber, başkalarına da kulluk ediliyorsa bu şirktir, kabul edilemez.[265]

7.6. Hanîf

Hanîf, meyletmek, yönelmek anlamına gelen "HNF" kökünden türemiş olup, sapkınlıktan doğru yola, başka bir dinden İslâm'a yönelen anlamına gelir.[266] Rağıb, "HNF" maddesinde şunları kaydeder: Hanef, dalâletten istikamete yönelmektir. Cenef ise istikametten dalâlete yönelmektir. Hanif ise istikamete yönelendir. Allah Teâla şöyle buyurdu: **حَنِيفاً مُسْلِما** *"O, hanif (Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir müslümandı."*[267] Hanif'in cemi hünefâdır. Allah Teâla şöyle buyuruyor: **وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ حُنَفَاءَ لِلَّهِ** *"Yalan sözden kaçının. Allah'a yönelen, O'na ortak koşmayan kimseler*

[260] ez-Zümer, 39/2-3.
[261] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 39/2-3 hk. XV, s.233.
[262] ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, IV, s. 344.
[263] el-Hâzın, **Lubâbu't-Te'vîl**, 39/3 hk. VI, s. 67.
[264] en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl**, 39/3 hk. IV, s. 41.
[265] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 39/3 hk. V, s. 93-94.
[266] ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, I, s. 213.
[267] Ali İmran, 3/67.

(olun).”[268] **تَحَنَّف فلان** falan, istikameti bulmak için çabaladı.[269] Câhiliyye döneminde sünnet olan ve hac eden kimseye de hanif denmiştir.[270] Rağıb bunun, bir kimsenin Hz. İbrahîm’in dini üzerinde olduğunu bildirmek için denildiğini belirtir.[271] Bazıları da, Hz. İbrahim’in dinine Hanif dini denmesinin, onun insanlara sünnet olmak hususunda öncülük eden ilk kimse olduğu içindir, demişlerdir.[272] Hanifin diğer bir manası da ihlâstır.[273]

Ayetlerden hareketle yapılan bu açıklamalara göre Hanîf kelimesi, her şeyden önce tevhîd üzere olmak demektir. Ayrıca şirk kuşkusu taşıyan her türlü düşünce ve davranıştan uzaklaşarak, tevhîd inancına yönelen ve ihlâslı bir şekilde yalnız Allah’a kulluk eden kimse anlamına gelir. Bu manada Hanîflik, Allah’ın başlangıçtan itibaren insanlara bildirdiği, insanın tabiatına en münasip olan tevhîd dinidir.[274] Sunacağımız âyetler, hanîf ve müşrik kelimelerinin zıtlıkları ve birbirlerinden ne derece uzak olduklarını göstermektedir:

وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ”*Yüzünü, doğruya yönelmiş tevhid üzere olarak dine çevir, sakın puta tapanlardan olma.”*[275]

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّة قَانِتًا لِلّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ *“İbrahîm, şüphesiz Allah'a boyun eğen ve tevhid üzere olan (yönelen) bir önderdi; puta tapanlardan değildi.”*[276]

Kur’ân’da Hanîf kelimesi 12 defa gelmekte ve Hanîfliğin müşriklikten farklı olduğu, onu dışladığı ve onun karşıtı olduğu açıkça belirtilmektedir.[277] Ayrıca kelime, bütün bu yerlerde kesinlikle şirk içinde olmamayı anlatan ifadelerle de yan yana gelmiştir. İlgili âyetlerde, Hz. İbrahîm’in en önemli özelliğinin Hanîf olup müşrik olmaması, onun dışındaki kişilerin de şirkten kaçıp sadece Allah’a kul ve Hanîf olmaları gerektiği anlatılmaktadır. Kur’ân’da bu kelime adeta bir tavır alışı

[268] el-Hac, 22/30-31.
[269] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, “HNF” md. s. 67.
[270] Ebû Ubeyde, **Mecazu’l-Kur’ân**, I, s. 369.
[271] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, “HNF” md. s. 67.
[272] Taberi, **Câmiu’l-Beyân**, 2/135 hk. III, s. 107.
[273] Taberi, **Câmiu’l-Beyân**, 2/135 hk. III, s. 107.
[274] İzutsu, **Kur’ân’da Dini ve Ahlakî Kavramlar**, s. 295.
[275] Yûnus, 10/106.
[276] en-Nahl, 16/120.
[277] Bkz. el-Bakara, 2/135; Âl-i İmrân 3/67, 95; el-En’âm, 6/79, 161; Yûnus 10/105; en-Nahl 16/120, 123; el-Hac 22/31.

anlatır. Hz. İbrahîm de bu tavır alışın timsali olarak sunulur. Bu tavır alışın niteliği ise; şirk içinde olmamak yani tevhîde yönelmek ve ısrarla onda kalmaktır. Taberi de (ö. 310/922) Hanîfin tanımını yaparken bu kelimenin, İbrahîm'in dinine tabi olarak doğru yoldan giden, din konusunda onu kendine kılavuz edinen anlamına geldiğini söyleyerek, hanifliğin, ancak Hz. İbrahîm'in dinine tam uymak olarak açıklanabileceğine dikkat çekmiştir.[278] Kur'ân, sürekli olarak, Hz. İbrahîm'in, puta tapmak şöyle dursun, Yahudi ve Hıristiyan da olmadığını, puta tapıcılığın asılsızlığını keşfetmiş bir "Hanîf" olduğunu vurgulamaktadır.

"*İbrahîm, Yahudi de, Hıristiyan da değildi, ama doğruya yönelen bir müslimdi; puta tapanlardan değildi."*[279]

"Yahudi veya Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız dediler. 'Doğruya yönelmiş olan ve Allah'a eş koşanlardan olmayan İbrahîm'in dinine uyarız' de."[280] Yani Onlara, hep beraber bizler ve sizler, hem bizim babamız hem de sizin babanız olan ve aynı zamanda İslâm dininin kaynağı konumunda olan Hz. İbrahîm'e, onun dinine (millet) dönelim de.[281]

Vereceğimiz âyette, Hanîf dinin hak din olduğuna ve Hz. İbrahîm'in temsil ettiği tevhîd inancının, fıtratlarının sesini dinlediklerinde bütün insanların yöneleceği din olduğuna dikkat çekilmektedir:

"Tevhid üzere olan (yönelen) bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler."[282]

Diğer yandan Kur'ân'da Hz. Peygamber ve ona uyanlara Hanîf olarak Allah'a ibadet etmeleri emredilmiştir.[283] Hz. Peygamber'in kendisi de, "Ben müsamahakar Hanîf dini ile gönderildim."[284] ve "Ben, atam İbrahîm (a.s)'in duasıyım."[285] diyerek,

[278] et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 2/135 hk. I, s. 566.
[279] Âl-i İmrân, 3/67.
[280] el-Bakara, 2/135.
[281] Seyyid Kutub, **Fîzilali'l-Kur'ân**, 2/135 hk. I, s. 117.
[282] er-Rûm, 30/30.
[283] Bkz. en-Nahl, 16/123.
[284] Buhârî, **iman**, 29.
[285] Ahmed bin Hanbel, **Müsned**, XXVIII, s. 395, h. 17163.

Hz. İbrahîm (a.s)'in yolundan giden bir hanif olduğunu, onunla haniflikte birleştiklerini ve aynı çizgide olduklarını bildirmiştir.

7.7. el-İlâh

Sözlükte ilâh; aşırı sevgi ile yönelinen, kulluk edilen, mâbud haline getirilen, alışılan, düşkün olunan demektir.[286] Kendisinden türediği "elihe" fiili; yönelmek, düşkün olmak, kulluk yapmak, örtmek, gizlemek, alışmak gibi anlamlara gelmektedir.[287] Rağıb "ELH" maddesinde şunları söyler: Allah lafzının aslının ilâh olduğu söylenmiştir. Buna göre hemze hazfedilmiş ve elif-lam eklenerek Barî Teâla'ya has bir isim olmuştur. O'na has olduğu için de Allah Teâla şöyle buyurur: **هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا** *"Hiç, O'nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?"*[288] Bu nedenle Allah lafza-i celalinin mürtecel olduğu da söylenmiştir.[289] "İlâh" bütün mabûdlar için kullanılmıştır. "Lât" da böyledir. Güneş, mâbud edinildiğinden ona da "ilâhe" denmiştir. **أَلَهَ فلان يَأْلُهُ الآلهه** yani falan kimse ilâhlara taptı. **تَأَلَّهَ** de denmştir. Buna göre İlâh mabûd demektir. Bazıları, "ilâh"ın aslının elihe -yani hayret etti- den geldiğini söylemiştir. Çünkü insan "ilah"ın (Allah) sıfatları hakkında düşününce hayretlere düşer. "İlah"ın **ولاه** tan geldiği de söylenmiştir. Bu durumda "Vav" "elif"le tebdil edilerek "ilâh" olmuştur. O zaman böyle isimlendirilmesinin nedeni, her türlü mahlukun Allah'a gönülden bağlanıp sığınmasındandır. Bu bağlanma ve sığınma, cemadât ve hayvanlarda olduğu gibi ya sadece Allah'ın yönlendirmesiyle veya bazı insanlarda oluğu gibi hem yönlendirme hem de kendi irade ve istekleriyle olur. Aslında "İlâh"ın cemi (çoğul) halinde kullanılmaması gerekir. Zira Allah'tan başka ilâh yoktur. Ancak müşrik Araplar, Allah'tan başka ilahlar olduğuna inandıkları için "ilâh"ı cemi halinde de kullanmışlardır. **الآلهة**/ilahlar demişlerdir.[290] "İlâh" kelimesi Kur'ân'da 96 yerde mücerred, 17 yerde ise çeşitli zamirlere izafe edilerek gelmiştir. Yine 2 defa tesniye ve 33 defa cemi durumunda gelmiştir.

İlâh kelimesi, gerçek tanrı için söylenmekle birlikte, Kur'ân'da müşriklerden naklen şirk tanrıları için de söylendiği zikredilmektedir. Fakat esas ilâh birdir. O da

[286] İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, "ELH" md. I, s. 115.
[287] Cevherî, **es-Sihâh**, "ELH" md. VI, s. 6224.
[288] Meryem, 19/65; el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "ELH" md. s. 82.
[289] Elmalılı, **Hak Dîni**, 1/1 hk. I, s. 40.
[290] Bkz. el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "ELH" md. s. 82-83.

Allah'tır. Allah'tan başka tapınılacak ilâh yoktur.[291] Kur'ân'da Allah'ın ilahlığı üzerinde durulurken O'nun "Tek İlâh" olması hususuna ihtimam gösterilmiş ve böylece batıl ilâhların reddedilmesi sürekli gündemde tutulmuştur. Mesela,

"*Allah, melekler ve adaleti yerine getiren ilim sahipleri, O'ndan başka tanrı olmadığına şahitlik etmişlerdir. O'ndan başka tanrı yoktur, O güçlüdür, Hakim'dir."*[292]

"Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i rableri olarak kabul ettiler. Oysa tek Tanrı'dan başkasına kulluk etmemekle emrolunmuşlardı. Ondan başka tanrı yoktur. Allah, koştukları eşlerden münezzehtir."[293]

"(Ey Muhammed!) De ki: Eğer dedikleri gibi Allah ile birlikte ilâhlar olsaydı, o zaman bu ilâhlar Arş'ın sahibine bir yol ararlardı."[294]

Son âyette iki mana verilmiştir. Birincisi: Her bir ilâh o bütün mülkün gerçek sahibi olan Allah'a galip gelme çaresini arardı. Çünkü galip olmadan ilâh olamazdı. Bu durumda *"Eğer yerle gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arşın Rabbi olan Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehtir."*[295] âyeti müddeasınca "bürhan-ı temanu"ya ("devir ve teselsül"ün mümkün olmadığını ispat eden delile) işaret olur.[296] İkincisi de, "Her biri onun zati ehadiyyetinden kuvvet ve kudret iktisab etmeksizin bir şey yapamayacaklarını, bir cumhuriyyetin reissiz olamayacağını bildiklerinden hepsi ona yaklaşmak için bir yol arardı, bu surette ise hiç biri ilâh olamaz, onun ülûhiyyetini teslim etmiş olurlardı."[297]

Müşrikler, ilâh olarak niteledikleri bâtıl tanrılarının kendilerini desteklediğini, kendilerine güç kattığını, musibet ve belalardan koruduğunu, onların himayelerine

---

[291] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 91.
[292] Âl-i İmrân, 3/18
[293] et-Tevbe, 9/31.
[294] el-İsrâ, 17/42.
[295] el-Enbiyâ, 21/22.
[296] "Devir" kısaca, iki varlıktan her birinin diğeri için illet teşkil etmesidir. "Teselsül" ise, varlıkların nihayetsiz olarak birbirinin geriye doğru illeti, doğurucusu olmasıdır. "Devir" ve "Teselsül" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, **Allah'ın Varlığı**, DİB Yay., Ankara 2012, s. 107-110.
[297] Elmalılı, **Hak Dîni**, 17/42 hk. VI, s. 4287.

girdiklerinde korku ve zarardan korunmuş olacaklarını iddia ediyorlardı. Gelen âyetlerden bu anlaşılmaktadır:

وَاتَّخذُوا من دون الله آلِهَة ليكونوا لَهُم عزا *"Onlar kendilerine kuvvet ve şeref kazandırsın diye, Allah'ı bırakarak ilâhlar edindiler."* [298]

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ *"Allah'ı bırakıp da, kendilerine yardımı dokunur diye, başka ilâhlar edindiler."*[299]

Oysa Kur'ân, müşriklerin söz konusu yanlış düşüncelerine karşın, Allah'tan başka ilâh olarak niteledikleri varlıkların kendilerine hiçbir yararı olamayacağını, bâtıl ilâhlarının kendilerini hayal kırıklığına uğratacağını bildirmiştir. Gelen âyet bunu açıkça ortaya koymaktadır:

فَما أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَما زادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ
"Allah'ı bırakıp taptıkları tanrılar kendilerine bir fayda vermedi, kayıplarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı."[300]

Gerçek mabûdun sadece Allah olduğunu göstermek üzere Kur'ân'da genellikle "la ilahe illa hû, Ia ilahe illallah" şeklinde nefiyden sonra ispata geçen kelime-i tevhid veciz ifadesinin geldiğini görüyoruz. Mesela, şu ayetlerde bu durum açıktır:

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ
"Allah'la beraber başka tanrı tutup tapma. O'ndan başka tanrı yoktur. O'ndan başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur, O'na döndürüleceksiniz."[301]

اللّهُ لا إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ *"Allah, kendisinden başka ilâh olmayan, Hayy ve Kayyumdur."*[302]

[298] Meryem, 19/81.
[299] Yâsîn, 36/74.
[300] Hûd, 11/101.
[301] el-Kasas, 28/88.
[302] Âl-i İmrân, 3/2.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لاَ إِلَهَ إِلا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ *"Eğer yüz çevirirlerse onlara de ki: Bana Allah yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben O'na dayanmaktayım ve O, o büyük Arş'ın Rabbidir."*[303]

Kur'ân, Allah'tan başkasının ilâhlığını reddederek bir tek olan Allah'ın ulûhiyyetini vurgulamaktadır; her şeyin yaratıcısı,[304] ilmi her şeyi ihata eden,[305] öldüren ve dirilten,[306] kendisine dua edilen,[307] rızık veren,[308] mutlak hâkim olan,[309] gerçek koruyucu ve yardımcı olan,[310] eşi ve ortağı olmayan[311] ilâhın bir ve tek olduğunu, Allah olduğunu bildirmektedir.

Tevhid, rububiyyet tevhidine uluhiyyet tevhidi katılmadan kesinlikle gerçekleşmez. Kur'ân'da ilâh kelimesiyle ulûhiyyet tevhidi vurgulanmıştır. Ulûhiyyet tevhidinin anlamı, ne yerde ne gökte tek bir ortağı olmayan Allah'ı birlemektir.[312] Yalnız rububiyyet tevhidine inanmak tek başına yeterli değildir. Nitekim müşrik Araplar da rububiyyeti kabul ediyorlardı. Fakat bununla birlikte, Allah'a ortak koştuklarından dolayı bu, onları İslâm'a sokmadı. Hıristiyanlar da hiçbir zaman, Allah'ın göklerin ve yerin Rabbi olduğunu inkâr etmediler. Ancak O'na İsa (as.)'yı ortak koştular.[313] Onun Allah'ın oğlu ve ilâh olduğunu iddia ettiler. Tarih boyunca da insanlar ulûhiyyet tevhidinden sapmışlar ve Allah'tan başka pek çok ilâh edinmişlerdir. Nuh (a.s) kavmi; Ved, Suva, Yegûs, Yeuk ve Nesr'e; İbrahim (a.s)'in kavmi putlara; Sebe'liler güneşe, Sabiîler yıldızlara, Mecusîler ateşe tapmışlardır. Allah'tan başkasının hak etmediği ibadeti O'na tahsis etmediler. Bütün bunları göz önünde bulundurduğundan Kur'ân, ulûhiyyet tevhidini vurgulamaya ihtimam göstermiştir. İlâh kelimesini sık sık zikretmesi de bunu göstermektedir.

---

[303] et-Tevbe, 9/129. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/163; en-Nahl, 16/51; el-En'âm, 6/19; İsrâ, 17/42 vd.
[304] Bkz. el-En'âm, 6/102.
[305] Bkz. Tâhâ, 29/98.
[306] Bkz. el-A'raf, 7/158.
[307] Bkz. el-Kasas,28/88.
[308] Bkz. Fatır, 35/3.
[309] Bkz. ez-Zuhruf, 43/84.
[310] Bkz. el-Ahkâf, 46/28.
[311] Bkz. en-Neml, 27/63.
[312] el-Karadâvî, **Hakîkatu't-Tevhîd**, s. 23.
[313] Bkz. el-Maide, 5/72.

7.8. er-Rab

Rab kelimesi sözlükte, yaratma, büyütüp yetiştirme, terbiye etme,[314] rızık verme, sahip ve mâlik olma gibi manalara gelir.[315] Kur'ân'ın nazil olduğu sırada bu kelime Arapçada, "itaat olunan efendi, herhangi bir durumu düzelten kimse, bir şeyin mâliki" manalarına karşılık geliyordu.[316] Kur'ân'da ise, "benzeri olmayan efendi, verdiği nimetleriyle mahlûkların durumunu düzelten, yaratma ve emir sahibi" gibi manalara gelir.[317] Rab asıl olarak terbiye etmek demektir.[318] Terbiye ise, bir şeyi kemaline ulaştırıncaya kadar yavaş yavaş geliştirmektir.[319] Mürebbî yerine "Rab" masdarının gelmesi ise, ayrıca hâkimiyet, inayet, tedbir, telkin, irşâd, tasarruf, emir ve nehiy, terğib ve terhib, taltif ve takdir gibi terbiyenin gereklerine mâlik, kuvvetli ve ekmel bir mürebbî olduğuna işaret etmek içindir.[320]

Rab kelimesinin asıl manaları "terbiye eden" ve "sahip olan"dır. Fakat izafetsiz bir şekilde mutlak olarak "Rab" denildiği zaman, yalnızca sahip veya yalnızca terbiye manaları değil, ikisine de bütün levazımı ile birlikte sahip olan, tükenmez kudret sahibi, daima var olan Allah Teâla demektir. Bu itibarla Allah'tan başkasına hususiyeti anlatır bir izafet tamlaması yapılmadan başkaları için "Rab" denilemez ve tam marufiyeti ifade eden **الرب** (er-Rab) ve umum ifade eden **رب العالمين** (Âlemlerin Rabbi) gibi izafetle Allah'tan başkası için asla gelmez.[321]

Rab kelimesinin muhtevasında sevgi, şefkat ve merhamet anlamları da vardır. Bu manalarından dolayıdır ki, Kur'ân'da dualar Allah'ın rab sıfatına sığınılarak yapılmıştır.[322] Denilebilir ki, Kur'ân'ın, insanlara tanıttığı ilâh'ı daha ilk vahyolunan âyetlerde rab olarak zikretmesi, Halık ile mahluk arasındaki münasebeti tâyin etmiştir. Kur'ân'da bu kelimenin tekrar tekrar gelmesi, Allah'ın rubûbiyyet sıfatına verilen önemi bildirir ve insanın zihnine Rab ile arasındaki münasebeti açık ve belli bir surette ortaya koyar. Rab kelimesi, ifade ettiği terbiye ve sevgi manalarıyla Allah

[314] el-İsfehânî, el-**Müfredât**, "RBB" md. s. 184.
[315] İbn Mânzûr, **Lisânu'l-Arab**, "RBB" md. I, s. 384.
[316] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 1/2 hk. I, s. 141.
[317] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 1/2 hk. I, s. 141.
[318] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "RBB" md. s. 184.
[319] Bkz. Fîrûzâbâdî, **Besâir**, III, s. 30-31.
[320] Zemahşerî, **Keşşâf**, 1/2 hk. 1, s. 53.
[321] Elmalılı, **Hak Dîni**, 1/2 hk. I, s. 95.
[322] Bkz. Al-i İmrân, 3/25, 41; el-A'râf, 7/205.

ile insan arasındaki münasebeti tayin etmekte, herhangi bir vasıta ve aracı kabul edilemeyeceğini, böyle bir şeyin reddedileceği manasını ihtiva etmektedir.[323] Kur'ân, müşriklerin, Allah'ın tanıdıkları ve ikrar ettikleri "rubûbiyyet" sıfatından onlara yaklaşarak, üzerlerinde bunca hakkı bulunan bir tanrıyı (Allah) bırakıp da, hiç hakkı bulunmayan hayalî şeylere tapmanın manasız ve haksızlığına dikkatlerini çekerek, vicdanlarına seslenmek istemiştir.[324]

Müşrik Araplar da Rab kelimesini Allah için kullanıyorlardı. Ancak öncelikle onların düşüncesinde bu kelime, putlarını ifade ediyordu. Putları için de rab klimesini kullanyorlardı.[325] En temel hedeflerinden biri tevhid akidesini kökleştirmek ve güçlendirmek olan Kur'ân, gelen âyette olduğu gibi, **قُلْ أَغَيْرَ اللهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ** *"De ki: Allah her şeyin Rabbi iken, ben O'ndan başka bir Rab mı ararım?"*[326] Rab kelimesi hakkında doğru olmayan anlayışı düzeltmeyi, Rab kelimesinin mutlak anlamda sadece Yüce Allah için söylenebileceği gerçeğini ortaya koymuştur.[327] İçinde istifhâm-ı inkârî söz konusu olduğu için bu âyet,[328] Allah Teâlâ'dan başka bir Rabb'in varlığının imkansızlığını vurgulamakta ve rubûbiyyeti mutlak surette O'na tahsis etmektedir. Hiç merbubu rabbe şerik kılmak, kulunu efendisine ortak kılmak, mahluk olanı halık olana şerik tutmak akla sığar mı?[329]

Kur'ân'ın Rab kelimesinin esas sahibine (Allah) aidiyeti hususunda uyarılarının benzerleri, Kur'ân'ın müfessiri Hz. Peygamber (asm) in hadislerinde de görülmektedir. Ebû Hureyre'den rivayet edilen, **لا يقل المملوك لسيده ربي** "Köle efendisine/sahibine "Rabbim" demesin."[330] hadisinde görüldüğü üzere Hz. Peygamber, kölenin sahibine Rabbim (**ربي**) diye hitap etmesinden sakındırmıştır.

[323] Atay, **Kur'ân'a Göre İman Esasları**, s. 28.
[324] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 91.
[325] Toshihiko Izutsu, **Kur'ân'da Tanrı ve İnsan**, Çev. Kürşat Atalar, Pınar Yay., İstanbul 2014, s. 187.
[326] el-En'âm, 6/164.
[327] Atay, **Kur'ân'da İman Esasları**, s. 46.
[328] Reşîd Rızâ, **Tefsîru'l-Menâr**, 6/164 hk. VIII, s. 216.
[329] Râzî, **Tefsir-i Kebîr**, 6/164 hk. X, s. 270.
[330] Ahmed bin Hanbel, **el-Müsned**, XV, s. 453.

Allah'ın peygamberinin, böyle bir hitap şeklini, "insanı Rubûbiyyete ortak gösterme" vehmine sebep olabileceği için doğru bulmadığı anlaşılmaktadır.[331]

Rab kelimesiyle ilgili Kur'ân'da dikkat çeken bir husus da şudur: Batıl tanrılardan bahsetmek gerektiğinde, onlar hakkında mensuplarının inançlarına bakılarak, mesela ilâh, ilâhın, ilâhlarınız, ilâhları ifadeleri geldiği halde,[332] Rab kelimesi sadece dört yerde "erbab" şeklinde, çoğul olarak Allah'tan başka tanrı gibi ta'zîm olunan, tanrılaştırılan varlıklar için gelmiştir.[333] O da Ehl-i Kitap hakkındadır ki, bunda onların tanrılaştırmalarındaki özel duruma bir işaret olabilir. Zira öbür bâtıl tanrılar için çoğunlukla âlihe, şürekâ vb. tabirler gelir. Sonuç olarak denilebilir ki, Kur'ân Rab kelimesini şirk atmosferinden tamamen çekip uzaklaştırmak istemiş ve adeta batıl tanrıların Allah'a ait olan bu isimle isimlendirilmesi bile söz konusu olmadığını bildirmiştir.[334]

Rab, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde en çok zikri geçen kelimelerden bir tanesidir.[335] Başlangıçta ulûhiyyet, kendisini Allah lafzından daha fazla, rab lafzıyla izhar etmiştir.[336] Rab kelimesi Kur'ân'ın genelinde de Allah lafzından sonra, ulûhiyyeti belirtmek için en çok zikredilen kelimedir. Kur'ân'da tam 971 defa zikredilmiştir.

Diğer taraftan Rab kelimesi, İlk inen âyetlerden itibaren insanlara ait zamirlere muzaf olarak gelmiştir. Bundan ise şöyle bir anlam çıkartmak mümkündür: Kur'ân en başta sahih bir Allah inancını oluşturmayı hedeflemişti. Çünkü sorun insanları Allah'ın varlığına inandırma sorunu değildi. Câhiliye insanı Allah'ın varlığına zaten inanıyordu.[337] Kur'ân'ın ilk muhatapları olan müşrikler Allah'ı bir mefhum olarak biliyorlardı. Ancak onların hayatında bu yüce varlık (Allah) unutulmuştu. Allah adını yalnız O'na veriyorlardı, ne var ki tanrı anlamında "rab" ismini ise Allah'ın yanında başka tanrılar için de kullanıyorlardı. Hatta genel olarak

---

[331] Ebu's-Saadât Mecdüddîn Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esîr, **en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, (thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed Tanahi), el-Kahire 1963, II, s. 179.
[332] Bkz. el-A'râf, 7/127; Hûd, 11/54; Taha, 20/88; el-Enbiya, 21/43 vb.
[333] Bkz. Al-i İmrân, 3/64; Yûsuf, 12/39; Âbese, 80/9, 31.
[334] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 133.
[335] Bkz. el-Alak, 96/1, 3, 8.
[336] Bkz. el-Müddessir, 74/1, 7; el-Müzzemmil, 73/8-9, 19; el-Kalem, 68/2, 7, 19, 29, 32, 3448, 49, 50; el-Fatiha, 1/2.
[337] Bkz. el-Ankebût, 29/61, 63; el-Mü'minûn, 23/84-89 vd.

bütün tapınmalarını da, yanı başlarında buldukları müşahhas rablerine yöneltmiş, Allah'ı teorik olarak değilse de pratikte terketmişlerdi. Rab ismiyle uluhiyyetin manasını büyük ölçüde Allah'tan gasbederek, rablerine dağıtmışlardı. Halbuki bu kelime (rab), taşıdığı asıl mana itibariyle Allah'a has kılınmalıydı. Kur'ân, onların dilinde kalmış "Allah" lafzına gerçek muhtevasını vermek için, ancak Allah'a ait olabilecek bu kelimeyi, düşürüldüğü mübtezel durumdan kurtarmalıydı. "Rab" kelimesini insanlara ait zamirlere izafe ederek gerçek rablerinin Allah olduğu inancını yerleştirmek istemiştir. İlk surelerde "rab" vasfı bir yandan insanlara ait zamirlere izafe olunarak, bir yandan putların değil de, ancak Allah'ın sahip olacağı fiillerle tavsif olunarak, insan tek ve gerçek rabbine çağırılmış, rab kelimesi mübtezellikten, şirk bulaşıklarından arıtılmaya, yükseltilmeye başlanmıştır. Tevhid inancının Kur'ân'ın daha ilk âyetiyle tesise başlandığı da "senin rabbin" izafetinden açıkça anlaşılmaktadır.[338]

Kur'ân, ulûhiyyeti tanıtmak için ekseriyetle rab, bundan çok daha az olarak ilâh kelimesiyle izafetler yapar. Bunun da sebebi şu olsa gerekir: İnsan psikolojik olarak, kendisini alakadar eden, kendisine nisbet olunan şeylere alaka gösterir. İfadeyi güçlendirmek ve muhatap üzerinde daha etkili olmak için, ulûhiyyet muhataba izafe olunur. Muhatabın bu işle ilgili olduğu vurgulanır. Mesela: "Ey insanlar! Sizi yaratan Rabbinize kulluk edin"[339] demekle "Ey insanlar! Allah'a kulluk edin." demek arasında, muhatap üzerinde gerçekleşen tesir açısından fark vardır. Birincisinde muhatap ister istemez kendisini ilgili göreceği için, söze kulak vermeye daha çok meyilli olur, adeta buna mecbur kalır. Kur'ân'da hiçbir zaman rab kelimesinin izafetsiz gelmeyişinin başlıca sebebi bu olmalıdır. Zira ulûhiyyeti genel olarak, Allah ismi zaten belirtmektedir. Rab isminin fonksiyonlarından biri, ulûhiyyetin izafe edilmesini mümkün kılmakla muhataba bu tesirli ifade gücünü gerçekleştirmesidir.[340] İlk vahiyden itibaren "rab" kelimesi, Kur'ân'da en çok **ربك**, **ربهم** şeklinde zamirlere yahut da **رب السموات والارض**, **رب العالمين**, **رب العرش** gibi mühim varlık ve kavramlara izafe olunarak gelir. Allah lafzı muzaf olarak kullanılamadığından, bu zarurî ihtiyaç "rab" kelimesiyle giderilmiştir.[341] Rab

[338] Bkz. Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 128-129.
[339] el-Bakara, 2/21.
[340] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 134.
[341] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 92.

kelimesiyle oluşan izafetler, Allah'ın rubûbiyyet sıfatını genişleterek bütün insanların rabbi olduğunu belirtmektedir. Bu da, Allah'ın birliğini işaret etmektedir.[342]

Rab kavramı geniş anlamlı bir sıfat olarak, Allah'ın yaratıcılığını, evrene sahip ve hâkim oluşunu, insana ait her şeyi yaratıp şekil verdiğini, evrende olan her şeye yüce kudretiyle tasarruf ettiğini, insanlar hakkında hükümler, yasalar koyduğunu ve bu hükümlere itaat etmenin gerekliliğini, mutlak anlamda itaatın ancak Allah'a yapılması gerektiğini, ıslah edenin, şekil verenin, her şeyi elinde tutanın yalnızca Allah olduğunu ifade eden bir kavram olarak Kur'ân'da genişçe yer alarak Allah'tan başka bütün tanrıları reddeder.[343] Bu çerçevede gelen ayetlerden bazıları şöyledir:

"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki, O'na karşı gelmekten korunmuş olabilesiniz. O Rab ki, yeri sizin için döşek, göğü de bina yaptı. Gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı. Öyleyse siz de bile bile Allah'a eşler koşmayın"[344]

"Rabbi ona 'İslâm ol' demişti. 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum' dedi."[345]

"İşini kim düzenleyip yönetiyor? 'Allah' diyecekler. O halde O'nun azabından korunmuyor musunuz? İşte gerçek Rabbiniz Allah budur. Haktan sonra sapıklıktan başka ne var? Öyleyse nasıl (haktan sapıklığa) çevriliyorsunuz?"[346]

Bu âyetler arka arkaya okununca açıkça görülmektedir ki, Kur'ân, kâinatın egemenliğini elinde bulunduran yüce Rab yerine başka bir varlığın, herhangi bir rubûbiyyet işini belirli bir derecede elinde bulundurmasının imkansızlığını ortaya koymuştur. Allah'ın, kâinatın tek "Rabb"i, mutlak Sultanı, ortaksız Sahibi ve Hakimi olduğunu gözler önüne sermiştir. Nitekim Rab Teâla'dan başka, kâinatın yaratıcılığını, hakimiyetini, tedbir ve tedvirini sahiplenen olmamıştır.

---

[342] Atay, **Kur'ân'a Göre İman Esasları**, s. 27.
[343] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 91.
[344] el-Bakara, 2/21-22.
[345] el-Bakara, 2/131.
[346] Yûnus, 10/31-32. Ayrıca bkz. en-Nahl, 16/53-54; et-Tevbe, 9/31; el-A'râf, 7/54; Yûsuf, 12/39; Meryem, 19/65; Fâtır, 35/13; en-Necm, 53/49; el-Muzzemmil, 73/9 vd.

7.9. Sübhan

"Sübhan" kelimesinin kökü olan 'SBH', sözlükte yüzmek, suda ya da havada hızlı hareket etmek, uzaklaştırmak, yıldızların yörüngelerinde hareket etmek gibi anlamlara gelir.[347] Aynı kökten türeyen "tesbih", Allah Teâla'yı tenzih[348] ve tazim etmektir.[349] Mümkin (sonradan olan) varlıkların noksanlıklarından Allah Teâla'yı beri etmektir.[350] Zeccac, "tesbih"in Allah Teâla'yı noksan sıfatlardan beri etmek olduğunu ve bu hususta lügatçiler arasında ihtilaf olmadığını belirtir.[351]

"SBH" ve türevleri Kur'ân'da 92 yerde gelmektedir. Bunlardan ikisi "tesbih" şeklinde, kırk ikisi "sübhan" şeklinde mastardır. Kalan diğerleri ise, mazi, muzari ve emir kalıplarında fiildir.

Kur'ân'da "sübhan" kelimesi tevhid inancını pekiştiren bir kavram olup Allah'tan başkası için gelmemektedir.[352] **عثمان** isminin bir kimseye olduğu gibi "sübhan" da "tesbih" için alem (özel isim) dir. Aslında **أسبح الله سبحان** şeklinde olup, başında fiil vardır. Ancak daha sonra kendi başına, fiilin yerini de almış ve tek olarak kullanılmıştır. Allah düşmanlarının O'na izafe ettikleri bütün çirkinliklerden tenzih etmek manasındadır.[353] "Sübhanellah", Allah için, bütün sıfatlarında, özellikle kudret ve hâkimiyetinde eksiksiz ve kusursuz olmayı, şirk koşan insanların O'na yakıştırdığı her kusurdan uzak olduğu anlamını ifade etmektedir. Eş ve çocuk isnadı, zulüm, âcizlik, ortağı bulunma vb. ilahlıkla bağdaşmayan her türlü noksan sıfatlardan Allah'ı tenzih etmek demektir.[354] Zeccac da, "Sübhanellah" denildiğinde bunun, Allah'ı kötülüklerden tenzih etmek olduğunu belirtir.[355] "Sübhan", ulûhiyyet makamıyla bağdaşmayan anlam ve kavramları ya da nitelikleri O'ndan nefyetmek veya uzaklaştırmak, bir anlamda Allah'ın ne olmadığını belirtmektir. O'nu tenzih etmektir. Tenzih tevhidin başka bir ifadesidir. Kur'an'da kavram olarak yer almayan

[347] el-İsfahâni, **el-Müfredât**, "SBH" md. s. 392.
[348] el-İsfahâni, **el-Müfredât**, "SBH" md. s. 392.
[349] ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, V, s. 39.
[350] el-Cürcânî, **et-Ta'rifât**, "Tesbih" md. s. 57.
[351] ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, II, s. 103.
[352] ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, I, s. 110.
[353] ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf**, 17/1 hk. II, s. 604.
[354] er-Râzî, **Tefsir-i Kebîr**, 6/100 hk. X, s. 74.
[355] ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, III, s. 255.

tenzih, "NZH" kökünden türemiş olup uzaklaştırmak demektir.[356] Tenzihin lügattaki asıl anlamı uzaklıktır.[357] Onun için Cürcanî "tenzih"i, "Allah Teâla için beşerî vasıfların söz konusu olmadığını ifade eden bir kelime" olarak açıklar.[358]

Sübhan kelimesinin isim ve fiil olarak âyetlerde sıklıkla gelişi 'tevhid'in, Kur'ân aracılığıyla bir kez daha güçlü bir şekilde vurgulanması anlamına gelir. Bu kelimenin geldiği âyetlerde ya övülen sıfatlardan birinin Allah'a isnâdı söz konusudur, ya da yerilen sıfatlardan birinin O'nun için muhal olduğu ifade edilmektedir.[359] Birçok âyette gelen **سبحانه**[362]ve **سبحانك**[361] **سبحان الله**[360]ifadeleri, özellikle Yüce Allah'ı eş ve çocuk edinmek gibi noksan sıfatlardan tenzîh etmek anlamında geldiği görülür.[363] İşte o ayetlerden bazıları:

"Allah çocuk edinmemiştir; O'nun yanında hiçbir tanrı yoktur, olsaydı, her tanrı kendi yarattığı ile beraber gider ve birbirinden üstün olmağa çalışırlardı. Sübhânellah, Allah onların vasıflandırdıklarından münezzehtir!"[364]

"Allah, 'Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı olarak benimseyin dedin?' demişti de, 'Sübhânellah; hak olmayan sözü söylemek bana yaraşmaz; eğer söylemişsem, şüphesiz Sen onu bilirsin; Sen, benim içimde olanı bilirsin; ben Senin içinde olanı bilmem; doğrusu görülmeyeni bilen ancak Sensin' demişti."[365]

"Cinleri O yaratmışken kafirler Allah'a ortak koştular. Körü körüne O'na oğullar ve kızlar uydurdular. Sübhânellah, O onların vasıflandırmalarından yücedir."[366]

---

[356] İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, "NZH" md. XIII, s. 548.
[357] Ebû Cafer en-Nehhas, **Meâni'l-Kur'ân**, Mekke 1988, I, s. 526.
[358] el-Cürcânî, **et-Ta'rifât**, "Tenzih" md. s. 67.
[359] Fîrûzâbâdî, **Basâir**, III, s. 176-177. Sübhan kelimesinin geldiği ayetler, genel olarak şu manayı ifade etmektedir: "Allah onların ortak koştuklarından ya da yakıştırdıklarından münezzehtir." Bkz. ez-Zuhruf, 43/82; Yusuf, 12/108; el-Enbiyâ, 21/22, 26; er-Rûm, 30/17, 40 gibi.
[360] Yûsuf, 12/108; el-Enbiyâ, 21/22; er-Rûm, 30/17; es-Sâffât, 37/159.
[361] el-Bakara, 2/32; Âl-i İmrân, 3/191; el-Mâide, 5/116; el-A'râf , 7/143.
[362] el-Bakara, 2/116; en-Nisâ 4/171; el-En'âm, 6/100; et-Tevbe, 9/31.
[363] Fîrûzâbâdî, **Basâir**, III, s. 173.
[364] el-Mu'minûn, 23/91.
[365] el-Mâide, 5/116.
[366] el-En'am, 6/100.

"Allah'ın çocuk edinmesi düşünülemez. Sübhanellah, O, bundan yücedir, uzaktır. Bir işe hükmettiği zaman ona sadece "ol! der ve o da oluverir."[367]

Mealen verilen son ayette "Sübhan" anahtar kelimesiyle güçlendirilmiş ve pekiştirilmiş biçimde vurgulanan şey şudur: Allah'ın evlat edinmesi O'nun bu yüceliği ile bağdaşmaz. Ölümlüler soylarını sürdürmek için ve güçsüzler kendilerine destek olsun diye evlât ediniyorlar. Oysa Allah Teâla bakidir, varlığının sona ermesi söz konusu değildir. Ayrıca güçlüdür, hiç kimsenin desteğine muhtaç değildir. Tüm varlıklar O'nun "ol" sözü ile var olur. O bir işin olmasına karar verince o işe sadece "ol" der, o da hemen oluverir. Yani neyi gerçekleştirmek isterse ona iradesini yönelterek gerçekleştirir, bunun için ne evladın ne de yardımcının aracılığına ihtiyaç duymaz. O, kendisine layık olmayan böyle yakıştırmalardan uzaktır.[368]

Konu ile ilgili başka ayetlerde şöyle bildirilmektedir: *"De ki: 'Eğer onların iddia ettiği gibi, Allah'la beraber (başka) ilâhlar olsaydı, o zaman o ilâhlar da Arş'ın sahibine ulaşmak için elbette bir yol ararlardı. Sübhanellah, Allah, her türlü eksiklikten uzaktır, onların söylediklerinin ötesindedir, yücedir."*[369] Allah Teâla burada şöyle buyuruyor: Ey Muhammed Allah'ın mahluklarından şerikleri bulunduğunu iddia eden ve kendilerini Allah'a yaklaştırması için bu şeriklere tapan müşriklere söyle: Eğer sizin dediğiniz gibi olsaydı ve Allah Teâla ile beraber başka tanrılar bulunsaydı, söz konusu tanrılar da Allah'a ibadet ederler, O'na yaklaşırlar ve O'na ulaşmak için vesileler ararlardı. Öyleyse Allah'tan başka ibadet ettikleriniz gibi siz de yalnızca Allah'a ibadet edin. Sizinle Allah arasında vasıta olabilecek tanrılara ihtiyacınız yoktur. Sonrasında Allah Teâla yüce zatını bu gibi iddialardan tenzih ve takdis etmek için şöyle buyuruyor: **سُبْحانَهُ وَتَعالى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيراً** *"Onların söylediklerinden O münzzehtir, uzaktır."* Bu zalim ve azgın müşriklerin iddia ettikleri gibi Allah'tan başka ilâhların bulunmasından O, münezzehtir, yücedir, uludur. O bir tek ve bir benzeri bulunmayan ilâhtır. Samed'dir, doğmamış ve doğurulmamıştır. Hiç kimse O'nun eşi ve benzeri değildir.[370]

---

[367] Meryem 19/35. Ayrıca bkz. et-Tevbe, 9/31; Yûnus, 10/68; en-Nahl, 16/57; ez-Zümer, 39/4 vd.
[368] Seyyid Kutub, **Fîzilali'l-Kur'ân**, 19/35 hk. V, s. 164.
[369] el-İsrâ, 17/42-43.
[370] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 17/43 hk. V, s.78.

Yukarıda değinildiği gibi "SBH" kökü isim olarak (sübhan) geldiği gibi fiil olarak da gelmektedir. Mesela:

تسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا *"Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halîm'dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır."*[371] Yani yer ve gökler, Allah Teâla'ın kudret, azamet ve yaratıcılık vasfına delalet etiklerinden, lisan-ı halleriyle Allah'ı tesbih ediyorlar. Sanki bunu dilleriyle haykırıyorlar, sanki Allah Teâla için sözkonusu olmayan ortaklardan O'nu tenzih ediyorlar.[372] Allah Teâla buyuruyor ki; yedi gök ile yeryüzü ve orada bulunanlar Allah'ı tesbih, takdis ederler. Müşriklerin öne sürdükleri iddiadan dolayı O'nu tenzih, tazim ederler, tesbih ederler. Rubûbiyyetinde ve ulûhiyetinde tek ve eşsiz olduğuna tanıklık ederler. **فَفي كُلّ شَيءٍ لَهُ آيَةٌ تَدُلُّ عَلى أنَّه وَاحِدٌ** "Her şeyde O'nun bir olduğunu gösteren bir delil vardır"[373] Âyetteki ifade, bu koca evrende her bir zerrenin bir kalp gibi attığını göstermektedir. Allah'ı noksanlıklardan uzaklaştıran ifadelerle coşkulu bir ruh haliyle O'na doğru harekete geçmektedir. Bütün evren tek ses olarak O'nun adını yüceltmekte, yüce, bir ve tek olan yaratıcıya doğru bir saygı içinde yükselmektedir. Bütün taşlar ve bütün çakıllar, bütün tohumlar ve bütün yapraklar, bütün çiçekler ve bütün meyveler. Bütün bitkiler ve bütün ağaçlar. Bütün böcekler ve sürüngenler. Bütün insanlar ve bütün hayvanlar. Yeryüzünde bulunan bütün canlılar. Suda yüzen bütün canlılar, havada uçan bütün canlılar. Bütün bu varlıklar, Allah'ı noksan sıfatlardan uzak görmekte ve yüceliği için de O'na yönelmektedirler.[374]

Evrendeki varlıkların tamamı, Allah Teâla'nın zatını layık olmayan şeylerden tenzihte bulunurlar. Ancak siz ey müşrikler! Bunu anlamadınız, kavramadınız. Sizler Allah ile beraber başka ilâhlar edindiniz. Bu da gösteriyor ki, siz yeterince düşünmüyor, hakkıyla nazar etmiyorsunuz. Eğer hakkıyla nazar edip, olması gerektiği gibi tefekkür etseydiniz, batıl tanrılara tapmazdınız. Siz ne evrendeki

[371] el-İsrâ, 17/44.
[372] ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf**, 17/44 hk. II, s. 626.
[373] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 17/44 hk. V, s. 78.
[374] Seyyid Kutub, **Fîzilali'l-Kur'ân**, 17/44 hk. IV, s. 2231.

varlıkların tesbihini anladınız, ne de bunların yüce yaratıcıya delaletini anlayabildiniz.[375]

[375] el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, 17/44 hk. XV, s. 51.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA BAHSİ GEÇEN ŞİRK TANRILARI VE EDİNME SEBEPLERİ

1.1. KUR'ÂN'DA BAHSİ GEÇEN ŞİRK TANRILARI

Kur'ân-ı Kerim, müşrikler tarafından tapınmaya konu olan şirk tanrılarından bahsederken birçok durumda genel tabirler kullanır. "وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ";[376] "تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ";[377] "مَا يُشْرِكُونَ"[378] gibi tabirler onlardan bazılarıdır. Bunlar, şirk tanrıları için fiil şeklinde gelen tabirlerdir. Ayrıca, şirk tanrılarını ifade için isimler de gelmiştir. Bunlar da yine genel anlamları olan kelimeler olduğu görülür. İlâh,[379] âlihe-ilâhlar,[380] endâd,[381] esnâm,[382] evsân,[383] temâsîl[384] gibi.

Ayetlerde, şirk tanrılarını işaret eden yüzlerce genel ifadenin gelmesi, Kur'an'ın şirkin her türlüsünü çürütmek için geldiğini göstermektedir. Yoksa Kur'ân, sadece zuhur ettiği bölgede, birtakım özel isimlerle belirtilen (Menât, Hubel, İsâf vb.) putları hedef almış değildir. Allah'ı yegane ilâh olarak tanımanın hâlis olması için bütün şirk kavramlarının kapsadığı alanın, ulûhiyyete tahsis edilmesi gereklidir (İbâdet, şefaat, duâ, hâkimiyet, velâyet vb.). Bu özellik, Kur'an'ın şirk karşısındaki durumu bakımından, birinci dereceden önem arzetmektedir. Öbür yandan Kur'an, sahte tanrıların türlerini gösterirken genel olarak, onların adlarından değil, mâhiyetlerinden bahseder. (Arabistan'da o dönemde tapılan tanrılardan bazılarının özel isimleri -el-Lât, el-Uzzâ, Vedd vb- sadece birkaç yerde zikredilmiştir.) Şu halde

[376] el-Furkan 25/17 vd.
[377] el-A'râf, 7/194 vd.
[378] el-Kasas, 28/68 vd.
[379] el-Hicr, 15/96 vd.
[380] el-Enbiyâ, 21/36 vd.
[381] el-Bakara, 2/ 165.
[382] el-A'râf, 7/138 vd.
[383] el-Hac, 22/30 vd.
[384] el-Enbiyâ, 21/ 52 vd.

o, aslında ulûhiyyet bakımından yok olan o varlıkları muhâtap, bir muârız, bir rakip veya düşman gibi telâkkî ederek birtakım belirli fertlere değil; insanlık dünyasında tanrılaştırılmaları yaygın olan mâhiyetlere saldırmıştır. Mâhiyetler üzerinde dururken de, onlar hakkında bilgi vermek değil; onların eksikliklerini, neden tanrı olamayacaklarını belirtmeye yönelmiştir. Diğer taraftan, Kur'an'ın mâhiyetlerinden bahsettiği bâtıl ve sahte tanrıların, insanlığın çeşitli dönem ve yerlerinde tanrılaştırdığı varlık tipleri durumunda olduğu söylenebilir. Bu tipler arasında Arabistan'da rastlanmayanların da bulunması, Kur'an'ın cihanşümul olması ile açıklanmalıdır.[385] Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâla'nın âlemlerin yegane Rabbi olduğunu, şirk koşanların "ilâh, âlihe: tanrı, tanrılar" dediği nesnelerin ise bir isimlendirmeden başka bir şey olmadığını, bunun bir yanılgı olduğunu; bunun ötesinde bir gerçekliklerinin olmadığını bildirmektedir. Gelen âyet bunu ortaya koymaktadır:

"Siz Allah'ı bırakıp; sadece sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlere (düzmece ilâhlara) tapıyorsunuz. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir."[386]

Râzî (ö. 606/1210.), bu âyetin tefsirinde şunları söyler: Bu ifade ile ilgili şöyle bir soru akla gelebilir: Allah Teâla, bu âyetten önce *"Ayrı ayrı birçok tanrılar mı daha hayırlıdır, yoksa Kahhâr ve bir tek olan Allah mı?"* buyurmuştur. Bu, bahsedilen bu varlıkların mevcud olduğuna delalet etmektedir. Sonra Allah Teâla, bu âyetten sonra *"Sizin O'nu bırakıp taptıklarınız, kendinizin ve atalarınızın takmış oldukları kuru adlardan başka bir şey değil."* buyurmuştur. Bu ifade ise bahsedilen o varlıkların mevcud olmadığına delalet eder. Bu itibarla ikisi arasında bir tenakuz vardır. Böyle bir soruya şöyle cevap verilebilir: Zat, mevcuttur, hasıl olmuştur. Fakat onlara isnat edilen tanrılık hususiyeti onlarda yoktur. Putların zatları, her ne kadar mevcud ise de ulûhiyyet sıfatıyla sıfatlanmamışlardır. Hal böyle olunca, ilâh olarak isimlendirilen şey, hakikatte mevcud olmamış ve hasıl olmamıştır.[387]

Şimdi Kur'ân'da zikrolunan şirk tanrılarını belli bir tasnife tabi tutarak açıklamaya çalışacağız.

---

[385] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 417.
[386] Yûsuf, 12/40.
[387] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, 12/40 hk. XIII, s. 241-242.

1.1.1. Ruhânî Varlıklar

Tarihte ruhanî varlıklara kutsiyet atfetmek ve onlara tapmak sık rastlanılan bir durumdur. Örneğin yıldızlara tapan İbrahîm (a.s) in kavmi olan Harran halkı, aynı zamanda ruhanî varlıklara da tapıyorlardı. Onlar âlemin yüce bir yaratıcısı olduğuna inanıyor, fakat bu yüce yaratıcıya ulaşmanın ancak temiz olan ruhanî varlıklar aracılığıyla olabileceğini ileri sürüyorlardı. Yedi gezegenin de aslında ruhanî birtakım varlıkların heykelleri olduğuna inanıyorlardı. Çünkü, her bir ruhanî varlığın bir heykelinin olması gerektiğini söylüyorlardı.[388]

Değişik Câhiliye toplumlarında yer alan birçok putçu düşüncede şeytan fikrini andıran kötü varlıklara da inanıldığı bilinmektedir. Bu varlıklardan korkup, kötülüklerinden korunmak için kurbanlar sunulmuş, sonra da kendilerine tapılmıştır. Müşrikler Araplar da bu kötü düşüncelere sahip toplumlardan biridir. Cinlere tapmak ve onları Allah Teâla'ya ortak koşmak suretiyle söz konusu diğer toplumlara benzemektedirler.[389]

Araplardan bazılarının İslâm'dan önce ruhlara ibadet ettikleri ve ruhların hayatlarına etki ettiğine inandıkları bilinmektedir. Onlara göre ruhlar değişik biçimlerde insana görünebilme gücüne sahiptir. Mesela, hayvanların içine geçerek onlara yaklaşabildiklerine inanmışlardır. Bu nedenle bazı hayvanları uğurlu, bazılarını uğursuz saymışlar ve bazılarından korkmuşlardır.[390]

Kur'ân, ruhanî varlıklardan bazılarının müşrikler tarafından tanrı ilan edildiklerini zikreder. Şimdi onları inceleyeceğiz.

1.1.1.1. Melekler

Kur'ân-ı Kerîm, sıklıkla müşriklerin, meleklerin Allah'ın evlatları (kız çocukları) olduğunu iddia ederek kendilerine taptıklarına değinir.[391] Cüheyne, Süleym, Huzaâ, Melih oğulları gibi müşrik kabileler onlardan bazılarıdır. Bu müşrik kabileler, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır." diyor ve onlara tapıyorlardı.[392] Hatta bunlara, melekler "Allah'ın kızları ise anneleri kimlerdir" diye sorulunca onların,

[388] Hamûd b. Ahmed er-Rahîlî, **Menhecül-Kur'ân fî Dâ'veti'l-Müşrikîn ile'l-İslâm**, Medine 2004, I, s. 197.
[389] Seyyid Kutub, **Fîzilali'l-Kur'ân**, 6/100 hk. II, 1162.
[390] Afîf Abdulfettâh et-Tabbâra, **Rûhu'd-Dini'l-İslâmî**, Beyrût 1966, s. 91-92.
[391] Bkz. en-Necm, 53/21; ez-Zuhruf, 43/15; es-Sâffât, 37/149-157 vd.
[392] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 37/149 hk. XV, s. 133.

"anneleri cinlerin ileri gelenleridir" diye cevap verdikleri rivayet olunur.[393] Allah'ın cinlerden -haşa- evlilik yaptığını ve bu evlilikten meleklerin meydana geldiği müşrikler tarafından söylenmiştir.[394] Taberî tefsirinde geçen bir rivayete göre bunu söyleyenler arasında Yahudiler de vardır.[395]

Allah'a çocuk isnat etmek ve böylece şirke düşmek, Araplardan önce Yahudilerde ve Hritiyanlarda görülmüştür. Yahudilere göre Hz. Üzeyir,Çünkü [396] Hıristiyanlara göre ise Hz. İsâ Allah'ın oğludur.[397] Müşrik Araplar, melekler hakkındaki batıl inançlarını da Ehl-i Kitaptan almışlardır. Hicaz Yahudileri vasıtasıyla bu inanç onlara geçmiştir. Hatta "melek" ismi bile, Araplar arasında bilinen bir kelime olmayıp, Yahudiler ve Hristiyanlardan onlara geçtiği kabul edilir.[398] Yahudiler meleklere Allah'ın oğulları derken, müşrik Araplar onlara Allah'ın kızları yakıştırmasında bulunmuşlardır.[399] Böylece müşriklerin anlayışında melek, hürrmet gösterilmeye hatta tapılmaya layık, bir bakıma tanrı yahut cin sayılabilecek görünmez bir varlık olmuştur. Bazen bir melek, üst mertebeli bir tanrı ile insan arasında bir şefaatçi ya da aracı olarak hürmet görmüştür, ama daha çok bir kült veya tapınma objesi olarak kabul edilmiştir.[400] Müşriklerin meleklerle ilgili iddialarından biri şöyleydi: Melekler Allah'ın kızları olarak bu âlemin idarecileridir. Dolayısıyla onlar da uluhiyyette Allah'ın şerikleridir.[401]

Gelen âyetler, müşriklerin meleklere taptıklarını açıkça ortaya koymaktadır:

"Allah bir gün onların hepsini diriltip toplar, sonra meleklere: 'Bunlar mı size tapıyordu?' der. Melekler: 'Haşa, bizim dostumuz onlar değil, sensin. Hayır; onlar bize değil cinlere tapıyorlardı, çoğu onlara inanıyorlardı' derler."[402]

Bu âyetler açıkça göstermektedir ki, müşrikler melekleri Allah'a ortak koşuyorlardı. Meleklerin *"Hayır; onlar bize değil cinlere tapıyorlardı, çoğu onlara*

[393] İbn Kesîr, **Tefsir**, 37/158 hk. XII, s. 428.
[394] Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Ârabî, Beyrût 1997, 37/158 hk. V, s. 20.
[395] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 19/88 hk. XVIII, s. 428.
[396] Bkz. et-Tevbe, 9/30.
[397] Seyyid Kutub, **Fîzilali'l-Kur'ân**, 6/100 hk. II, 1162.
[398] Atay, **Kur'ân'a Göre İman Esasları**, s. 64.
[399] İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 6/100 hk. V, s. 408.
[400] Izutsu, **Kur'ân'da Tanrı ve İnsan**, s. 40.
[401] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, X, s. 72.
[402] Sebe', 34/40-41.

inanıyorlardı" şeklindeki beyanı ise, onların asla kendilerine tapmadıklarını değil, buna razı olmadıklarını, buna karşılık cinlerin kendilerine tapılmasını istediklerini belirtmek içindir.[403]

Kur'ân, meleklerle ilgili batıl inanışı gelen âyetlerde şöyle reddeder:

"Ey Muhammed! Onlara sor: Kız çocukları Rabbinin de, erkek çocukları onların mı? Yoksa biz melekleri dişi olarak yaratmışız da onlar şahid mi bulunuyorlarmış? İyi bilin ki onlar kendi uydurmaları olarak, 'Allah çocuk sahibi oldu' diyorlar. Onlar elbette yalan söylüyorlar. Yoksa Allah kızları erkeklere tercih mi etti? Neyiniz var? Nasıl hüküm veriyorsunuz! Hiç düşünmüyor musunuz? Yoksa sizin apaçık bir deliliniz mi var? Eğer doğru söyleyen kimseler iseniz getirin (bu delili içeren) kitabınızı!"[404]

Beydavi'ye göre, müşrikler, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır." demekle şunları söylemiş oluyorlardı:

1. Allah bir cisimden ibarettir ve O da diğer mahluklar gibi ölümlüdür. Çünkü doğum ancak ölümlü olan ve belli bir zaman diliminde yaşayabilen varlıklar için söz konusu olabilir.

2. Müşrikler kendilerini Allah'tan üstün görmüşlerdir. Çünkü onlara göre alçak ve değersiz olan kızları Allah'a, üstün ve değerli olan erkekleri ise kendilerine layık görmüşlerdir.

3. Ayrıca meleklere dişilik isnat etmekle onları da tahkir etmişler, değersizleştirmişlerdir. İşte bu nedenle Allah Teâla meleklerle ilgili bu yanlış inancı Kitab'ında birçok yerde şiddetle red ve iptal etmiştir.[405]

Müşriklerin bu iddialarının şenaatinin ne kadar ileri düzeyde olduğu şu ayetlerde bildirilmektedir: *"Rahman'a çocuk isnat etmelerinden dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir!"*[406] Bu âyetlerde Allah Teâla, kendisine çocuk isnat edenlerin nasıl büyük bir iftira içinde bulunduklarını, bu iftiralar karşısında yer ve gökler gibi cansız varlıkların bile tahammül edemeyeceğini beyan etmiştir. İnsanoğlunun ne kadar haddini aştığını açıklamıştır.[407]

---

[403] İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 34/40-41 hk. XXII, 223.
[404] es-Safffât, 37/149-157.
[405] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, 37/149-152 hk. V, s. 19.
[406] Meryem, 19/90-91.
[407] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 19/90 hk. XVIII, s. 258.

Müşrik Arapların meleklere tapınmalarının diğer bir mantığı da kendilerince şöyledir: Tanrı da mahlûklara benzemektedir ve O'nun da diğer mahlûklar gibi kızlar ve erkeklerden olmak üzere nesli mevcuttur. Dolayısıyla da tanrı nasıl kutsal ise nesli de aynı şekilde kutsaldır ve tapınmaya layıktır. Böylece Araplar bu anlayışları ile Allah'ın mâbudiyetini parsellemiş oluyorlardı.[408]

Diğer yandan Arap putperestler, melekleri ilâhî bir güç ve Allah'ın bir parçası, putları da meleklerin temsilî bir sureti olarak tasavvur etmekteydiler.[409] Ancak Kur'ân, bu vasıfları taşıyan bir varlığın ilâh olamayacağını ısrarla vurgulamaktadır. Doğmak, doğurmak ve anne-çocuk münasebeti olarak bilinen bir ilişki, muhtaç olmanın, değişmenin, yok olmanın alametleridir. Bu da ilâh hakkında düşünülebilecek bir şey değildir.

1.1.1.2. Cinler

Müşrikler, cinlerin; çöllerin, dağların ve vadilerin hakimi olduğuna inanırlardı ki, onlardan biri ıssız bir yerde konaklamak zorunda kaldığında o yöredeki ayak takımından cinlerin şerlerinden korunmak için vadinin cin kökenli efendisine sığınırdı, sonra da güven içinde yatıp uyurdu.[410] Müşrikler birtakım tabiat olaylarını da onlarla ilişkilendirerek, bunların ardında cinlerin sesini işittiklerini ve suretlerini gördüklerini iddia ediyorlardı.[411]

Putperest kavimler arasında cinlere tapmak eski tarihlere dayanmaktadır. Yunanlılar ve Romalılarda cinlere kutsiyet atfedilip tapıldığı görülmüştür. Hatta Romalıların, altından bir cin heykellerinin olduğu söylenir.[412] Araplardan Huzaâ kabilesi de cinlere tapmış ve aynı zamanda bunlar, cinlerin kendilerine göründüklerini de iddia etmişlerdir.[413]

Diğer yandan müşriklerin putlara taparlarken, hakîkatte putların içinde bulunduğunu iddia ettikleri cinlere ya da şeytanlara taptıkları söylenmiştir.[414] Onlar putların içinde görünmez bir güç, ruh olduğunu iddia etmekteydiler. Yani putlara taparlarken yöneldikleri ve kendisine dua ettikleri mâbudları, putlarla beraber o

[408] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, 37/149-152 hk. V, s. 19.
[409] Bkz. ez-Zuhruf, 43/16.
[410] el-Beğâvî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 72/6 hk. VIII, 238.
[411] İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 6/100 hk. V, s. 406.
[412] Reşîd Rızâ, **Tefsîru'l-Menâr**, 7/100 hk. VII, s. 540.
[413] İbn el-Kelbî, **Kitabu'l-Esnâm**, s. 35.
[414] el-Hâzın**, Lubâbu't-Te'vîl**, 34/41 hk. V, s. 294.

görünmez ruh idi. O ruhun fayda ve zarar verebileceğine inanıyorlardı.[415] Halbuki bütün bunları tezgahlayanlar putların hizmetçileriydi. Bu hizmetçiler, putların içinde bir şeyin var olduğunu ve bunun puta tapanlarla konuştuğunu ileri sürüyorlardı. Gayeleri ise, putların gücünü ve nüfuz sahibi olduklarını ispat etmekti. Zira bunu ispat ettiklerinde, putlara kurbanlar ve çeşitli hediyeler takdim edilecek ve bu durum da ziyadesiyle onları mutlu edecekti. Onun için boğuk sesli bir adam bulup, kendisine bir ücret de vererek putların arkasına koyar ve kendisine şunu demesini söylerlerdi: "Bana kurbanlar getirin, bana hediyeler getirin."[416]

Cinlerin müşrikler tarafından Allah'a ortak koşulduklarını bildiren Kur'ân âyetleri gayet açıktır. Mesela,

"Cinleri O yaratmışken kafirler Allah'a ortak koştular. Körü körüne O'na oğullar ve kızlar uydurdular. Haşa, O onların vasıflandırmalarından yücedir."[417] Bu âyetin "Yezdan" ve cinlerden "Ehrimen" adında iki ilâh olduğunu savunanlarla ilgili olduğu söylenmiştir:[418]

İbn Kesîr, bu âyetin tefsirinde, cinlere tapmanın mahiyetini açıklarken şunu söylemiştir: Şayet cinlere nasıl tapılmış olur, müşrikler putlara tapıyorlardı denirse, buna şöyle cevap vermek mümkündür: Onlar, cinlere itaat ile ve onların bunu kendilerine emretmesiyle putlara tapmışlardır.[419]

Allah'ın mahlûku olmalarına rağmen müşrikler, Allah'ı gereğince takdir etmeyip cinleri ve melekleri O'na ortaklar tuttular. Yaratılanı yaratanına ortak ve rakip yapmak, cinlerin ya da meleklerin âlemde ve insanlar üzerinde tesîr edebileceklerini iddia etmek; dolayısıyla yaratanın yarattığına karşı aciz olabileceğine inanmak ne büyük bir sapkınlık, aptallık ve haksızlıktır. Bundan daha büyük bir zulüm olabilir mi?[420]

---

[415] İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 37/161-163 hk. XIII, s. 189.
[416] Muhammed Mütevellî eş-Şe'râvî, **Tefsîru'ş-Şe'râvî**, Metabi'u Ehbâri'l-Yevm, Basım yeri yok 1997, 4/117 hk. V, s. 2638.
[417] el-En'âm, 6/100.
[418] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, 6/164 hk. X, s. 268.
[419] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 6/100 hk. V, s. 446.
[420] Abdurrahmân b. Nasır es-Sâ'dî, **Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân**, Müessesetu'r-Risâle, Basım yeri yok 2000, 6/100 hk. VII, s. 203.

Kur'ân, müşriklerin, Allah ile cinler arasında bir akrabalık, soy bağı olduğunu iddia ettiklerini de belirtmektedir: **وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا** *"Allah'la cinler arasında da bir soy bağı icat ettiler."*[421]

Allah ile cinler arasında akrabalık bağı olduğunu düşünmeleri müşriklerin, her türlü metafizik gücün Allah ile cinler arasında ortaklaşa olduğuna inanmalarındandır.[422] Oysa kâinatta olup biten her şey Allah'ın yaratmasıyla olmaktadır. Cinlerin yaratmaya ne kabiliyetleri ne de böyle bir güçleri bulunmaktadır.

Yukarıda işaret edildiği gibi müşrikler cinleri, esrarlı hususiyetleri dolayısıyla onların varlıkları ve güçleri hakkında çok abartmalı düşüncelere kapılmışlar ve bu nedenle onlara tapmışlardır. Onları Allah'ın şeriki saymışlardır. Fakat Kur'ân-ı Kerim, cinlerin müşriklerin iddia ettikleri gibi olmadıklarını; gerçek hakikatlerini bildirerek, aslında ne olup ne olmadıklarını izah etmiştir. Onların Hz. Peygamberden Kur'ân'ı dinlediklerini ve Kur'ân'a iman ettiklerini,[423] *"Rabbimize hiç kimseyi asla ortak koşmayacağız."*[424] diye söz verdiklerini, Allah'ın şanını yücelterek, O'nu eş ve çocuklardan tenzih ettiklerini[425] haber vermiştir. Kur'ân, cinlerin de insanlar gibi, ancak Allah'a ibadet etmeleri için yaratıldıklarını açıkça bildirmişir.[426] Bu itibarla cinler de, irade sahibi yaratıklar olmaları bakımından insanlardan farksızdırlar, onların da itaat veya isyan etmek,[427] inkâr veya iman etmek[428] gibi istidatları vardır. Dolayısıyla da insanlar gibi Allah'ın kulları olmalarından başka, onları ilahlık makamına çıkartacak bir vasıfları bulunmamaktadır.

1.1.1.3. Şeytanlar

Putperestler zahirde putlara tapıyor görünseler de, hakikatte bunlar şeytana tapmaktadırlar. Çünkü putlara tapmak, aslında şeytanı dinlemek, ona uymak ve itaat etmek manasına gelmektedir.[429] Kur'ân'da şeytana tapmanın söz konusu edildiği

---

[421] es-Sâffât, 37/158.
[422] Ekrem Sarıkçıoğlu, **Dinler Tarihi**, Otağ Yay., İstanbul 1983, s. 56.
[423] Bkz. el-Cin, 72/1.
[424] Bkz. el-Cin, 72/2.
[425] Bkz. el-Cin, 72/3.
[426] Bkz. ez-Zariyât, 51/56.
[427] Bkz. el-Cin, 72/11.
[428] Bkz. el-Cin, 72/14.
[429] el-Beğâvî, **Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân**, 4/117 hk. I, s. 703.

yerlerde kasdolunan da budur. Zira şeytana yönelik fiilî olarak herhangi bir ibâdet icra edilmemiştir.[430] Hiç kimse şeytanın önünde eğilerek ona ibâdet etmemiştir. Fakat kendisini tamamen ona teslim edip, onun saptırdığı her yerde onu takip etmek de ona ibâdet etmek, onu mâbud edinmek demektir.[431]

"Şeytana tapma"nın ne anlama geldiğini, bundan muradın ne olduğunu şu âyet izah etmektedir:

"Babacığım! Şeytana tapma, çünkü şeytan Rahmân'a baş kaldırmıştır. Babacığım! Doğrusu sana Rahmân katından bir azabın gelmesinden korkuyorum ki böylece şeytanın dostu olarak kalırsın."[432] Kurtubî (ö. 671/1273), "Bu âyetten anlaşılan o ki, şeytana uyarak bâtıl tanrılar edinmek, şeytana tapmakla eştir" demektedir.[433] Gelen âyetlerde de Kur'ân, şeytana tapmaktan bahsederken, ona tapmaktan maksadın, ona teslim olmak, onun saptırdığı her yerde ona tabî olmak olduğuna işaret etmektedir:

"Onlar Allah'ı bırakıp tanrıçalara taparlar ve: 'Elbette senin kullarından belli birtakımı alıp onları saptıracağım, onlara kuruntu kurduracağım, develerin kulaklarını yarmalarını emredeceğim, Allah'ın yarattığını değiştirmelerini emredeceğim' diyen, Allah'ın lanet ettiği azgın şeytana taparlar. Allah'ı bırakıp şeytanı dost edinen şüphesiz açıktan açığa kayba uğramıştır."[434] Müşriklerin meleklere Allah'ın kızları demeleri, daha sonra da onlara tapmaları burada şeytana tapmak olarak değerlendirilmiştir. Onların meleklere taparak biz, aslında Allah'a tapmış oluyoruz demeleri, şeytanın *"onları saptıracağım"*[435] ifadesiyle birebir mutabık olmaktadır. Müşrikler, âyette de açıkça belirtildiği gibi aslında Allah'ı bırakıp şeytana dua ve taabbüd etmiş olmaktan başka bir şey yapmış olmazlar. Bunu onlara yaptıran, teşvik eden şeytandır. Onların inasa (kadınlara) tapmaları ya şeytana tapmanın aynı veya mukaddimesi veya neticesidir. Olabildiğince muhabbetlerini bir Allah'a hasretmeyip de kadınlara hasretmiş olanlar, şeytana aldanmaktan, şeytana

[430] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 19/44-45 hk. VI, s. 4150.
[431] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 4/117 hk. I, s. 407-408.
[432] Meryem, 19/44-45.
[433] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 19/44-45 hk. VI, s. 4150.
[434] en-Nisâ, 4/117-119.
[435] Bkz. en-Nisâ, 4/118-119; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 4/118-119 hk. II, s. 555-556.

kul olmaktan kurtulamazlar.[436]

"Ey insanoğlu! Ben size, şeytana tapmayın, o sizin için apaçık bir düşmandır, Bana kulluk edin, bu doğru yoldur, diye bildirmedim mi?"[437] Bu ve benzeri âyetlerdeki ifadelerden anlaşılan o ki, kim körü körüne bir başkasına itaat ederse, -bu şeytan olabilir başka bir kimse olabilir- gerçekte ona ibâdet ediyor demektir.[438] Nitekim Hz. Peygamber de, "Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesîh'i rableri olarak kabul ettiler."[439] âyetindeki ahbar ve ruhbanı rabler edinmelerini, onlara itaat etmek olarak tefsir etmiştir.[440] Demek ki "itaat" de bir nevi ibadettir.

Şeytan, müşriklere vesvese vererek, çirkinlikleri gözlerinde güzel, şirk tanrılarına tapınmayı hak gösterir. Bu şekilde insanı doğru yoldan uzaklaştırır. Dolayısıyla şeytana tapma aslında, gerçeği düşünemeyerek dalâlete tabî olmaktır. Böyle bir kimse, uykusunda kendisiyle kavga eden, hak ve hakîkati görmekten aciz olan bir âmâya benzer.[441] Çünkü şeytan, onun aklını dondurmuş ve kalbini teslim almıştır. O da onun ardından sürüklenmekten başka bir şey yapacak durumda değildir.

Diğer yandan **وَجَعَلُواْ لِلّهِ شُرَكَاء الْجِنّ** *"Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar."*[442] âyetinde gelen cinlerden kasdın, şeytanlar olduğunu söyleyenler vardır. Bunlara göre bazı kavimler şeytana tapmış ve onu tanrı kabul etmişlerdir. Şeytanın şer ve zulmet tanrısı olduğunu iddia etmişler. Aynı kimseler Allah Teâla'nın ise hayır ve nur tanrısı olduğunu iddia etmişlerdir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette bunların Mecusiler olduğu belirtilmektedir. Mecusilere göre Allah insanlar ile deve, koyun ve sığır gibi hayvanların yaratıcısı; şeytan ise yırtıcı hayvanlar, yılanlar, akrepler ve kötülüklerin yaratıcısı olan tanrıdır.[443]

---

[436] Elmalılı, **Hak Dîni**, 4/117 hk. IV, s. 2113.
[437] Yâsin, 36/60-61.
[438] Bkz. el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 4/117 hk. I, s. 407-408.
[439] et-Tevbe 9/31.
[440] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 9/31 hk. II, s. 78.
[441] Ebû Mensûr el-Mâtûrîdî, **Kitabu't-Tevhîd**, İstanbul 1979, s. 26.
[442] el-En'âm, 6/100.
[443] Reşîd Rızâ, **Tefsîru'l-Menâr**, 7/100 hk. VII, s. 538.

1.1.2. İnsanlar

Tarihte insanoğlu, çeşitli nedenlerden dolayı birçok varlıktan ilâhlar edindiği gibi, bizzat kendisi de zalimlik, zorbalık ve azgınlığı sebebiyle -Firavun[444] ve Nemrûd[445] gibi- rab olduğunu iddia edebilmiştir. Bazen bir peygamberin "ibnullah" (Allah'ın oğlu) olduğu söylenmiştir. Hz. Üzeyir (a.s) ve İsa (a.s) gibi.[446] Din bilginleri gibi manevi değerleri temsil eden, manevî bir güce sahip olan kimselerin hüküm koyma yetkilerinin bulunduğunu söylemek de "onları rab edinmek" anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, Ehl-i Kitabın ahbar ve ruhbanlarını (din bilginleri) "erbab" (tanrılar) edindiklerini bildirmektedir.[447] Rab olduğunu iddia eden ya da başkaları tarafından rab olduğu söylenenlerin ortak özelliği güç sahibi olmalarıdır.

İnsanın rab ilan edilmesinde diğer önemli bir etken ise, insana duyulan sevgidir. Nitekim servet, büyüklük, kuvvet, makam, itibar, güzellik gibi herhangi bir ümide sebep sayılan dilberler, kahramanlar, hükümdarlar; insanlar tarafından Allah'ı sever gibi sevilerek tapılmışlardır. Yunan, Roma ve Avrupa medeniyet ve edebiyatına baktığımızda bu muhabbet mabudlarının haddi hesabı olmadığı görülür. Hıristiyanlık da bu ruhla doludur. Özellikle Avrupa ruhunda, Avrupa edebiyatında bu tür şirk, o kadar ileri gitmiştir ki, her eline bir kalem alan ve herhangi bir şiir söylemek isteyen kimse sevgilisine ilâh mertebesini vermeyi, en ufacık bir işi övmek için hemen yaratma kudretini yakıştırmayı bir hüner, bir şeref saymış; zayıf ve aciz olan bir insana rab statüsü vermekten kaçınmamıştır.[448]

1.1.2.1. Çocuk İsnadının İptali

İnsanoğlu, nasıl ki en çok çocuğunu sever, ona acır ve merhamet ederse, Allah'ın da rahmetinin ve sevgisinin en çok üzerinde toplanacağı bir kimsenin varlığının gerektiğini ve bunun da ancak çocuk olabileceğini iddia ederek Allah'a çocuk isnât etmiştir.[449] Bu anlayıştan hareketle İslâm öncesi Araplarda da tanrıya çocuk isnât etme inancı yaygındı. Müşrik Araplar, melekleri Allah'ın kızları olarak

[444] Bkz. en-Naziât, 79/23-24.
[445] Bkz. el-Bakara, 2/258.
[446] Bkz. et-Tevbe, 9/30.
[447] Bkz. et-Tevbe 9/31.
[448] Elmalılı, **Hak Dini**, I, s. 574.
[449] Atay, **Kur'ân'a Göre İman Esasları**, s. 37.

görürlerken, şeytanı ve cinleri de O'nun oğulları olarak görmüş olabilecekleri söylenmiştir.[450] Bu, aynı zamanda dünyanın birçok yerinde ve farklı kültürlerde sık rastlanılan bir durumdur. Mesela Yunanlılarda Hermes, Zeus'un oğludur. Mısırlılarda Öziris, gök ve yerin oğludur. Fenikeliler de Ale'in, Ba'al'ın oğludur.[451] Birçok bâtıl dinlerde tanrıya bir benlik verilmiş ve kendisine çocuklar isnât edilmiştir. Ayrıca daha önce de işaret edildiği gibi hem Yahûdîler hem Hıristiyanlar hem de müşrikler Allah hakkındaki bu iftiraya iştirak etmişlerdir. Bunların tamamı Allah'a çocuk isnât etme cüretinde bulunmuşlardır.[452]

Peygamberler, kendilerine Allah tarafından verilen bazı özelliklere sahip olarak gönderilmişlerdir. Yüce bir ahlâka ve akla sahiptirler. Ayrıca doğru sözlü, güvenilir, günahlardan korunmuş olmalarının yanında gerektiğinde bazı mucizeler gösterme imkanı kendilerine verilmiştir. Bu özellikleriyle dini teblîğ hususunda görevlendirilmişlerse de, ulûhiyyete şerîk (ortak) asla değildirler. Gerektiğinde bazı mu'cizeler gösterme istidadı kendilerine verilmiş olması, onları insanüstü bir konuma çıkarmaz. Nitekim onların bu özellikleri kendilerinden değildir, Allah tarafından onlara ihsân edilmiştir.[453] Oysa anlama ve kavrama düzeyi düşük olan insanlar, peygamberlerin olağanüstü özelliklerini, onların insanüstü bir varlık, bir tür uluhiyyete ortak olmaları ile açıklamaya kalkmışlardır. Kur'ân, *"Biz onları yemek yemez birer ceset kılmadık ve onlar ölümsüz de değillerdi"*[454] diyerek onların birer insan olduklarını hatırlatmış ve buna dikkat çekerek ulûhiyyete ortak olamadıklarını bildirmiştir.

Tâberî, Hz. Üzeyir'in Allah'ın oğlu ilân edilme sürecinin şöyle geliştiğini kaydetmektedir: Yahûdîler, Tevratı okumayı, onunla amel etmeyi zamanla bıraktıkları için Tevrat onlara unutturuldu. Artık onu bilen kimse kalmadı. Bu sırada Hz. Üzeyir ortaya çıktı, Allah'a dua etti, yalvardı, yakardı ve bunun sonucunda Allah tarafından Tevrat'ın hıfzı kendisine bahşedildi. Böylece Tevratı yeniden yazarak onu yok olup gitmekten kurtardı, dolayısıyla da bunu yaparak olağanüstü bir şey

[450] Bkz. İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 6/100 hk. V, s. 408.
[451] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 426.
[452] el-Cezâirî, **Rudûdu'l-Kur'ân Alâ Zevi'l-Cuhûdi ve'l-İnkâr**, s. 19.
[453] Hamdi Kalyoncu, **Şirk Psikolojisi**, Ma'rifet Yay., İstanbul 2014, s. 47.
[454] el-Enbiyâ, 21/8.

(mucize) başarmış oldu. Bütün bunları gören Yahûdîler de, "Üzeyir normal bir insan olamaz, o ancak Allah'ın oğlu olabilir" demeye başladılar.[455]

Hristiyanlar ise Hz. Îsâ'nın özellikle ölümden sonra dirilmiş olmasını gerekçe göstererek tanrı olduğuna hükmetmişlerdir.[456] İznik konsilinde düzenlenen, halen Hristiyanlıkta geçerliliğini koruyan ve aynen tekrarlanan "Amentü" inancı şöyledir: "O (Îsâ) tanrıdır, gerçek tanrıdan doğmuştur; nurdur, nurdan doğmuştur; gerçek tanrıdır, gerçek Tanrıdan doğmuştur; Baba ile aynı mahiyetten doğmuştur, yaratılmamıştır."[457]

Oysa Kur'ân, Hiristiyanların Hz. Îsâ'ya karşı tavırlarını ve düşüncelerini "guluv" yani aşırılığa gitmek ve ifrat olarak nitelendirmiştir.[458] Muasır müelliflerden Zindani, bu meseleyi şöyle izah eder: Hz. Îsâ peygamber seçildiğinde Allah onu büyük mu'cizelerle destekledi. Onlardan biri de ölüleri diriltmek idi. Bu sırada Hıristiyan bilginleri Yunan baskısına maruz kalarak ağır bir şekilde cazalandırılıyorlardı. Cezaları da ölümdü. Bu şekilde âlimlerin ortadan kalkmasıyla Hz. Îsâ'ın şâhsiyetiyle ilgili hurafeler insanların arasında yayılmaya başladı. İncil ortadan kayboldu, yerine de yetmişten fazla İncil ortaya çıktı. Bu olanların etkisiyle Hıristiyanlar, putperestlerin inançlarını alıp dinlerine kattılar. Babasız da doğmasını gerekçe göstererek Hz. Îsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettiler. Kur'ân *"Allah'ın katında Îsâ'nın durumu kendisini topraktan yaratıp sonra ol demesiyle olmuş olan Âdem'in durumu gibidir"*[459] diyerek Îsâ'nın bir insan olduğunu, babasız doğmasının yadırganacak ya da garipsenecek bir durum olmaktan çıkması gerektiğini Hz. Âdem örneğine de dikkat çekmek suretiyle bu bâtıl inanışlarını reddetmiştir.[460]

Yukarıda sunduğumuz ayetlerde görüldüğü gibi Kur'ân, Allah'a çocuk isnât etme mevzûsunda çok hâssastır. Mecazî anlamda bile olsa, "Allah oğulları" tabirini kullanmaya ve kendisi için "Baba" denilmesine izin vermez. Kız olsun erkek olsun

[455] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 9/30 hk. XIV, s. 202-203.
[456] **Kitab-ı Mukaddes**, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2012, Yuhanna 4/9-10.
[457] Yıldırım, K**ur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 437.
[458] Elmalılı, **Hak Dîni**, 5/77 hk. IV, s. 2535.
[459] Âl-i İmrân, 3/59.
[460] Abdulmecîd Azîz ez-Zindânî, **Kitabu Tevhîdi'l-Hâlık**, Müessesetu'l-Kutubi's-Sekafîyye, Beyrût 1997, s. 213.

kendisine evlatlar isnât edilmesini şiddetle yasaklar.[461]

Tanrıya erkek evlat isnât etmek gibi, kız evlat isnât etmek de müşrik toplumlarda yaygın olan sapkınlıklardan biridir. O toplumlardan biri müşrik Araplardır; bunlar, kendilerine göre evladın en değersizi olan kız çocuğunu Allah'a isnât eder ve bunlara tapınırlardı.[462] Daha önce de çalışmamızda geçtiği gibi, Kinâne ve Huzaâ gibi Arap kabilelerinin, melekleri Allah'ın kızları sayarak onlara taptıkları bilinmektedir.[463] Kur'ân bu hususu pek çok âyette belirtmektedir.[464]

Bu bâtıl inanışın Ehl-i Kitaptan Araplara geçmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Çünkü Tevrat'ta da melekler Allah'ın oğulları olarak nitelendirilmiştir.[465] Hicaz Yahûdîleri vasıtasıyla bu inanç Araplara da geçmiş olabilir. Fakat onlar "Allah'ın oğulları" yerine meleklere "Allah'ın kızları" demişlerdir.[466] Kur'ân, Allah'ı bu yakıştırmalarından tenzîh eder, bunun bir mantıksızlığın ve gafletin ürünü olduğuna işaret eder:

"Beğendikleri erkek çocukları kendilerine; kızları Allah'a mal ediyorlar. O bundan münezzehtir."[467]

"Demek kızlar Allah'ın, oğullar sizin öyle mi?"[468]

"Rabbiniz oğulları size ayırdı, seçti de kendisi için kız olarak melekleri mi edindi? Doğrusu siz büyük söz söylüyorsunuz."[469]

"Demek O yarattıkları arasından kızları kendisine alıp da oğulları size verdi öyle mi?"[470]

---

[461] Bkz. el-En'âm 6/100; en-Nahl, 16/57; es-Sâffât, 37/149, 153; ez-Zuhruf, 43/ 15; et-Tûr, 52/39; el-Mâide, 5/18.
[462] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 37/149 hk. XXI, s. 118.
[463] Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, Daru İbn Kesîr, Beyrut ts, 37/159 hk. IV, s. 414.
[464] Bkz. en-Nahl, 16/57; et-Tûr, 52/39; Zuhruf, 43/16 vd.
[465] **Kitab-ı Mukaddes**, Eyub, 1/6, 2/1; Kral, 22/19.
[466] Atay, **Kur'ân'a Göre İman Esasları**, s. 64.
[467] en-Nahl, 16/57.
[468] et-Tûr, 52/39.
[469] el-İsrâ, 17/40.
[470] ez-Zuhruf, 43/16.

Bu âyetlerin ifadeleri açıktır. Müşrikler, Allah'ın kızları olduklarını iddia ederek melekleri ilâh edinmişler ve onlara tapmışlardır. Aynı âyetlerde Kur'ân aklî delillerle bunu reddetmiştir. Kur'ân'ın bunu reddetmesinin esasını ise, müşriklerin kız evlatlarına karşı olan hazımsızlıkları ve menfi tutumları oluşturur. Zira onlar, erkek çocuğuna daha çok değer verir ve erkek çocukla övünürlerdi. Erkek çocuklarının gücü ve kuvveti temsil ettiğine inanırlardı. Zayıf, narin yapılı kız çocuklarını ise destek ve kuvvet saymazlardı. Onun için kız çocuklarının doğumu kendilerine haber verildiğinde bundan utanç duyuyorlardı. *"Ama Rahmân olan Allah'a isnât ettiği kız evlat kendilerinden birine müjdelenince, o kimsenin içi gayzla dolarak yüzü simsiyah kesilir."*[471] Kız çocuk haberi aldıklarında tavırları bu olan müşrikler, Allah'a kız evlatlar isnât etmede bir sakınca görmemişlerdir. Oysa bu, içinde yaşadıkları örf ve adete, alışıp yaşadıkları sosyal değerlere aykırıydı. Ancak onlar bu şekilde, övündükleri geleneklerinin sınırlarını aşıyor ve onlara aykırı hareket ediyorlardı.[472] Tanrılarına en çok sevdiklerini vermeleri gerekirken, nefret ettikleri bir şeyi ona isnât ediyorlardı. Mantık olarak, daha üstün ve en üstün olana - varlıkların en yücesi ve en üstünü olan Allah'a- üstün olanı isnât etmek gerekirken, üstün olana alçağını layık görmek tam bir tutarsızlıktır. Buna Kur'ân bir âyette şöyle işaret eder: *"Allah kızları, oğullara tercih mi etmiş? Ne oluyorsunuz? Ne biçim hükmediyorsunuz?"*[473] Yani üstün olana üstün olanı nisbet etmek, alçak olanı nispet etmekten çok daha mantıklıdır.[474] Dolaysısıyla bu iddialarını tutarsızlığından ötürü çürütmüştür.

Diğer yandan, müşrikler, genellikle dişi ilâhlar edinirler ve bunlara taparlardı. **إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا** "*Onlar, Allah'ı bırakıp ancak dişilere tapıyorlar."*[475] Arap müşriklerin, Lât, Uzzâ ve Menât gibi kendilerine müennes (dişi) isimler koyarak, bunlar Allah'ın kızlarıdır dedikleri ve tapındıkları birtakım putları olduğu bilinmektedir.[476] Her kabilenin bir putu vardı ve onu anarlarken de "falan kabilenin

[471] ez-Zuhruf, 43/17.
[472] Atay, **Kur'ân'a Göre İman Esasları**, s. 37-38.
[473] es-Sâffât, 37/153-154.
[474] Bkz. İbn Kesîr, **Tefsîr**, 16/57 hk. IV, s. 577-578.
[475] en-Nisâ, 4/117.
[476] Daha geniş bilgi için bkz. Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 53/19-20 hk. XVII, s. 99.

dişisi" tabirini kullandıkları olurdu.[477]

Elmalılı M. Hamdi Yazır, bu hususta şunları kaydeder: Aslında müşriklerin tanrıdan gayesi kadındır. Onların nazarında ilâh mefhumu, mabud tasavvuru her şeyden evvel bir kadın hayalidir. Bunun için putlarının ekserisi inas (kadınlar) suretinde, inas ismindedir. Bunlar nefislerinden başka bir fail görmek istemediklerinden mabudlarını müessir, hakim, faal olmak üzere değil; kendilerine mutavaat mevkiinde bulunacak, hevalarına râm olacak dişi unsurlarda münfail mahiyetlerde aramışlardır ve bu ruh hallerinden dolayıdır ki, bir işte kendilerine bir reis seçecek olsalar böyle yumuşakları acizleri seçmişlerdir. Onların nazarında tapınmanın en büyük misâli taabüdi nisvandır (kadına tapmaktır). Hayallerinin başında bir dişi hayali vardır ve bundan dolayı her oturdukları yerde, her hürmet edecekleri mevkide güzel bir kadın resmi aramışlar. Ekser putlarının kadın isimleriyle tesmiye edilmiş olması da kadına tapınmanın ruha hakim olmasındandır. Onlar güneşe tapmışlar dişi tasavvur etmişler. Yıldızlara tapmışlar dişi tasavvur etmişler. Meleklere tapmışlar dişi tasavvur etmişler.[478]

Bu anlayışlarından ötürü Allah Teâla inzarla şöyle buyuruyor: *"Onlar, Rahmân olan Allah'ın kulları melekleri de dişi saydılar. Yaratışlarını mı görmüşler? Onların bu şâhitlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir."*[479] Acaba meleklerin yaratılışını mı gördüler? Onların yaratılışını izlerken mi dişi olduklarını öğrendiler? Çünkü görmek bir kanıttır. Bir şeyi iddia edenin dayanabileceği bir delildir. Fakat onlar meleklerin yaratılışlarını gördüklerini iddia edemezler. Yine de onların dişi olduklarına tanıklık ediyor, böyle çirkin bir iddiada bulunuyorardı. O halde gözleriyle görmedikleri bir şey hakkında tanıklık etmenin sonuçlarına da katlanırlar.[480]

[477] el-Beğâvî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 4/117 hk. I, s. 702.
[478] Elmalılı, **Hak Dîni**, 4/117 hk. IV, s. 2110-2111.
[479] ez-Zuhruf, 43/19.
[480] Seyyid Kutub, **Fîzilâli'l-Kur'ân**, 43/19 hk. V, s. 3181.

1.1.2.2. Nemrûd'un Rablığını İptal

Kaynaklarda isminin Nemrud b. Kenân olduğu görülen kişinin,[481] yeryüzünde zorbalık yapan ve rablık iddiasında bulunan ilk kral olduğu rivâyet edilmektedir.[482] Kur'ân kendisinden, mülkü sebebiyle azgınlaşarak, onu tevhîde dâvet eden Allah'ın peygamberi İbrâhîm (a.s)'e düşmanlık etmiş, küfrün sembolü olmuş bir kişi olarak bahseder. Onun, dünyanın tamamına hükmeden dört kraldan biri olduğu ve dört yüz sene dünyaya hükmettiğine dair rivâyetler de bulunmaktadır.[483] Kur'ân, ismini zikretmeden, kendisinden ve rablık iddia etmesinden şöyle bahsetmektedir:

"Allah kendisine hükümranlık verdi diye İbrâhîm ile Rabbi hakkında tartışanı görmedin mi? İbrâhîm: 'Rabbim, dirilten ve öldürendir' demişti. 'Ben de diriltir ve öldürürüm' dedi; İbrâhîm, 'Şüphesiz Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene' dedi. İnkar eden, şaşırıp kaldı. Allah zulmeden kimseleri doğru yola eriştirmez."[484]

Nemrûd, Hz. İbrâhîm'in tevhîd çağrısını kabul etmemekle beraber, Hz. İbrâhîm ile rabbi hakkında tartışmaya girişmiş ve Allah'ın sıfatlarından bir kısmının kendisinde de mevcut olduğunu iddia etmiştir. Yukarıda değinildiği gibi o mal, mülk ve serveti sebebiyle azmış ve böyle bir iddiada bulunmuştur.

Nemrud'un sahip olduğu maddî imkânlar ve bunların onda sebep olduğu azgınlık ve tekebbür onu, ancak Allah'ın uhdesinde ve kudretinde olan öldürme ve diriltme gibi eylemleri yapabileceğini iddia etmeye sevketmiştir. Elbette bu evsafta olmadığını kendisi de biliyordu. Ancak onun muğalata (demagoji) yaparak, sözü asıl manasından saptırıp Allah peygamberinin dâvetine karşı çıkmasının sebebi, saltanat tutkusudur, bu hak dâvete uyması halinde zulüm ve sömürüsünü devam ettiremeyeceğini bilmesidir.[485]

---

[481] Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 2/258 hk V, s. 430; İbn Kesîr, **Tefsîr**, 2/258 hk. I, s. 686; el-Beğavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 2/258 hk. I, s. 351.
[482] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 2/258 hk. V, s. 430.
[483] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 2/258 hk. III, s. 284.
[484] el-Bakara, 2/258.
[485] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 2/258 hk. I, s. 204.

Şu halde Nemrud, yerin ve göğün yaratıcısı veya ayın ve güneşin yürütücüsü olduğunu iddia etmemiştir. Zaten bunu söylemesi için deli olması gerekirdi. Onun, "Ben Allah'ım" veya "Ben göklerin ve yerin rabbiyim" gibi bir iddadası kesinlikle yoktur. Nemrud'un rablık iddia etmesi sadece şu anlama geliyordu: "Ülkenin sahibi benim, ülkede bulunan herkes de benim kulumdur. Benim merkezî otoritem onların toplum düzeninin esasını teşkil etmektedir. Benim buyruklarım vatandaşlarım için kanundur."[486]

Nemrud, bir idam mahkûmunu affetmeyi, "insanı diriltmek"; masum bir insanı öldürmeyi de "diriyi öldürmek" sayarak, kendisinin de öldürüp dirilttiğini Hz. İbrâhîm'e göstermeye çalışmıştır.[487] Hakîkat şu ki, Allah'ın "öldürmesi" ve "diriltmesinden" kasıt bu değildir. Gerçek manada Allah'tan başka ne Nemrud ne de bir başkası buna kadirdir. Bu tarz bir tartışmanın netice vermesinin zor olacağını gören Hz. İbrâhîm, bu defa Nemrud'un itiraz edemeyeceği başka bir delille tartışmayı devam ettirmiştir. Hz. İbrâhîm ona, madem varlıktaki bir hareket değişikliğini var edip yok etme sayıyorsun, haydi benim Rabbimin doğudan getirdiği güneşi sen batıdan getir demiştir.[488] Bunun karşısında Nemrud söyleyecek söz bulamamış, donakalmış ve rablık iddiasının asılsız olduğu apaçık ortaya çıkmıştır.

Hz. İbrâhîm'in burada yaptığı, cüzi yaşatma ve öldürmeden ibaret olan bir delilden, külli yaşatma ve öldürmeye tekabül eden ve daha açık olan başka bir delile intikâl etmektir. Nemrud, öldürme ve diriltme olayını ya anlamamıştır ya da anlamıştır da Hz. İbrâhîm'i yanıltmak istemiştir. Her iki durumda da onu iskât edecek ve ilzâm edecek başka bir delile intikâl etme ihtiyacı doğmuştur. Nitekim hasım bu tarz bir yaklaşımda olduğu sürece önceki delilden daha güçlü ve açık bir delile geçmek caiz görülmüştür.[489]

Nemrud, bu delili Hz. İbrahim'den işitince hakikati kavradı. Yine de Allahın saltanatında rablık iddia etmesi ise, sadece batıl bir kuruntuydu. Bu yüzden de sesi soluğu kesilip öylece kalakaldı. Ne var ki, bencilliği, şahsi ve ailevi menfaatlere

[486] Ebû'l-Alâ el-Mevdûdî, **Kur'ân'ın Dört Temel Terimi**, Çev. Mahmut Osmanoğlu, Özgün Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 64.
[487] el-Hâzın**, Lubâbu't-Te'vîl**, 2/258 hk. I, s. 273.
[488] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 2/258 hk. I, s. 686.
[489]Nasihuddîn Abdurrahmân İbn el-Hanbelî (ö 634/1236), **Kitabu İstihrâci'l-Cidâl Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Basım yeri yok 1980, s. 67-68.

kölelik derecesinde bağımlılığı, gerçeğin gün gibi ortaya çıkmasına rağmen onun keyfince yürüttüğü hükümranlık makamından inip Allah ve O'nun peygamberine itaate yanaşmasına mani teşkil ediyordu.[490] Bunun için apaçık ortada olan bir hakikati görmezden geliyordu.

1.1.2.3. Firavun'un Rablığını İptal

Firavun, Arapça asıllı olmayan bir kelimedir. Fakat bu kelime Arapçada menfi manada kullanılmıştır. Mesela birinin haddi aştığını ifade için **تفرعن فلان** "falan kişi firavunlaştı" denir. Tıpkı **ابلس وتبلس** "falan kişi iblisleşti" denildiği gibi. Bu itibarla azgın kişilere **فراعنة**/Firavunlar ve **ابالسة**/İblisler denir.[491] Firavun Eski Mısır'da hüküm süren bütün hükümdarlara verilen bir unvandır.[492] Yine rablık iddiasında bulunduğu için özellikle Hz. Mûsâ'nın mücadele ettiği "azgın Mısır hükümdarının"[493] adı yerine geçmiştir. Aynı şahsa "Firavun-ı Mûsâ" da denilmektedir.[494] Bazı tefsir kitaplarında bunun asıl adının Musab b. Reyyân olduğu kaydedilmekle birlikte,[495] II. Ramses olduğuna dair kayıtlar da mevcuttur.[496]

Zâlimliğin, zorbalığın ve azgınlığın timsali olan Firavun, Hz. Mûsâ'nın tevhîd mücadelesine karşı ismiyle ve eylemleriyle küfrü sembolize etmiş ve küfürde sınır tanımayarak, rablık iddiasında bulunmuştur. Bunu Kur'ân şöyle bildirmektedir: *"Firavun: Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir tanrınız olduğunu bilmiyorum."*[497] Şu da var ki, Firavun bu sözüyle kavminin, yer ve göklerin yaratıcısı olduğunu kasdetmemiştir. Çünkü böyle bir şey ancak bir deli tarafından ortaya atılabilir. Bununla birlikte o, kendisinden başka ilahların olmadığını da kasdetmemiştir. Firavun kendisi için "ilâh" kelimesini kullanırken bunu zaruri olarak yaratıcı ve hakiki uluhiyyet sahibi anlamında değil, tartışmasız yüce iktidar sahibi anlamında kullanmıştır. Demek istediği şuydu: "Bu Mısır ülkesinin sahibi benim. Tüm emir ve yasakların kaynağı ancak ben kabul edilebilirim. Benden başka hiç kimse emir vermeye yetkili değildir. Musa da kim oluyor? Kim bu âlemin rabbinin

---

[490] el-Mevdûdî, **Kur'ân'ın Dört Temel Terimi**, s. 64.
[491] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "FR'A" md. s. 632.
[492] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 2/49 hk. III, s. 505.
[493] en-Nazi'ât, 79/17.
[494] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 2/49 hk. I, s. 641.
[495] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, 2/49 hk. I, s.79.
[496] Öemer Faruk Harman, "FİRAVUN", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV, İstanbul, XIII, s. 118.
[497] el-Kasas, 28/38.

delegesi sıfatıyla karşıma çıkıp da, kendisi hükümdar, ben tâbî imişim gibi bana emirler tebliğ eden adam?" Saray erkanına dönerek onlara: *"Ey kavmim! Mısır'ın krallığı bana ait değil mi? Bu altından akan ırmaklar benim değil mi?"*[498] diye sorması da bundandır.[499]

"Adamlarını toplayıp seslendi: Sizin en yüce rabbiniz benim dedi."[500] mealindeki âyetten de Firavun'un rabliğini ilân ettiği görülüyor. Ancak şu da var ki, Mısır'da "rab" yüksek idarecilere de deniliyordu. Mesela Yûsuf sûresinde, Mısır azizi (vezir) hakkında rab kelimesi varid olmuştur.[501] Firavun da *"Sizin en yüce rabbiniz benim"* demekle "insanların en yüce hâkimi" olduğunu kasdetmiş olabilir.[502]

Firavun'un söylemlerine bakıldığında da, daha ziyade egemenliği kendisinde cem ettiğini ifade eden siyasal motifler hâkim olduğu açıkça görülmektedir. O, insanların tüm tercihlerini yönlendirmede buyruklarını referans olarak sunuyordu. Mısır'da hâkim olan dinî ve kültürel gelenek de böyle bir şeyi onaylıyordu. Mısır kültürü ve dininin vasıflarından biri, hükümdara, yani Firavun'a verilen önemdir.[503] Hatta Firavun, insanlarla tanrılar arasındaki tek vasıtadır.[504] Mısırlılara göre Firavun tanrılarıın oğludur ve onların himayesindedir. Yaşadığı sürece tanrı "Horos"'la eş tutularak kendisine tapınılması; ölümünden sonra da tanrı "Oziris"'le bir tutularak kendisine tapınılması gerekir. Mısır'da Firavun, halkın hayatını şekillendiren, ondan sorumlu olan "kutsal kral", "ilâhî kral" gibi isimlerle de anılmakta ve böyle kabul edilmekteydi. Buna göre de, onları yöneten, idâre eden, kanunlarını belirleyen, yapmaları ve yapmamaları gereken şeyleri tayin eden, iyinin ve kötünün sınırlarını çizen ilâhî bir role sahipti.[505]

Diğer yandan Firavun'un, kavmi için putlar edindiği ve kendisine yakınlaşmaları için onlardan bu putlara ibadet etmelerini istediği söylenir. Bu itibarla

---

[498] ez-Zuhruf, 43/51.
[499] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, IV, s. 183-184.
[500] en-Naziât, 79/23-24.
[501] Bkz. Yûsuf, 12/23.
[502] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 445-446.
[503] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 28/38 hk. IV, s. 183-184.
[504] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyet,** s. 445. (Rousseau, Les Religions, s. 114'den naklen)
[505] Bkz. Felicien Challaye, **Dinler Tarihi**, Çev. Semih Tiryakioğlu, Varlık, İstanbul 2007, s. 39-40.

da, söz konusu tanrıların arasında *"sizin en büyük tanrınızım"* demiştir. Bu ise, putperestlerin "Biz Allah'a yakınlaşmak için putlara tapıyoruz" demeleri gibidir.[506]

Aslında Firavun pekala biliyordu ki mahlûkatın yaratıcısı kendisi değildir, onları ve kendisini de yaratan bir ilâh vardır. Fakat o yine de ulûhiyyetin yalnız Allah'ın hakkı olduğunu tanımamakla inat etmiştir. Hak ve ulûhiyyet mefhumlarına haksızlık etmiştir. O, ilâhlığı kendisine layık gördüğü gibi, insanlar onun hükümetine itaattan başka bir şey tanımasın, hep onu sevsin, hep ondan korksun istemiştir.[507] Ona taparcasına itaat etsinler istemiştir. Böylece azgınlıkta sınır tanımayarak, adeta tek mâbud olduğunu iddia etmiştir.[508] Üstelik haddini aşarak, söylediklerini ispatlama çabası içerisine de girmiştir. Nitekim Hz. Mûsâ Allah'ı tanıtırken, *"O göklerin Rabbidir"* dediği için Firavun zannetmiştir ki Mûsâ'nın tanrısının yeri göklerdedir. Böyle bir tanrının olmadığını ispatlamak için de veziri olan Haman'a, kendisine bir kule inşa etmesini emretmiştir. Güya o kule aracılığıyla Mûsâ (a.s)'nın var olduğunu iddia ettiği tanrının olmadığını yerinde görecek ve Mûsâ (a.s)'nın yalancılığını ispat edecekti.[509]

"Ey Haman! 'Benim için, toprak üzerine bir ateş yak, tuğla hazırlayıp bana bir kule yap; çıkar belki Mûsâ'nın tanrısını görürüm. Doğrusu onu yalancılardan sanıyorum' dedi."[510]

Firavun'un nefyettiği ilâhtan (**ما علمت لكم من اله غيرى**) kasdı da sadece Mûsâ (a.s)'nın ilâhıydı, yani Allah'tı. O, Allah'tan başka, insanların tapındıkları diğer ilâhları nefyetme ihtiyacı hissetmiyordu. Çünkü diğer ilâhların varlığı onun rablığına zarar vermiyor, aksine bunlar bir bakıma onun rablığını teyit ediyordu. Zira Mısırlıların nezdinde Firavun, diğer ilâhlarının tezahürüydü, yukarıda da geçtiği gibi, onlara göre ilâhlarının oğluydu.[511] Denilebilir ki, o, ilâhlarının oğlu olması hasebiyle önemli hale gelmiş ve rablık makamına yükseltilmişti. Bu itibarla onun diğer ilahları reddetmesi düşünülemezdi, Çünkü aksi halde bu, dolaylı olarak kendi rabliğini de inkâr etmek manasına gelirdi.

---

[506] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 7/127 hk. II, s. 143.
[507] Elmalılı, **Hak Dini**, 28/38 hk. VII, s. 5026.
[508] eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, 28/38 hk. IV, s. 200.
[509] Bkz. İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 28/38 hk. XX, s. 121-122.
[510] el-Kasas, 28/38.
[511] İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 28/38 hk. XX, s. 121-122.

Firavun'un asıl amacı, Hz. Musa'nın davetini engellemekti. Çünkü Hz. Musa öyle bir ilâha ibadet ediyordu ki, O, sırf doğaüstü nitelikte bir mabud olmayıp, aksine, siyasi ve ictimai anlamda da kanun koyan en büyük yetkinin sahibidir. Bu nedenle Firavun, kavmine "Sizin benden başka bir ilâhınız yok" demiş ve Allah'ın peygamberi Hz. Musa'yı da, "Eğer bu manada benden başkasını ilâh edinirsen zindan nasılmış görürsün" diyerek tehdit etmiştir.[512]

Kur'ân, sihirbazların dili üzere Allah'ın tek yaratıcı olduğunu, Firavun'un ise böyle bir vasfının olmadığını vurgulayarak, dolaylı olarak rablığını iptal eder: *"Sihirbazlar şöyle dediler: Bize gelen apaçık delillere ve bizi yaratana seni asla tercih etmeyeceğiz. Artık sen vereceğin hükmü ver. Sen ancak bu dünya hayatında hüküm verirsin."*[513] Biz elbette seni yaratıcımıza, bizi yoktan var edene tercih etmeyiz. Çünkü ibadet ve itaat etmeye layık olan sen değil, O'dur. Dilediğini ve gücünün eriştiğini yap. Netice de sen ancak bu dünya hayatına hükmedebilirsin. Senin tasallutun ancak bu dünyadadır. Bu dünya ise sona erecek bir yurttur.[514] Bu nedenle senin tehditlerin bizi Allah'a imandan döndürmeye yetmeyecektir. Biz Allah'tan başka bir Rab tanımıyoruz. Buna sen de dahilsin.

1.1.2.4. Ahbâr-Ruhbânın Rablığını İptal

Vahid ehad Allah'a kulluk, şeriat ve kanunların, değer ve ölçülerin yalnızca Allah'tan alınması demektir. Fakat tarihte, işleri Allah'ın şeriatını öğretmek ve insanlara rehberlik etmek olan din bilginlerinin bazıları, zamanla bu görevlerinin sınırlarını aşarak, hevâ ve heveslerine göre hüküm koymuşlar; helâli haram, haramı da helâl saymışlardır. Böylece adeta kendilerini insanlar için bir ilâh olarak takdim etmişlerdir. İnsanlar da bunlara rubûbiyyet isnât etmişler ve onlara kul olmaya rıza göstermişlerdir.[515] Halbuki bir din bilgininin vazifesi, ilmî gerçekleri iyi keşfedip, özünü değiştirmeden sosyal ve kültürel şartları içerisinde insanlara sunabilmektir. Aksi halde hevâlarına tabi olarak, haramı helâl, helâli haram yapanlar, artık din bilgini değil birer tağutturlar.

---

[512] el-Mevdûdî, **Kur'ân'ın Dört Temel Terimi**, s. 76.
[513] Tahâ, 20/72.
[514] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 20/72 hk. V, s. 304.
[515] el-Mevdûdî, **Kur'ân'ın Dört Temel Terimi**, s. 84.

Kur'ân bu hususu şöyle bildirir: *"Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesîh'i rableri olarak kabul ettiler."*[516] Zâhiren onlara Rab dememişlerse de, gerçekte onlara rab statüsü vermişlerdir. Çünkü hüküm koyabilme yetkilerinin olduğuna inanmışlardır.[517] Allah'ın emirlerini göz ardı ederek din bilginlerine cüzî de olsa bir hüküm koyma yetkisi bulunduğunu kabul ve teslim etmek, Allah'tan başkasına bir rablık hissesi vermektir, onları Allah'tan başka rab edinmektir. Şeytanlara, tağutlara, nemrudlara, firavunlara ve putlara tapmak nasıl şirk ise, din bilginlerine de haddinden fazla değer vermek, onlara tazîmde aşırı gitmek de öyledir. Hıristiyan ve Yahûdîler böyle yapmışlardır. Onlar Ahbâr ve Ruhbânlarını (din bilginleri) rab edinmişlerdir. Müfessirler âyetteki haham ve papazlara tapınmanın iç yüzünü, niteliğini ve mahiyetini daha çok Adîyy b. Hatim'in hâdisiyle açıklığa kavuşturmuşlardır. Adî b. Hatim Hristiyandı, boynunda bir haç olarak Medine'ye gelir. Hz. Peygamber'in yanına girer. Hz. Peygamber yukarıdaki âyeti okuyunca, Adîyy ona diyor ki; "Onlar hahamlarına ve papazlarına tapmadılar ki! Hz. Peygamber ona cevaben: Nasıl tapmadılar, bunlar onlara helâli haram, haramı da helâl kıldılar, öbürleri de onlara tabi oldular. İşte bu, onlara ibâdet etmeleridir" demiştir.[518] Yani onlara bu şekilde uymaları, itaat etmeleri, kendilerine ibadet etmeleriyle eş değerdir ve bu onları rablık makamına çıkartmaktır.[519]

Şirk tanrılarının reddini gerektiren tevhîd, şarî olarak da Allah'tan başkasını tanımamaktır. Tevhidî gerçeğin en başta gelen özelliği, rububiyyetin ve ubudiyyetin birlenmesidir. Allah Teâla nasıl ki tapınmada ortak kabul etmiyorsa, teşrîde de kabul etmez.[520] Yani irade sahibi insana, neye inanacağını, nasıl davranacağını belirleme yetkisi sadece Allah'a aittir. Sadece O, helâl veya haram kılar. O'ndan başka hiçbir varlığa bu yetki tanınmamıştır. İnsanlar için hayat metodu ve sistemi koyan Allah'tır, insanlara şeriat gönderen, insanlar için ölçüler, değerler, hayat prensipleri ve toplumsal düzen koyan biricik ilâh ve Rab olan Allah'tır. Ondan başka hiç kimsenin böyle bir yetkisi yoktur. Çünkü bunlar, uluhiyetin ve rububiyetin başta gelen

[516] et-Tevbe, 9/31.
[517] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 9/31 hk. XIV, s. 209.
[518] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 9/31 hk. II, s. 78.
[519] el-Ferrâ, **Meani'l-Kur'ân**, Daru'l-Mısriyye, Mısır ts, I, s. 433.
[520] Abdussettâr, **el-Medhal**, s. 116.

özellikleridir.

Muhammed A. Draz, tevhîdin iki adımı olduğunu söylemiştir:

Birincisi, Allah'ın tek Hâlık, tek Mâbud olduğunu ikrâr etmek.

İkincisi de, âmir ve itaat edilen olarak da, tek O'nu tanımaktır. [521] Nasıl ki, rızık veren ve yaratıcı olarak sadece O'na ibâdet etmek gerekli ise, aynı şekilde bütün ameller, davranışlar ve hükümlerde ondan başkasına yetki tanımamak icab eder. Birinci adım tevhîdin esası, aslı olduğu gibi, ikinci adım da aynı şekilde tevhîdin esasındandır. Bir muvahhid olarak bu hususta tek yetkili olarak Allah'ı kabul etmek, O'nu bilmek, sadece O'nun helâl dediğine helâl demek, haram dediğine de haram demek ve böyle inanmak gerekir.

İnsanlık tarih boyunca bu manada, dünya hayatına hükmeden liderlerden ve yine dini istismar ederek onu hâkimiyet aracı olarak kullanan din adamlarından çok çekmiştir. Tevhîd inancı bu iki hâkimiyet boyunduruğundan insanı kurtarır ve onu hürriyetine kavuşturur. Hürriyet ve özgürlük, ilk önce insanın kendi içinde kendini özgür hissetmesidir. İnsana bu duyguyu sağlayan da tevhîd inancıdır. Bu inancı özümsemiş kişi, Allah dışındaki hiçbir varlığa; ne bir lidere ve ne de dini istismar eden bir din adamına ihtiyaç hissetmez. Çünkü o şunun farkındadır: Hüküm veren de, kanun koyan da Allah'tır. Bu hususta hiç kimsenin ve hiçbir varlığın dahli olamaz.

Şu âyet de bu konuyla ilgili olup, başta zikrolunan âyetin tefsiri mahiyetindedir:

"Yoksa, Allah'ın dinde izin vermediği bir şeyi onlara meşru kılacak ortakları mı vardır?"[522]

Yani onlar Allah'ın teşrî ettiği doğru dine değil, cin ve ins şeytanlarının onlara teşrî ettiklerine uyarlar. Bazı şeyleri onlara haram kılmak; Bahire, Sâ'ibe, Vâsile, Hâm gibi. Yahut leşi, kanı, kumar vb. dalâlet ve cehâletleri helâl kılmak gibi.

[521] Drâz, **En Mühim Mesaj Kur'ân**, s. 244.
[522] eş-Şûrâ, 26/21.

Oysa Allah'ın meşru kılmadığını meşru kılacak hiçbir güç yoktur. Şarî ancak O'dur. Onun izin vermediği hiçbir güç de bu yetkiyi kullanamaz. İnsanların teşri'deki faaliyet alanları, Allah Teâla'nın izin verdiği hududu aşamaz.[523]

Tarihte Allah'ın teşrîine aykırı olarak kendi hevasına göre hüküm koymaya kalkanlardan biri Amr b. Luhayy'dir. Nitekim Hz Peygamber bir hâdisinde; "Bahire, Saibe gibi hayvanları ilk defa salıvermesi sebebiyle" Amr b. Luhayy'i cehennemde gördüm" demiştir.[524] Bu şahıs böylece, Araplar için, en başta puta tapınmak olmak üzere pek çok çirkinlikleri meşrulaştıran kişi olarak bilinmektedir.[525] Dolayısıyla bu kişiye de bu anlamda, müşrik Araplar tarafından bir rab statüsü verilmiştir denebilir.

1.1.3. Hayvanlara Tapmayı İptal

Tarih boyunca, dünyanın farklı yerlerinde insanlar bir takım hayvanları çok farklı nedenlerle kutsallaştırmış, Allah'a ortak koşarak onlara tapmışlardır. Kur'ân da ilâhlaştırılan bu hayvanlardan birkaç örnek zikrederek durumu dikkatlere vermiş ve her türlü şirk tanrılarını reddettiği gibi onları da reddetmiştir.

1.1.3.1. Buzağıya Tapmayı İptal

Kur'ân'da bahsi geçen hayvan şekilli tanrılardan biri, "icl" kelimesiyle ifade olunan buzağı ya da boğadır. Hz. Mûsâ'nın kavminin buzağıyı ilâh edinmelerinden şöyle bahsedilir: **وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ** *"Mûsâ'nın ardından milleti, ziynet takımlarından, canlıymış gibi böğüren bir buzağı heykeli yaparak onu tanrı edindiler. O buzağının kendileriyle konuşmadığını ve yol da göstermediğini görmediler mi? Onu tanrı olarak benimseyip kendilerine yazık ettiler."*[526] Kur'ân, bu inanışın İsrailoğullarının iliklerine kadar işlediğini söylemektedir: **وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ** *"inkârları yüzünden buzağı sevgisi kalplerine sindiri*lmişti*."*[527]

---

[523] Bkz. Elmalılı, **Hak Dîni**, 42/21 hk. VIII, s. 5758-5759.
[524] Müslim b. Haccac, **Sahîhu'l-Müslim**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Ârabî, Beyrût ts, IV, s. 2192.
[525] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 42/21 hk. VII, s. 198.
[526] el-A'râf 7/148.
[527] el-Bakara, 2/93.

Tanrıyı buzağı ya da boğa şeklinde tasvîr etmek Hindistan, İran, Sümer, Babil, Filistin, Fenike, Mısır ve dünyanın diğer birçok yerinde görülür. Hindistan'da İndra, Mısır'da Ammon, Sümerlerde ve Filistin'de Ba'al boğa şeklindeydi. Yunanistan'da Zeus da boğa şeklindeydi. Babil'in ay tanrısı Sin, "güçlü Enlil buzağısı"; Ur'un ay tanrısı Nannar, "göğün genç boğası, Enlil'in en üstün oğlu" olarak nitelendirilirdi.[528]

İsrailoğulları için buzağı heykelini yaparak ona tapınmalarına sebep olan Sâmirî, Hz. Mûsâ'nın gıyabını fırsat bilerek o zaman altı yüzbin kişi oldukları söylenen İsrailoğullarının on iki bini hariç, diğerlerinin hepsinin buzağıya tapmalarına neden olan kimsedir.[529] Eski Ahit'te bunu yapanın Hz. Harun olduğu iftirası vardır.[530] Ancak Kur'ân, bunu Sâmirî'nin yaptığını, Hz. Harun'un ise aksine bunu yapmamaları hususunda onları uyardığını bildirir.[531]

Kur'ân, konuşmaktan ve yol göstermekten aciz, ancak birinin yapmasıyla vücuda gelen, kendisini bile savunacak durumda olmayan bir buzağı heykelinin ilâh gösterilip, ilâhî gücün ona geçtiğine inanmanın sathîliğini vecîz bir biçimde belirtmiş ve reddetmiştir.

"Buzağıyı ilâh edinenlere mutlaka (ahirette) Rablerinden bir gazab, dünya hayatında ise bir zillet erişecektir. İşte biz iftiracıları böyle cezalandırırız."[532]

"Onlar bu heykelin, sözlerine karşılık vermediğini, kendilerinden hiçbir zararı uzaklaştıramayacağını ve onlara hiçbir fayda sağlayamayacağını görmezler mi?"[533]

Bu buzağının konuşmaktan ve onunla konuştuklarında kendilerine cevap vermekten aciz olduğunu görmüyorlar mı? Hiç bunu düşünmüyorlar mı? Bunu gördükleri halde nasıl hala bu bizim ve Musa (as)'nın ilâhıdır diyebiliyorlar? Bu

[528] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 446. (Eliade, Traite, s. 82-86'dan naklen)
[529] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 20/85 hk. III, s. 81.
[530] **Kitab-ı Mukaddes**, Çıkış, 32/2-4.
[531] Bkz. Tâhâ, 20/87-96.
[532] el-A'râf, 7/152.
[533] Tâhâ, 20/89.

vasıftaki bir varlık nasıl ilâh olabilir?[534]

1.1.3.2. Nesr, Yegûs ve Ye'ûk'e Tapmayı İptal

Hz. Nûh'un kavminin taptığı putlar arasında kartal ya da akbaba anlamına gelen "Nesr" vardı.[535] Kur'ân ondan şöyle bahsetmektedir: **وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا** *"İnsanlara:'Sakın tanrılarınızı bırakmayın, Ved, Suva, Yağûs, Ye'ûk ve Nesr putlarından asla vazgeçmeyin' dediler."*[536]

Câhiliyye Araplarının da Nesr adında bir puta taptıkları ve bunun Nuh kavminden onlara intikal ettiği söylenmektedir.[537] Müşrik Arapların "Nesr" adındaki putları Sabâ'da, Bal-hâ denilen yerde duruyordu. Himyerliler ve onlara yakın olanlar, ona tapıyorlardı. Zû Nuvâs adlı şahsın onları Yahûdîleştirinceye kadar da ona tapmayı sürdürdükleri söylenmektedir.[538]

Yukarıdaki âyette açık bir şekilde görüldüğü üzere, Yegûs ve Ye'ûk da Nûh kavminin taptıkları putlar arasındadır.[539] Fakat daha önce bahsedildiği gibi Câhiliye döneminde Arap Müşrikler de bunlara tapmışlardır. Yegûs arslan görünümlü bir put olup, Mezhic ve Cüreş kabilelerine aitti.[540] Ye'ûk ise, at şeklinde tasvir edilmiş, Kinâne veya Murad kabilesinin taptıkları putlar olarak bilinmektedir. Ye'ûk Heyvân denilen bir mevkide dikiliydi.[541]

Gelen âyette söz konusu bu putlara tapan Nuh kavminin, şirk ve günahları sebebiyle helak oldukları bildirilmiş; böylece dolaylı olarak onlar gibi olan Arap putperestler de uyarılmıştır: *"Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular ve cehenneme sokuldular da kendileri için Allah'tan başka yardımcılar bulamadılar."*[542] Helak olacakları zaman putları onlara yardım edemediler, onları yanlarında göremediler.[543] Burada, putların kendilerine şefaat edeceklerini ve dara

[534] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 20/89 hk. XVI, s. 143.
[535] en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl**, 71/23 hk. III, s. 545.
[536] Nûh, 71/23.
[537] en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl**, 71/23 hk. III, s. 545.
[538] İbn el-Kelbî, **Kitabu'l-Esnâm**, s. 51, 65.
[539] Bkz. Nûh, 71/23.
[540] İbn el-Kelbî, **Kitabu'l-Esnâm**, s. 10.
[541] İbn el-Kelbî, **Kitabu'l-Esnâm**, s. 10.
[542] Nûh, 71/25.
[543] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl**, 71/25 hk. V, s. 250.

düştüklerinde kendilerine yardım edeceklerini iddia eden müşrik Araplara dolaylı olarak şu denilmektedir: Nuh kavminden putlara tapanlara, putları onlara yardım etmedikleri gibi, putlarınız da sizlere yardım edemezler.[544] Şu halde Allah'tan başka taptığınız putları terk etmeniz sizin için çok daha hayırlı olacaktır.

1.1.4. Tabiat Varlıkları

Batıl inançlara devam eden insanlar, yeryüzündeki olayları gökyüzündeki olaylara bağlamış, hatta bu hadiseleri gök cisimlerinin yarattığına inanıp her birine ilahlık vermek suretiyle güneşe, aya ve yıldızlara tapmışlardır.[545]

Kur'ân, tabiî varlıkların, gezegenlerin ilâh edinildiğinden, kendilerine tapıldığından bahseder.[546] Bu varlıklar, kendilerine gök, yer, rüzgar ya da denizler tanrısı gibi isimler verilerek insanlar tarafından ilâh olarak kabul edilmiş ve birer tanrı gibi yüceltilmişlerdir.[547]

İnsanlık tarihinde bu tür tabiat varlıklarına yönelmenin, onları ilâh edinmenin oluşum ve gelişiminin şöyle olduğu anlatılır: İnsanlar Allah'a ibâdetten uzaklaştıkça ve peygamberlerin mesajını unuttukça Allah'ı simgeleyen ve O'nu sembolize eden şeyler edindiler. İlk zamanlarda, bunlarda ilâhî sırlar olduğuna inandılar ve onları tazîm ve takdîs ettiler. Ancak daha sonraları, aradan zaman geçtikçe insanlar, bunların harikulade güçleri bulunduğunu iddia ederek onları da ibadetlerinde Allah'a ortak yapmaya başladılar. Zamanla daha da ileri giderek bu varlıkların bizatihi ilâh olduğuna inandılar.[548]

1.1.4.1. Güneş

Tabiî varlıklar arasında belki de en çok tapınmaya konu olan varlık güneştir. Güneşin Afrika, Amerika ve Avustralya'da ilâhlaştırıldığı görülmüştür. Mısır, Asya

[544] İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 71/25 hk. XIX, s. 213.
[545] Hasan Tahsin Feyizli, **Kur'ân Perspektifinden Put Edinme ve Putlaştırma Psikolojisi**, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2015, Sayı 21, s. 282.
[546] Bkz. en-Neml, 27/24; Fussilet, 41/37; en-Necm, 53/49.
[547] ez-Zindânî, **Kitabu Tevhîdi'l-Hâlık**, s. 220.
[548] ez-Zindânî, **Kitabu Tevhîdi'l-Hâlık**, s. 220.

ve Avrupa'da da güneş kültüne çok rastlanır.[549] Yine Mısır'da "Ra" doğan güneş tanrısıydı.[550]

Sebe' halkının güneşe taptığını öğreniyoruz: *"Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını gördüm. Şeytan, onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış. Bu yüzden de onlar doğru yolu bulamıyorlar. Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilen Allah'a secde etmesinler diye (şeytan onları yoldan çıkarmış.)"*[551] Sebe' halkı, güneşin Rabbi, kâinatın Halıkı ve ilmi her şeyi kuşatan Allah'a değil de, güneşe tapmıştır. Şeytan böyle çirkin amelleri onlara güzel göstererek, onları sadece Allah'a ibadet etmek ve sadece O'na secde etmekten alıkoymuştur.[552] Şeytan onları aldatmamış olsaydı, hakkı açıkça görebileceklerdi. Kendi varlığından habersiz güneş küresinin ibadet edilmeye layık olmadığını fark etmiş olacaklardı. Aksine ibadetin, Alîm, Hakîm ve Kadir-i mutlak olan Allah Teâla'nın hakkı olduğunu bileceklerdi.[553]

Müşrikler güneş ve diğer tabiî varlıkları Allah'a denk ve ortak tutarlardı. Oysa bütün bu varlıkların yaratıcısı olan Allah'tır. Dolayısıyla ibâdetlerin tamamının sadece O'na yapılması icab etmektedir. Çünkü ancak ibâdete layık olan O'dur. Âyette buna dikkat çekilmiştir: *"Gece ile gündüz, güneş ile ay Allah'ın varlığının belgelerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin; eğer Allah'a kulluk etmek istiyorsanız bu varlıkların yaratanına secde edin."*[554] İbâdete layık biri varsa o da bütün tabiî varlıkların yaratıcısı, bir ve tek olan Allah'tır. Âyette gece, gündüz, güneş ve ayın ilâhî kudretin birer işareti, âyeti olduklarına vurgu yapılarak, bunların bir kısmına tapmak yerine, onları yaratan Allah'a tapmak gerektiği ortaya konmuştur. Âyette asıl vurgulanan şey, tapılmaya layık olanın, ancak yaratıcı olan Allah olduğu, O'nun dışındaki bütün varlıkların yaratılmış olduklarından tapılmaya layık olmadıkları gerçeğidir.[555] Dolayısıyla madem yaratılmış olan bir varlığın ilâh olma imkânı yoktur ve güneş de Allah'ın mahlûkatından bir mahlûk olduğuna göre, onun da ilâh olması mümkün değildir.

---

[549] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 448. (Eliade, Traite, s. 115'den naklen)
[550] Challaye, **Dinler Tarihi**, s. 42.
[551] en-Neml, 27/24-25.
[552] el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, 27/24-25 hk. XIX, s. 132.
[553] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 27/24-25 hk. IV, s. 107.
[554] Fussilet, 41/37.
[555] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 41/37 hk. V, s. 197.

1.1.4.2. Ay

Kur'ân'da *"güneşe ve aya secde etmeyin"*[556] denilerek aya tapınmaktan nehyedilmiş olması, "ay"ın da bir ilâh olarak tapınılmış olduğuna işaret eder. Ayrıca Hicaz bölgesinde Kinane'lilerden bazılarının "ay"a tapmış olduklarıyla ilgili kaynaklarda malumat bulunmaktadır.[557] Yine Sabiîler'in "Ay"ın da aralarında olduğu birtakım gök cisimlerine taptıkları bilinmektedir. Çünkü onlar, bu tür varlıklara ibadet ederek Allah'a ibadet etmiş olduklarını söylüyorlardı.[558]

Yaratıcı olan ancak yüce Allah'tır, tabiat varlıkları cisim ve boyut olarak ne kadar çok büyük, insanların yararlandıkları pek çok şeyler barındırsalar da bütün bunlar kendilerinden değildir, ancak onları yaratan Allah'tandır. O halde bunların ibâdette Allah'a ortak yapılması doğru değildir.[559]

Kur'ân, Ayı Allah'ın vahdâniyetine delil,[560] insanların hizmetine sunulmuş bir hizmetkar,[561] zamanı bildiren bir ölçü[562] ve bir nûr[563] olarak tanıtmaktadır. Dolayısıyla Ay, ancak Allah'ın birliğine delil olabilir, tapınmaya konu olması düşünülemez.

1.1.4.3. Yıldız (Şi'râ)

Araplardan Huzâ'a kabilesinin Şi'râ yıldızına taptığı kaydedilmektedir.[564] Huzâ'a'dan da Şi'ra'ya ilk defa tapmış olan ve bunu kabilesinin arasında da yayan kişinin Ebû Kebşe ismindeki liderleri olduğu söylenmektedir.[565] Ebû Kebşe'ye göre, bütün yıldızlar gökyüzünün enine yol aldıkları ve sadece Şi'râ gökyüzünün boyuna yol aldığından bu durum, Şi'râyı diğer yıldızların tamamından daha özel ve farklı kılmakta ve onu tapılmaya layık bir ilâh mertebesine yükseltmektedir. Böylelikle bu

---

556 Fussilet, 41/37.
557 İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 41/37 hk. XXIV, s. 298.
558 el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, 41/37 hk. XXIV, s. 135.
559 es-Sâ'dî, **Tefsîr**, 41/37 hk. I, s. 750.
560 Bkz. Fussilet, 41/37.
561 Bkz. en-Nahl, 16/12.
562 Bkz. el-En'âm, 6/96.
563 Bkz. Nûh, 71/16.
564 el-Beğâvî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 53/49 hk. IV, s. 318.
565 el-Beğâvî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 53/49 hk. IV, s. 318.

şahsın öncülüğünde Huzâ'a, Şi'râya tapmaya başlamış ve Araplar bâtıl ilâhlarına bir ilâh daha katmışlardır.[566]

Bununla bağlantılı olarak Kureyş, Hz. Peygamber'in durumunu, anne tarafından dedesi olan[567] Ebû Kebşe'ninkine benzettiklerinden Hz. Peygamber'i İbn Ebî Kebşe diye çağırdıkları olurdu.[568] Çünkü o da ne kendilerinin ve ne de atalarının önceden bilmediği yeni bir din ile tevhîd, tek Yaratıcı inancı ile onlara gelmişti.

Araplardan bazıları Şi'râ'nın âleme etkisi olduğuna inandıkları, onu tazim ettikleri, doğuşu esnasında gayba dair sözler söyledikleri ve ona taptıkları için[569] Kur'ân, Şi'râ'nın Râb olamayacağını, diğer mahlûkât gibi bir mahlûk olmasından başka bir özelliğinin olmadığını ve Allah'ın Rubûbiyyetinin Şi'râ'yı da kapsadığını belirterek bunu reddetmiştir.

Özellikle Şi'ra'ya izafetle "Rabbü'ş-Şi'râ" buyurularak, Şi'râ'nın Rab (terbiye eden) değil merbûb (terbiye edilen) olduğu gösterilmiştir. Böylece müşriklerin inançları iptal edilmiş ve kendilerine, Şi'râ'ya değil, Şi'râ'nın Rabbine ibadet edilmesi lüzumu anlatılmıştır.[570]

1.1.4.4. Bâ'l

Bâ'l kelimesi Arapça'da, koca, tanrı, yüce ve yüksekçe yer gibi anlamlara gelmektedir.[571] Ba'l'in bir putun ismi olduğu, o putun da yirmi arşın boyunda, altından yapılmış[572] ve dört yüzlü olduğu söylenmektedir. Kendisine tapan halkın bulunduğu kasaba da ismini ondan aldığı söylenmiştir. Bâ'l'e nisbetle kasabaları Ba'lebek diye anılmıştır.[573]

Kur'ân, Hz. İlyâs'ın Bâ'l'e tapanları uyarıp irşâd ettiğini bildirmektedir, şöyle: *"(İlyâs) milletine: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Yaratanların en iyisi olan, sizin de Rabbiniz, önceki babalarınızın da Rabbi bulunan Allah'ı bırakıp*

[566] el-Beğâvî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 53/49 hk. IV, s. 318.
[567] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 53/49 hk. XVII, s. 119.
[568] İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 53/49 hk. XXVII, s. 151.
[569] el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, 53/49 hk. XXVII, s. 68.
[570] Elmalılı, **Hak Dini**, 53/49 hk. VII, s. 4613.
[571] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "BA'L" md. s. 135.
[572] el-Ferrâ, **Meani'l-Kur'ân**, II, s. 392.
[573] el-Beğâvî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 37/125 hk. IV, s. 46.

da Ba'âl putuna mı taparsınız? demişti."[574] Yani Allah'tan korkup O'nun sizi cezalandırmasından çekinmiyor musunuz? Ba'l putuna tapıyor, Yüce Yaratıcıyı yani sizin de, geçmişlerinizin de Rabbi olan Allah'ı bırakıyor musunuz?[575] Siz Allah'tan başkasına ibadetten ittika etmez misiniz, çekinmez misiniz? Hz. İlyas önce onları kısaca korkutmuş, ardından bu korkunun sebebinin ne olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: "Allah'ı bırakıp da Ba'âl putuna mı taparsınız?"[576] Bu olacak iş midir?

Aslında müfessirler ve araştırmacılar arasında Kur'ân'daki Ba'l ile neyin kastedildiği ihtilaf konusudur. Ancak her halukârda Bâbîl'den Mısır'a kadar ortadoğunun tamamında, özellikle de Lübnân, Şâm ve Filistin'de Ba'l'e tapınmanın yaygın olduğu tarihî olarak sabittir.[577] Kitâb-ı Mukaddesin açıklamalarından da İsrâiloğulları arasında Ba'l'e tapmanın çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır: "İsrâiloğulları Allah'ın huzurunda kötülük yaptılar ve Bâ'l'e tapmaya başladılar… ve onlar Allah'ı bırakarak Bâ'l ve İştir'e tapmaya başladılar."[578]

Mevdudî (ö. 1399/1979), Ba'l'in tanrılığını iptal sadedinde şunları kaydeder: Ba'l'e tapmanın çok yaygın olduğu bir sırada Hz. İlyas çıkmış ve o dönemki İsrâiloğullarının hükümdarına, "Şayet sen bu şirk üzerinde ısrar edersen Allah Teâla sana su vermeyecek, hatta toprağına kırağı bile düşmeyecek." diyerek onu uyarmıştır. Sonra Hz. İlyas'ın bu uyarısı gerçekleşmiş ve tam üç yıl yağmur yağmamıştır. Bunun üzerine söz konusu hükümdar, Hz. İlyas'tan, yağmur yağması için dua istemiştir. Hz. İlyas da dua etmeden önce şart koşarak insanların hepsini toplamış ve Allah ile Ba'l tanrısı arasında farkı göstermeye çalışmıştır. O, "Ba'l'e tapanlar tanrıları için kurban kessinler, ben de Allah için kurban keseceğim. Ateş kimin kurbanına gelirse, bilinsin ki o hak üzeredir." dedi ve hükümdara bu şartı kabul ettirdi. Sonuçta da ateş Hz. İlyas'ın kestiği kurbana değince, Hz. İlyas herkesin önünde Ba'l'in sahte bir tanrı olduğunu ve gerçek ilâhın ise sadece Allah olduğunu ispatlamıştır.[579]

---

[574] es-Sâffât, 37/124-126.
[575] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 37/125 hk. XXI, s. 95.
[576] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, 125-126 hk. XIX, s. 13.
[577] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 37/125 hk. V, s. 39.
[578] **Kitab-ı Mukaddes**, Hâkimler, 2: 11-13.
[579] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 37/123 hk. V, s. 37.

1.1.4.5. el-Uzzâ

Müşriklerin Ka'be'de ve evlerinde bulundurdukları birçok putlarının yanında, kendilerine ait husûsî haneleri, mabetleri olan daha büyük putları da bulunmaktaydı. Kureyş'in en büyük putu ve koruyucu tanrısı olarak bilinen "el-Uzzâ" da onlardan biridir. Bu ismin nerden geldiği kesin olmamakla beraber Beğavî (ö. 510/1116), Uzzâ'nın Allah'ın isimlerinden olan el-Aziz isminden alındığını kaydeder.[580]

Müşrikler, el-Uzzâ'nın Batn-ı Nahle'deki üç hurma ağacında barındığına inanıyorlardı. Bazılarına göre de el-Uzzâ bir hurma (samura) ağacıydı. Sonradan Halit b. Velîd, Hz. Peygamber'in emriyle o ağaçları kestirmiştir.[581]

Arapların çoğu tarafından kutsal kabul edilen "el-Uzzâ", birçok kişiye Uzzâ'nın kulu/kölesi anlamına gelen Abduluzzâ şeklinde bir isim olarak da verilmiştir. Hz. Peygamber'in amcası olan Ebû Leheb'in asıl adı da Abduluzzâdır.[582]

Bu putla ilgili dikkat çeken bir şey de müennes yani dişi olmasıdır. Müşriklerin diğer birçok putları gibi bu da böyledir, dişi isimlidir. Çünkü müşrikler, bunların, Allah'ın kızları olduğuna inanıyorlardı.[583] Onları dişi olarak kabul ettiklerinden dolayı da isimlerini de dişi isimlerden koymuşlardır.

Kur'ân-ı Kerîm de "Uzzâ" putunun tanrılığını iptal ederken,[584] müşriklerin onu dişi sayıp onun Allah'ın kızı olduğunu iddia etmeleri üzerinden kendilerine hücum etmektedir. Bunun üzerinden ilâhlığını reddetmektedir. Sonraki başlıkta da bu husus işlenecektir.

1.1.4.6. el-Lât, el-Menât

el-Lât, Sakif'in koruyucu tanrısı idi. Dört köşeli bir kayadan ibaret olan bu put Taif'te bulunuyordu.[585] Sakîfliler, onun üzerine bir bina yapmış ve onu Ka'be'de

[580] el-Beğavî, **Meâlimu't-Tenzîl**, 53/19 hk. IV, s. 308.
[581] İbn el-Kelbî, **Kitabu'l-Esnâm**, s. 35.
[582] Cevâd Ali, **el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kabl el-İslâm**, XI, s. 164.
[583] el-Hâzın, **Lubâbu't-Te'vîl**, 53/19-20 hk. VI, s. 263.
[584] Bkz. en-Necm, 53/21-22.
[585] İbn el-Kelbî, **Kitabu'l-Esnâm**, s. 30.

olduğu gibi bir örtüyle örtmüşlerdi. Araplar da ona nisbetle Zeydu'l-Lât, Teymu'l-Lât gibi isimler koymuşlardı.[586]

Arapların en yaygın bilinen tanrılarından biri olan Lât'ın, "Allah" kelimesiyle aynı kökten geldiği ileri sürülmektedir.[587] Ayrıca bazı kaynaklar bunun Taif'te bir yatır olduğunu da nakletmektedir. Söz konusu kaynaklara göre bu yatır, Mekke'ye Taif üzerinden gelenlere kendi el değirmeniyle öğüttüğü unu kuru üzümle pişirip ikram eden bir zata aittir. "İnsanlar ikramın kuludur" sözü gereğince, burada açlıklarını giderenler, söz konusu şahsı unutmamışlar, öldüğünde onu daha önce hizmet verdiği yere gömmüşler ve zamanla bunun Lât denilen tanrı olduğunu iddia etmişlerdir.[588]

Menât da Lât gibi büyük bir taştı ve kader tanrısı olarak bilinirdi. Deniz kenarında, Kudayd'de dikili bulunuyordu. Hz. Peygamber'in emriyle Hz. Ali ya da Ebû Süfyân tarafından tapınağıyla beraber yıkılmıştır.[589]

Menât isminin kaynağı hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Bazıları onunla "Mina" sözcüğü arasında bir bağ kurmuşlardır.[590] Diğer bazıları, üzerinde çokça kurban kesildiği için bu ismi aldığını söylemişlerdir.[591] Temelde Ezd kabilesinin putu olan Menât, daha çok bu kabilenin iki kolu olan Evs ve Hazrecliler tarafından ilâh olarak kabul edilmiştir.[592] Hatta onlar hacca gidince herkesle birlikte vakfeye durur, ancak traş olup ihramdan çıkmazlardı. Tavaflarını bitirdikten sonra Kudayd'e Menât'ın huzuruna gelirler, burada vakfeye durur ve ihramdan çıkarlarlardı. Zira, aksi halde haclarının tam olmayacağına inanırlardı.[593]

Müşrikler birçok putları için söyledikleri gibi, "Lat" ve "Menât" için de "Allah'ın kızları" diyorlardı. Kur'ân ise bu inançlarının temelsizliğini ve çürüklüğünü göstermek üzere kınama şeklinde: *"Demek erkekler sizin, dişiler*

[586] İbn el-Kelbî, **Kitabu'l-Esnâm**, s. 30, 117.
[587] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 53/19 hk. XIII, s. 283.
[588] el-Beğavî, **Meâlimu't-Tenzîl**, 53/19 hk. IV, s. 308.
[589] İbn el-Kelbî, **Kitabu'l-Esnâm**, s. 29.
[590] Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb, **Kitâbu'l-Muhabber**, Dâru'l-Afâk el-Cedîd, Basım yeri yok ts, s. 316.
[591] Ebû Muhammed İzzuddin b. Abdusselâm, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Beyrut 1996, 53/19 hk. III, s. 247.
[592] Bkz. İbn Habîb, **Kitâbu'l-Muhâbber**, s. 316;
[593] Bkz. İbn Hazm, **Cemheretu Ensâbi'l-Arab**, Beyrût 1983, s. 492.

Allah'ın mı? Öyleyse bu haksız bir paylaşma"[594] diyerek bu yakıştırmanın Allah'a büyük bir haksızlık olduğunu, bunun pek zalimane bir taksim olduğunu belirtmiştir. Âyette gelen "**ضِيزَى**" ifadesi eksik, hayıflı yani zalimce anlamını ifade eder. Çünkü müşrikler Allah'a çocuk isnad etmekle haddi zatında O'na en büyük zulmü yapmakla kalmıyorlar, kendilerinin kızları olmasını eksiklik addederek, istemedikleri halde, dişileri Allah'a tahsis etmek suretiyle kendi vicadanlarına karşı saygı göstermek istedikleri mabudu küçümsemiş oluyorlardı.[595]

Lât ve Menât putlarına tapmaktan şöyle de sakındırılmıştır: *"Lât ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menat'a ne dersiniz?"*[596] Burada bu putlara yönelik dolaylı bir tahkir ve iptal olduğu görülüyor, şöyle ki: Menat'ın ardından **الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى** (diğer üçüncüsü) sıfatı, putların hakirliğini gösteren bir tarzda dile getirilmiştir. Çünkü **الْأُخْرَى** kelimesi, kullanımda yaygın olarak "diğer" manasını ifade etmekte ise de, aslında "gecikme" den ismi tafdil olarak "en geri" manasında tevriyeli bir söz olduğu da söylenebilir. Menât en geri olunca öbürlerinin geriliği de anlaşılmış olur. Bir de Menât daha evvel dikilmiş en büyük putları iken üçüncü mertebedeki putlar arasına düşürülmüş olmasına işaret sayılabilir. Böylece dolaylı olarak denilmiş olmaktadır ki, bu beyandan sonra siz de o taptığınız muhtelif putları ve geriliklerini gördünüz mü?[597] Bunu gördükten sonra da hala bunlara tapacak mısınız?

1.1.5. Somut Nesnelerden İlâhların İptali

Kur'ân, birtakım sahte ilâhları özel isimleriyle zikrettiği gibi, onları daha genel tabirlerle, cins isimlerle de zikretmiştir. Kur'ân'ın insanların kendi elleriyle birtakım maddelerden yontarak bir şekle soktukları putlar için kullandığı o tabirleri ayrı ayrı başlıklar halinde inceleyeceğiz.

[594] en-Necm, 53/21-22.
[595] Elmalılı, **Hak Dini**, 53/21-22 hk. VII, s. 4597.
[596] en-Necm, 53/19-20.
[597] Elmalılı, **Hak Dini**, 53/21-22 hk. VII, s. 4595.

1.1.5.1. Evsân

Vesenin çoğulu olan evsân, Rağıb'a göre "tapılan taş" anlamındadır.[598] İbn Manzûr ise onu "topraktan, taştan, odundan yapılmış, insan şeklindeki putlardır" şeklinde tanımlamaktadır.[599]

Kur'ân'da "evsân"a tapmaktan şöyle sakındırılmaktadır:

فَاجْتَنِبُواْ الرِّجْسَ مِنَ الأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُواْ قَوْلَ الزُّورِ *"O halde pis putlardan sakının; yalan sözden kaçının."*[600]

إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا *"Siz Allah'ı bırakıp sadece birtakım putlara tapıyorsunuz."*[601]

وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا *"İbrahim, onlara dedi ki: Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi (ve çıkar) uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz."*[602] Sırf dünya hayatında birbirinizin duygularını okşayarak toplanıp sevişmek için veya dünya hayatında sevdiklerinizin hayalini sürdürerek yakınlaşmak için putlar edindiniz. Çünkü bütün putlar bazı sevilenlerin bir hatırası olmak üzere, etraflarında toplanılmak için edinilmiş şeylerdir.[603] Burada Hz. İbrahîm, putlara (**أَوْثَانًا**) tapan kavmine şöyle diyor: Sizler Allah'ı bırakarak birtakım putları ilâh edindiniz. Ama bu davranışınız, o sahte tanrılara tapmanın doğru olduğuna inandığınızdan kaynaklanmıyor. Bu putlara taparken gayeniz, birbirinize hoş görünmektir, birbirinizi hoşnut etmektir. Siz hakikati bildiğiniz halde arkadaşınızın ibadet ederek yöneldiği putu bırakmaktan imtina ediyorsunuz. Sırf aranızdaki sevgiyi, muhabbeti muhafaza etmek için, sırf birbirinizin hatırı için hakikatin hilafına bir tutum içerisinde olmaya devam ediyorsunuz.[604]

---

[598] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, s. "VSN" md. s. 853.
[599] İbn Manzûr, **Lisânü'l-Ârab**, "VSN" md. XVII, s. 333.
[600] el-Hac, 22/30.
[601] el-Ankebût, 29/17.
[602] el-Ankebût, 29/25.
[603] Elmalılı, **Hak Dini**, 29/25 hk. V, s. 3773.
[604] Seyyid Kutub, **Fîzilâli'l-Kur'ân**, 29/25 hk. V, s. 2732.

1.1.5.2. Esnâm

Esnâmın evsân ile aynı olduğunu söyleyenler olmakla beraber[605] bunların farklı mahiyetteki putları ifade ettikleri de belirtilmiştir. Bunlara göre esnâm; altın, gümüş veya ağaçtan yapılıp tapılan heykellerdir.[606] Bu tabir, farklı sûre ve âyetlerde bâtıl tanrıları genel olarak ifade etmek için gelmiştir.[607]

Kur'ân'da "esnâm"a tapmaktan Hz. İbrahîm'in diliyle şöyle sakındırılmaktadır:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَاماً آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ *"İbrâhîm, babası Azer'e, 'Putları tanrı olarak mı benimsiyorsun? Doğrusu ben seni ve milletini açık bir sapıklık içinde görüyorum' demişti."*[608] Burada, Hz. İbrahîm'in hayatında geçen olay şöyle bir delil getirmek için anlatılmıştır: Nasıl Hz. Muhammed (asm) ve izleyicileri şirki reddetmişler ve sahte tanrıların karşısında durarak kâinatın tek Sahibi'ne teslim olmuşlarsa, daha önce de Hz. İbrahîm aynısını yapmıştı. Burada Hz. İbrahîm'in tevhîd akidesine, şirki reddedişine ve kavmiyle olan mücadelesine değinmek büyük anlam taşır. Çünkü böylece Kureyş'in Hz. İbrahîm'le ilişki iddialarının boşluğu açığa çıkmakta ve şirk akidesinde buldukları doygunluktan yoksun bırakılmaktadırlar. Buradaki delil o kadar incedir ki, adeta yelkenlilerinin rüzgarını almakta ve onları cevap veremeyecek kadar şaşkın durumda bırakmaktadır.[609]

1.1.5.3. Ensâb

Ensâb, kendilerine ibâdet etmek amacıyla dikilen taşlar[610] ya da üzerinde kurban kesilen taşlardır.[611] Her iki manada da bunun müşriklerin tazîmine konu olduğuna dair şüphe yoktur.[612]

---

[605] Bkz. Fîrûzabâdî, **Besâir**, V, s. 159.
[606] Bkz. el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "SNM" md. s. 493.
[607] Bkz. el-A'râf, 7/138; İbrâhîm 14/35; eş-Şu'ârâ, 26/71; el-Enbiyâ, 21/57.
[608] el-En'âm, 6/74.
[609] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 6/74 hk. I, s. 563.
[610] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 5/3 hk. IX, s. 508.
[611] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 5/90 hk. III, s. 179.
[612] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 457.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"Ey İnananlar! İçki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir, bunlardan kaçının ki saadete eresiniz."*[613] Burada Taberî "ensâb"tan maksadın, Arapların üzerinde putlar adına kurban kesmek için Kâbe'nin etrafında diktikleri taşlar olduğunu söylemiştir.[614] Bazılarına göre de burada "ensab"tan, huzurunda kurban kesilen putların kendisi kastedilmiştir.[615]

1.1.5.4. Temâsîl

"Temasîl" timsâlin cemi olup putları ifade etmektedir.[616] Rağıb, "MSL" maddesinde "timsal, tasvir edilmiş şeydir"[617] der. Razî de, "Timsal, Allah'ın mahluklarından birine benzetilerek yapılan şeyin adıdır" demektedir.[618]

Putların "temâsîl" ile ifade olunarak ibâdete konu olduğu şu âyetten anlaşılmaktadır: **إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ** *"İbrâhîm, babasına ve milletine: 'Bu tapınıp durduğunuz heykeller (putlar) nedir?' demişti."*[619]

Bu âyet, küçüklüğünden beri Hz. İbrahîm'e verilen aklî olgunluğu açıklar. Onun putları ilâh olarak değil de, isimleriyle (temasîl) zikretmesi aklî olgunluğunun delilidir.[620] "Bu putlar nedir" şeklindeki sorusu, putları hakir gördüğünü, kavminin onlara hürmet ettiğini bildiği halde bilmezlikten geldiğini gösterir. Ayrıca Hz. İbrahîm'in kavmine bu şekilde soru sorması, onların da putlar hakkında düşünmelerini sağlamak ve putların hakir oldukları fikrini zihinlerine yerleştirmek istemesindendir.[621]

Putların Kur'ân'da "temâsîl" ile ifade olunması, bunların değersizliğini, acizliğini ortaya koymak içindir. Bunların böyle olduğunu adeta müşriklerin gözlerine sokmak içindir. Çünkü putlar nihâyetinde, ya taştan ya demirden ya da

---

[613] el-Mâide,5/ 90.
[614] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 5/90 hk. VI, s. 75.
[615] Ebû Muhammed Abdülhak İbn Atıyye, **el-Muharrerü'l-Vecîz**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, 5/90 hk. II, s. 232.
[616] Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, **Tâcu'l-A'rûs**, Dâru'l-Hidâye, ts, "MSL" md. XXX, s. 384.
[617] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "MSL" md. s. 758.
[618] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 21/52 hk. XXII, s. 156.
[619] el-Enbiyâ, 21/52.
[620] Seyyid Kutub, **Fîzilali'l-Kur'ân**, 21/52 hk. IV, s. 2385.
[621] Bkz. el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, 21/52 hk. XVII, s. 43.

bunlara benzer bir maddeden insan ya da hayvan suretine sokulmuş şeylerdir. Kur'ân'da özellikle layık oldukları isimlerle (temâsîl gibi) zikredilmeleri bundandır.[622]

1.1.6. Soyut Kavramlar

Kur'ân sadece, hariçte maddî varlığı olan kişi ya da nesnelerin değil, soyut anlamların da Allah'a ortak koşulmuş olduğuna dikkat çekmektedir. Bir melek, peygamber, sâlih bir kişi, önder ve bir nesne gibi somut bir varlık Allah'a ortak koşulmuştur. Aynı şekilde "hevây-ı nefs" gibi soyut bir anlam da Allah'a ortak kılınabilmiştir.[623] Soyut bir kavram olan dehre de müşrikler tarafından bir tür ilâhlık verilmiş olabileceği anlaşılmakatadır.

1.1.6.1. Hevâ

Hevâ, dinin onaylamadığı bir şeyi, nefsin ârzulaması ve ona meyletmesidir.[624] Kur'ân'a göre bir kimse, dizginleri hevasının emrinde, hevası onu nereye sürüklerse ona uyarsa, her dediğine tamam derse işte o zaman bu, bir kimsenin bir tanrıya taptığı gibi hevasına tapması demektir. Bazen bir taştan hoşlanır ona tapar, kendince daha iyisini bulduğunda ise onu bırakır diğerine tapar. Böyle biri, adeta hevasından kendisine farklı tanrılar edinerek, her bir vakitte onlardan birisine tapmaktadır.[625]

Hevâya tapmak aslında, bir ilâhta toplanması gereken sığınma, güvenme, teslim olma yerine, kendi nefsini yücelterek, büyüklenmeyle heva ve hevesine güvenme ve dayanma, kendini putlaştırmadır.[626] İnsanın varlığını, varlık sebebini ve gayesini kendisinde bulması ve kendisiyle açıklamasıdır. Her dönem ve her yerde bulunan bu eğilim, antik Yunandaki insan tipinde daha bariz bir şekilde görünür. Son yüzyıllarda da bu inanç mesafe katetmiştir. Batıya büyük ölçüde hâkim olan ve oradan dünyanın neredeyse tamamına yayılan Materyalizm ve Hümanizm, Kur'ân'ın takbîh ettiği hevâyı tanrılaştırmanın çok sayıdaki tezahürlerini barındırmaktadır.

---

[622] Bkz. Muhammed Seyyid Tantâvî, **et-Tefsîru'l-Vasît**, Dâru Nehde, el-Kahire 1998, 21/52 hk. IX, s. 221.
[623] Bkz. el-Câsiye, 45/23.
[624] el-Cürcânî, **et-T'arifât**, s. 257.
[625] Zemahşerî, **Keşşâf**, 45/23 hk. IV, s. 294.
[626] Kalyoncu, **Şirk Psikolojisi**, s. 34.

Hevâyı kendisine mâbud edinenlerin düşüncesine göre Allah'a inanmak ve O'nu tek İlâh kabul etmek, insanın bağımsızlığını ve özgürlüğünü kısıtlamaktadır.[627]

Hevâsını ilâh edinerek ona tapan sevdiği, zevk duyduğu şeye bağlanmış ve haktan, hakîkatten uzaklaşmış kişidir. Bu durumdaki birinin hevâ ve şehveti onu kör, sağır ve hissiz etmiştir. Onun için Kur'ân böylelerini, düşünmeye, ilim ve aklın kılavuzluğuna başvurmaya devet etmektedir.[628] İlim ve akıl çerçevesinde hareket ederlerse ancak o zaman hevâlarının prangalarından kurtulabileceklerini belirtmektedir.[629] Bu şekilde de onlara bundan kurtuluş yolunu göstermektedir.

Şirk bağlamında "hevâ"nın iki rolü vardır. Birinde, gelen âyetin beyan ettiği gibi şirke sebeptir: *"Bunlar sizin ve babalarınızın taktığı adlardan başka bir şey değildir. Allah onları destekleyen bir delil indirmemiştir. Onlar sadece sanıya ve canlarının istediğine (Hevâ) uymaktadırlar. Oysa onlara Rablerinden and olsun ki doğruluk rehberi gelmiştir."*[630] Çalışmamızın ileriki bölümlerinde bu rolüyle hevâ, daha ayrıntılı bir şekilde ayrıca incelenecektir.

Diğer rolde ise "hevâ", bizzat kendisi ilâh pozisyonundadır, ilâh edinilmiştir. Diğer bir ifadeyle bu defa "hevâ" başroldedir. Kur'ân'ın şu âyetleri bunu açıkça ortaya koymaktadır: *"Hevâsını kendine tanrı edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?"*[631]

"Hevâ ve hevesini tanrı edinen, bilgisi olduğu halde Allah'ın şaşırttığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünü perdelediği kimseyi gördün mü? Onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Ey insanlar! Anlamaz mısınız?"[632] Kur'ân burada, hevasını tanrı konumuna çıkaran insanın tutumunun çirkinliğini, hayret vericiliğini dile getirerek onu bundan şöyle sakındırmıştır: Heva ve hevesini tanrı edineni gördünmü? Böyle biri, şaşkınlık uyandıran, hayret edilen biridir. Böyle biri Yüce Allah'ın onu saptırmasını, rahmetiyle ona muamele etmemesini hak eder. Çünkü onun kalbinde hidâyete yer kalmamıştır. Onun içine hidâyetin gireceği tüm

[627] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 459.
[628] Bkz. el-En'âm, 6/151; el-A'râf, 7/169; Yûnus, 10/16; el-Casiye, 45/23 vd.
[629] Elmalılı, **Hak Dîni**, 45/23 hk. VIII, s. 5870.
[630] en-Necm, 53/23.
[631] el-Furkân, 25/43.
[632] el-Câsiye, 45/23.

kanallar tıkanmıştır. O hastalıklı ve anormal olan hevasına tapmış, hakkı bildiği halde hevasına karşı koymamış, onun tapılan bir ilâh konumuna gelmesine mani olmamıştır. Onun bu tutumu da, Allah'ın onu saptırmasını ve sapkınlık içinde bocalamak üzere kendi haline bırakılmasını gerektirir. Ey insanlar! Anlamaz mısınız? Anlayan uyanır, kendine gelir ve hevasının boyunduruğundan kurtulur. Onu tanrı konumuna çıkarmaz.[633]

Hevasını ilâh edinen, arzu ve tutkularının esiri olan kimsedir. İlâhına ibadet eder gibi, o da tutkularına ibadet ettiğinden, bir puta tapan kadar şirk suçunu işlemektedir.[634] Hz. Peygamber bir hadislerinde, "Allah'tan başka kendilerine ibadet olunan sahte ilâhların Allah yanında en kötüsü, kişinin hevâsıdır."[635] demiştir. Böyle kimseler hayvan gibidirler. Çünkü körü körüne tutkularının ardından giderler. Nasıl ki, hayvanlar sürücülerinin kendilerini nereye meraya mı, yoksa kesimhaneye mi götürdüğünü bilmezse, böyleleri de nereye sürüklendiklerini -felakete mi, kurtuluşa mı- bilmezler. Aradaki tek fark hayvanların aklının olmaması ve götürüldükleri yer konusunda sorumluluklarının bulunmamasıdır. Fakat ne yazık ki, akıl nimetiyle donatılmış insanlar hayvan gibi davranabilmektedir. Bu itibarla durumları hayvanlardan daha kötüdür.[636]

1.1.6.2. Dehr

Dehr aslında, kâinatın varlığının başlangıcından nihâyetine kadar olan süreye denir.[637] Gelen âyette de bu manadadır: **هَلْ أَتى عَلَى الْإِنْسانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ** *"insan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti."*[638] Sonra her uzun süreyi belirtmek için kullanılmıştır. Dehr, zaman ile aynı değildir, çünkü zaman kısa ve uzun süreler, dehr ise sadece uzun süreleri ifade etmektedir.[639] Kur'ân, müşriklerin "dehr"e ilâhî sıfatlardan olan "imâte" (öldürme) sıfatını isnad ettiklerini bildirir: **وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ**

633 Seyyid Kutub, **Fîzilâli'l-Kur'ân**, 45/23 hk. V, s. 5230.
634 el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 25/43 hk. III, s. 591.
635 Süleyman b. Ahmed, et-Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, Mektebetu İbn Teymiyye, el-Kahire ts, VIII, s. 103, h. 7502.
636 el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 25/43 hk. III, s. 591.
637 el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "DHR" md. s. 319.
638 el-İnsan, 76/1.
639 el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "DHR" md. s. 319.

إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ *"Hayat, ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Ölürüz ve yaşarız; bizi ancak zamanın geçişi yokluğa sürükler derler. Onların bu hususta bir bilgisi yoktur, sadece böyle sanırlar."*[640] Müşriklerin "**وما يهلكنا الا الدهر**" sözüyle ne kastettiklerine dair farklı yorumlar mevcuttur. Yani onlar dehre zatî ve bağımsız bir varlık veriyorlar mıydı? Mesela dehri bir zaman tanrısı gibi görüyorlar mıydı? Görüyorlarsa bir tanrı gibi ona ibâdet ediyorlar mıydı? Yoksa hâdiseleri feleke (dehre) nisbet etmekten mi ibaretti bu sözleri?[641] Bununla ilgili alimler arasında bir ittifak yoktur. Taberî, bu sözle müşriklerin, kendilerini ancak zamanın helak ettiğini, onları bunun dışında öldüren bir rab olmadığını idda ettiklerini söylemektedir.[642]

Dehrin tanrılığı, müşriklerin dehre bir bakıma bağımsız ve etkin bir güç isnât etmelerinden dolayı söz konusu edilebilir. O da şöyledir: Aslında müşrikler kâinatın yaratıcısı olan Allah'a inansalar bile "hayatlarını yaşamaya" dalmış olmalarından dolayı; bunu unutunca kendilerini sürekli olarak değiştiren yakın bir mefhûm aramak zorunda kalmışlar. Her an karşı karşıya oldukları fenâ ve zeval geçeğine karşı bir ad bulma çabasına girmişlerdir. Bunun için de dehr kavramını kendilerine en yakın ve en uygun olarak görmüşlerdir. Onlarda Allah'a karşı çıkan bir fikir bulunmasa bile tanrısız yaşama özlemi vardı. Allah'ı tamamen unutma neticesinde de dehri, etkin kabul etmişler, adeta muşahhas bir zatî varlık gibi görmüşler ve fikir planında olmasa bile, fiilî olarak tanrılaştırmışlardır. Çünkü yaratıcı kudretle ilgilerini tamamen kesmişler ve onun yerine, "dehr"i ikâme etmişlerdir.[643]

Câhiliye Araplarının başına bir felaket veya bir musibet gelince "kör olası zaman" diyerek ona söverlerdi. Çünkü başlarına gelen bu hâdiseleri zamandan bilirlerdi. Halbuki her şeyin fâili Allah'tır.[644] Bu bir hâdiste şöyle ifade edilmiştir: "Âdemoğulları dehre hakaret ederler oysa ben dehrim; gece ve gündüz benim elimdedir."[645] Başka bir hadiste de Hz. Peygamber, "Dehre sövmeyin. Çünkü dehr ancak Allah'tır."[646] buyurmaktadır. Yani Hz. Peygamber de, dehre müstakil bir tesir

[640] el-Câsiye, 45/24.
[641] Bkz. Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 462.
[642] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 45/24 hk. XXII, s.78.
[643] Bkz. Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 462-463.
[644] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 45/24 hk. VII, s. 269.
[645] Buhârî, **Edeb**, 6181.
[646] Ahmed bin Hanbel, **Müsned**, h. 9137, XV, s. 70.

verme şirkinden menetmiştir.[647] Dolayısıyla "dehr yapıyor" sözü de bir şirk lafzıdır.[648] Bundan şiddetle sakınmak icap eder.

Kur'ân, müşriklerin dehre haddinden fazla anlam yükleyerek, onu tanrılaştırmaları karşısında, *"Onların bu hususta bir bilgisi yoktur, sadece böyle sanırlar."* diyerek dehrin tanrılığını iptal etmiştir. Yine, yukarıda işaret edildiği üzere müşriklerin dehre tanrılık isnat etmelerinin esasını *"Bizi ancak zaman yok eder."* demeleri, dolayısıyla ilâhî sıfatlardan olan "imâte" (öldürme) sıfatını ona isnad etmeleri teşkil eder. Kur'ân'a bakıldığında ise onun, sıklıkla bu sıfatı Allah'a tahsis ettiği görülür.[649] Bu itibarla da, dolaylı olarak dehrin tanrılığının reddedildiğini söylemek mümkündür.

1.2. ŞİRK TANRILARINI EDİNME SEBEPLERİ

Müşrikleri Allah'tan başka ilâhlar edinmeye sevkeden çeşitli sebepler bulunmaktadır. Bunlar, kendileriyle ilgili sebepler, haricî etkenler ve putlarda var olduğunu iddia ettikleri birtakım özellikler gibi çok çeşitli faktörden meydana gelir.

1.2.1. Akletmemek

Kur'ân-ı Kerîm, insanın bâtıl tanrılar edinerek Allah'a şirk koşmasının en önde gelen sebeplerinden birinin aklını gerektiği gibi kullanmaması, düşünmemesi ve bu yüzden de hakîkate kulak asmaması, onu göz ardı etmesi olduğunu pek çok âyette vurgulamaktadır.[650] Halbuki insana düşen ve ondan beklenen, içinde yaşadığı şu evrene, onda işleyen mükemmel nizama, her tarafına dağılmış halde bulunan âyetlere ve bunların taşıdıkları tevhîd mührüne bakıp Allah'ı bir kabul etmesidir. Bütün bunlara rağmen insanın Allah'a eş koşması, birtakım aciz ve cansız varlıkları O'na denk tutması, aklını gerektiği gibi kullanmadığının, akla yer vermediğinin ve ona bahşedilen akıl nimetini işlevsel hale getirmediğinin çok açık bir göstergesidir.[651] İnsanın şirkten sakınmamasının akletmemekle ilgili olduğunu gelen âyet şöyle

---

[647] Fîruzabâdî, **Besâir**, II, s. 609.
[648] Şihabuddin Mahmud b. Abdullah el-Alûsî, **Rûhu'l-Me'ânî fî'l-Kurâni'l-Âzîm ve's-Seb'i'l-Mesanî**, Dâru'İhyai't-Tûrâsi'l-Ârabî, Beyrût ts, 45/24 hk. XXV, s. 153-154.
[649] Bkz. el-Bakara, 2/258; el-A'raâf, 7/158; et-Tevbe, 9/116; Yûnus, 10/56.
[650] Bkz. el-Bakara, 2/171; el-Enfâl, 8/22;Yûnus, 10/42-43; el-Enbiyâ, 21/66-67; el-Mülk, 67/10 vd.
[651] Mehmet Kubat, **Kur'ân'da Tevhîd**, Bekâ Yay., İstanbul 2014, s. 311-312.

bildirmektedir:

"(İnkâr edenleri imana çağıran Peygamber ile) inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir. Onlar sağırdırlar (gerçekleri işitmezler), dilsizdirler (gerçekleri konuşmazlar), kördürler (gerçekleri görmezler). Bundan dolayı anlamazlar."[652]

Müşrikler ahirette akılsızlıklarını şöyle itiraf ederler: *"Eğer kulak vermiş veya akıl etmiş olsaydık, çılgın alevli cehennemlikler içinde olmazdık"*[653] Müşrikler bu sözleriyle âhirette, tevhîd hakîkatine kulak vermediklerini ve düşüncesizlikle hareket ettiklerini itiraf etmektedirler.[654]

Müşrikler, şirk içinde olmak şeklinde tezahür eden bu akıl tutulmasından kurtulmaya çağırılıyorlar: *"O halde, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyecek olan putlara ne diye taparsınız? Size de, Allah'ı bırakıp taptıklarınıza da yazıklar olsun! Akıl etmiyor musunuz?"*[655] Bu vasıftaki birinin ilâh olamaycağını anlamıyor musunuz? Böyle bir şeyi nasıl söyleyebiliyorsunuz?[656]

Böylece Kur'ân, şirk tanrıları edinmenin, akletmemekten kaynaklandığını, bunun aklî bilgiden, tecrübeden, gözlemden, doğru haberden uzak olduğunu, bu nedenle de Allah'tan başka tanrıların bâtıl olduğunu bütün insanlığa ilân eder.

1.2.2. Zan ve Tahmine Uyma

Kur'ân, müşriklerin tevhîtten saparak şirke meyletmelerinin, ancak zanna ve tahmine dayanmaktan kaynaklandığını haber verir: *"Puta tapanlar, 'Allah dileseydi babalarımız ve biz puta tapmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık' diyecekler; onlardan öncekiler de, bizim şiddetli azabımızı tadana kadar böyle demişlerdi. Onlara 'Bize karşı çıkarabileceğiniz bir bilginiz var mı? Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve sadece*

[652] el-Bakara, 2/171.
[653] el-Mülk, 67/10.
[654] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 356.
[655] el-Enbiyâ, 21/66-67.
[656] en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl**, 21/67 hk. II, s. 411.

tahminde bulunuyorsunuz' de."[657]

"İyi bilin ki, göklerde ve yerde kim varsa hepsi Allah'ındır. Allah'ı bırakıp putlara tapanlar sadece zanna uyanlardır. Onlar ancak tahminde bulunuyorlar."[658]

Allah Teâlâ, göklerin ve yerin maliki olduğunu, müşriklerin ne zarar ne de bir faydaları olmayan putlara taptıklarını, onların putlara taparlarken, dayandıkları bir delillerinin olmadığını, aksine sadece zanlarına, iftira ve yalanlarına uyduklarını bildirir.[659]

Müşrikler, hiçbir temele ve aklî ölçülere dayanmadan putlarının birer ilâh olduklarını, kendilerine şefâat edeceklerini iddia ediyorlardı. Ancak söylediklerini teyit eden ne kitap ne peygamber ne de herhangi bir delil vardı. Onlar ancak zanna ve tahmine uyarak bunu söylüyorlardı. Zan ise hakîkat ve gerçekle hiçbir ilgisi bulunmamakta ve hiçbir şey ifade etmemektedir.[660] Özellikle akîde gibi hassas bir konuda zanna uymak, zan ile hareket etmek kabul edilebilir bir şey değildir.

Bütün ûlemânın itifakıyla akîde/inanç meseleleri nasla belirlenmiştir. Onun için ilk başta Allah'ın vahdâniyeti olmak üzere inanç konularının nasslarda "**قل**" (söyle) sözü ile ifade olunduğu görülür.[661] Bu da, konunun nasslardaki şekliyle anlaşılmasının gerektiğine işaret eder.[662] Yani zan ve tahminle bu konuya yaklaşılmasının, bu konuda bir şey söylemenin hiçbir gerekçesi ve karşılığı yoktur.

1.2.3. Cehâlet

Allah'ı hakkıyla bilen ve tanıyan bir kimsenin, mahlûkattan birini Allah'a ortak koşması mümkün değildir. İşte müşrikler, Allah'ı hakkıyla tanımadıkları ve takdîr etmedikleri için şirke bulaşmışlardır. Çünkü hakkıyla O'nu tanımış olsalardı, O'na gereği gibi tazîmde bulunsalardı bu denli büyük bir cürmü irtikap etmeyeceklerdi.

---

[657] el-En'âm, 6/148
[658] Yûnus, 10/66.
[659] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 10/66 hk. V, s. 455.
[660] Bkz.Yûnus, 10/36.
[661] Bkz. el-İhlâs, 112/1-4; el-Kafîrûn, 109/1 vd.
[662] el-Melkâvî, **Akîdetu't-Tevhîd fî'l-Kur'ân**, s. 23.

Müşrik, kendisi gibi, ondan farksız bir mahlûkun önünde eğilmekte ve alçalmaktadır. Bunu da ancak cehâlet ve dalâlete dalmış bir kimse yapar. Bunu vurgulayan pek çok âyetten biri şöyledir:

"Allah'ı bırakıp da, kıyâmet gününe kadar cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapık kimdir? Çünkü yalvardıkları şeyler yalvarışlarından habersizdirler."[663] Kuşkusuz putlarının kendilerinden bihaber olmalarına rağmen onlara tapmaları müşriklerin, akıllarının kıtlığına, şaşkınlıklarına ve cehâletlerine delâlet etmektedir.[664] İlim ve marifetten yoksun olmayan normal bir insan kâinatı seyredip tefekkür ettiğinde, Allah'ın birliğine delâlet eden âyetleri ve delilleri görmemesi mümkün değildir. Buna göre de şirk ancak cehâlet, düşüncesizlik ve saçmalığın bir neticesidir.[665]

Allah Teâla, müşriklerin düştükleri çelişkileri ortaya koymak suretiyle bilgisizliklerini ve cehâletlerini ispatlar. Şirkin aslında bilgisizlik demek olduğu, bu nedenle de gerçeğe uymadığını ve realiteyle bağdaşmadığını beyan eder. *"And olsun ki onlara: 'Gökleri ve yeri yaratan kimdir?' diye sorsan, 'Allah'tır' derler. De ki: 'Hamd Allah'a mahsustur', ama çoğu bilmezler."*[666] Müşrikler, Allah'ın ulûhiyyet ve rubûbiyyetini itiraf ederken O'na, O'nun kullarından bir parça isnât edip, *"Melekler Allah'ın kızlarıdır; Îsâ Allah'ın oğludur"* derler.[667] Halbuki Allah'ın hepsini yarattığını kendileri de itiraf etmektedirler. Bu durumda yarattıklarından bir kısım varlıkları O'nun parçası saymak cehâletten başka bir şeyle açıklanabilir mi?

Putperestlik ne kadar bâtıl, temelsiz ve yok olmaya mahkûm olsa bile yine de bazı câhilleri çeken ve aldatan yanının olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, İsrailoğulları putperestliğe meyletmiş ve peygamberleri Hz. Mûsâ'dan kendilerine de putlar yapmasını talep etmişlerdir. Kur'ân bu tavırları nedeniyle, Hz. Mûsâ'nın dili üzere onları cahillikle nitelemiştir.[668] Hz. Musa onlara şunu demiştir: Ey kavmim! Sizler cahil bir milletsiniz. Allah'ın azametini bilmiyor, bunu idrak etmiyorsunuz. O'nun

[663] el-Ahkâf, 46/5.
[664] İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 46/5 hk. XI, s. 26.
[665] ez-Zindanî, **Kitabu Tevhîdi'l-Hâlık**, s. 211.
[666] Lokmân, 31/25.
[667] Bkz. ez-Zuhruf, 43/15.
[668] Bkz. el-A'raf, 7/138.

ortaklardan uzak tutulması gerektiğini anlamıyorsunuz.[669] Ben nasıl sizler için Alllah'tan başka ilâhlar isteyebilirim? Benden böyle bir şeyi nasıl isteyebiliyorsunuz? Bu, olacak şey değildir.[670]

1.2.4. Şüphecilik

Şüphe insan vicdânında sarsıntı, ızdırap ve tereddüt meydana getirir. Şirke meyilli insanların ekseriyeti de şüphede olanlardır, şüphe içerisinde bocalayanlardır. Şüphe, içte vicdânı tırmalayan bir azaptır. Müşrik kavimlerdeki şüphe, daha çok kötü muhite alışmak, dar çemberden çıkamamak, düşünmemek ve taklitçilikten vazgeçmemekten hâsıl olur ve bunlar da Allah'ın insanda yarattığı temiz fıtratı ifsat eden amillerdir.[671]

İşte Peygamberleri Hz. Sâlih'in tevhîd çağrısına kavminin verdikleri cevap: *"Ey Sâlih! Sen bundan önce, aramızda kendisinden iyilik beklenir bir kimseydin; şimdi babalarımızın taptıklarına bizi tapmaktan men mi ediyorsun? Doğrusu bizi çağırdığın şeyden şüphe ve endişedeyiz dediler."*[672]

Nûh, Hûd, Semud kavimlerinin ve onlardan sonra gelenlerin tutumu da farklı değildir: *"Sizden önce geçen Nûh, Ad, Semud milletlerinin ve onlardan sonra gelenlerin haberleri ki onları Allah'tan başkası bilmez size ulaşmadı mı? Onlara peygamberleri belgelerle geldiler, fakat ellerini ağızlarına götürüp: 'Biz sizinle gönderilene inanmıyoruz. Bizi çağırdığınız şeyden de şüphe ve endişe içindeyiz' dediler."*[673] Bunlar peygamberlerine şunu diyorlardı: Biz sizin gösterdiğiniz mucize, delil ve âyetleri inkâr ediyor, yani bunların sizin doğruluğunuzu gösterdiklerine inanmıyoruz. Biz, çağrmış olduğunuz, sadece Allah'a iman ve O'ndan başka tanrıları bırakma hususunda şüphe ve endişe içindeyiz. Peygamberleri ise bu tutumları karşısında onları şöyle kınamışlardır: Allah'ın varlığından mı şüphe ediyorsunuz? Oysa insan fıtratı O'nun varlığını ikrar ediyor, O'nun varlığını ikrar etmek üzere yaratılmıştır. O, bütün varlıkları yaratmış olduğu ve sadece O, ortağı olmadan ibadete layık olduğu halde bir tek ilâh olmasından ve O'na ibadetin gerekliliği

[669] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 7/138 hk. XIII, s. 80.
[670] eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, 7/138 hk. II, s. 274.
[671] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 252.
[672] Hûd, 11/62.
[673] İbrâhîm, 14/9.

hususunda herhangi bir şüphe mi var?[674] Bu hususta nasıl şüphe içinde olabiliyorsunuz?

Fıtrat-ı selim tarafından Allah'ın varlığını itiraf zarurîdir. Ancak bazı fıtratlarda -söz konusu kavimlerde olduğu gibi- şüphe ve kararsızlık olmuş ve Allah'ın varlığı hususunda düşünmeye gereksinim duymuşlardır. Bu sebepledir ki, peygamberler, onları Allah'ı bilme yoluna irşad için Allah'ın *"gökleri ve yerleri yaratan"*[675] olduğunu söylemişlerdir. Gökleri ve yeri yaratan, daha önce bir misali olmadan yoktan var eden, kendisinden başka ilâh olmayan, her şeyin yaratıcısı, ilâhı ve maliki olan Allah'tır.[676] Tek başına Allah'ın yaratıcılık vasfı bile, inasandaki şüpheyi giderebilecek kuvvette olduğu muhakkaktır.

Müşriklerin şüpheleri, ilmi bir anlayışın icabı olan ve bunun için haklı görülebilecekleri bir şüphe kesinlikle değildir. Çünkü eğer böyle olsaydı ilk önce, delile dayanmayan, sadece atalarından miras yoluyla devraldıkları ve aksine ilâh olmadıklarına dair birçok delilin bulunduğu kendi putları hakkında şüphe içerisinde olmaları gerekirdi. Halbuki putları söz konusu olduğunda bunların yaptığı, hiçbir delili olmadığı halde şüphe etmeksizin eskiye sarılmak, yeniyi (tevhîd) ise derhal reddetmektir. Demek ki şüpheleri, hesaba alınacak bir şüphe değildir. Tamamen hakîkati kabul etmemek adına bir bahane üretmekten ibarettir.[677]

1.2.5. Peşin Hükümlü Olmak

Kur'ân-ı Kerîm'e göre tevhîd inancı karşısında duran müşriklerin başlıca özelliklerinden biri de, onların peşin hüküm sahibi olarak hareket eden, ön yargılı davranan kimseler olmalarıdır.

Tarih boyunca Allah'ın birliğine dâvet etmekle emrolunan bütün peygamberler, sıklıkla müşriklerin peşin hükümlü, ön yargılı cevap ve tavırlarıyla muhatap olmuşlardır. Müşrikler, peygamberlerin Allah'ın birliğine dâvetleri karşısında peşin hükümlü ve ön yargılı bir tutum takınmalarından dolayı, adeta gün ortasında aydınlığa gözlerini kapayan kimse gibi acayip bir davranış bozukluğu

[674] Vehbe b. Mustafa ez-Züheylî, **et-Tefsîru'l-Munir fî'l-Âkideti ve'ş-Şerieti ve'l-Menhec**, Dâru'l-Fîkri'l-Mu'asır, Dimeşk 1997, 14/9 hk. XIII, s. 217.
[675] İbrâhîm, 14/10.
[676] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 14/9 hk.
[677] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 358.

sergilemişlerdir. Bu sebeple de peygamberlerin getirdiği apaçık hakikatleri bile kabullenmeye yanaşmamışlardır.[678]

Gelen âyet, müşriklerin tevhîd karşısındaki tutumlarının bu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır: *"(Müşrikler, kendilerini Allah'a ibadete davet eden Hûd'a) İster öğüt ver, ister öğüt verenlerden olma, bizce birdir (Tevhîd'e inanmayız) dediler."*[679] Bunlar, peşin olarak, kulaklarının tıkalı, kalplerinin mühürlü olduğunu itiraf edercesine peygamberlerine, ne söylerse söylesin ya da isterse sussun herhalükarda kendisine inanmayacaklarını ve onu umursamadıklarını söylemişler.[680] Ona, boşuna yorulmamasını, çünkü hiçbir şekilde onu dinlemeyeceklerini ve atalarının dinini bırakmayacaklarını söylemişlerdir.[681]

1.2.6. Hevâya Uymak

Allah Teâla Kur'ân'da, müşriklerin bâtıl tanrılar edinip onlara türlü türlü isimler koyarak tapmalarının herhangi bir delili olmadığını söyler. Aksine bundan sakınmaları gerektiğini teblîğ eden peygamberleri ve kitapları gönderdiğini belirtir. *"Bunlar sizin ve babalarınızın taktığı adlardan başka bir şey değildir. Allah onları destekleyen bir delil indirmemiştir. Onlar sadece sanıya ve canlarının istediğine uymaktadırlar. Oysa onlara Rablerinden and olsun ki doğruluk rehberi gelmiştir."*[682] Müşrikler bu inançları arzu ve heveslerine uyarak ortaya atmışlardır. Onlar, öyle bir ilâhları olsun istiyorlardı ki, şayet ahiret varsa bu ilâhlar orada onları kurtarabilsin. Fakat bu dünyada hiçbir şekilde kendilerine sınırlamalar koymasınlar. Bu nedenle de arzularına göre ilâhlar icad etmişlerdir.[683]

"Hevây-ı nefs insanlığın bütün çağlarında dar veya geniş anlamda bir şirkin belli başlı kaynağı olmuştur."[684] Hevâ çok büyük ve bir o kadar da tehlikeli bir hastalıktır. İnsana tahakküm edince kalbi işlevsizleştirir, basireti köreltir ve şehveti artık hükmeder olur. Hevâ iyilik ve hayrı engeller ve akla da zıt bir olgudur. Çünkü o, kötü ahlâk ve eylemlerin ortaya çıkmasına, insanın kişiliğine leke sürülmesine ve

---

[678] Kubat, **Kur'ân'da Tevhîd**, s. 314.
[679] eş-Şu'ârâ, 26/136.
[680] Bkz. Ebû Abdurrahman Muhammed b. Huseyn es-Sülemî, **Hakaiku't-Tefsîr**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, 26/13 hk. II, s. 81.
[681] el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, 26/136 hk. XIX, s. 88.
[682] en-Necm, 53/23.
[683] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 53/23 hk. VI, s. 27.
[684] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 359.

kendisinden kötü eylemler sadır olmasına neden olur.[685] Şüphe yok ki bu kötü eylemlerin başında da şirk gelmektedir.

Müşrikler, sırf zanna ve nefislerinin hevalarına tabi olmuşlardır. Yani itikad ve amellerinde hak ve hayrı aramamışlardır. Onlar, dini, yalnız nefsin heva ve hevesiyle hissiyatından ibaretmiş gibi farz ederek nefs-i emmarelerinin meylettiği boş, manasız hayaller ile kuru temenniler peşinden gitmişlerdir. Allah'tan onlara doğru yolu gösteren, zan ve heva ile murada erilemeyeceğini anlatan ve murada ermek için takip edilmesi lazım gelen hak ve yakîn yolunu gösteren Peygamber ve Kur'ân gelmiş iken yine de hevalarına uymuşlar ve putlardan şefaat ummuşlardır. Buna karşın Kur'ân, " **ام للانسان ما تمنى**" "insanın her isteği, her temennisi ve hoşuna gittiği ya da gönlünce ârzu ederek kurduğu her hayali gerçekleşir mi, putlar şefaat ederler diye temenni etmekle nefislerin arzusu yerine gelir mi?"[686] diyerek batıl iddialarını reddetmiştir.

1.2.7. Kibir

Kur'ân'a göre şirk sebeplerinden biri de kibirdir. Kibir çoğunlukla inatla iç içe bulunarak, insan fıtratının yaratıcıya giden kanallarını tıkamaktadır.[687] Ekseriyetle hükümdarlar, makam ve mevki sahibi kimseler; peygamberlerin getirmiş oldukları tevhîd inancının karşısında durmuşlardır. Bunlar Allah'a kulluk etmeyi, sair kullar gibi muamele görmeyi kibirlerine yediremeyen üst sınıftan insanlardır.[688] Bunun tipik örneğini Firavun teşkil etmektedir.[689] Firavun'un rablık iddiası tamamen kibir ve büyüklenmeye dayanmaktadır.

O kibirde öyle bir noktaya gelmişti ki, insanların kendisinden başka hiçbir varlığa boyun eğmesine razı olmamıştır. İnsanların sadece onu tanrı edinmesini, onu sevmesini ve ondan korkmasını istemiştir.[690] Firavun kibrinden, -adeta tanrılığının dayanaklarını bildirircesine- Mısır halkına şöyle demiştir: *"Ey milletim! Mısır hükümdarlığı ve memleketimde akan bu ırmaklar benim değil mi? Görmüyor*

[685] Ebûlhasan el-Mâverdî, **Edebû'd-Dünya ve'd-Dîn**, Dâru'l-Kutub, Beyrût 1986, s. 17.
[686] Elmalılı, **Hak Dîni**, 53/23 hk. IX, s. 6269-6270.
[687] Zeydân, **Usûlü'd-Da've**, s. 20.
[688] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 276.
[689] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 444.
[690] Elmalılı, **Hak Dîni**, 28/38-39 hk. VII, s. 5056.

musunuz?"[691] Yine Firavun'un ancak kibir ehlinin söyleyebileceği türden " **وما رب العالمين**" *"Alemlerin Rabbi de nedir?"*[692] sözü de, onun kibir ve gururda ne dereceye gelmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur'ân'da, tevhîd inancına karşı durarak inat ve kibirlerinden dolayı şirkte ısrar eden birçok ümmetin varlığından bahsedilir. Onlardan biri Nûh kavmidir: *"Doğrusu ben senin onları bağışlaman için kendilerini her çağırışımda, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, direndiler, büyüklendikçe büyüklendiler"*[693]

Hz. Sâlih kavminin de şirkte ısrar etmelerinin sebebi kibirleridir: "*Milletinin büyüklük taslayan ileri gelenleri, aralarından iman eden ve bu sebeple hor gördükleri kimselere, 'Sâlih'in Rabbi tarafından gönderildiğini sahiden biliyor musunuz?' dediler, onlar da, 'Doğrusu biz onunla gönderilene inanıyoruz' dediler. Büyüklük taslayanlar, 'Sizin inandığınızı biz inkâr ediyoruz' dediler."*[694]

Hz. Şu'ayb kavminin yine şirkte ısrar etmelerinin, kibirleri sebebiyle olduğu gelen âyetten anlaşılmaktadır: *"Milletinin büyüklük taslayan ileri gelenleri, 'Ey Şu'ayb! Ya dinimize dönersiniz ya da, and olsun ki seni ve inananları seninle beraber kasabamızdan çıkarırız' dediler. Şu'ayb, onlara: 'İstemezsek de mi?' dedi."*[695]

Kibir, Hz. Peygamber (asm) dönemindeki müşriklerin de afeti olmuştur. *"Allah'ın âyetleri hakkında, kendilerine gelmiş bir delilleri olmaksızın tartışanlar var ya, onların kalplerinde ancak bir büyüklük taslama vardır. Onlar, tasladıkları büyüklüğe asla ulaşmazlar. Sen Allah'a sığın. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."*[696] Bu âyette Allah Teâla, Hz. Peygamber ile mücadele eden müşrikleri batıla sevkeden şeyin, kalplerindeki kibir olduğunu bildirmektedir. Kibirleri, nübüvvetini kabul etmeleri halinde, Hz. Peygamberin elinin altına, emir ve yasaklamalarının altına girmelerini gerektirmesinden neşet etmiştir. Çünkü her

[691] ez-Zuhruf, 43/51.
[692] eş-Şu'ârâ, 26/23.
[693] Nûh, 71/7.
[694] el-A'râf, 7/75-76.
[695] el-A'râf, 7/88.
[696] el-Mü'min, 40/56.

komutan ve reis nübüvvetin komutası altındadır. Onların göğüslerinde onun hizmetinde bulunmaya razı olmayan bir kibir yatmaktaydı.[697] Dolaysıyla kibirleri, tevhid inancını kabul etmeleri önünde bir set olmuştur. Oysa bu bir aldanmadır, hakikate tabi olmaya ne kibir ne de başka bir zaaf engel olmalıdır.

1.2.8. Şeytanın Aldatması

Şirkin temelinde daima, gaflet, dalâlet, safsata, inad, muğalata, mükâbere, iğfal ve göreneklere körü körüne bağlılık gibi şeytanî desiseler yatar. Şeytan son derece çirkin ve köhne olan şirk gibi bir inancı, insanın gözünde süslü, cazibeli gösterebilmektedir.[698] Böylece onu doğru yoldan, istikametten, tevhîd yolundan saptırmaktadır.

"Onlar, Allah'ı bırakıp ancak dişilere tapıyorlar. Hâlbuki (aslında) azgın bir şeytana tapmaktadırlar."[699]

"Şeytan onlara (birçok) vaadde bulunur ve onları kuruntulara sürükler. Oysa şeytan, ancak aldatmak için onlara vaade bulunuyor."[700]

"Onlar, Allah'ı bırakıp, kendilerine ne faydası ne de zararı dokunan şeylere kulluk ederler. Kâfir, Rabbine karşı (şeytana) arka çıkandır."[701]

Kur'ân, şeytanın insanları isyâna sürüklemede ve onları tevhîd yolundan uzaklaştırmada önemli bir rol üstlendiğini belirtir. Şeytanın insanlara şirki ve sapkınlığı süslediği ve onları aldattığını beyan eden Kur'ân âyetleri pek çoktur.[702] Onlardan biri de şudur: *"Allah'a secde etmemeleri için şeytan, kendilerine, yaptıklarını güzel göstermiş, onları doğru yoldan alıkoymuştur."*[703] Bu âyette Sebe' kraliçesi ile kavminin güneşe tapmalarında, şeytanın bunu kendilerine süslü göstermesi ve onları iğfal etmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

---

[697] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, 40/56 hk. XIX, s. 318.
[698] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 266.
[699] en-Nisa, 4/117
[700] en-Nisa, 4/120.
[701] el-Furkan, 25/55.
[702] Bkz. el-Ankebût, 29/38; Meryem, 19/83; el-En'âm, 6/43, 137; ez-Zuhruf, 43/37, 62; en-Nahl, 16/63.
[703] en-Neml, 27/24.

Şeytan, Sebe' kraliçesi ve kavmini zengin olma, güç ve maddi refah yönünde yeterli gelişmeyi sağlamakta oldukları hususunda ikna edince, artık onlar da inanç, bilgi ve görüşlerinin doğru olup olmadığına bakmaya gereksinim duymadılar. Çünkü kendilerince doğru olmalarının tek delili, servet elde etmeleri ve gönüllerince hayatlarını yaşamaları idi.[704] Yani, onlara göre, madem servetleri tam ve arzu ettikleri gibi bir yaşam sürebiliyorlar o halde hak ve doğru yoldadırlar.

1.2.9. Dünyevî Gayeler

İnsanların Allah'a şirk koşma sebeplerinden birisi de mal, mülk sevgisi ve diğer dünyevî gayelerdir. Tarih boyunca mal-mülk sevgisi, makam-mevki ve şöhret hırsı gibi amiller, insanların tevhîd akîdesinin karşısında durmalarında önemli bir etken olagelmiştir.

Servet ve refahın azgınlaştırdığı kimselere Kur'ân'da tipik örnek Karun'dur. Karun ve benzerleri mal ve mülklerine güvenerek Allah'tan bile müstağni olduklarını söyleyecek hale gelmişlerdir.[705] Karun, servetini kendi dehası sonucu kazandığını,[706] bunda Allah'ın bir dahli olmadığını iddia etmekten geri durmamıştır.

Peygamberlerin davetlerine karşı duranların servet, nüfuz ve yetki sahibi kimseler oldukları Kur'ân'ın birçok âyetinde zikredilir.[707] Bu kimseler peygamberlere şöyle diyorlardı: Biz size kıyasla Allah'ın daha gözde ve sevgili kullarıyız. İşte bu nedenle Allah bize, sizden esirgediği veya az olarak verdiği nimetlerden bol bol ihsan etmiştir. Eğer Allah bizden ve gittiğimiz yoldan memnun değilse, neden bütün bu serveti, mal ve gücü bize verdi? Bizi bu kadar bol nimetlerle ödüllendiren Alah'ın bizi cezalandıracağına nasıl inanırız? O cezalandırırsa ancak bu nimetlerden mahrum olanları (peygamberleri) cezalandıracaktır.[708] Böylece bunlar mal ve güç sahibi olmayı hak üzere olmakla aynı görüp, şirk üzere kalmayı sürdürmüşlerdir.

---

[704] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 27/24 hk. IV, s. 107.
[705] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 277.
[706] Bkz. el-Kasas, 28/78.
[707] Bkz. el-A'raf, 7/66, 75, 88; Hûd, 11/27; el-İsrâ, 17/16; el-Mü'minûn, 23/24, 33 vd.
[708] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, Sebe', 34/34-35 hk. IV, s. 533.

Müşriklerin mal, mülk ve makamlarının ellerinden gitmesinden korktukları için de şirkte ısrar ettiklerini şu âyet açıkça ortaya koymaktadır: *"Dediler ki: Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de yeryüzünde hâkimiyet (devlet) ikinizin eline geçsin diye mi bize geldin? Biz ikinize de inanmıyoruz."*[709] Bu âyetten anlaşılan o ki, müşrik yetkililer, bir tek Allah'a çağıran peygamberlerini kendilerine kıyaslayarak, onların da dünyevi bir üstünlük aradıklarını vehmetmişlerdir. Bu nedenle hâkimiyetlerini yitirmemek adına tevhide gelmekten kaçınmışlardır. Dolayısıyla da peygamberleri hakkındaki yersiz bir kuşku onların afeti olmuştur.

1.2.10. Korku

Korku duygusu hayatı, aklı, bedeni, malî imkânları kaybetmek; koruyamamak, arzu ettiklerine ulaşamamak ve zarara uğramak gibi endişelerden oluşmaktadır.[710] Bu yüzden insan için iyilik halini tehlikeye sokacak her ihtimal önemlidir. İnsan, bu yöndeki her söylentiye, makul olup olmadığına bakmaksızın, hurafe de olsa kulak verir ve onun için teyakkuza geçerek önlem alır. İşte bu duygu, her zaman tetikte bekleyen şirk olgusunu harekete geçirecek faktörlerden birini oluşturmaktadır.[711]

Arap müşrikleri ilâh olduğunu iddia ettikleri çeşitli varlıkların, sıkıntılı anlarında kendilerini koruduklarına, onlara sığındıklarında bunların kendilerini çeşitli korkulardan emin kılacaklarına inanıyorlardı.[712] Daha önce çalışmamızın "cinler" bahsinde de değindiğimiz gibi müşrikler, her putun içinde bir cin olduğuna inanıyorlar;[713] onlara tapınmalarının sebebi olarak da onlarda var olduğunu iddia ettikleri güçlerle cinlerin, kendilerine zarar verebilme ihtimalini gösteriyorlardı. Onlara taparak, kendilerine tazîmde bulunarak kötülüklerinden korunacaklarına inanıyorlardı.[714] Şayet herhangi bir sebeple ilâhlarının öfkelerini çeker ve kendilerine olan iyilik ve merhametini kaybederlerse, bunların hastalık, kıtlık ve mal noksanlığı gibi çeşitli belaları üzerlerine göndereceklerini söylüyorlardı.

---

[709] Yûnus, 10/78.
[710] Bkz. Kalyoncu, **Şirk Psikolojisi**, s. 54-58.
[711] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyet**, s. 370.
[712] Kalyoncu, **Şirk Psikologisi**, s. 99.
[713] el-Hâzın, **Lubâbu't-Te'vîl**, 34/41 hk. V, s. 294.
[714] İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 37/161-163 hk. XIII, s. 189.

Hûd kavminin, peygamberlerine söyledikleri *"Bir kısım tanrılarımız seni çarpmıştır, demekten başka bir şey demeyiz"*[715] sözden onların, sahte tanrılarının zarar verebilme gücüne sahip olduklarına inandıkları; bunun için de şerlerinden korunmak için onlara taptıkları anlaşılmaktadır. Çünkü onlar Hz. Hûd'a, "Sen tanrılarımıza sövdün, onlara düşmanlık ettin, onlar da seni çarparak deli divane kişiler gibi sözler sarfetmene sebep olmuşlar; ne dediğini bilemez hale getirmişler" demişlerdi.[716]

Korku faktörünün tevhid inancı önünde bir engel olduğunu şu âyet de açıkça ortaya koyuyor: *"Firavun ve ileri gelenlerinin kötülük yapmaları korkusu ile kavminin küçük bir bölümünden başkası Mûsâ'ya iman etmedi. Çünkü Firavun, o yerde zorba bir kişi idi. O, gerçekten aşırı gidenlerdendi."*[717]

Gelen âyetten ise, vatanlarından sürülüp çıkarılma korkusunun, müşriklerin iman etmelerine engel olduğu anlaşılmaktadır: *"Onlar, 'Sizinle beraber doğru yolu tutarsak, kendi yurdumuzdan koparılıp çıkarılırız' dediler."*[718] Bu âyet Hâris b. Osman hakkında nazil olmuştur.[719] Bu şahıs Hz. Peygambere gelerek ona şöyle demiştir: Biz biliyoruz ki, sen hak üzeresin, ancak sana tabi olup Araplara muhalefet edersek, biz bir yiyimlik başız, bizi yerimizden çarpar kapışıverirler.[720] Görüldüğü gibi müşrikler de gerçeği biliyor, Hz. Peygamberin hak üzere olduğunu ikrar ediyorlardı. Fakat yurtlarından edilme korkusu, onun getirdiği hakikatlere iman etmelerine engel oluyordu. Çünkü onlar Allah'ı unutuyorlardı. Tek koruyucu ve himayecinin O olduğunu unutuyorlardı. Allah'ın himayesinde olduktan sonra hiçbir gücün kendilerini kapıp, yurdlarından edemeyeceğini unutuyorlardı.[721]

Yukarıda zikrolunan âyetler ve benzerleri, şirk tanrılarının edinilmesinde korku faktörünün önemli bir etken olduğunu çok açık bir şekilde göstermektedir.

---

[715] Hûd, 11/54.
[716] ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf**, 11/54 hk. II, s. 381.
[717] Yûnus, 10/83.
[718] el-Kasas, 28/57.
[719] Alûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 28/57 hk. XX, s. 97.
[720] Alûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 28/57 hk. XX, s. 97.
[721] Seyyid Kutub, **Fîzilâli'l-Kur'ân**, 28/57 hk. V, s. 2703.

1.2.11. Taklît

Donmuş ve katı gelenekler içerisinde boğularak ataları ve onlardan gelen her şeyi körü körüne kabul edip taklît etmek, şirkin en büyük sebeplerinden biridir. Bu itibarla taklît, Kur'ân'ın da üzerinde en çok durduğu ve kınadığı şirk amillerinden olmuştur. Taklît, tarih boyunca tevhîde giden yolu tıkayan en büyük engellerdendir. Çünkü taklît hemen hemen bütün kavimlerin, paygamberlerinin tevhîde dâvet çağrısına karşı başvurdukları ortak delilleri ve kullandıkları ortak argümanları olmuştur.

"Hayır! Onlar sadece, 'Şüphesiz biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz.' dediler."[722]

"Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk dediler. İbrahim, 'Andolsun, siz de, atalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz' dedi."[723]

Müşrikler, işledikleri kötülükler için bile aynı bahanenin arkasına saklanmışlardır: *"Çirkin bir iş işledikleri vakit, 'Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?"*[724] Oysa, Allah kötülük ve şirki emretmez ve bunun için hiçbir delil indirmemiştir.[725]

Müşrikler, meleklerin Allah'ın kızları, taptıkları putların da aslında meleklerin suretleri olduğunu iddia ediyorlardı. *"Onlar, Rahmân olan Allah'ın kulları melekleri de dişi saydılar. Yaratışlarını mı görmüşler? Onların bu şâhitlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir."*[726] Kur'ân ise, bu iddianın hiçbir delile dayanmadığını, onların yalan söylediklerini,[727] iddialarının tamamen ataları körü körüne taklît etmekten ibaret olduğunu belirtmiştir.[728] Yine Kur'ân, Hz. Peygamber'i teselli mahiyetinde, bütün ümmetlerin peygamberlerine karşı tavırlarının onun kavmininkine benzediğini, onların da yalan ve bâtıl olan taklîde başvurduklarını

[722] ez-Zuhruf, 43/22.
[723] el-Enbiyâ, 21/53-54.
[724] el-A'râf, 7/28.
[725] Bkz. el-Â'raf, 7/71.
[726] ez-Zuhruf, 43/19.
[727] Bkz. ez-Zuhruf, 43/20.
[728] Bkz. ez-Zuhruf, 43/22.

gelen âyetle kendisine hatırlatmaktadır*: "Senden önce, herhangi bir kasabaya gönderdiğimiz uyarıcıya, o kasabanın şımarık varlıklıları sadece 'Doğrusu babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerini izlemekteyiz' derlerdi."*[729] Müşriklerle paygamberler arasındaki bu tür diyaloglara Kur'ân'ın birçok suresinde rastlamak mümkündür.[730]

Şu da var ki, salt geleneğe bağlılık ve ataları taklît, kınanacak bir husus değildir. Asıl kınanan şey, hiçbir değerlendirme yapmadan körü körüne geleneklerin ve ataların peşinden gitmektir. Bu hususustaki âyetler aslında herkesin atalarını bir değerlendirmeye tabi tutmalarını bildirmektedir. Geçmiş, daima ibret alınıp ders çıkarılacak olaylarla doludur. Geçmişi körü körüne reddetmek ne kadar tutarlı bir davranış değilse, körü körüne atalarının her şeyini onaylamak ve peşlerinden sürüklenmek de o kadar tutarsızdır.

Kur'ân, peygamberler ve Allah'ın sâlih kullarını takip etmek, onların izlerinden gitmek söz konusu olunca bunu yermemekte, aksine böyle bir şeyin gerekliliğini belirtmektedir.[731] Hz. Peygamber'e ittibânın gerekliliğini haber verdiği gibi: "*Ey inananlar! Muhakkak, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Resulullah en güzel örnektir."*[732] Kur'ân, Hz. İbrahim ve beraberindekilerin de müminler için örnek olduklarını bildirir.[733] Hz. Yûsuf'un *"Atalarım İbrâhîm, İshâk ve Ya'kûp'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir ortak koşmak bize yaraşmaz; bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lutfudur; fakat insanların çoğu şükretmez"*[734] demesi de, peygamber olan atalarını taklîttir. Ancak bu taklît tevhîd yolunda, tevhîde dâvet edenleri taklît türündendir. Dolayısıyla Kur'ân'a göre her taklît de kötü sayılmamaktadır.

Taklît, geleneği yani geçmişleri taklît etmek suretiyle olduğu gibi görenekle de yani çevresinde gördüklerini taklît etmekle de olmaktadır.[735] Kur'ân'dan buna

[729] ez-Zuhruf, 43/23.
[730] Bkz. el-Bakara, 2/170; el-Mâide, 5/104; Yûnus, 10/78; Lokmân, 31/21; es-Sâffât, 37/69; el-Enbiyâ, 21/24; İbrâhîm, 14/10; el-Mü'minûn, 23/24; el-A'râf, 7/70; Hûd, 11/62, 87; eş-Şu'arâ, 26/74.
[731] Abdussettâr, **el-Medhal**, s. 161.
[732] el-Ahzâb, 33/21.
[733] el-Mümtehine, 60/4.
[734] Yûsuf, 12/38.
[735] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 362.

örnek olarak da israiloğullarının komşu ülkelere bakarak etkilenmeleri ve şirke ilgi duymaları örnek verilebilir. Onlar, peygamberleri Hz. Mûsâ aralarında iken putlara tapan bir kavim gördüklerinde, Hz.Mûsâ'ya: *"Ey Mûsâ! Onların tanrıları gibi bize de bir tanrı yap dediler"*[736] Yani bunlar yakın çevrelerinde olan putperestlere özenerek, onların şirk tanrılarından aynısını kendileri için de istemişlerdir.

Kur'ân, taklîtten başka delilleri olmayan müşrikleri pek çok âyette kınamaktadır, azarlamaktadır. Onlara, Allah'ın işinden bir şey anlamamalarına; gerçeği bulamayıp doğruyu idrâk edememelerine, eğri yolu tutup doğrusuna sırt çevirmiş olmalarına rağmen, nasıl oluyor da böyle atalarının peşinden gittiklerini ve Rablerinden gelen tevhîd yolunu ve apaçık hakîkati terk ettiklerini sorgulamaktadır.

"Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı onların yoluna uyacaklar?"[737]

"Peki ya babaları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?"[738]

Gelen âyette de bu tavırlarından dolayı müşrikler sürülere benzetilmişlerdir: *"Müşriklerin durumu, çağırma ve bağırmadan başkasını duymayarak haykıran gibidir. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, bu yüzden akıl edemezler."*[739]

Yani onlar, sadece kuru gürültülere, çan veya kaval sesine kulak veren, anlamsız sesler çıkaran hayvan sürüleri gibidirler. Bunlara söz söyleyecek, doğru yola dâvet edecek kimselerin hali de o sürülerin çobanına benzer. Onlara anlamlı şeyler söylerse anlamazlar. Manasız seslerle bağırıp çağırırsa, bir şey duyarlar. İşte onların hali da böyledir.[740] Körü körüne atalarına bağlanırlar, Allah'ın bir tek olduğu gerçeğine kulak tıkayarak putlara tapmakta ısrar ederler.

[736] el-A'râf, 7/138.
[737] e-Bakara, 2/170.
[738] el-Mâide, 5/104.
[739] el-Bakara, 2/171;
[740] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, I, s. 239.

1.2.12. Şefâat Beklentisi

Müşrikler, yüce bir ilâhın yanında başka ilâhların var olduğunu, işlerin bu ilâhlar vasıtasıyla yürüdüğünü ve bunların yüce ilâhın nezdinde kendilerine şefâat ettiklerini iddia ediyorlardı. Onlara göre, bir hükümdarın huzuruna çıkmak için nasıl bir aracıya ihtiyaç var ise, Allah'ın huzuruna çıkmak ve O'na ulaşmak için de aynı şekilde bir aracıya gereksinim vardır.[741] Bunun için Allah'la beraber birtakım varlıkları ilâh kabul ediyorlardı. Onlar, Allah'ı bırakarak, kendilerine fayda da zarar da veremeyen putlara taparlar ve bu putlara da *"Bunlar, Allah katında bizim şefâatçılarımızdır derler."*[742]

Müşrikler, kendi elleriyle taştan, tahtadan vb. şeylerden yonttukları putların kendilerine şefaatçi olacaklarını iddia ediyorlardı. Bu da cehaletin en ileri safhası olsa gerektir. Çünkü şu anda bile kendilerinden ne bir fayda ne de zarar sadır olabilecek durumda olmayan birtakım camid varlıkların ileride şefaat edeceklerine, onlara yardım edebileceklerine inanmak ancak cehaletle açıklanabilir.[743] Onlar, bizim için bunlara tapmak Allah'a tapmaktan daha önceliklidir diyorlardı. Çünkü biz doğrudan Allah'a ibadet edemeyiz. Ancak bu putlarımıza tapmakla Allah'a yaklaşırız ve böylece de bunlar Allah'ın yanında bize şefaat ederler diyorlardı.[744] Alah Teâla onları takbih ederek, zannettikleri gibi şefaatin vuku bulmayacağını, bunun asla olmayacağını haber veriyor.[745]

Şirk tanrılarını edinme sebepleri arasında şefâat ümidi ve beklentisi çok yaygın olsa gerek ki Kur'ân, bâtıl tanrılara biçilen bu rolü kesin bir şekilde reddeder.[746]

1.2.13. Allah'a Yakınlaştırmak

Gerek putlara gerek meleklere gerekse Hz. Îsâ gibi bir peygambere ya da sâlih insanlara ulûhiyyet isnât ederek onları Allah'a ortak sayanlar, **مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا**

[741] el-Mevdûdî, **Kur'ân'ın Dört Temel Terimi**, s. 28.
[742] Yûnus, 10/18.
[743] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 10/18 hk. VIII, s. 321.
[744] el-Hâzın, **Lubâbu't-Te'vîl**, 10/18 hk. III, s. 180.
[745] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 10/18 hk. IV, s. 356.
[746] Bkz. el-En'âm, 6/51, 70, 94;Tâhâ, 20/109; er-Rûm, 30/13; es-Secde, 32/4; el-Mü'min, 40/18; ez-Zuhruf, 43/86.

إِلَى اللَّهِ زُلْفَى *"Onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz"*[747] şeklinde bir gerekçe öne sürüyorlardı. Kendilerine "Rabbiniz kim? Sizleri, yer ve göğü yaratan kimdir?" denildiğinde "Allah'tır" cevabını veriyorlardı. "O halde bu bâtıl tanrılara ne diye tapıyorsunuz?" denildiği zaman ise, "Biz bunlara yaratıcı oldukları için ibâdet etmiyoruz. Biz sadece Allah'ı yaratıcı olarak kabul ediyoruz. Ancak bizim bunlara tapmamızın nedeni şudur: Allah son derece yüce ve erişilmez bir yerdedir. Doğrudan ibâdet etmekle O'na yaklaşamaz, ulaşamayız. Bunun için aracılara ihtiyacımız var. Biz aracılara ibâdet ederek aslında O'na ulaşmaya, yaklaşmaya çalışıyoruz."[748] Hatta onlar şöyle bir örnek vererek de bu inançlarını haklı göstermeye çalışıyorlardı: Bir hükümdara kölesi hizmet eder, hizmetinde kusur göstermez ve böylece onun teveccühünü kazanır. Bir zaman sonra hükümdar ona saltanat hilatını verir ve ülkenin bir bölümünün idâresini ona teslim eder. Kölenin bu makama erişmesiyle ülke halkının ona itaati vacip olur.[749]

Allah Teâla, *"Dikkat edin, hâlis din Allah'ındır"*diyerek bu iddialarını [750] reddetmiş, bunun kabul edilebilir bir şey olmadığını söylemiştir. Yani kulluk yalnız ve yalnız Allah'ın hakkıdır. Kulluk edilmeye layık olan sadece O'dur ve sadece O'na itaat edilmesi gerekir. Allah'ın dışındaki bütün varlıklar O'nun mülküdür. Kendilerinin gerçek maliki olan Allah'a itaattan başka bir yolları yoktur.[751]

Allah Teâla müşriklere şöyle demektedir: Eğer iddia ettiğiniz gibi, putlarınız sizleri Allah'a yakınlaştırıyorsa o halde bunların, kendileri için de Allah'a yakın olmayı ve ayrıca kendilerine Allah'tan yüksek rütbeler, üstün makamlar vermesini talep etmeleri, bunun için vesileler aramaları gerekirdi. Putların kendileri için bunu talep etmeleri mümkün olmazken, sizleri Allah'a yaklaştırmaları nasıl mümkün olabilir. Bu makul bir şey olarak görülemez.[752]

1.2.14. Aşırı Yüceltme

Bir mahlûku haddinden fazla tazîm etmek de şirkin önemli sebepleri arasındadır. Hatta İbn Teymiyye, insanlığın şirke bulaşmasının, beşere haddinden

[747] ez-Zümer, 39/3.
[748] el-Beğâvî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, 4/79, 39/3 hk. IV, s. 79.
[749] Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî (ö 1762), **Hüccetullahi'l-Bâliğa**, Çev. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, I, s. 189.
[750] ez-Zümer, 39/3.
[751] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 39/3 hk. XXI, s. 250.
[752] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 17/42 hk. XX, s. 172.

fazla tazîmde bulunmaya dayandığını söyler.[753] İbn Kayyim de bu hususta şunları kaydetmiştir: Şeytan putlara tapma hususunda insanları kandırmak için pek çok araçtan faydalanmaktadır. O, insanların akıl seviyelerine göre onlara yanaşmaktadır. Şeytanın elindeki önemli araçlardan biri ölülerdir. İnsanları ölülere aşırı tazîmde bulunmaya sevkederek onlara tapmalarını sağlamaktadır.[754]

Kendilerine tazîmde aşırıya kaçılıp ilâh edinilenler, Allah katında makbul ve aslında böyle bir tazîmden kaçan kimseler de olabilirler. Hz. Îsâ ile Meryem'in Hristiyanlar;[755] Hz. Uzeyr'in Yahûdîler;[756] din büyüklerinin hem Hristiyanlar hem de Yahûdîler tarafından;[757] yine meleklerin müşrikler tarafından kendilerine tazîmde aşırıya gidilmiş olması[758] bunların ilâhî vasıflarla vasıflandırılmalarına neden olmuştur.[759] Yine Kur'ân'da isimleri zikrolunan[760] Ved, Suvâ, Yegûs, Ye'ûk ve Nesr adlı putların da, aslında bu isimlerde olan şahsiyetlerin vefatlarından sonra Nûh kavminin kendilerine aşırı tazîmde bulunmaları sonucu, resimlerini de yapmak suretiyle putlaştırdıkları sâlih kimseler olduğu tahmin edilmektedir.[761] Dolayısıyla bütün bunlara dayanarak, aşırı tazîmin, şirk tanrılarının edinmesinde çok önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.15. Aşırı Sevgi

İnsanoğlu fıtrî olarak, yakınlarını, eşini, vatanını ve evini, kendisini yakından ilgilendirmesi hasebiyle sever. Kur'ân, bu tür bir sevginin Allah'ın sevgisinin önüne geçmemesi gerektiğine, bunun insanı şirke kadar götürebileceğine dikkat çeker: *"De ki: Babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, akrabanız, elde ettiğiniz mallar, durgun gitmesinden korktuğunuz ticaret, hoşunuza giden evler sizce Allah'tan,*

[753] İbn Teymiyye, **Mecmuû Fatava İbn Teymiyye**, XIIII, s. 363.
[754] Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, **İğâsetu'l-Lehfân min Mesaidi'ş-Şeytân,** Dâru'l-Hadîs, el-Kahire ts, II, s. 583.
[755] Bkz. el-Mâide, 5/116.
[756] Bkz. et-Tevbe, 9/30.
[757] Bkz.et-Tevbe 9/31.
[758] Bkz. Sebe', 34/40.
[759] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 370.
[760] Bkz. Nûh, 71/24.
[761] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 71/24 hk. VIII, s. 21.

peygamberinden ve Allah yolunda savaşmaktan daha sevgili ise, Allah'ın buyruğu gelene kadar bekleyin. Allah fasık kimseleri doğru yola eriştirmez."[762]

Herhangi bir varlığa karşı beslenen aşırı sevgi o varlığın putlaştırılmasına sebep olabilir. *"İnsanlar arasında, Allah'ı bırakıp, O'na koştukları eşleri tanrı olarak benimseyenler ve onları, Allah'ı severcesine sevenler vardır."*[763] Bu, bazı Hıristiyanların Hz. Îsâ'ya besledikleri sevgi gibidir. Onlar Hz. Îsâ'ya duydukları aşırı sevgi ile onun şahsında Allah'ın birliğini yok etmişlerdir.

Bu âyet bize gösteriyor ki, ilâhlık manasında son derece muhabbet bir esastır.[764] Son derece sevilen şeyler, insanlar tarafından kendilerine muhabbet beslenen varlıklar mâbud ittihaz edilebilir. İnsanlar onlara itaat için Allah'a isyân ederler, onları Allah'a denk tutup Allah'ı sever gibi sevebilirler. Bu mahiyetteki bir sevgi de insanı şirke götürebilir. Bu, Allah için sevmek değil, Allah'ı sever gibi bir sevgidir. Her ikisi arasında da büyük fark vardır. Allah için sevmekle, Allah'ı sever gibi sevmenin arasındaki farkı iyi bilmek gerekir.[765] Elmalılı M. Hamdi Yazır bu hususta şunları söyler: Velileri, peygamberleri veya melekler gibi Allah'ın sevgili kullarını severken yukarıdaki âyetin kapsamını iyi düşünmeli; muhabbetlerini Allah muhabbeti derecesine vardırmaktan sakınmalıdır. Allah'ın sevgili kullarını sevmek ve onlara ittiba etmek kesinlikle şirk değildir. Aksine Allah sevgisine delil olur. Ancak bu sevgi, hiçbir zaman Allah sevgisi gibi olmamalıdır. Yani Hıristiyanların Hz. Îsâ hakkında yaptıkları gibi onları ilâh derecesine çıkaracak bir ibadet şekli olmamalıdır. Allah'ın sevgili kullarını müşriklerin aracı mabudları gibi bir ilâhlık hissesi vererek sevmek, onları severken Allah'ı ve O'nun emirlerini unutmak, onlar namına kurbanlar kesmek, ayinler yapmak, *"onları Allah'ı sever gibi severler"* ifadesinin tam anlamıyla bir şirk ve küfür olduğunda şüphe yoktur.[766] Bu itibarla insandaki sevme istidadı, asıl sevgiye layık olan Allah'a verilmezse ya da

[762] et-Tevbe, 9/24.
[763] el-Bakara, 2/165.
[764] Elmalılı, **Hak Dini**, 2/165 hk. I, s. 573.
[765] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 227.
[766] Elmalılı, **Hak Dini**, 2/165 hk. I, s. 575-576.

varlıklardan herhangi biri sevilirken O'nun adına sevilmezse, şirke düşme tehlikesi daima var demektir. Buna dikkat etmek icab eder.[767]

Kur'ân, müşriklerin âhirette, Allah'tan başka taptıkları, tazîmde bulundukları ve aşırı sevdikleri ilâhlarına ve putlarına, *"Vallahi biz apaçık bir sapkınlıkta idik; çünkü biz sizi alemlerin Rabbine eşit tutmuştuk"*[768] dediklerini bildirmektedir. Yine "**ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ**" *"Öyle iken, inkâr edenler Rablerine başkalarını eşit tutuyorlar"*[769] âyetindeki "**يعدلون**" ifadesi, müşriklerin hakîkatte muhabbet ve tâzim demek olan ibâdette, başkalarını Allah'a eşit gördüklerini belirtmek için olduğu söylenmiştir.[770] Dolayısıyla Kur'ân'a göre şirk tanrılarını edinmede, sevgi ya da aşırı sevginin de önemli bir unsur olabileceği anlaşılmaktadır.

1.2.16. Peygamber ve Mü'minler Hakkındaki Bahaneler

Müşrikler, peygamberler ve onların etraflarındaki mü'minlerin birtakım vasıflarını bahane ederek şirkte ısrar etmişler ve bu yüzden de bâtıl tanrılara tapmayı terk etmemişlerdir. Onlar aslında sıradan, hele varlıklı ve zengin olmayan birinin peygamber olmasına ve kendilerinin bulundukları konumdan üstün bir konuma getirilmiş olmasına tahammül edememişlerdir.

Müşriklerin şirkte ısrar etmelerine gerekçe olarak öne sürdükleri, peygamber ile mü'minler hakkındaki bazı bahaneler şöyledir:

a. İnsanlara yol gösterecek kişinin bir beşer değil, melek olması gerektiğini savunuyorlardı. *"İnsanlara doğruluk rehberi geldiği zaman, inanmalarına engel olan, sadece: 'Allah peygamber olarak bir insan mı gönderdi?' demiş olmalarıdır. De ki: Eğer yeryüzünde, (insanlar yerine) yerleşip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten bir melek peygamber indirirdik."*[771] Müşrikler, sadece insan olduğu, yemek yediği, karısı ve çocukları olduğu için peygamberi yalanlamışlardır. Buna mukabil, zaman geçtikçe peygamberlerin takipçileri de, onun insan olmadığına ve sadece peygamber olduğuna inanmışlardır. Bunun sonucu olarak bazıları

[767] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 371.
[768] eş-Şu'ârâ, 26/97-98.
[769] el-En'âm, 6/1.
[770] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 6/1 hk. IX, s. 455.
[771] el-İsrâ 17/94-95.

peygamberlerini ilâh edinmiş, bazıları onun Allah'ın oğlu, bazıları da Allah'ın cisimleşmiş şekli olarak kabul etmişlerdir. Kısacası müşrikler hiçbir zaman bir insanın Allah'ın peygamberi olabileceği gerçeğini kabullenmemişlerdir.[772]

b. Onların değer ölçülerine göre peygamber, aralarında şöhret bulmuş soylu ve makam sahibi ya da zengin biri olmalıdır. Bu yanlış algılarından ötürü, *"Ey Şu'ayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyor ve doğrusu seni aramızda güçsüz görüyoruz."*[773] demişlerdir.

c. Peygambere iman edenlerin sade olması da onların tevhîd inancından uzak durmaları için başka bir sebep olmuştur. *"Sana mı inanacağız? Sana en sefil kimseler uymaktadır dediler."*[774] Bunlar ve benzer itiraz ve bahaneleri müşrikler, tevhîd inancını benimsemeyip şirkte ısrar etmelerine gerekçe olarak göstermişler; bunları şirk tanrılarına tapınmaya devam etmekte kendilerince delil olarak öne sürmüşlerdir.[775]

[772] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 17/94 hk. III, s. 139.
[773] Hûd 11/91.
[774] eş-Şu'ârâ 26/111.
[775] Bkz. Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 365-368.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN ŞİRK TANRILARINI RED USÛLÜ

2.1. KRONONOLOJİK YÖNDEN ŞİRK TANRINI RED USÛLÜ

Kur'ân'ın şirk tanrılarına karşı mücadele usûlü, 23 yıllık nüzûl süresi içerisinde dönemsel olarak farklılık gösterebilmiştir. Şirk tanrılarını reddeden âyetlere bakıldığında, Mekke'de vahyin başlangıcı, sonrası ve Medine'de inen âyetlerin, şirk tanrıları hakkındaki ifadelerinde, kendilerine has dönemsel bazı özelliklerinin olduğu açıkça görülmektedir. Kur'ân, birinci evrede müşriklerin ilâhlarına saldırmadan Allah'ın evsafını bildirmeyi önceleyerek, sözkonusu ilâhları dolaylı olarak redderken; belli bir aşamadan sonra ise yoğun bir şekilde bu ilâhları hedef almış ve onları şiddetle reddetmiştir. Medine devrinde muhatapları arasına farklı inançlardaki grupların girmesiyle Kur'ân, bu yeni grupları gözeten bir usûl izlemiş, onlara yönelik ayrı bir dil kullanmıştır.

2.1.1. Başlangıç Devresi

Kur'ân, ilk sûrelerinden itibaren Allah'ın birliğine ve şirkin bâtıllığına işaret etmiştir. Bu husus hemen her surede saraheten veya işareten ifade edilmiştir. Ancak ilk inen âyet ve sûrelerde bâtıl tanrılara hücum etmek yerine Kur'ân, Allah'ı tanıtmayı, evsafını bildirmeyi tercih etmiştir. Özellikle de O'nun "Rab" vasfını sık sık zikretmiştir.[776] İlâhî irşâd ve terbiye bu dönemde, müşriklerin mutaasıb bir biçimde bağlandıkları putlara saldırmayı doğru bulmamıştır. Çünkü aksini yapmak onları daha ısrarcı bir şekilde putlara yöneltmeye sebep olurdu. Kur'ân, onların putlarını ve her türlü şirk tanrılarını tartışmaya açmak yerine Allah'a neden ve nasıl inanılacağını beyan etmiş;[777] ahlâkî ve ictimaî durumlarını düzeltmeye yönelik

[776] Bkz. el-Fatiha, 1/2; el-Kalem, 68/32; el-Müzzemmil, 73/9; et-Tekvîr, 81/29; el-Alak, 96/1, 3, 8 vd.
[777] Bkz. el-Alâk, 96/1-3; el-Müzzemmil, 73/9; el-Fatiha, 1/2-4; el-A'lâ, 87/1 vd.

esasların tesisine öncelik vermiştir.[778] İnkâr fikrini tasrih etmeksizin ve inkâr edenlerden de bahsetmeden Allah'ın varlığının ve birliğinin delillerini serdetmeye daha çok önem vermiştir.[779] Başka bir deyişle Kur'ân'ın ulûhiyyeti tanıtışında bu dönemde, ispat ciheti hâkimdir. Ulûhiyyetin ne olmadığından ziyade, ne olduğu ciheti bahis konusu edilmiştir.

İnsan, Allah'ı; isimleri, sıfatları ve efâli ile tanıdığında zaten O'na yakınlaştıracak amellere yönelir. Tapındığı bütün bâtıl tanrıları terk eder. Onun için Kur'ân, ilk etapta bütün yönleriyle Allah'ı tanıtmaya öncelik vermiştir. Nitekim Mekke'de inen sûrelerin hemen hepsinde Allah'ın varlığı, birliği ve hiçbir ortağının bulunmadığı, her şeyi yaratan, rızkı veren, ölüden diriyi diriden ölüyü çıkaran, bütün işleri idare eden yalnız Allah olduğu işlenmiştir.[780]

Kur'ân'ın indiği müşrik toplumun tanrıları, genel olarak müşahhas varlıklardan ibaretti. Bu sebeple Kur'ân onlara Allah'ı tanıtırken, müşahhastan mücerrede doğru bir yol izlemiştir. Anlayacakları bir dil ile onlara hitap etmiştir. Önce putlarında bulunmayan ve Allah'ın muttasıf olduğu sıfatları önlerine koymuştur. Putlarının bu sıfatlarla muttasıf olmadığını kendileri de bizzat gördükten sonra, bu sıfatları haiz bir zatın varlığını onlara sunmuştur. Tedricî bir şekilde müşahhastan mücerrede doğru, tabiî bir yol izleyerek kendilerine ilk önce Allah'ı kabul ettirmeye çalışmıştır.[781] Ama doğrudan bâtıl tanrılarına temas etmemiş ve onlara karışmamış, saldırmamıştır.

Şirk tanrılarına değinen ilk sûre nüzûl sırasına göre 18. sıradaki el-Kafirûn sûresidir. Sûreye baktığımızda orada sadece müşriklerin taptıkları tanrılara tapılamayacağının belirtildiğini, ancak tanrıların kendisine hücum edilmediğini görüyoruz. *"De ki: Ey inkârcılar! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Benim taptığıma da sizler tapmazsınız. Ben de sizin taptığınıza tapacak değilim. Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır."*[782] Görüldüğü üzere sûrede putları terk etmeye bir çağrı yoktur. Bu surenin nüzûlünden sonra müşrikler

[778] Bkz. el-A'lâ, 87/14; el-Müddessir, 74/7, 38; el-Leyl, 92/5 vd; Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 373.
[779] Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti**, s. 51.
[780] Bkz. Yûnus, 10/31-35; el-En'âm, 6/95-103 vd.
[781] Atay, **Kur'ân'a Göre İman Esasları**, s. 114.
[782] el-Kafîrûn, 109/1-6.

Hz. Peygamber'e gelerek, bizim tanrılarımız belli, sen neye tapıyorsun? O'nu ve nesebini söyle bize demişlerdir. Altından mı, demirden mi, odundan mıdır? O'nun mahiyetini bize açıkla demişlerdir.[783] Bunun üzerine de ihlâs sûresi nazil olur.[784] **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ** *"De ki O Allah bir tektir. Allah her şeyden müstağni ve her şey O'na muhtaçtır. O doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir."*[785] Nüzûl zamanına göre ilk sûrelerden olan bu sûrenin de Allah'ı mükemmel bir şekilde tavsif ettiği, O'nu layık olmayan her türlü yakıştırmalardan tenzîh ettiği, ulûhiyyete aykırı olan bütün vasıfları kendisinden nefyettiği görülmektedir. Ancak yine ne müşriklere ne de onların tanrılarına açık bir tenkit ya da saldırı söz konusu edilmemektedir. Bundan hareketle denilebilir ki, Kur'ân'ın tavrı hala reaksiyoncu değil, aksiyoncudur.[786]

İlk dönemde inen ve şirk tanrılarını reddeden diğer âyetlerden bazısı şöyledir: *"Ey inkârcılar! Şimdi Lat, Uzzâ ve bundan başka üçüncüleri olan Menât'ın ne olduğunu söyler misiniz? Demek erkekler sizin, dişiler Allah'ın mı? Öyleyse bu haksız bir paylaşma; bunlar sizin ve babalarınızın taktığı adlardan başka bir şey değildir. Allah onları destekleyen bir delil indirmemiştir. Onlar sadece sanıya ve canlarının istediğine uymaktadırlar. Oysa onlara Rablerinden and olsun ki doğruluk rehberi gelmiştir."*[787]

وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرَى *"Doğrusu Şi'râ yıldızının Rabbi O'dur."*[788] Çalışmamızın "Giriş" kısmında "Rab" kelimesini incelerken belirttiğimiz gibi, Huzaa kabilesi Şi'râya tapardı.[789] Âyet, bu yıldızın Allah'ın yarattığı bir nesne olduğu için tapılamayacağını dolaylı olarak anlatmaktadır.

Bütün bu âyetlerden çıkan sonuca göre Kur'ân, başlangıçta direkt olarak şirk tanrılarını hedef alarak onlara hücum etmemiştir. İlâhî irşat ve hikmet bunun ileri safhalarda gerçekleşmesini daha uygun bularak ertelemiştir. Ancak dolaylı olarak bunu yapmayı tercih etmiştir. Putlara yönelik hücumun ilk olarak nüzûl sırası 23.

[783] el-Ferrâ, **Meani'l-Kur'ân**, III, s. 299.
[784] Vahidî, **Esbabu'n-Nüzûl**, s. 309.
[785] el-İhlâs, 112/1-4.
[786] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 375.
[787] en-Necm, 53/19-23.
[788] en-Necm, 53/49.
[789] ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf**, 53/49 hk. IV, s. 428.

olan en-Necm sûresinde yavaş yavaş başladığı görülür.[790]

2.1.2. Yoğun Hücum Devresi

Kur'ân, şirk iptalinde, ilk devrede izlemiş olduğu usûlü, putperest ve müşriklerin itiraz edip mücadeleye başlamalarına kadar sürdürmüştür. Bundan sonrasında ise farklı bir usûlü takip ve tatbîk etmeyi daha uygun bulmuştur. Bu devrede artık putlara ve bütün şirk tanrılarına yoğun bir şekilde hücum etmiştir. Her türlü şirk unsurlarını şiddetli bir şekilde hedef almış ve onları iptal etmiştir. Nüzûl sırasına göre 39. sırada olan el-A'râf sûresinin öncesine kadar putlara yönelik saldırının dozunun henüz artmadığı, ancak bu sûrenin nazil olmasıyla beraber, özellikle de bu surenin sonlarına doğru putlara yönelik saldırı şiddetlenmiştir. Putların bâtıl oldukları, hiçbir şeyi yaratamamakla beraber kendilerinin yaratılmış oldukları, ne kendilerine ve ne de başkalarına faydalarının olmadığı; işitmek, anlamak, çağırınca gelmek, yürümek, görmek, tutmak gibi canlı mahlûkatta bile var olan vasıflara sahip olmadıkları artık sık bir şekilde dile getirilir. Bütün bunlar bu dönemde deliller eşliğinde etkili ve belîğ bir dille ifade edilir. Mesela,

"Kendileri yaratılmışken, bir şey yaratamayan putları mı ortak koşuyorlar? Oysa putlar ne onlara yardım edebilir ve ne de kendilerine bir yardımları olur. Onları doğru yola çağırırsanız, size uymazlar; çağırmanız da, susmanız da onlar için birdir. Allah'tan başka taptıklarınız putlar da, sizin gibi yaratıklardır. Eğer doğru sözlü iseniz, onları çağırın da size cevap versinler bakalım. Onların yürüyecek ayakları mı var, yoksa tutacak elleri mi var, ya da görecek gözleri mi var, veya işitecek kulakları mı var? De ki: Ortaklarınızı çağırın elinizden gelirse bana tuzak kurun, göz açtırmayın. Çünkü benim dostum, Kitabı indiren Allah'tır. O, iyileri dost edinir. O'nu bırakıp da taptıklarınız, kendilerine yardım edemezler ki size yardım etsinler. Onları doğru yola çağırırsanız duymazlar. Sana baktıklarını görürsün, oysa görmezler." [791]

Bu dönemde;

a. Şirkin en yaygın şekillerinden olan Allah'ı mahlûklara benzeterek O'nun

[790] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 377.
[791] el-A'râf, 7/191-198.

çocuk ve zevceye sahip olduğu iddiası kesin bir dille reddedilir.

"Doğrusu Rabbimizin yüceliği her yücelikten üstündür. O, zevce ve çocuk edinmemiştir."[792]

b. Şefâatlerinin hiçbir fayda vermediği vurgulanır.

"O'nu bırakıp da tanrılar edinir miyim? Eğer Rahmân olan Allah bana bir zarar vermek isterse, o tanrıların şefâati bana fayda vermez, beni kurtaramazlar."[793]

c. Müşriklerin kendilerine yardım edeceklerini umarak putlara taptıkları, ancak onların herhangi bir yardımda bulunmaktan aciz oldukları, aksine kendilerinin onlara bekçilik ettikleri yüzlerine vurulur.

"Allah'ı bırakıp da, kendilerine yardımı dokunur diye, başka tanrılar edindiler. Oysa onlar yardım edemezler, ancak kendileri o tanrılara koruyuculuk için nöbet beklerler."[794]

Hiç varlığı için abitlerinin koruyuculuğuna muhtaç olan, tanrı olabilir mi? Böyle birine tapanlardan daha akılsız kimse olabilir mi? Kuşkusuz bunlar şirke büyük bir darbe indiren âyetlerdir. *"O'nu bırakıp, bir şey yaratamayan, bilakis kendileri yaratılmış olan, kendilerine ne zarar ve ne de fayda verebilen; öldürmeye, diriltmeye ve ölümden sonra tekrar canlandırmaya güçleri yetmeyen tanrılar edindiler."*[795] Halbuki Allah, ancak bu işleri yapandır.[796]

d. Kendisine ibâdet edilen tanrının, abitlerinin dualarını işitmesi ve icabet etmesi gerekmektedir. Halbuki şirk tanrıları duayı işitemezler, faraza işitseler de icabet edemezler. Bu husus da yoğun bir şekilde bu devrede belirtilir.

"Onları çağırırsanız, çağrınızı işitmezler; işitmiş olsalar bile size cevap veremezler"[797]

---

[792] el-Cin, 72/3.
[793] Yâsin, 36/23.
[794] Yâsin, 36/74-75.
[795] el-Furkân, 25/3.
[796] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 378-379.
[797] Fâtır, 35/14.

Ayrıca Hz. İbrâhîm'in putperest kavmiyle mücadelesi, putlarını kırması ve bunların tapılmaya layık olmadıklarını ispatlayarak müşrik kavmine kabul ettirmesi kıssası uzun uzun anlatılır.[798] Bununla da Kur'ân, eğer şirkten vazgeçmezlerse muhataplarını da aynı akıbetin beklediğini anlatmak istemiştir.

Diğer yandan bu devrede şirk tanrılarına karşı Kur'ânî mücadelenin dikkat çeken bir usûlü de 55. sıradaki el-En'âm sûresinde ortaya konur: *"Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki onlar da bilmeyerek aşırı gidip Allah'a sövmesinler."*[799] Yani taptıkları, kendilerince tazîmde bulunup ibâdet ettikleri şeyleri karıştırarak mesela "kahrolsun taptığınız" vb. söylemlerle onlara sövmekle ve küfretmekle onların vicdanlarına, hissîyatlarına basmış olursunuz. Onlar da hiddetlenerek ve cahilliklerinden dolayı mukabelede bulunarak "biz de sizinkine" diye iade ederler. Bu şekilde hakkı tecavüz ederek Allah'a sövmüş olurlar. Sövmek, genel olarak ahlakî bir şey olmadığı gibi aslı itibariyle batılı, küfrü hakir görmek ve değersiz göstermek gibi meşru ve güzel sayılmış da olsa, böyle küfre ve küfrün artmasına sebep olan sövmeye sebep olmak suretiyle bir küfür demektir. Bundan dolayıdır ki fıkıh kitaplarında her kimin olursa olsun dinine sebbetmek elfazı küfürden (küfür lafızlarından) sayılmıştır.[800] Bu itibarla böyle bir şeyden sakınmak gerekir.

2.1.3. Medine Devresi

Medine devrine gelindiğinde o ana kadar şirkin bünyesi ve şirk unsurları yeteri kadar sarsıldığından bu dönemde bâtıl tanrılarla ilgili âyetler oldukça azalmıştır. Ancak Kur'ân'ın öncelikli gayesi olan tevhîd inancının sağlamlaştırılması adına, şirk tanrılarının iptaline yönelik âyetler nazil olmaya hep devam etmiştir. Medenî devrin her evresinde Allah'tan başka tapılan mefhûmlar mahkûm edilmiştir. Nidler,[801] çocuk,[802] cibt ve tağut,[803] dişi tanrılar,[804] insanlardan tanrılaştırılan şâhsiyetler[805] gibi şirk unsurları çürütülmüştür. Bunun yanında Kur'ân usûlünde, bu

[798] Bkz. el-Enbiyâ, 21/56-70; es-Sâffât, 37/85-99; Meryem, 19/41-49; eş-Şu'ârâ, 26/77;el-En'âm, 6/75-80.
[799] el-En'âm, 6/108.
[800] Elmalılı, **Hak Dîni**, 6/108 hk. IV, s. 2858.
[801] Bkz. el-Bakara, 2/22, 165.
[802] Bkz. el-Bakara, 2/116.
[803] Bkz. el-Bakara, 2/256-257.
[804] Bkz. en-Nisâ, 4/117.
[805] Bkz. et-Tevbe, 9/31; en-Nisâ, 4/60.

döneme hâs bazı özelliklerin olduğu görülür. Mesela Kur'ân'ın genelinde var olan bâtıl tanrılar için özel isimlerin yerine genel ifadelerin kullanılması -"ortaklar" "tanrılarınız" gibi- Medine devrinde daha bariz olmuştur. Bu dönemdeki Kur'ân'ın muhataplarında değişiklik söz konusudur. Bu döneme kadar Kur'ân'ın muhatabı daha çok müşrikler iken, bu dönemde ise muhatapları daha çok Ehl-i Kitaptır. Onun için daha fazla Ehl-i Kitâbın bâtıl inançlarının düzeltilmesi hedeflenmiş ve onlara yönelik yeni bir hitap dili geliştirilmiştir. Buna yönelik olarak Medine devrinin hemen öncesinde ilk olarak Ehli-Kitap ile mücadelenin nasıl olması gerektiği belirtilir. *"Kitap ehlinden zulmedenler bir yana, onlarla en güzel şekilde mücadele edin, şöyle deyin: Bize indirilene de, size indirilene de inandık; bizim tanrımız da, sizin tanrınız da birdir, biz O'na teslim olmuşuzdur."*[806] Mücadele eden dâvetçinin tatlı bir dile sahip olması, soylu bir davranış göstermesi, mantıklı ve cezbedici deliller öne sürmesi, çelişkiye düşmemesi gerekir. Çünkü böyle bir tavır içerisinde olan dâvetçiye karşı kalp ısınır ve onun maksadının gâlip gelmek olmadığı anlaşılır. İşte muarızlarla tartışmada iknâ edici bir usûl tercih edilerek bu yolla hakîkate ulaşmaya çalışılmalıdır. Şu bir gerçektir ki insan nefsi çok gururlu ve inatçıdır. Kendisine yumuşaklıkla yaklaşılmadığı takdirde inadından vazgeçmez ve hakkı kabul etmeye asla yanaşmaz.[807]

Bu manada Ehl-i Kitapla mücadele hususunda yukarıdaki âyet adeta bir umumi düstur vermektedir. O da güzel ve yumuşak bir mücadele ve adeta bütün semavî kitapları kaplayıcı bir iman çerçevesidir. Bu üslûp, çerçeveyi ve irşâd halkasını geniş tutmanın da güzel bir örneğidir. *"Bize ve size indirilene iman ettik"* ifadesinin bir telkin yönü daha vardır o da şudur: Dâvetçi, onların da aynı insafla karşılık vermelerine mazhar olursa, aralarındaki diyalog iman ile sonuçlanacaktır. Bu üslûbun ne kadar makûl, ne kadar etkili ve ne kadar kuşatıcı bir dâvet üslubu olduğu ise ortadadır.[808]

Konu ile ilgili sunacağımız âyette Ehl-i Kitaba karşı güzel bir dâvet metodu ortaya konmuştur. Hz. Peygamber'e, onları, müşterek olarak inandıkları söze dâvet etmesi emredilmiştir: *"De ki: 'Ey kitap ehli! Ancak Allah'a kulluk etmek, O'na bir*

[806] el-Ankebût, 29/46.
[807] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 381-383.
[808] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 310.

şeyi eş koşmamak, Allah'a bırakıp birbirimizi rab olarak benimsememek üzere, bizimle sizin aranızda müşterek bir söze gelin.' Eğer yüz çevirirlerse:'Bizim müslüman olduğumuza şâhid olun' deyin."[809] Âyette öyle bir üslûp kullanılmıştır ki, dâvet edenle dâvet edilenler arasında hiçbir üstünlük iddiası yoktur. "Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım." ifadeleriyle sanki, Hz. Peygamber, onların içinden biriymiş, onlarla karışmış, kaynaşmış gibi, sıcak ve samimi bir hava içinde müşterek bir inanç etrafında anlaşmaya dâvet etmektedir. Yukarıdan aşağıya emredercesine değil, bir dilek, bir teklif şeklinde tarafların bir araya gelmesi istenmektedir. Muhatabın hassas olduğu noktalara dokunmadan, onun bilgisizlik ve anlayışsızlığını ortaya koymadan, bir sohbet havası içinde inançlarının sorunlu yönlerine işaret edilmekte ve düzeltilmeye çalışılmaktadır.[810] Bunlar peygamberleriyle Allah arasında bir baba-oğul ilişkisi kuruyor, onlara ulûhiyyet isnât ediyorlardı.[811] Haham ve papazlarına Rab statüsü yakıştırıyorlardı.[812] Kur'ân böylece, son derece nazik ve özel bir üslûp kullanarak bu batıl inanışlarını düzeltmeye çalışmıştır.[813]

Anlaşılan o ki, Kur'ân'ın Ehl-i Kitapla mücadelesinde tutumu başlangıçta, ihtilaftan ziyade, mütemadiyen müşterek temel inançları ortaya koyarak, onların "müşterek söz"e kolayca gelmelerini sağlamaya yönelik olmuştur. Olumlu bir tutum sergilemeyip, mücadelede ısrar edince de Kur'ân, onlarla "en güzel bir şekilde mücadele" etmeyi benimseyerek dalâlete düştükleri noktaları saymış, inançlarını düzeltmeleri gerektiğini güçlü bir şekilde ifade etmekten çekinmemiştir.[814] Mesela Medine devrinin başından itibaren onlara, aslında aynı tanrıya inanıldığı hatırlatılır: *"De ki: Bizim ve sizin Rabbiniz olan Allah hakkında bize karşı hüccet mi gösteriyorsunuz?"*[815] Daha sonra ise Hristiyanların Hz. Îsâ'nın tabiatı hakkındaki sapkınlıklarına işaret edilir: *"Allah oğul edindi dediler."*[816] Bu hususta haktan sapmalarının Hristiyanların, aşırılıktan (guluv) kaynaklandığı söylenmiş ve bundan

[809] Âl-i İmrân, 3/64.
[810] Saka, **Kur'ân-ı Kerîm'in Dâvet Metodu**, s. 192-193.
[811] Bkz. et-Tevbe, 9/30.
[812] Bkz. et-Tevbe, 9/31.
[813] Bkz. el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, 3/64 hk. II, s. 21.
[814] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 311.
[815] el-Bakara, 2/139.
[816] el-Bakara, 2/116.

sakındırılmışlardır: *"Ey Kitap ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin. Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin."*[817]

2.2. ŞİRKİN İPTALİNDE VÂRİT OLAN İFADELER

Kur'ân-ı Kerîm'de tevhid inancını kökleştirmek, bunun yanında şirkin her türlüsünü çürütmek, geçersizliğini ortaya koymak geniş bir yer tutar. Onda, bu ilkelerin yerleşmesi ve açıklanması için değişik yollar, çeşitli üsluplar ve pek çok vasıtalar gelmiştir.[818]

Müşrikler çok mücadeleci olduklarından ve şirkte ısrar ettiklerinden dolayı Kur'ân, onları yumuşatmak ve bu ısrarlarından vazgeçirmek adına her türlü örneği zikreder.[819] Birçok sûrede, kavrayabilecekleri ve ibret alıp putlara tapmayı bırakmaları yönünde onlara etki edecek gerekli her türlü delil ve gerekçeleri sunar.[820] Kur'ân'ın şirk tanrılarını red usûlünü anlamak için onun, bu hususta delil ve gerekçeleri nasıl, ne tür ifadelerle ve nasıl bir dil kullanarak sunduğunu tespit etmenin de önemli olduğu ortadadır.

2.2.1. Açık ve Öz İfade

Bir davanın ispatı ya da inkârında sözün çok büyük bir önemi ve gücü vardır. Bu itibarla kullanılan sözlerin muğlak ve müphem olmaması, muhataplar tarafından anlaşılır olması gerekmektedir. Zira bir sözden amaçlanan şeyin, muhataba ulaşması ve ona tesir etmesi için ilk önce o sözün anlaşılabilir olması şarttır.[821] Bu nedenle Kur'ân indiği toplumun diliyle inmiştir. Yine bütün peygamberler de kavimlerinin diliyle gönderilmişlerdir. Çünkü aksi halde muhataplar hiçbir şey anlamayacak ve yüklendikleri sorumluluktan kaçmak için bunu mazeret olarak öne sürebileceklerdir.[822]

---

[817] en-Nisâ, 4/171.
[818] Seyyid Kutub, **Fîzilâli'l-Kur'ân**, 17/41 hk. IV, s. 2230.
[819] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, 18/54 hk. III, s. 285.
[820] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 18/54 hk. XVIII, s. 48.
[821] Zeydân, **Usûlü'd-Da've**, s. 452.
[822] Zeydân, **Usûlü'd-Da've**, s. 452.

"Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak âyetleri genişçe açıklanmış bir kitaptır."[823]

"Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın." [824]

Bu usûl, Kur'ân'ın şirk iptalinde ve bâtıl tanrıların reddinde gelen ifadelerinde de kendini göstermektedir. Nitekim Kur'ân'ın ilgili ifadelerinin son derece açık ve net olduğu; muğlaklık ve karışıklıktan arı ve şüphe uyandırmaktan uzak olduğu çok rahat bir şekilde görülmektedir.[825] Örneğin: **وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ** *"Tanrınız bir tek tanrıdır."*[826] Bu ifade; zatıyla, esmâ ve sıfatlarıyla bir ve tek ilâhları olduğunu, mahlûklardan herhangi bir eşi ve benzerinin olmadığını çok net ve kolay anlaşılır bir şekilde insanlara beyan etmektedir.[827]

Bu cümleden olarak, şirk tanrılarını reddeden âyetlerde nehyi-sarih (açık nehiy) çok varid olmuş ve muhtelif suretlerde gelmiştir:[828]

a. Şirkin her türüne yönelik olarak gelen nehiy: **وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا** *"Allah'a kulluk edin, O'na bir şeyi ortak koşmayın."*[829]

b. Şirkin herhangi bir türü için gelen nehiy: **وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ** *"Allah'la beraber başka tanrı tutup tapma."*[830] Burada nehiy, şirk türlerinden biri olan dua ve ibâdetteki şirki reddetmek için gelmiştir.

c. Nehyin peygamberlerin şahsında muhataplara yönelik gelişi: **وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً وَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ** *"Yüzünü, doğruya yönelmiş olarak dine çevir, sakın puta tapanlardan olma"*[831] Peygamberler tevhîd ve iman bakımından en mükemmel ve şirke en uzak insanlar olmalarına rağmen nehyin onlara yöneltilmiş olmasının

---

[823] Fussilet, 41/3.
[824] Bkz. İbrâhîm, 14/4.
[825] Abdussettâr, **el-Medhal**, s.116.
[826] el-Bakara, 2/163.
[827] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 2/163 hk. III, s. 265.
[828] Muhammed Abdulhâlık Azîme, **Dirâsâtun li'Uslûbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Hadîs, el-Kahire ts, II, s. 26.
[829] en-Nisâ, 4/36.
[830] el-Kasas, 28/88.
[831] Yûnus, 10/105.

sebebi şirkin çirkinliğine, günah olarak büyüklüğüne ve ne kadar tehlikeli olduğuna dikkatleri çekmek, özellikle, onların şahsında müminlerin dikkatini çekmek içindir.

d. Nehyin bazı peygamber ve sâlih kişilerin diliyle zikredilmiş olması. Mesela Hz. İbrâhîm'in babasına şu çağrısı gibi: **يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لاَ يَسْمَعُ وَلاَ يُبْصِرُ وَلاَ يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا** *"Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?"*[832] Yine Lokman'ın oğluna öğütü gibi: **وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ** *"Lokman, oğluna öğüt vererek: 'Ey oğulcuğum! Allah'a eş koşma, doğrusu eş koşmak büyük zulümdür' demişti."*[833]

e. Bazen doğrudan şirkten değil de şirkle muttasıf olmaktan nehyedilmiştir: **قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ** *"Gökleri ve yeri yaratan, beslenmeyip besleyen Allah'tan başka bir dost mu edinirim? de. 'Doğrusu ben ilk müslüman olmakla emrolundum' de; asla ortak koşanlardan olma!"*[834] Burada, şirkle muttasıf olmaktan (müşrik olmak) nehyedilmiş olması, direkt şirkten nehyedilmiş olmasından daha belîğdir. Mesela, birine "zâlim olma" demek, "zulmetme" demekten daha etkili ve çok daha belîğdir. İkincisinde zulme "bulaşmaktan" nehiy söz konusu iken, birincisinde ise zulüm sıfatıyla muttasıf olmak yani "zâlim olmak"tan nehiy söz konusudur. Böylece bu, öbüründen çok daha belîğ olmaktadır. Onun için Kur'ân'da bu ifade tarzı tercih edilmiştir.[835]

Şirkin iptalinde varid olan ifadeler ister mücerret haber, ister nehiy olarak gelsin hepsinin ortak özelliğ; açık, net ve herkesin kolayca anlayabileceği bir şekilde gelmiş olmasıdır.

2.2.2. Tekit

"EKD" kökünden türeyen tekîd sözlükte "güçlendirmek, sağlamlaştırmak, pekiştirmek" demektir. Vekd ve Kur'ân'da da geçtiği şekliyle "tevkîd"[836] de aynı mânada gelir.[837] "Sözü pekiştirmek" anlamında daha çok "tekîd", "yemini

[832] Meryem, 19/42.
[833] Lokmân, 31/13.
[834] el-En'âm, 6/14.
[835] Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, **el-Behru'l-Muhît**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Ârabî, Beyrût 1990, 6/14 hk. I, s. 437.
[836] Bkz. en-Nahl, 16/91.
[837] İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, 1/100, "EKD" md.

pekiştirmek" anlamında ise tevkîd kelimesi tercih edilir.[838] Kur'ân'da, şirk tanrılarının iptalinde pek çok ve farklı şekillerde tekit gelmiştir. "inne", "lam" ve "kasem"le tekit onlardan bir kaçıdır.[839] Gelen âyet bu her üç tekit türünü de ihtiva etmektedir:

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ *"Sıra sıra duran ve önlerindekini sürdükçe süren ve Allah'ı andıkça anan meleklere and olsun ki, sizin Tanrınız birdir; göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir."*[840]

Tekit manası "hasr" ile de gerçekleşmiştir ve Kur'ân'da farklı şekillerde hasr örnekleri bulunmaktadır. Onların bir kısmı şöyledir:

a. Nefiy ve istisna ile gerçekleşmiş olan hasr: **لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا** *"Şüphesiz Ben Allah'ım, Benden başka tanrı yoktur "*[841]

b. "**إِنَّمَا**" ile olan:**إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ** *"O ancak tek tanrıdır, doğrusu ben ortak koşmanızdan uzağım" de."*[842]

c. Takdîm ve tehîr ile olan: **إِيَّاكَ نَعْبُدُ** *"Ancak Sana kulluk ederiz"*[843] Bu cümle aslında "**نعبدك**" şeklindedir. Nesnenin (**اياك**) takdîm (öne alınma) edilmesiyle hasr manası oluşmuştur. Yani biz sadece Allah'a ibadet ederiz, Allahtan başka hiçbir varlığa tapmayız.

d. Cümlenin her iki tarafının marife olmasıyla da hasr manası gerçekleşmiştir: **اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ** *"Allah, benim Rabbimdir. O'na güvenirim ve O'na yönelirim."*[844] Burada haberin (**ربى**) marife olması mübtedaya (**الله**) hasredilmiş olduğunu gösterir. O zaman da mana şöyle olmaktadır: Ancak Allah rabbimdir, rubûbiyyet O'na hâstır.[845]

---

838 el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "VKD" md. s. 531.
839 Abdussettâr, **el-Medhal**, s. 116.
840 es-Sâffât 37/1-5.
841 Tâhâ, 20/14.
842 el-En'âm, 6/19.
843 el-Fatiha, 1/5.
844 eş-Şûrâ, 42/10.
845 Abdussettâr, **el-Medhal**, s. 117.

Yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi, Kur'ân'daki pek çok âyette Allah'tan başka bir varlığın ilâh olamayacağı belirtildikten sonra, ayrıca bu, "tekit" ile pekiştirilip sağlamlaştırılmıştır.

2.2.3. Kasem

Kasem yemin demektir.[846] Kur'ân'da birçok yeminler vardır. Allah Teâla'nın Kur'ân'da kendi zatına ve isimlerine, Kur'ân-ı Kerîme, kıyâmet gününe, güneş ve ay gibi gök cisimlerine, peygamberlere, peygamberlerin zuhur ettiği bölgelere, meleklere, kâinata ve yiyeceklere yemin ettiği görülmektedir. Gece gündüz, kuşluk vakti gibi zaman dilimlerine de yemin edilmiştir.[847]

Kur'ân-ı Kerim her türlü aklî delillerle muhataplarının tamamına ulaşmayı hedeflemiştir. Ancak muhataplarından bazılarının aklî muhâkeme yapabilecek kapasitede olmadıkları bir gerçektir. Bu kesimin ihmal edilmesi olmazdı. İşte bunlar için kasem üslubu çok müessir olacaktı. Kur'ân böylelerini ikna ve irşâd etmek, onlara tesîr etmek, düşünceye sevketmek, kabul ve tasdike hazır hale getirmek için kasem üslûbunu kullanmıştır.[848]

İslâmiyet'ten önceki Arapların sosyal hayatlarında yeminin rolü büyüktür. Kur'an-ı Kerîm de Arapların öteden beri alışageldikleri üslûbu muhafaza etmiş, yeminler bu üslûba uygun şekilde gelmiştir. Allah Teâla inzal ettiği âyetlerini ve delillerini bu türlü yeminlerle teyit etmiştir.[849] Ayrıca yemin her zaman her şeyi teyit etmek için değil,[850] bazen de o şeyin kıymetine işaret etmek ve kadrini yüceltmek için de gelmiştir.[851]

Kur'ân'ın temel meselelerinden biri bâtıl tanrıları red olduğundan bu husus kasemle desteklenmiştir. Çünkü kasem, muarızı daima tasdike götürmese de, ekseriyetle onun fikrini zayıflatır, gevşetir ve derin düşünceye sevkeder.

---

[846] İbn Manzûr, **Lisânu'l-Ârab**, "KSM" md. V, s. 3630,
[847] İsmâîl Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, TDV, Ankara 2013, s. 168.
[848] Kazım Fethi er-Râvî, **Esâlibu'l-Kasem fî'l-Luğati'l-Arabiyye**, Bağdat 1976, s. 30-31.
[849] Suyûtî, el-İtkân, IV, s. 53.
[850] İsmâîl Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, TDV, Ankara 2013, s. 169.
[851] Suyûtî, el-İtkân, IV, s. 57.

Gelen âyetler tevhid inancının kasemle teyit edilmesi ve güçlendirilmesine de örnektir:[852] **وَالصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ** *"Sıra sıra duran ve önlerindekini sürdükçe süren ve Allah'ı andıkça anan meleklere and olsun ki, sizin Tanrınız birdir; göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir."*[853] Melekler Allah'a her daim ibadet ettikleri, bir an bile O'na isyân etmedikleri için Allah Teâla bu âyetlerde onlarla yemin etmek suretiyle hem onları onurlandırmış[854] ve hem de ulûhiyyet ile rubûbiyyette bir ve tek olduğunu bildirmek suretiyle aynı zamanda şirk tanrılarını reddetmiştir.[855]

Burada kendisi için yemin edilen ve böyle birden çok kaseme cevap teşkil eden mühim meseleyi beyan için şöyle buyurulmuştur: Ey insanlar! Sadece kendisine kulluk etmeniz emredilen Rabbiniz birdir. O'nun herhangi bir benzeri ve ortağı yoktur. O halde sadece O'na kulluk edin. İbadetlerinizde hiçbir şeyi O'na ortak koşmayın. Çünkü O, Halık-ı kâinat olan Allah'tır.[856] Kâinatın sahibi, yaratanı ve hükümdarı kim ise, gerçek ilâh ve mabud da ancak o olabilir.

2.2.4. İstifhâm

Kur'ân'da şirk tanrıları reddedilirken sık gelen üslûplardan biri de istifhâmdır. Lugat anlamı, anlamayı istemek, anlamaya çalışmak[857] olan istifhâmın terim anlamı ise bilinmeyen bir şeyi öğrenmek için bazı özel edatlar kullanmaktır.[858] İstifham Kur'ân'da daha çok Mekkî surelerde vârit olmuştur.[859] Bu, istifhâmın ekseriyetle inkâr, taaccüb, tevbîh, vaîd ve tahkir anlamlarını ifade ettiğinden ve muhatapları da mukezzib ve muannit olduğundan dolayıdır.[860] İstifhâm, şirk tanrılarının reddinde ekseriyetle takrîr ve inkâr manasını ifade eder.

---

[852] Abdussettâr, **el-Medhal**, s. 116.
[853] es-Sâffât, 37/1-5; Abdussettâr**, el-Medhal**, s. 116.
[854] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'**ân, 37/1-4 hk. XV, s. 62.
[855] Seyyid Kutub, **Fîzilâli'l-Kur'ân**, 37/1-4 hk. V, s. 2981.
[856] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 37/1-5 hk. XXI, s. 9.
[857] İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, "FHM" md. XII, s. 459.
[858] Hâmid Avnî, **el-Minhâcu'l-Vâdıh li'l-Belağe**, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Basım yeri yok ts, II, s. 108.
[859] Abdulâlîm es-Seyyid Fevde, **Esâlîbu'l-İstifhâm fî'l-Kur'ân**, Muessesetu Dâri's-Saîd, t Basım yeri yok ts, s. 496.
[860] es-Seyyid Fevde, **Esâlîbu'l-İstifhâm fî'l-Kur'ân**, s. 496.

Birincisine örnek: **يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ** *"Ey mahpus arkadaşlarım! Ayrı ayrı bir sürü uydurma rabler mi daha iyidir, yoksa her şeyden üstün tek Allah mı?"*[861] Bu âyetteki istifhâmdan maksat Hz. Yûsuf'un zindan arkadaşlarını Allah'ın ulûhiyyet ve rubûbiyyetini ikrâr etmelerini sağlamaktır. Hz. Yûsuf istifhâm ile onlarla diyaloğa geçmek istemiştir. Çünkü eğer doğrudan delil getirerek bunu yapsaydı onlar kendisinden uzaklaşacaklardı. Bundan dolayı istifhâm vasıtasıyla kendileriyle diyalog kurmaya çalışmıştır. Bu şekilde de hakîkati (Allah'ın birliğini) itiraf etmelerini amaçlamıştır.[862]

Takrir ifade eden istifhama bir diğer örnek: **قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ** *"İbrâhîm: 'Çağırdığınız zaman sizi duyarlar veya size bir fayda ve zarar verirler mi?' demişti."*[863] Âyette "**هل**" edâtıyla gelen istifhâm, müşriklerin delili ikrâr etmeleri için vârit olmuştur. Müşriklere söylenen şudur: Eğer bu tanrılarınız sizlere ne bir fayda ne de zarar veremiyorlarsa onlara tapınmanızın anlamı nedir? Bunlara tapmamanız gerekir.[864] Onlara tapınmanız beyhudedir.

Aynı şekilde istifham-ı inkâr ile şirk tanrıları reddedilmektedir. Mesela: **وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ** *"Allah'ı bırakıp da, kıyâmet gününe kadar cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapık kimdir? Çünkü, yalvardıkları şeyler yalvarışlarından habersizdirler."*[865] Âyetteki inkârî istifhâm cümleye şu anlamı vermiştir: Müşrikler kadar hâktan ve hakîkatten sapmış ve uzaklaşmış hiç kimse yoktur. Çünkü onlar kıyâmete kadar kendilerini duymayacak ve dualarını işitmeyecek şirk tanrılarına dua ediyorlar. Bunun akılla izâh edilecek bir tarafı yoktur. Ancak dalâlette çok ilerlemiş kimseler bunu yapar.[866] O halde böyle bir duruma düşmekten sakınmak gerekir.

Şu sunacağımız ayette de istifham-ı inkâr ile şirk iptal ediliyor: **أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ** *"Hiç yaratan, yaratamayana benzer mi? İbret almaz mısınız?"*[867]

---

[861] Yûsuf, 12/39.
[862] Ebû Hayyân, **el-Behru'l-Muhît**, 12/39 hk. XII, s. 274.
[863] eş-Şu'arâ, 26/73.
[864] Bkz. Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 26/73 hk. XIII, s. 74.
[865] el-Ahkâf, 46/5.
[866] Muhammed b. Mustafa Ebû's-Suûd, **İrşâdu'l-Âkli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Dâru İhyâi't-Tûrasi'l-Ârabî, Beyrût ts, 46/5 hk. VIII, s. 78.
[867] en-Nahl, 16/17.

Burada Allah'tan başka varlıklara tapanlara, "hiç yaratan ile yaratmayan bir ve denk olur mu?" denilmiştir. Bunun mümkün bir şey olmadığı belirtilmiştir.[868] Yaratmaktan aciz olmaları açısından şirk tanrılarının iptali, çalışmamızın ileriki bölümlerinde "Yaratamazlar" başlığı altında daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

2.2.5. Tekrar

Tekrar, manayı pekiştirir, kuvvetlendirir; şüpheyi ortadan kaldırarak uyarıyı artırır. Verilmek istenen mesajın muhataplara etkili bir şekilde ulaştırılmasında ehemmiyet arzeder.[869] İnsana verilmek istenen mesaj tekrarlandıkça, onun kalbine yerleşir ve orada kökleşmiş bir akîde durumuna gelir. Tekrarlanmayan bir mesajın kalıcı olması ve beklenen etkiyi vermesi çok zordur.[870] Onun için bazıları, "İddianın hakiki bir tesir husule getirmesi için mümkün olduğu kadar aynı kelimelerle tekrar edilmesi şarttır" demişlerdir.[871] İnsan nefsinin vaz ve nasihate karşı soğuk durması ve bundan kaçmasının önüne geçmenin bir yolu da, verilen vaz ve nasihatin kendisine tekrar edilmesidir. Çünkü ancak bu sayede ona tesir etmesi mümkün hale gelebilir.[872]

"Tekrar"da hiçbir fayda olmadığını zannederek, onu fesahat üsluplarından saymayanlar olmuştur. Ancak bunlar yanılmaktadırlar. Çünkü tekrar, özellikle birbirleriyle alakalı olan meselelerde gelirse, en güzel fesahat üsluplarındandır. Araplar, hitaplarında anlaşılmayan bir şey kaldığında onu tahkik etmek yahut bedduâ kasdolunduğunda, manayı güçlendirmek için onu tekrarlıyorlardı. Kur'ân onların diliyle nâzil olduğundan hitap tarzının da onların aralarında cârî olan üsluba göre olmasından daha tabiî bir şey olamazdı.[873] Bu güzel üslûp, Kur'ân'ın birçok konuları için geçerli olduğu gibi şirk tanrılarının reddinde varîd olan deliller ve ifadeler için de geçerlidir. Akkâd (ö. 1383/1964), her cins topluma ve çağlara hitap ettiğinden dolayı Allah'ın varlığına, birliğine dair delillerin, Kur'ân'da olduğu kadar hiç bir semâvi kitapta terarlanmadığını söylemektedir.[874] Bu delillerin Kur'ân'ın müteaddit

[868] Ebû Hayyân, **el-Behru'l-Muhît**, 7/191 hk. VIII, s. 215.
[869] Zerkeşî, **el-Burhân**, III, s. 9.
[870] ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf**, 39/23 hk. IV, s. 127.
[871] Gustave Le Bon, **Kitleler Psikolojisi**, Çev. Selahaddin Demirkıran, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1974, s. 124.
[872] Zerkeşî, **el-Burhân**, III, s. 9.
[873] Zerkeşî, **el-Burhân**, III, s. 9.
[874] Abbâs Mahmûd el-Akkâd, "**Allah"**, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût ts, s. 225-226.

yerlerinde tekrarlandığını görmek mümkündür. Bununla hedeflenen de, insanları şirk tanrıları hususunda uyarmak ve bunların bâtıl olduklarına onları iknâ etmektir.[875]

Mekke'deki müşrik Arapların İslâm davasına karşı gösterdikleri şiddetli mukâvemet, husûmet ve fenalık bilinen bir husustur. Onların putperestlik ve şirk hususundaki ısrarlarına karşı cevap olarak uyarı ve tehditlerin ehemmiyetini yükseltmek, ifade ve hükümlerin kuvvetini artırmak için iddialarını çürüten delilleri barındıran ifadelerin de tekrarlanmasından daha tabiî bir şey olamazdı.[876] Bu itibarla Kur'ân, Arapların öteden beri alışkın oldukları bu üslûbu daha güzel ve cazip bir şekilde devam ettirmiştir. Onun için özellikle kıssâlarla mesellerin içinde şirk tanrılarını iptal eden delillerin tekrar tekrar vârit olduğunu görüyoruz.

Bunu bir örnekte görelim. Mekkî olan Hûd sûresinde tevhîde ve sadece bir tek Allah'a ibâdete dâvet, dört defa tekrarlanmaktadır. Kur'ân bu sûrede, geçmiş peygamberlerin kavimlerini tevhîde dâvet etmelerini onların dilinden zikreder:

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِين أَن لاَّ تَعْبُدُواْ إِلاَّ اللّهَ *"And olsun ki biz Nûh'u kendi milletine gönderdik; Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım; Allah'tan başkasına kulluk etmeyin."*[877]

Bunu takiben Hûd, Sâlih ve Şuayb (asm)'in kavimlerini dâvet ederlerken *"Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yok."* şeklindeki sözleri, aynı sûrede üç defa tekrarlanmaktadır.[878]

Benzer şekilde **يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ** *"Ey milletim! Allah'a kulluk edin; O'ndan başka tanrınız yoktur"*[879] ifadesi, bir defa Hz. Nuh, bir defa da bir kavmin içinden seçilmiş Resul'ün dili üzere Mü'minûn sûresinde varid olmaktadır. Böylece bütün peygamberlerin, insanları sadece bir tek olan Allah'a kulluk etmeye dâvet ettikleri, O'ndan başkasına kulluk etmekten sakındırdıkları bildirilmektedir. Bu, dinin birinci temelini oluşturduğundan ve her zaman ve çağda yaşayan insanları en fazla alakadar eden husus olduğundan tekrar edilmesine ihtiyaç hasıl olmuştur.

[875] el-Melkâvî, **Akîdetu't-Tevhîd fî'l-Kur'ân**, s. 350.
[876] Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, s. 173.
[877] Hûd, 11/25.
[878] Bkz. Hûd, 11/50, 61, 84.
[879] el-Mü'minûn, 23/23, 32.

Böylelikle, dinin temel prensibi insanların zihinlerine yerleştirilmiş olmakta, onların en çok ayaklarının kaydığı hususta uyarılmaktadırlar.[880]

Gelen âyetlerde de, Allah'tan başka bir ilâhın olamaycağını vurgulamak için أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ *"Allah ile birlikte başka ilâh mı var!?"* ifadesinin beş defa tekrarlandığını görüyoruz:

*"Yahut gökleri ve yeri yaratan ve size gökten yağmur yağdırıp, onunla, ağaçlarını sizin yetiştiremeyeceğiniz gönül alıcı güzel bahçeler meydana getiren mi? **Allah ile birlikte başka ilâh mı var!?** Hayır, onlar (Allah'a) eş tutan bir kavimdir. Yahut yeryüzünü karar kılma yeri yapan, içinde nehirler akıtan, onun için oturaklı dağlar yapan ve iki denizin arasına bir engel koyan mı? **Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var!?** Hayır, onların çoğu bilmiyor! Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren ve başa gelen kötülüğü kaldıran, sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı? **Allah ile birlikte başka ilâh mı var!?** Ne kadar az düşünüyorsunuz! Yahut karanın ve denizin karanlıklarında size yolunuzu gösteren ve rahmetinin önünden rüzgârları bir müjdeci olarak gönderen mi? **Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var!?** Allah, onların ortak koştuklarından yücedir. Yoksa, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayan ve sizi gökten ve yerden rızıklandıran mı? **Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var!?** De ki, "Eğer doğru söyleyenler iseniz kesin delilinizi getirin."*[881]

Bu âyetlerde أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ ifadesinin tekrarlanmasından gaye, "Allah'ın bir ve tek olduğu ve O'ndan başka bir ilâhın olmadığı" fikrini putperest muhataplarına kabul ettirip, tevhid inancının kalplerine nüfuz etmesini kolaylaştırmaktır.[882]

2.2.6. Kıyâs

Kur'ân, insanların fıtraten doğru bilecekleri, güvenli, yararlı ve kesin neticeleri, bunların aksi olan tehlikeli, korkulu ve şüpheli olanlarıyla mukayese ettirerek, onları düşündürmek ve iknâ etmek ister.[883] Allah ile şirk tanrıları arasında, Allah'ın sonsuz kudreti ile yaptıklarını ve şirk tanrılarının son derece aciz ve çaresiz

[880] Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti**, s. 246.
[881] en-Neml, 27/60-64.
[882] Ebû Zehra, **el-Mucizetu'l-Kübrâ el-Kur'ân**, s. 119.
[883] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 208.

olmaları sebebiyle yapamadıklarını kıyâslamak suretiyle şirk tanrılarını reddetme yoluna gitmiştir. Her iki tarafın durumunu izâh ederek insanlara, hangisinin daha hayırlı, üstün ve sahip oldukları vasıfları göz önünde bulundurarak ilâh olmaya kimin layık olduğunu onlara buldurmayı hedeflemiştir. Sunacağımız âyetlerde bunu görüyoruz:

"De ki: Hamd Allah'a mahsustur, seçtiği kullarına selam olsun. Allah mı daha iyidir, yoksa O'na koştukları ortaklar mı? Yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indirip onunla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği, güzel güzel bahçeler meydana getiren mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Hayır; onlar taptıklarını Allah'a eşit tutan bir millettir. Yoksa yeri, yaratıklarının oturmasına elverişli kılan ve aralarında ırmaklar meydana getiren, yeryüzüne sabit dağlar yerleştiren, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Hayır; çoğu bilmezler. Yoksa, darda kalana, kendisine yakardığı zaman karşılık veren, başındaki sıkıntıyı gideren ve sizi yeryüzünün sahipleri yapan mı? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Pek kıt düşünüyorsunuz. Yoksa, karanın ve denizin karanlıklarında size yol bulduran, rüzgarları rahmetinin önünde müjdeci gönderen mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Allah, koştukları eşlerden yücedir. Yoksa, önce yaratan, sonra da yaratmayı tekrar edecek olan; size gökten ve yerden rızık veren mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? De ki: Eğer doğru sözlülerden iseniz, açık delilinizi getirin. De ki: Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka bilen yoktur. Ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."[884]

Görüldüğü üzere bu âyetlerde, müşriklere birtakım sorular yöneltilerek onlardan iddialarını doğrulayacak bir cevap talep edilmiştir. Allah'ın varlığı ve birliğine işaret eden vasıfları üzerinde durularak, müşriklerin Allah'tan başka taptıkları tanrılarının bu zikredilen özelliklerinden hiçbirini taşımadıkları, böylece de onların tanrı olamayacağı fikri ortaya konulmuştur.

Mukayese yoluyla şirk tanrılarının reddedildiği başka ayetler de var: *"Allah'a koştuğunuz ortaklardan nasıl korkarım? Oysa siz, Allah'ın hakkında size bir delil indirmediği bir şeyi O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz. İki taraftan hangisine*

[884] en-Neml, 27/59-65.

güvenmek daha gereklidir, bir bilseniz."[885] Burada Hz. İbrahim putperestlere şunu demektedir: Kendisinden başka tanrı olmadığı ve benim kendisi hakkında kanıtlara sahip olduğum halde benimle Allah hakkında mı tartışıyorsunuz? Sizin fasit sözlerinize ve asılsız şüphelerinize nasıl dönüp bakarım? Tanrılarınızın hiçbir etkilerinin olmadığı ve sizin onlar hakkındaki sözlerinizin batıl olduğuna benim onlardan korkmamam ve onları umursamamam bir delildir.[886] Sizin Allah'a ortak koştuğunuz zarar ve fayda vermeye gücü yetmeyen tanrılarınızdan nasıl korkarım? Sizler, sizi yaratıp rızkınızı veren Allah'a, hiçbir delile dayanmadan ortak koşmaktan korkmuyorsunuz. Siz ve biz, bu iki gruptan güven içinde olmaya hangimiz daha layıkız. Tek olan Allah'a ibadet eden mi yoksa hiçbir delilleri olmadığı halde putlar edinerek onlara tapanlar mı?[887] Âyette putperestlik ile tevhîd biribirileriyle mukayese edilirken, tevhîdin kesin delili olduğu, putperestliğin ise hiçbir delili olmadığı bildirilmiştir. O halde bunların hangisi korkulardan emin olmaya hak sahibidir? Elbette selim akıl, tevhîdin lehine cevap verecektir.

Gelen âyetlerde de Hz. İbrâhîm'in putperestleri iknâ ve irşâd için mukayese üslubundan genişçe istifade ettiğini görüyoruz:

"Onlara İbrâhîm'in kıssasını anlat. İbrâhîm, babasına ve milletine: Nelere tapıyorsunuz? demişti. Putlara tapıyoruz, onlara bağlanıp duruyoruz demişlerdi. İbrâhîm: Çağırdığınız zaman sizi duyarlar veya size bir fayda ve zarar verirler mi? demişti. Hayır ama, babalarımızı da bu şekilde ibâdet ederken bulduk demişlerdi. İbrâhîm: Eski atalarınızın ve sizin nelere taptıklarınızı görüyor musunuz? Doğrusu onlar benim düşmanımdır. Dostum ancak âlemlerin Rabbidir. Beni yaratan da, doğru yola eriştiren de O'dur. Beni yediren de, içiren de O'dur. Hasta olduğumda bana O şifa verir. Beni öldürecek, sonra da diriltecek O'dur. Âhiret gününde yanılmalarımı bana bağışlamasını umduğum O'dur."[888]

Bu âyetlerde önce putların âcizliği, çaresizliği, cansızlığı, fayda veya zarar vermekten aciz oldukları abitlerine itiraf ettirilmiştir. Daha sonra da yüce Allah'ın sonsuz kudretiyle kâinattaki her şeyi idâre ettiği, en küçüğünden en büyüğüne kadar,

[885] el-En'âm, 6/81.
[886] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 6/81-82 hk. III, s. 293.
[887] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 6/81 hk. XI, s. 490.
[888] eş-Şu'ârâ, 26/69-82.

canlı-cansız her şeyin müdebbiri olduğu anlatılarak, muhatapların mukayese yaparak, hakîkati görmeleri için kendilerine imkan tanınmıştır.[889]

Gelen âyetlerde ise, Allah'ın ilk defa mahlûkatı yaratıp ölümlerinden sonra tekrar diriltme, doğru yolu göterme, insan bilgisine kaynaklık etme gibi vasıfları ile tapınılan putların vasıfları karşılaştırılmıştır:

"De ki: Koştuğunuz ortaklardan, önce yaratan, sonra, bunu tekrar eden var mıdır? De ki: Allah önce yaratır, sonra bunu tekrar eder. Nasıl da döndürülürsünüz! De ki: Koştuğunuz ortaklardan gerçeğe eriştiren var mıdır? De ki: Ama Allah gerçeğe eriştirir. Gerçeğe eriştiren mi, yoksa, birisi götürmezse gidemeyen mi uyulmağa daha layıktır? Ne biçim hüküm veriyorsunuz?"[890] Bu gökler ve yeri yaratmaya başlayan, sonra onlardaki yaratıkları var eden, gök cisimlerini ve yeryüzünü ayıran, onlardakileri yokluğa çeviren ve sonrada yaratıkları yeni bir yaratılışla tekrar eden kimdir? Tek ve ortağı olmaksızın bir başına bunları yapan Allah'tır. Siz de biliyorsunuz ki, Allah'tan başka taptığınız tanrılar, sapkınlığa düşmüş birini hidâyete eriştiremezler. Şaşkınlığa ve dalâlete düşenleri hidâyete eriştiren, kalpleri dalâletten hidâyete çeviren ancak kendinden başka tanrı olmayan Allah'tır. Gerçeğe eriştiren mi yoksa götürülmeden gidemeyen mi uyulmaya daha layıktır? Kul, kendini körlükten sonra gördüren ve hakka eriştirene mi yoksa körlüğü ve dilsizliği sebebiyle götürülmeden gidemeyene mi uyar, onun peşinden gider?[891] Şu halde Allah'a mı, yoksa diğer tanrılara mı tapmak gerekir. Elbetteki sarîh akıl Allah'a tapmanın daha doğru ve akılcı olduğu sonucuna varacaktır.

Gelen âyette ise muvahhid kul ile müşrik kulun durumları bir mesel ile tasvir edilmiş, daha sonra da bunlar birbirleriyle kıyaslanmıştır:

"Allah, geçimsiz efendileri olan bir adamla, yalnız bir kişiye bağlı olan bir adamı misal olarak verir. Bu ikisi eşit midir? Övülmek Allah içindir, fakat çoğu bilmezler."[892] Bir tarafta birbirleri ile anlaşamayan birkaç ortağın mülkü olup hepsinden farklı emirler alan, bu yüzden de şaşırıp kalan, bir metotta sabit

[889] Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti**, s. 274-275.
[890] Yûnus, 10/34-35.
[891] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 10/34-35 hk. IV, s. 267.
[892] ez-Zümer, 39/29.

kalamayan, bir yol tutturamayan, dolayısıyla farklı tercih ve zevkleri bulunan sahiplerinden hiçbirini razı edemeyen bir köle; diğer tarafta ise tek bir sahibi olan, sahibinin isteklerini ve belirlediği vazifeleri bilen ve bu sayede rahat, tutarlı olan bir diğer köle. Durum olarak bu ikisi eşit olur mu? Eşit olmayacakları muhakkaktır. Tek bir efendiye boyun eğen istikamet tayininde zorluk çekmez, yönü tek, enerjisi bütün, yolu açıktır. Birden fazla ve anlaşamayan efendilere sahip olan diğeri ise azap içindedir, bir hal üzere kalamaz ve bırak efendilerinin hepsini memnun etmeyi, tek birini bile memnun edemez.[893]

Kur'ân'da, şirk tanrılarının iptalinde kıyâs türlerinden biri olan "kıyâs-ı evlâ" (basiti zora kıyaslama) sıklıkla gelir. Hatta İbn Teymiyye, Kur'ân'daki kıyâsların hemen hepsinin bu tür kıyâslardan ibaret olduğunu söylemiştir.[894] Bu çeşit kıyâsta basit olan bir şey, kendisinden daha zor olan bir şeye kıyâslanır. Mahlûkata ait kemâl sıfatlarının tamamına Allah Teâla sahiptir. O halde bir mahlûkun bile kendisine yakıştırmadığı, kendisini tenzîh ettiği olumsuz sıfatlardan yüce Yaratıcının münezzeh olması evlâdır. Kur'ân'ın Allah'a yakıştırılan kız evladını Allah'tan nefyederken, müşriklerin bunu kendileri için dahi kabul etmediklerine işaret etmesi bu kıyâs türünün bir örneğidir. Mülkünde ve tasarruflarında Allah'ın ortakları olmasını nefyederken, efendilerinin mülklerinde ve tasarruflarında kölelerini kendilerine ortak kabul etmediklerine işaret etmesi de böyledir.[895] Kur'ân bu kıyâs türüyle, en güzel örnek sahibi Hâlıkın bu tür yakıştırmalardan uzak ve münezzeh olmasının evlâ olduğunu bildirmektedir.[896]

2.2.7. Teşbîh

Teşbîh, lügâtte "bir şeyi başka bir şeye benzetmek"[897] manasındadır. Istılahta ise teşbîh; muayyen bir amaç için, bir edat ile aralarındaki müşterek vasıftan dolayı bir şeyi başka bir şeye benzetmektir.[898] Diğer bir ifadeyle teşbîh, bir veya birkaç

[893] Seyyid Kutub, **Fîzilâli'l-Kur'ân**, 39/29 hk. V, s. 3046.
[894] İbn Teymiyye, **Muvafeketu Sahîhi'l-Menkûl li'Sarihi'l-Mâkûl**, I, s. 15.
[895] Bkz. er-Rûm, 30/28.
[896] Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhalîm İbn Teymiyye, **er-Reddu Alâ'l-Mantikiyyîn**, Maârif, Lahor 1976, s. 150.
[897] İbn Manzûr**, Lisânü'l-Ârab**, "ŞBH" md. III, s. 2190.
[898] Nesrettin Bolelli, **Belağat**, MÜİF Yay, İstanbul 2013, s. 34-35.

şeyin bir veya daha fazla özellikte müşterek olduklarını beyan etmektir.[899] Temsilî ve teşbîhî ifadeler, Kur'ân'ın edebî güzelliğinin açıkça sergilendiği anlatımlar olarak kabul edilmektedir. Bu üslûpta mesela; bazı âyetlerde güzel söz kökü sağlam bir ağaca;[900] Allah'ın nuru cam bir fanus içindeki ışığa;[901] dünya hayatı gökten inen bir yağmura;[902] arz beşiğe;[903] dağlar çadır kazıklarına;[904] gece elbiseye;[905] güneş kandile;[906] dalgalar dağlara[907] benzetilmiştir.

Teşbîh, Kur'ân üslûbunun bir parçası ve Kur'ân'daki en güçlü anlatım araçlarındandır.[908] Kur'ân zihnî manayı, psikolojik durumu, görülen sahneyi, insan örneğini ve beşerî tabiatı hissedilir ve hayal edilir şekilde resmeder. İnsan bir bakar ki anlatılan o zihni manâ, psikolojik durum, insan örneği; bir realite, somut bir cisim halini almıştır. Sanki tasvîr ve teşbîh; olayları, sahneleri, kıssaları ve görüntüleri birden bunları, içinde hayat ve hareket olan, zihinde canlanan belirgin varlıklara çevirmiştir.[909]

Teşbîh ile anlatmak, konuyu doğrudan anlatmaya oranla muhatabı daha fazla etkiler, ona tesîr eder. Kur'ân da en derin konuları en güzel teşbîhlerle anlatır. Bunların başında da tevhîd gelmektedir. Örneğin; Allah'a ortak koşan kimsenin içinde bulunduğu durumun vehametini, *"Kim Allah'a ortak koşarsa o, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşların kapıştığı veya rüzgârın onu uzak bir yere sürüklediği nesne gibidir"*[910] diyerek anlatır. Bir başka yerde ise inkâr edenlerin amellerinin işe yaramayacağını şu ifadelerle anlatır: "*Onların amelleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. (Dünyada) kazandıkları hiçbir şeyin faydasını (âhirette) görmezler."*[911] Müşriklerin infaklarının hiçbir fayda vermeyeceğini şöyle bildirir: *"Onların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendilerine*

[899] Bolelli, **Belağat**, s. 34-35.
[900] Bkz. İbrâhîm, 14/24.
[901] Bkz. en-Nûr, 24/35.
[902] Bkz. Yûnus, 10/24.
[903] Bkz. en-Nebe, 78/6.
[904] Bkz. en-Nebe, 78/7.
[905] Bkz. en-Nebe, 78/10.
[906] Bkz. en-Nebe, 78/13.
[907] Bkz. Hûd, 11/42.
[908] Seyyid Kutub, **Kur'ân'da Edebî Tasvîr**, s. 53.
[909] Seyyid Kutub, **Kur'ân'da Edebî Tasvîr**, s. 53.
[910] el-Hac, 22/31.
[911] İbrâhîm, 14/18.

zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgârın durumu gibidir. Allah, onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlar." [912]

Yine gelen âyet de, müşriklerin dinlerinin anlamsızlığını, çürüklüğünü; tanrı diye inanıp bağlandıkları, sığınıp güvendikleri nesnelerin yararsızlığını şöyle tasvir eder: *"Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!"*[913] Bu, Allah Teâla'nın, O'ndan başka ilâhlar edinip onlardan yardım ve rızık dileyen, zor zamanlarında onlara yönelen müşrikler hakkında verdiği bir misaldir. Müşrikler bu durumlarında zayıflık ve boşluğu itibariyle örümcek evine benzerler. Onların tanrılarından ellerinde kalacak olan, sadece örümcek evine sığınan, tutunan kimsenin elinde kalacak olan gibidir. Şüphesiz ki bu, hiçbir şekilde ona bir fayda vermeyecektir. Müşrikler bu durumu bilmiş olsalardı, kesinlikle Allah'tan başka ilâhlar edinmezlerdi.[914]

Razî, örümcek misaliyle ilgili şunları kaydeder: Bir evin, sağlam bir duvarı, gölgeleyen bir tavanı, kilitlenen bir kapısı ve bunlar gibi benzer bazı şeylerinin olması şarttır. En azından, soğuğa ve sıcağa karşı koruyan bir duvar ve tavanı olması icab eder. Eğer bu iki şey de olmazsa o ev ev değildir. Fakat örümceğin evi ne örter, ne kapatır. Kendisine tapılacak olan varlığın da, yaratıcı, rızık verici, fayda verici ve zararı defedici olması gerekir. Eğer bunların hepsini kendisinde cem etmezse en azından zararı defeden ve faydalı olan bir varlık olması gerekir. Çünkü böyle olmayan varlık ile yok olanın varlığı aynıdır. O halde örümceğin o evi yapması ile bir evde bulunması gereken şeylerden hiçbir şeyin meydana gelmemesi gibi, müşriğin de putları dost ve mabud edinmesinde, kendisi için bir dosttan beklenen hiçbir şey meydana gelmez.[915]

Bu gibi teşbîh ve tasvîrleri okuyan kişi adeta bunun bir örnek olduğunu unutup, bizzat şahit olduğu bir hâdise gibi onu gözü önünde canlandırır. Öyle ki kişi sanki tasvîr edilen şahıslardan biriymişçesine bu sahneden etkilenir ve bu,

[912] Ali İmran, 3/117.
[913] el-Ankebût, 29/41.
[914] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 29/41 hk. X, s. 512.
[915] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, XVIII, s. 23-24.

duygularını jest ve mimikleriyle açığa vurur.[916] Dolayısıyla şirkin çirkinliğini, vehametini ve uzak durulması gereken bir durum, bir inanç olduğunu derinden hissederek, bundan sakınmaya meyleder.

2.2.8. Diyalog

Kur'ân'ın insanlara delil sunma yollarından biri de diyalogdur. Bazıları diyalog ile cedeli birbirinden ayırmamışlar; bunların aynı şeyler olduğunu söylemişlerdir. Ancak Kur'ân'daki münakaşalara bakıldığında bunların aynı şeyler olmadığı, birbirlerinden farklı oldukları rahatlıkla görülür. Zira cedelde hasımlar daha baştan hasım olduklarını birbirlerine ilân ederler. Bir taraf, öbür tarafın sözünün gerçek olup olmadığına bakmadan, ne derse desin mutlaka onu çürütmeye ve reddetmeye odaklanır. Dolayısıyla her iki taraf da savundukları fikri ispat etmeye çalışırlar. Diyalogta ise taraflar aynı görüşte ve aynı şeyi savunuyorlarmış gibi bir tutum takınırlar.[917] Kur'ân da böyle yapmıştır.

Diyalog üslûbunun şirki iptal mevzuunda da gelen bir üslûp olduğu görülmektedir. Mesela Hz. İbrâhîm'in gelen âyetlerde kavmini tevhîde çağırması diyaloga bir örnektir: *"Yakinen bilenlerden olması için İbrâhîm'e göklerin ve yerin hükümranlığını şöylece gösteriyorduk: Gece basınca bir yıldız gördü, 'işte bu benim Rabbim' dedi; yıldız batınca, 'batanları sevmem' dedi. Ayı doğarken görünce, 'işte bu benim Rabbim' dedi, batınca, 'Rabbim beni doğruya eriştirmeseydi and olsun ki sapıklardan olurdum' dedi. Güneşi doğarken görünce 'işte bu benim Rabbim, bu daha büyük' dedi; batınca, 'Ey milletim! Doğrusu ben ortak koştuklarınızdan uzağım' dedi. Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana, doğruya yönelerek çevirdim, ben puta tapanlardan değilim."*[918] Burada Hz. İbrâhîm kavmiyle konuşmasında son derece yumuşak bir tavır takınmıştır. O, tevhid inancını aralarında tesis etmek ve bunu benimsemelerini sağlamak için kendilerine muhalefet ettiğini onlara belli etmemiş, böyle bir izlenim vermemiştir. Onları inançlarından dolayı da kınamamıştır.[919] Kalbi imanla mutmain olduğu halde, önce, onların dinlerini

[916] Seyyid Kutub, **Kur'ân'da Edebî Tasvîr**, s. 54.
[917] Mücahid Mahmûd Ahmed Nâsır, **Menhecu'l-Kur'ân fî İkameti'd-Delîl ve'l-Hücce**, Cami'atu Necâh el- Vataniyye, Nablûs 2003, s. 166.
[918] el-En'âm, 6/75-79.
[919] el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, 6/75-79 hk. VII, s. 172.

reddetmediği zannını uyandıran bir şekilde konuşmuştur.[920]

Hz. İbrahim'in kavmi yıldızlara tapıyordu ve o da bu inaçlarının doğru olmadığını kendilerine göstermek istiyordu, bütün çabası ve mücedelesi bunun içindi. Eğer Hz. İbrahim, daha baştan "Ey yalancılar! Ey Sapkınlar!" diyerek, onlara hakaret etseydi bunlar, onu dinlemezlerdi bile. Bunun önüne geçmek adına ve kavmi kendisini dinlesinler ve onunla aralarında bir uzaklık oluşmasın, bir kırgınlık meydana gelmesin diye Hz. İbrâhîm, bir tartışma metodu da olan "mücarat-ı hâsm" (hasmın huyuna gitmek, hasmı karşısına almadan yanlışlığını ortaya koymak) metoduna başvurmuştur.[921] Hz. İbrâhîm'in böylece, kavminin bâtıl inançlarını çürütmeye çalıştığı, ancak bunu açıktan yapmaktan kaçınarak örtülü bir şekilde yaptığı görülüyor.

Hz. İbrahim adeta muhataplarıyla aynı taraftaymış gibi söze girmiş,[922] gayet sakin bir zeminde, diyalog yoluyla kendilerine yaklaşmaya çalışmıştır. Gece karanlığı çökerken yıldızı gördüğünde ona, هذا رَبِّي (bu benim Rabbimdir) demiştir. Gayesi, kavminin yanlış yolda olduklarını ve yıldızlar hakkındaki düşüncelerinin cahillikliklerinden kaynaklandığını onlara göstermekti. Fakat bunu yaparken, onlarla tedrici bir şekilde ilerlemek istemiştir. Bu gayeyle o, kendisinin de onlar gibi yıldızlara değer verdiğini, bunları kıymetli varlıklar olarak gördüğünü ve dolayısıyla da hidâyeti onlarla beraber aynı yerde ve aynı şeyde aradıklarını göstermek istemiştir. Böyle yapmıştır çünkü insan, huyuna giden, onu anlayan birine daha çok güvenir, ona daha çok yakınlaşır. Sonrasında, yıldız battığı sırada Hz. İbrahim kendilerine "Baksanıza ilâh olduğunu iddia ettiğiniz yıldız battı." demiştir. Halbuki ilâh olanın batmaması ve ortadan kaybolmaması gerekir. Hz. İbrahim yıldız için söylediğinin aynısını ay ve güneş için de söyledikten sonra, onlara 'Ben batanları sevmem' demiştir. Böylece kavmi, onun ne demek istediğini anlamış, onunla inatlaşıp, kendisine hakaret etmemişlerdir. Bu diyalogun sonunda ise Hz. İbrahim, 'Ben ortak koştuklarınızdan uzağım, ben yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim.'

[920] er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr** 75-79 hk. IX, s. 526.
[921] eş-Şe'râvî, **Tefsîru'ş- Şe'râvî**, 6/75-79 hk. VI, s. 3749-3750.
[922] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 6/76 hk. VII, s. 26.

demek suretiyle, tanrılarını açıkça reddetmiştir.[923] İşte o zaman bunlar ona karşı hasmane tavır sergilemeye başlamışlardır.

Diğer yandan, Hz. İbrahim'in, yıldız, ay ve güneş için söylediği هذا رَبِّي (bu benim Rabbimdir) sözü için şu söylenebilir: Hz. İbrahim'in şirk olan bir söz söylemeyeceği muhakkaktır. Dolayısıyla bu söz hiçbir şekilde onun imanına bir halel getirmemiştir. Bu söz, şirk ifade ediyor gibi görünse de, hakikatte böyle değildir. Çünkü Hz. İbrahim, "Bu benim Rabbimdir." derken, "Yıldız gibi ya da ay gibi ya da güneş gibi bir varlık mı benim Rabimdir?! Bunlar nasıl benim rabbim olabilir?!" demek istemiştir.[924] Onun bu sözden bir tek kasdı vardı o da, söz konusu nesnelerin rab olamaycak kadar aciz ve zayıf varlıklar olduklarını, Allah'ın mahluklarından birer mahluk olmaktan başka bir meziyetleri olmadığını kavmine göstermekti.

2.2.9. Telkin

Telkin, bir duyguyu, inancı, düşünceyi bir kimseye, onun etkilenmek istendiği hissine kapılmasına yol açmadan, dolaylı bir şekilde kabul ettirme yoludur.[925] İradî ve şuurlu bir tesîr vasıtasıdır. Teklif etmek, etkilemek, fikrini celbetmek; muhatabın, sunulan fikri kabul etmesini sağlamaktır. Telkin, açıkça söylenenden çok daha fazlasını düşündürüp hissettirir.[926] Bir kimseye telkinde bulunabilmek için onu tanımak, iç ve dış davranışlarını bilmek gerekir. Bunlar bilinince hangi davranışa karşı nasıl söz söyleneceği, ona nasıl tesir edileceği kolaylaşmış, böylece o kimseye nüfuz edilmiş olur.[927]

Kur'ân, telkin etmek istediği yargıyı öğretici, inandırıcı ve neyin hedeflendiğini belirleyici sorular sormakla vazeder. Bu sorularının cevabı tek, açık ve kesindir. Sorularında kalpleri uyarma tonu hâkim olduğundan, sorunun muhatabı durumunda bulunan kimsenin kalbindeki şüphe ya da yanlışta ısrar izale olur ve böylece o kimse düşünme fırsatı bularak gerçeği görür.[928] Düşüncesini ve zihninde

---

[923] Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, **Te'vîl'u Müşkili'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts, s. 202-203.
[924] eş-Şe'râvî, **Tefsîru'ş-Şe'râvî**, 6/75-79 hk. VI, s. 3749-3750.
[925] Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti**, s. 318. **(**Dr. Abdulhalim Hıfnî, **Uslûbu's-Suhriyyeti fi'l-Kur'ân**, el-Kahire, s. 60'den naklen)
[926] Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti**, s. 318.
[927] Atay, **Kur'ân'a Göre İman Esasları**, s. 98.
[928] Yavuz, **Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, s. 174.

yerleşmiş olan kanaatini kendi itirafı ile ortaya koymaya yönelir. Şirki iptal eden şu âyetlerde bu usûl vardır:

"De ki: Kara ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır? Bundan bizi kurtarırsan şükredenlerden olacağız diye O'na gizli gizli yalvarır yakarırsınız. De ki: Allah sizi ondan ve her sıkıntıdan kurtarır, sonra da O'na ortak koşarsınız."[929]

"De ki: 'Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?', 'Allah'tır' de."[930]

"De ki: 'Göklerden ve yerden sizi rızıklandıran kimdir?' De ki: 'Allah'tır'"[931]

Bu âyetlerde Allah Teâla Hz. Peygamber'e; müşriklere, onları tehlikelerden kurtaran, göklerin ve yerin Rabbi ve onları rızıklandıranın kim olduğunu sormasını; peşinden de onlara cevaben, bu zatın Allah Teâla olduğunu söylemesini emreder. Çünkü kendileri de, tanrılarının hiçbir şeye mâlik olmadıklarını itiraf ediyorlardı. Kur'ân onlar tarafından verilebilecek cevabı Hz. peygamberin dili üzere zikretmekle, onların bunu inkâr etmediklerine, bundan başka verecek bir cevapları olmadığına ve cevap vermeyerek susmalarının da, aleyhlerine işleyen bir durum oluşturduğuna işaret eder. Kur'ân, böylece onlara şunu telkin eder: Eğer bütün bu zikrolunan hususların failinin Allah olduğunu itiraf ediyorlarsa o zaman niye Allah'a ortaklar koşuyorlar?[932] Bu durumda böyle yapmamaları, bundan sakınmaları gerekmez mi?

Şu âyetlerde de yine telkin üslubuyla şirk tanrıları reddedilmiştir:

"Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir. Ölüden diriyi çıkarır. Diriden de ölüyü çıkarandır. İşte budur Allah! Peki (O'ndan) nasıl çevriliyorsunuz? O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü kıldı. Bütün bunlar mutlak güç sahibinin, hakkıyla bilenin takdiridir (ölçüp biçmesidir). O, sayelerinde, kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Bilen bir toplum için âyetleri ayrı ayrı açıkladık. O, sizi bir tek candan yaratandır. Sizin bir karar kılma yeriniz, bir de emanet bırakılma yeriniz var. Biz anlayan bir toplum için

[929] el-En'âm, 6/63-64.
[930] er-Ra'd, 13/16.
[931] Sebe', 34/24.
[932] el-Melkâvî, **Akîdetu't-Tevhîd fî'l-Kur'ân**, s. 349.

âyetleri ayrı ayrı açıklamışızdır. O, gökten su indirendir. İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, -hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar- üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız: (Her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı. Bunların meyvesine, bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakın. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için (Allah'ın varlığını gösteren) ibretler vardır. Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları O yarattı. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir. O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır. O'nun bir eşi olmadığı halde, nasıl bir çocuğu olabilir? Halbuki her şeyi O yarattı. O, her şeyi hakkıyla bilendir. İşte sizin Rabbiniz Allah. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin. O, her şeye vekil (her şeyi yöneten, görüp gözeten)dir. Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır."[933]

Bu âyetler, Allah'ın bir ve tek olduğu gerçeğini, kâinatta müşahede edilen bazı hakikatleri beyan ederek, telkinî bir üslupla vazetmiştir. Akıl da vicdan da, bu gözle görülen varlıkların, arka planlarında tecelli eden her şeyi tedbir eden, yaratan, takdir eden bir ve tek Yaratıcı'ya delâletini idrak ve hissederler.

2.2.10. Şüpheye Düşürme

Yanlış bir fikrin, bâtıl bir inanışın hiç kolay olmasa da, değiştirilebilmesinin imkanı vardır. Şüpheye düşürme bunun bir yoludur. Bir fikri söküp atmak işi ancak karşındakini muhâkemeye ve düşünmeye sevketmekle olur. Bir kimseyi düşünmeye sevketmek için evvela onu şüpheye düşürmek gerekir. Düşünmek için şüphe şarttır. Şüphe eden, şüphesini gidermeye çalışırken düşünmüş olacaktır. Bundan sonra muhâkeme ve mukayese başlar. Fikir ve inançların yanlışlığı ortaya konarak doğrusu gösterilir. İnançlar elbiseler gibi, eskisini çıkarıp yenisini giymek kadar kolay değişen şeylerden değildir. Bunun merhalelerden geçmeye ihtiyacı vardır. O merhalelerden biri de muhatabı şüpheye düşürmektir.

[933] el-En'am, 6/95-103.

Kur'ân, muarız kimseleri düşündürmek maksadıyla şüpheye sevketmeye ve konuya imkân noktasından bakmalarını sağlamaya yönelmektedir. O bir fikre saplanıp kalan kimselere verdiği cevaplar, kendilerine yönelttiği sorularla muarızlarını şüpheye düşürmüş; taklid edegeldikleri fikir ve inançların yanlış, uymaya çağrıldıkları düşünce ve inançların doğru olabileceğini düşünmelerini sağlamayı hedeflemiştir. Kur'ân, ihtiyatlı davranıp öne sürülen fikirlerin doğru, önceden kabul edilmiş fikirlerin yanlış olmasının mümkün olduğuna dikkatleri çekmiştir.[934] Bu metodla şirk tanrıları edinen ve bunu savunanlar da sakındırılmışlardır.

Müşrikleri sahte tanrıları hakkında şüpheye düşürmek için onlara sorular yöneltilmiştir.[935] Doğrudan doğruya sorular sorulduğu gibi geçmiş peygamberlerin kıssalarında da benzer sorular sorulmak suretiyle müşrikler, tariz edilmiş ve münakaşa edilen iki taraf karşısında seyirci durumunda bırakılarak kendi durumları kendilerine müşâhede ettirilmiştir. Bu üslûpla Kur'ân, zihinlerine şüpheyi sokarak onları sarsmış ve düşünmelerini, durumlarını yeniden gözden geçirmelerini sağlamıştır.[936] Gelen âyetler, şüpheye düşürme usûlüyle şirkten sakındırmaktadır:

"Onlara: 'Allah'ın indirdiğine uyun' denilince, 'Hayır, atalarımızı yapar bulduğumuz şeye uyarız' derler; ya ataları bir şey akıl edemeyen ve doğru olmayan kimseler idiyseler?"[937]

"Onlara, 'Gelin Allah'ın indirdiği Kitaba ve peygambere uyun' dendiğinde, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter' derler; ya ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler?"[938]

"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denince: 'Babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız' derler. Ya şeytan, babalarını alevli ateşin azabına çağırmışsa."[939]

---

[934] Yavuz, **Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, s. 170.
[935] Bkz. es-Sâffât, 37/85; eş-Şu'arâ, 26/70; el-Enbiyâ, 21/52; el-En'âm, 6/74; Sebe', 34/24; el-A'raf, 7/91.
[936] Atay, **Kur'ân'a Göre İman Esasları**, s. 44.
[937] el-Bakara, 2/170.
[938] el-Mâide, 5/104.
[939] Lokmân, 31/21.

"Eğer size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmiş isem de mi bana uymazsınız? dedi."[940]

Bu âyetlerde, şirk konusunda atalarını taklitten başka delilleri bulunmayan müşrikler, gerçek delillerle, güçlü burhân ve hüccetlerle tevhîde çağrılmalarına rağmen, atalarına uymayı tercih etiklerini söyleyince Kur'ân, ataları körü körüne taklidin ilmî bir yol olmadığını bildirip, onları bu tercihlerinde şüpheye düşürmüştür. "Ya ataları doğru yol üzerinde değil iseler, ya akılları çalışmıyor ise" gibi sorular yönelterek şüphe etmelerini sağladıktan sonra, tevhîdin hak inanç, atalarının inançlarının ise bâtıl ve gittikleri yolun yanlış olabileceğini düşünmeleri gerektiğini anlatmak istemiştir.[941]

2.3. AKLÎ DELİLLER

Kur'ân üzerinde düşünen biri, onun geniş bir biçimde akla ve tefekküre çağırdığını görür. Bu, Kur'ân'ın genelinde çok açık bir şekilde görülür.[942] Kur'ân, insanları iman etmekten çok düşünmeye çağırmaktadır. Bu da, inancın aklî delillerinin ortaya konulmasının gerekliliğine işaret eder. Müşriklerin vahye dair inançları olmadığından, onlara karşı geliştirilen yöntemin de düşünce ve akıl yürütmeye dayanması kaçınılmaz olmuştur. Gelen âyetler bu minvaldedir:

"Yazıklar olsun, size de; Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?"[943]

"O, diriltendir, öldürendir. Gece ile gündüzün birbirini takib etmesi de O'na aittir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?"[944]

"De ki: 'Eğer biliyorsanız söyleyin: Yer ve yerde bulunanlar kime aittir?' 'Allah'ındır' diyecekler. 'Öyle ise siz hiç düşünüp öğüt almaz mısınız?' de."[945]

Aklî deliller Kur'ân'da Allah'ı bilmenin, O'nu anlamanın ve kendisini bütün

[940] ez-Zuhruf, 43/24.
[941] Yavuz, **Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, s. 171.
[942] Said Havva, **Allah'a İman,** Çev. Faruk Yılmaz, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 17.
[943] el-Enbiyâ, 21/67.
[944] el-Mü'minûn, 23/80.
[945] el-Mü'minûn, 23/84-85.

ortaklardan tenzîh etmenin esasını teşkil etmektedir.[946] Şimdi tespit edebildiğimiz kadarıyla, o delilleri inceleyeceğiz.

2.3.1. Allah'tan Başka İlâh Olsaydı Kâinatın Düzeni Bozulurdu

Kur'ân'daki birçok âyet muhtelif ifade biçimleriyle insanın dikkatini kâinatın sağlam düzenine, mükemmel bir şekilde işleyişine ve harikulade ahengine çekerek, kâinatın her bir zerresinin Allah'ın varlığına ve birliğine şehâdet ettiğini bildirmektedir. Bizden de kâinatta hüküm süren bu mükemmel düzen, var olan bu düzenin sağlamlığı ve bir bütün halindeki şaşmaz hareketi üzerinde tefekkür etmemiz ve bu yolla tevhîd düşüncesine ulaşmamız istenir. Çünkü nerede bir düzen varsa orada birlik var demektir.

"Üstlerindeki göğe bakmazlar mı? Onu nasıl bina ettik, nasıl donattık! Onda hiçbir düzensizlik ve eksiklik yoktur. Yeryüzünü de yaydık ve orada sabit dağlar yerleştirdik. Orada her türden iç açıcı çift bitkiler bitirdik. Bütün bunlar, içtenlikle Allah'a yönelen her kulun gönül gözünü açmak ve ona öğüt ve ibret vermek içindir."[947]

Kâinatta olan düzen, muhkemlik, hiçbir tarafında bir aksaklığın olmayışı, onun tek bir elden ve tek bir irade tarafından yönetildiğine delâlet etmektedir. Bu, müdebbir ve hâlıkının tek İlâh ve tek Rab olduğunun en güçlü delillerindendir. Âlemin saniînin birden fazla olmasının imkanı yoktur. Bunun hem fıtrat hem de akılla bâtıl olduğu apaçık bilinir.[948] Zira küçük bir köyde iki muhtar bulunsa, köyün huzurunu ve düzenini bozarlar. Bir ilçede iki kaymakam, bir ilde iki vali bulunsa darma dağın ederler. Bir memlekette iki padişah bulunsa, fırtınalı bir karma karışıklığa sebebiyet verirler.[949] Bir neviden olan iki failden tek (tip) bir fiil meydana gelmeyeceğinden, ikisinin birlikte yapacağı iş ve idare sonunda memleketin düzeninin bozulması zaruri olur. Şayet biri iş görür ve idare eder de öbürü âtıl ve boş kalırsa, o zaman bu durum meydana gelmez ama böyle bir şey de ilâhların sıfatına aykırı olan ve bulunmaması şart olan bir şeydir. Nitekim boş duran, ilâhlık vasfını

[946] Said Havva, **Allah'a İman,** Çev. Faruk Yılmaz, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 17.
[947] Kâf, 50/6-8.
[948] ez-Zindani, **Kitabu Tevhîdi'l-Hâlık**, s. 217.
[949] Said Nûrsî, **Sözler**, s. 625.

haiz olmayacağından, yine ilâhın bir olması icab eder. Ne zaman bir yerde bir neviden olan iki fiil ve idare bir araya gelirse, muhakkak o yerin idaresi ve düzeni fesada uğrar.[950] Dolayısıyla, bunun olmaması için orada, fail ve idarecinin bir olması zaruriyeti vardır.

Kur'ân, aklını kullanan ve doğru gözlem yapan her insanın, Allah'ın birliği gerçeğine ulaşabileceğini ortaya koyar. Tek şart ise, onun evrendeki olguları doğru bir biçimde gözlemleyip, onlar üzerinde tefekkür etmesi ve mantıkî bir düşünce zinciriyle bu doğrultuda aklını kullanmasıdır. Hz. İbrahim bunu yapmıştır. O, akıl ve mantıklı düşünebilmekle Allah'tan başka bir ilâhın olamayacağı hakikatine ulaşmış ve bunu kavmine de göstermiştir.[951]

Kâinatta birden fazla ilâhın varlığı aklın kabul edeceği ve mümkün olan bir şey değildir. Çünkü yeryüzünde birden fazla ilâh olsaydı, tanrılar arası çekişme ve rekabet kaçınılmaz hale gelirdi.[952] Bu ilâhların birinin müsbet karşıladığı şeyi diğerinin menfi karşılama ihtimali olurdu. Kur'ân, faraza böyle bir şeyin varlığının, yer ile göklerin bozulmasına sebep olacağını bildirerek buna işaret eder: **لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ** *"Eğer yer ile gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arşın Rabbi olan Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehtir."*[953] Bu âyet Allah'ın birliği söz konusu olunca akla ilk gelenlerdendir. Onun için bu âyet kelâmcıların Kur'ân'daki temel dayanakları olmuştur. Hatta selef bilginlerinden birinin bu âyetle ilgili söyledikleri, bu âyetin tevhîd meselesinde ne kadar önemli bir delil ihtiva ettiğini, bel kemiği mesabesinde olduğunu ortaya koymaktadır: "Tevhîd ile alakalı yetmiş kitaba baktım, gördüm ki, hepsinin merkezinde '*Eğer yer ile gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu'* mealindeki Allah'ın sözü vardı."e göre, eğer delilteki aklî Âyet [954] âlemin iki sani'i bulunsaydı icraatta düzensizlik oluşur, sonuçta da bu ilâhların her ikisinin ya da birinin aciz olma durumu ortaya çıkardı. Çünkü mesela, bunlardan biri bir cismi canlandırmayı diğeri ise onu öldürmeyi dilerse, ya her ikisinin dediği olur, bu olamaz. Çünkü bu, iki zıt şeyin bir arada var olmasını gerektirir. Ya da her

[950] İbn Rüşd, **el-Keşf**, s. 165.
[951] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 6/78 hk. I, s. 569.
[952] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 187.
[953] el-Enbiyâ, 21/22.
[954] İbn el-Hanbelî, **Kitabu İstihrâci'l-Cidâl Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 83.

ikisinin de istekleri gerçekleşmez, bu ise, her ikisinin de aciz olmaları demektir. Ya da birinin isteği gerçekleşir, birinin gerçekleşmez bu da, birinin aciz olması demektir. Halbuki bir ilâhın aciz olması düşünelemeyeceğinden taaddüdü'l-ilâh faraziyesi çürütülmüş, aksi olan vahdâniyet sabit olur.[955] Ayetteki aklî burhândan çıkan kesin sonuç özetle şudur: "Kâinatta iki tanrı olsaydı kâinat yok olurdu. Halbuki kâinat muntazam olarak vardır. Şu halde birden fazla tanrı yoktur."[956] Dolayısıyla Allah'tan başka bir ilâh yoktur.

Yukarıda sunduğumuz ayet, Allah'ın birliğininin akli temellerini atmış; iki tanrının varlığı durumunda kâinatın maruz kalacağı yıkımı insana tasavvur ettirmiş, O'nun kudreti ve hayatın devamını sağlayan rahmeti olmadan varlığın imkansızlığını idraklere sunmuştur. Bunun yanında, putların bu özelliklere hiçbir şekilde sahip olmadıklarını düşünmeleri için zihinleri uyandırmıştır.

2.3.2. Allah'la Beraber Tanrılar Olsaydı Herkes Kendi Yarattığını Alıp Götürürdü

Kur'ân, düşünen ve anlayan bir akla sahip kimseler için, kısa, öz ve son derece mükemmel bir delili şöyle bildirmektedir: [957]

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ *"Allah, hiçbir çocuk edinmemiştir. O'nunla birlikte başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı."*[958]

Bu kâinattaki düzen ve intizâmı tefekkür eden biri, kâinatta mevcut olan her şeyin tek bir iradeye bağlı ve tek bir hâkimin tasarrufunda olduğunu anlamakta zorlanmaz. Şâyet Allah ile beraber başka ilâhlar bulunsaydı her ilâh yarattıklarını alıp gider ve sadece kendisinin istediği şekilde onlarda tasarruf ederdi. Her bir ilâh başka bir şey diler; diğerinden farklı bir şey yapmak, bağımsız olduğunu ve egemenliğini göstermek isterdi. O zaman hayat gayet kötü, berbat olur ve çekilmez bir hal alırdı. Düşünün ve farzedin ki güneşi idâre eden ilâh bize ışık vermesin, ağacı

[955] Abdussettâr, **el-Medhal**, s. 125.
[956] Alûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 21/43 hk. XVII, s. 24.
[957] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 23/91 hk. XVIII, s. 49.
[958] el-Mü'minûn, 23/91.

idare eden bize meyve vermek istemesin, bulutları idâre eden bir ilâh da bulunsun ki bize yağmur vermek istemesin, böyle bir durumda hayat ne kadar da yaşanılmaz bir hale gelirdi! Şu bir gerçek ki, böyle bir durumda kâinat yerle bir olurdu. Kâinat ilâhların meydan savaşına döner ve neticede onda tam bir felaket ve yıkım hali hâkim olurdu. Görülen o ki, kâinatta muazzam bir düzen vardır. Öyleyse bütün kâinata hükmeden ilâh tektir ki, O'da Allah'tır. Kur'ân'daki pek çok âyete baktığımızda görüyor ve anlıyoruz ki,[959] ilâh ancak kâinattaki bütün her şeyin mâliki, bütün her şeyin kendisine boyun eğdiği, kendisinden başka hiç kimsenin hiçbir şeye hâkimiyet sağlayamadığı bir zat olabilir. O zat da Allah'tan başkası değildir ve olamaz.[960]

İbn Rüşd (ö. 711/1311), yukarıdaki âyetle ilgili şunları kaydeder: Bu âyet fiilleri muhtelif, tek tip olmayan birden fazla ilâhı kabul edenleri şöyle reddediyor: Birinin yaptığını öbürünün yapmasına izin vermeyecek şekilde filleri muhtelif olan ilâhlardan "bir" mevcûdun meydana gelmemesi icab eder. Buna göre âlem bir olduğu için, fiilleri mükemmel olan ilâhlardan âlemin vücuda gelmemesi zaruri olur. Çünkü her ilâhın fiilînin mükemmel olmasının sonucu, ilâhlardan her birinin âlemi tek başına yaratmaya muktedir olmasını icab ettirir. Bu durumda da âlemi yaratmak için bir tek ilâh da yeterli geleceğinden diğer ilâhlara ihtiyaç kalmaz. Şâyet fiilleri tam ve mükemmel olmazsa o zaman bu ilâhlar kusurlu varlıklar olacağından, hiç biri ilâh olamaz. Mademki âlem tek bir varlık olarak vardır, o halde fiilleri tam ve mükemmel, yaratıcı ve idâre edici bir tek ilâhı vardır.[961]

İbn Kayyım (ö. 751/1350) da, söz konusu âyetteki delille ilgili şunları söyler: Hak ilâh, yaratan ve kendisine tapanlara fayda verebilen, her türlü şerri onlardan defedebilecek güç ve kudrete sahip olan biri olması gerekmektedir. Eğer Allah ile beraber başka bir ilâhın varlığı fârzedilirse, onun da aynı güç ve kudrete sahip olması gerekir. Öyle olunca da başka bir ilâhın ona ortak olmasına razı olmaz ve gücü yeterse onu ortadan kaldırır, sadece kendi ulûhiyyetini ilân eder. Öyle bir güce sahip değilse sahip olduklarına hükmeder ve başkasının da onun mülkünde tasarruf

[959] Bkz. el-Mü'minûn, 23/84-90; ez-Zümer, 39/6, 8; Fâtır, 35/3; el-En'âm, 6/46; el-Kasas, 28/70-74; en-Neml, 27/60-64; el-Furkân, 25/2-3 vd.
[960] Bkz. ez-Zindanî, **Kitabu Tevhîdi'l-Hâlık**, s. 204-207.
[961] İbn Rüşd, **el-Keşf**, s. 165.

etmesine izin vermez. O zaman da şu üç durumdan birinin olması kaçınılmaz hale gelir:

Birincisi, her ilâh kendi egemenliğinin sınırlarını belirler ve onu muhafaza eder.

İkincisi, biri ötekinin egemenliğini ihlal eder ve onu boyunduruğu altına almaya çalışır.

Üçüncüsü de, hepsi tek bir ilâhın hükmü altında bulunurlar; bu ilâh, istediğini onlara yapar, onlar ise bir şey yapamazlar. O tek başına hak ilâh olurken, diğerleri onun kulları ve hükmü altında hayatlarını sürdüren varlıklar olurlar. Halbuki kâinatın her tarafında müşahede edilen düzen ve uyum, onun sahibinin ve yaratanının tek olduğunun, herhangi bir ortağı olmadığının en büyük ve en güçlü delilidir.[962]

2.3.3. Allah'la Beraber Tanrılar Olsaydı O'na Üstün Gelmeye Çalışırlardı

Kur'ân, Allah'tan başka tanrıların varlığının aklen imkansız olduğunu şöyle bildirmektedir: **قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتَغَوْا إِلَى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلا** *"De ki: Eğer dedikleri gibi Allah'la beraber tanrılar bulunsaydı, o takdirde hepsi arşın sahibiyle savaşmaya bir yol ararlardı."* [963] Eğer Allah ile baraber başka ilâhlar olsaydı şu iki sonuçtan biri kaçınılmaz hale gelirdi:

1. Eğer her biri öbürlerinden bağımsız ilâhlar olsaydı, bunlar kâinatın idâresinde birbirileriyle anlaşamazdı, bu durumda da düzen, uyum ve denge olmazdı. Çünkü her biri tek hâkim olmak için çabalıyor olacağından her an aralarında ihtilaf ve anlaşmazlık olurdu.

2. Eğer onlardan biri en üstün ilâh olsa, diğerleri de onun bazı yetkiler verdiği kulları olsaydı, bunlar üstün ilâha daima itaat eden kullar olmak istemezler ve kendileri en üstün olmaya çalışırlardı. Sonuçta da yine evrene düzensizlik, onun işleyişinde karışıklık hâkim olurdu. Oysa evrendeki bütün her şey, yetişmesi için ortak bir amaçla hareket etmeseler, bir tek buğday tanesi bile büyüyemez ve

[962] Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, **es-Sevâ'iku'l-Mürsele**, Dâru'l-Asime, er-Riyâd 1987, II, s. 463.
[963] el-İsrâ, 17/42.

yetişemez. Bu itibarla, ancak cahîl ve aklı kıt bir kimse, bu evrenin idâresini sağlayan birbirinden bağımsız veya yarı bağımlı birden fazla ilâhın olduğunu söyleyebilir. Evrenin tabiatını ve işleyişini inceleyen herkes, bu evreni idâre eden tek bir varlık ve tek bir hâkim olduğu gerçeğine ulaşmaması mümkün değildir.[964] Bu apaçık ortadadır.

İbn Rüşd yukarıdaki âyeti açıklarken şunları söyler: Yerde ve göklerde mevcut olan Allah'tan başka, âlemi yaratmaya kadir ilâhlar bulunsa ve bunların âleme nisbeti de yaratıcının ona nisbeti derecesinde olsa bu ilâhların Allah'la beraber Arş üzerinde olmaları icab ederdi. Bu durumda da bir tek nisbetle bir tek yere mensup, biri öbürünün dengi iki mevcut olurdu. Şüphesiz ki, iki denk varlık belli bir yere belli bir nisbetle mensup olamazlar. Çünkü nisbette ittihad ve birlik olursa, mensupta da ittihad ve birlik bulunmuş olur. Yani birbirinin misli ve dengi olan iki varlık, belli bir yere hulul edemeyecekleri, belli bir yeri tutamayacakları gibi belli bir nisbetle belli bir yere de mensup olamazlar. İki denk ilâhın belli bir mahal ile kaim olma özelliğine sahip olduklarının farz edilmesi halinde durum budur. [965] Dolayısıyla fiili bir olan, aynı işi yapan ve aynı derece etkili ve yetkili olan iki ilâhın olmasının imkanı yoktur.

2.3.4. Putlar İnsan Eliyle Yapılmış Cansız Şeylerdir

Bazı müşrikler, kendi elleriyle yontup şekil verdikleri birtakım cansız şeylere taparlar. İnsanın kendi eliyle yaptığı, istediği tarzda biçim verdiği bir şeye tapmak; mantığın dışına çıkmak, apaçık şeyleri inkâr etmektir. Putu yapan insanın, ondan daha üstün olduğu da apaçık ortadadır. Kur'ân, putların bu durumunu onları iptal sebeplerinden biri olarak zikretmektedir. Gelen âyette, Hz. İbrâhîm'in dili üzere bu hususa şöyle işaret edilmiştir: *"İbrâhîm onlara şöyle söyledi: Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?"*[966] Yani varlıkları size bağlı olan, ancak siz yapınca olan, yapmayınca olmayan biri nasıl ilâh olabilir? Böylesi hiç tapılmaya layık olabilir mi?

İlâhın "Vâcibu'l-Vücûd" olması gerekir. Onun yaratılımış olması ya da bir başkasından doğarak vücuda gelmiş olması düşünülemez. Müşrikler Hz.

[964] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 17/42 hk. III, s. 111.
[965] İbn Rüşd, **el-Keşf**, s. 166.
[966] es-Sâffât, 37/95-96.

Peygamber'e "Allah'ı kim yarattı" diye sorduklarında o, kendisine inen İhlâs sûresi ile onlara şöyle cavap vermiştir: *"O Allah bir tektir. Allah her şeyden müstağni ve her şey O'na muhtaçtır. O doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir"*[967] Aksi halde, yani Allah'ın da bir illeti, O'nu doğuranı olsa, bu durumda devir ve teselsül meydana gelecektir ki, bu ikisi bâtıldır.[968] Allah'tan başka bütün varlıklar mümkindir. Var olabilmeleri için bir illete/müessire muhtaçlar.[969] İllet/müessir olmadan var olmaları mümkün değildir.[970] Madem Allah'tan başka herhangi bir varlık yoktur ki, varlığı kendinden olsun, bir illete bağlı olmasın o halde Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur.[971]

Hz. İbrâhîm, putperest kavmiyle mücadelesinde onların putları kendi elleriyle yaptıkları ve bu nedenle putlarının ibâdet edilmeye layık olmayan cansız varlıklar olduklarına sık olarak dikkat çekmiştir. Mesela: *"Bu tapınıp durduğunuz heykeller nedir?"* [972] Hz. İbrahîm, bu âyetteki sözüyle taştan, ağaçtan, madenden vs. kendi elleriyle yontmuş oldukları ilâhlarının cansız birtakım nesnelerden ibaret olduğunu kafalarına yerleştirmek istemiş ve böyle putlara taptıkları için de onları tahkir etmiştir.[973] Kur'ân, sık olarak Hz. İbrâhîm'in tevhîd üzere olduğunu haber verip; putçulukla mücadelesine de genişçe yer vererek böylece müşrik Araplara tesîr etmeyi hedeflemiştir.[974] Çünkü Peygamberler içerisinde özellikle Hz. İbrâhîm'in Araplar nezdinde ayrı bir yeri vardır. Kendilerini ona nispet ediyor ve onun milleti üzere olduklarını, yolunu takip ettiklerini iddiâ ediyorlardı. Dininin varisleri ve koruyucusu olduklarını söylüyor ve bununla övünüyorlardı.[975]

Böylece Kur'ân sanki onlara şunu demektedir: Atanız olan ve ona intisap etmekle övündüğünüz İbrâhîm'in putlara karşı tutumu budur. Putperest kavmine karşı kullanmış olduğu hüccet ve burhanlar bunlardır. Madem hak böyle apaçık

---

967 el-İhlâs, 112/1-4.
968 Bediüzzaman Said Nursî, **İşrârâtu'l-İ'câz fî Mezânni'l-Îcâz**, Şirketu Sözler, el-Kahire 2002, II, s. 2/21 hk. s. 152.
969 Bkz. Fâtır, 35/15; Muhammed, 47/38.
970 Bkz. et-Tûr, 52/35
971 Bkz. Ebû Zehra, **el-Mu'cizet'u'l-Kübrâ el-Kur'ân**, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Basım yeri yok ts, s. 283.
972 el-Enbiyâ, 21/52.
973 Ebû's-Suûd, **İrşâdu'l-Âkli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm**, 21/52 hk. VI, s. 52.
974 Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti**, s. 336.
975 Bereke, **Üslûbu'd-Dâveti'l-Kur'âniyye**, s. 147.

ortaya çıkmıştır sizler nasıl hala putlara tapabiliyorsunuz? Ya da bu gerçeği gördükten sonra nasıl İbrâhîm'in dini üzere olduğunuzu iddia edebiliyorsunuz?[976]

Hz. İbrâhîm'in putperestlerle mücadelesinde öne çıkan özelliği, onun akıl, mantık ve delile dayanıyor olmasıdır. Yukarıda bir bölümünü verdiğimiz âyetin devamında, onun kavmiyle diyaloglarında bu açıkça görülüyor: *"Babalarımızı onlara tapar bulduk demişlerdi. İbrâhîm: 'And olsun ki sizler de babalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz' deyince: 'Sen bize gerçeği mi getirdin yoksa şaka mı ediyorsun?' dediler. O şöyle dedi: 'Hayır; Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir ki onları O yaratmıştır. Ben de buna şâhitlik edenlerdenim."*[977] Hz. İbrâhîm, hüccet ve delille kavmini ilzâm etmek, putperest inancın saçma bir itikâd olduğunu şöyle ispatlamaya çalışmıştır: *"Allah'a yemin ederim ki, siz ayrıldıktan sonra, putlarınıza bir tuzak kuracağım!' dedi. Daha sonra 'Hepsini paramparça edip, içlerinden büyüğünü ona başvursunlar diye, sağlam bıraktı."*[978] Bunun akabinde kavmi dönünce ve putlarına yapılanları da gördüklerinde Hz. İbrahim ile aralarında şu diyalog geçti: *"'Tanrılarımıza bunu kim yaptı? Doğrusu o zâlimlerden biridir' dediler. Bazıları, 'İbrâhîm denen bir gencin onları diline doladığını duymuştuk' deyince, 'O halde bunların şâhitlik edebilmeleri için onu halkın gözü önüne getirin' dediler. 'Ey İbrâhîm bunu tanrılarımıza sen mi yaptın?' dediler. 'Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun' dedi."*[979]

Bu diyalogta Hz. İbrahim'in temel amacı, kavminin şu hakikati görüp anlamalarını sağlamaktır: Abidlerinin ellerinden çıkan bir mâbud asla ilâh olamaz.

2.3.5. Hayalidirler

Kur'ân, şirk tanrılarından bahsederken, onları varlık bakımından gerçek bir varlık olarak tanımaz; onların varlığının zihnî ve hayalî olduğunu, hariçte ve hakîkatte ise bir karşılıklarının olmadığını bildirir. Mesela onlardan bahsederken "yapmak" **جعل** ve"edinmek" **اتخذ** gibi fiileri kullanır ki, bu fiiller bile bir varsayım ve

[976] Bereke, **Üslûbu'd-Dâveti'l-Kur'âniyye**, s. 147-148.
[977] el-Enbiyâ, 21/53-56.
[978] el-Enbiyâ, 21/56-58.
[979] el-Enbiyâ, 21/59-63.

sun'îliği ifade etmektedir: **وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ** *"Onlar Allah'a ortak koştular"*[980] **وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا شُرَكَاءَ الْجِنَّ** *"Cinleri O yaratmışken kafirler Allah'a ortak koştular."*[981] **ثُمَّ اتَّخَذُوا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ** *"Allah'ın yolundan sapıtmak için O'na eşler koşmuşlardı."*[982] **اتَّخَذُوا الْعِجْلَ** *"Buzağıyı tanrı edindiler"*[983] **اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ** *"Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesîh'i rableri olarak kabul ettiler."*[984]

Yine "işrak"(ortak kılmak) "ted'ûne-yed'ûne" (çağırmak ve yalvarmak) gibi fiiller de gerçek dışı, sun'î anlamında kullanılan kelimeler olup müşriklerin bâtıl tanrılarına yönelik gelen kelimelerdendir. **بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا** *"Hakkında hiçbir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak koşmalarından ötürü"*[985] **تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ** *"Allah'tan başka, yalvardıklarınız."*[986]

Kur'ân, putların mücerred varlıklar olduğunu, isim olarak mevcut, ancak müsemmalarının olmadığını bildirir. Onların ancak abidlerinin kafalarında var olduklarını, hayali şeyler olup hiçbir realitelerinin ve karşılıklarının olmadığını belirtir.[987]

"Allah'ı bırakıp taptığınız, sizin ve babalarınızın adlandırdığı putlardan başka bir şey değildir. Allah onların doğru olduğuna dair bir delil indirmemiştir."[988]

"Bunlar sizin ve babalarınızın taktığı adlardan başka bir şey değildir. Allah onları destekleyen bir delil indirmemiştir. Onlar sadece sanıya ve canlarının istediğine uymaktadırlar. Oysa onlara Rablerinden and olsun ki doğruluk rehberi gelmiştir."[989]

---

[980] er-Ra'd, 13/33.
[981] el-En'âm, 6/100.
[982] İbrâhîm, 14/30.
[983] en-Nisâ, 4/153.
[984] et-Tevbe, 9/31.
[985] Âl-i İmrân, 3/151.
[986] el-En'âm, 6/56.
[987] İbn Aşûr**, et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 53/23 hk. XXVII, s. 103.
[988] Yûsuf, 12/40.
[989] en-Necm, 53/23; en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl**, 53/23 hk. III, s. 392.

"Yoksa kendilerini bize karşı savunacak tanrıları mı var? O tanrılar kendilerine bile yardım edemezler. Katımızdan da dostluk görmezler"[990] Bu âyette ise, var olan inkâr ve nefyin ilâhların "sıfatına" (savunmak) değil de, bizzat vasfolunan tanrıların "varlığına" yöneltilmiş olduğunu görüyoruz. Çünkü eğer varlıklarına değil de, vasıflarına (savunmak) yöneltilmiş olsaydı o zaman şöyle denirdi: "Yoksa tanrıları mı kendilerini savunacakmış." Bu da ayrıca gösteriyor ki şirk tanrıları, varlıktan bile mahrumlar, nerde kaldı ki abidlerini savunsunlar ya da bir ilâhtan beklenen herhangi bir şeyi yapsınlar.[991]

2.3.6. Canlıların Özelliklerinden Bile Yoksunlardır

Kur'ân'ın, şirk tanrılarının canlı olmadıklarını, ölü olduklarını vurgulayarak, onları reddettiği görülür: *"Allah'ı bırakıp taptıkları şeyler, hiçbir şey yaratmazlar; esasen kendileri yaratıktır. Onlar cansız, ölülerdir. Ne zaman dirileceklerini de bilemezler."*[992] Çünkü "ölü" sıfatı, onların en büyük eksikliklerini teşkil eder. Ölü demekle, müsbet namına ne varsa onların hepsinden yoksun oldukları belirtilmiş olur. Bu da, ilâh olmaya layık olmadıklarını ve bâtıl olduklarını ortaya koyan en önemli delillerden biridir.

Allah'ın yarattığı canlı varlıklara bile benzemeyen şeylerin ilâh edinilip kendilerine tapılmasında ne fayda olacaktır ki? Bunlar canlı bile değilken mesela abidlerinin dualarına nasıl icabet edecekler? Buna nasıl güç yetirecekler? Bâtıl oldukları apaçık ortada olan böyle varlıklara tapan müşriklerin akıldan, mantıklı düşünebilme yetisinden yoksun olmaları gerektir. Çünkü her bakımdan yetersiz ve aciz olan böyle varlıklar ile bütün kemal sıfatların en mükemmellerini haiz olan zatı (Allah'ı) bir tutmaktadırlar.[993]

Diğer yandan insanların bu nesnelere ibâdet etmelerinin ve tâzimde bulunmalarının önemli bir sebebi de onlardan umdukları faydadır. Halbuki sıradan bir canlıda bile bulunan yürüyecek ayağa, tutacak ele, görecek göze bile sahip olmayan böyle varlıklardan bir fayda ummak; insanların kendilerinde bulunan duyu

[990] el-Enbiyâ, 21/43.
[991] Alûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 21/43 hk. IX, s. 50.
[992] en-Nahl, 16/20-21.
[993] es-Sâ'dî, **Tefsîr**, 16/20-21 hk. IV, s. 192.

organlarından bile yoksun olan, dolayısıyla bu açıdan insanlardan daha aşağı, daha zayıf olan şeylerden bunu beklemek hiç akıl karı mıdır?[994] Bu hususa Kur'ân şöyle işaret etmektedir: *"Onların yürüyecek ayakları mı var, yoksa tutacak elleri mi var, ya da görecek gözleri mi var, veya işitecek kulakları mı var? De ki: Ortaklarınızı çağırın elinizden gelirse bana tuzak kurun, göz açtırmayın."*[995] Âyette belirtilen özellikler ancak canlılarda bulundukları biliniyorken, burada söz konusu bâtıl tanrıların canlı olmamaları da önemli bir kusur addedildiği apaçıktır. Dolayısıyla tanrılarının cansız olmaları, reddedilmeleri ve ulûhiyetlerinin düşmesi için önemli bir gerekçe olmaktadır. Böylece Kur'ân, ilâhlarının bu durumlarını müşriklere hatırlatmak suretiyle onları azarlamakta ve kınamaktadır. Böyle açık delillerle Allah'ın gücü ve putların acizliğini ortaya koymuş olmaktadır.

2.3.6.1. Konuşamazlar

Kur'ân, Benî İsrail'in ilâh edindikleri buzağının ilahlığını reddederken, onun konuşmaktan aciz olduğuna vurgu yapmıştır:*"Onlar bu heykelin, sözlerine karşılık vermediğini, kendilerinden hiçbir zararı uzaklaştıramayacağını ve onlara hiçbir fayda sağlayamayacağını görmezler mi?"*[996]

Gerçek şu ki, buzağı hakkı, doğruyu söyleme imkan ve kabiliyette bile değildir. Çünkü o nihayetinde ya cansız bir madde ya da aciz bir hayvandır. Her iki durumda da tapılmaya layık değildir. Bu vasıftaki bir varlığın İlâh olması mümkün değildir. Eğer akılları olsa, düşünür ve bir buzağının tapılmaya layık bir ilâh olamayacağını bilirlerdi. Onlar, abitler olarak konuşabiliyor ve kendilerini ifade edebiliyorlarken, ilâh olduğunu iddia ettikleri buzağının bu manada yapabildiği tek şey ise sadece böğürmektir. O halde abitlerinden böyle daha aşağı olan bir varlık nasıl ilâh olabilir? Bu, aklın kabul edeceği bir şey değildir.

Hz. İbrâhîm de, kavminin taptıkları putların bâtıl olduklarına gerekçe olarak onların konuşmamalarını göstermiştir. Kavmi ona, -putları kırmasını kastederek- *"Ey İbrâhîm bunu tanrılarımıza sen mi yaptın?"*[997] dediklerinde, kendilerine şöyle cevap

[994] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 7/195 hk. XIII, s. 322.
[995] el-A'râf, 7/195.
[996] Tâhâ, 20/89.
[997] el-Enbiyâ, 21/62.

vermiştir: *"Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun"*[998] Bu sözüyle amacı, onlara söyleyecek bir söz bırakmayıp, tapmış oldukları putların bâtıl olduklarına onları itiraf etmeye sevketmekti. Hz. İbrâhîm bunda kısmen başarılı da oldu, çünkü onun böyle akıl dolu cevabından sonra kavmi, *"Kendi kendilerine: Doğrusu siz haksızsınız"*[999] dediler. Ne var ki, hemen akabinde de dalâlette ısrar ederek İbrâhîm'e, *"Ey İbrâhîm! Bunların konuşmayacağını, and olsun ki, bilirsin"* diyerek[1000] bâtıl tanrılarına tapmaya devam edeceklerini belli etmişlerdir.

2.3.6.2. Göremez ve İşitemezler

Görme ve işitme duyuları, insanların ve diğer tüm canlıların en temel özelliklerindendir. Halbuki bâtıl tanrıların bir kısmı bu duyulara bile sahip değiller. Kaldı ki bir ilâh, bu duyuların en gelişmişine, en mükemmeline sahip olması gerekir. Çünkü bunlar ulûhiyyetin temel vasıflarındandır. Kur'ân, bâtıl tanrıları görmeyen, işitmeyen, özellikle de duaları işitmeyen varlıklar olarak nitelendirerek ilâhlıklarını çürütür: *"Onları doğru yola çağırırsanız duymazlar. Sana baktıklarını görürsün, oysa görmezler."*[1001] Bu âyette, putların zahiren gözlere sahip oldukları, hatta karşılarına geçince sanki sana bakıyor gibi durdukları, ancak hakîkatte hiç bir şey görmedikleri söylenmiş, böylelikle büyük bir kusurlarına dikkat çekilerek, bunların ilâh olmaya layık olmadığı belirtilmiştir.

Hz. İbrâhîm'in de, babası ve kavmiyle münazarasında putlarının bu kusurlarına sık dikkat çekerek, onları reddettiğini görüyoruz:

"Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?"[1002]

"İbrâhîm, babasına ve milletine: 'Nelere tapıyorsunuz?' demişti. 'Putlara tapıyoruz, onlara bağlanıp duruyoruz' demişlerdi. 'İbrâhîm: 'Çağırdığınız zaman

[998] el-Enbiyâ, 21/63.
[999] el-Enbiyâ, 21/64.
[1000] es-Sâ'dî, **Tefsîr**, 21/65 hk. V, s. 242.
[1001] el-A'râf, 7/198.
[1002] Meryem, 19/42.

sizi duyarlar veya size bir fayda ve zarar verirler mi?' demişti."[1003]

İnsan, yaratılışı icabı zayıf ve yardıma muhtaç bir varlıktır. Fıtrî olarak yüce ve güçlü bir varlığa sığınma gereksinimi duyar. Onun aradığı, dua ettiğinde sesini duyan, sıkıntılı anlarında feryadına kulak veren bir ilâhtır. Kendisinden daha aşağı, daha güçsüz ve çok daha zayıf bir ilâha tapınması ise, akıllı bir insanın yapacağı bir davranış değildir. İnsanın, canlı bir varlık olması ve bütün işlerini onlar aracılığıyla gördüğü duyu organlarına sahip olması hasebiyle, bu duyulardan yoksun olan bâtıl ilâhlardan üstün olduğuysa muhakkaktır.

Gelen âyetler; bâtıl tanrıların, kendilerine dua eden insanın dualarını duymadıklarını beyan ederek ilâhlıklarını iptal etmiştir:

"Allah'ı bırakıp da, kıyâmet gününe kadar cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapık kimdir? Çünkü, yalvardıkları şeyler yalvarışlarından habersizdirler."[1004]

"Onları çağırırsanız, çağrınızı işitmezler; işitmiş olsalar bile size cevap veremezler."[1005]

"Gerçek dua ve ibâdet ancak O'nadır. O'ndan başka çağırdıkları putlar kendilerine hiçbir cevap vermezler. Durumları, suyun ağzına gelmesi için avuçlarını ona açmış bekleyen adamın durumu gibidir. Hiçbir zaman suya kavuşamaz. İşte kafirlerin yalvarışı da böyle, boşunadır."[1006]

Bu son âyette, Allah'tan başkasına yalvaran ve onlardan bir şeyler isteyenler, avuçlarını açarak uzakta bulunan bir suyu alıp ağzına götürmek isteyen kimsenin durumuna benzetilmişler. Yani su almak için uzaktan avuçlarını suya uzatan kimsenin ağzına su kendiliğinden gelip onun ihtiyacına cevap veremeyeceği gibi, batıl tanrılara sığınıp onlardan yardım isteyenlerin istek ve dileklerine de hiçbir şekilde cevap verilmeyecektir.[1007] Çünkü bâtıl tanrıları, onları işitmemektedirler,

[1003] eş-Şu'arâ, 26/70-73.
[1004] el-Ahkâf, 46/5.
[1005] Fâtır, 35/14.
[1006] er-Ra'd, 13/14.
[1007] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 13/14 hk. IX, s. 301.

nasıl kendilerine cevap versinler? Halbuki doğrudan, araya şirk tanrıları gibi aracıları koymadan yüce Yaratıcı ve her türlü kemal sıfatlarına sahip olan Allah Teâla'ya dua etseler O, kendilerine şah damarlarından daha yakındır. Ses etmelerine bile gerek duymadan içlerinden geçenleri dahi bilir, yakarışlarını işitir ve ihtiyaçlarını karşılar. Hatta istekleri mevcut değilse de onları kendilerine yaratır. O şuursuz ve camit putlar ise, yaratıcı güce sahip olmadıkları için insanların istek ve dualarına cevap verecek kabiliyette değiller.[1008] Bu sebeple onlara ne kadar yakarılıp dua edilse de boşa gider, edilen dua hiçbir şekilde yerine ulaşmaz. Çünkü yardım istenen ne görür ne işitir.

2.3.7. Yaratıcıya Ait Fiillerden Yoksundurlar

Kur'ân, sıklıkla Allah'ın "Hâlık" vasfını vurgulamaktadır. İnsanların yaşamlarındaki her alanda, üremelerinde,[1009] ziraatlerinde,[1010] içtikleri sularda,[1011] hayatlarında çok önemli bir işlevi olan ateşin oluşumunda[1012] vb. Allah'tan başka bir varlığın payı olmadığını zikretmekte ve buna vurgu yapmaktadır.

İnsan, fıtrî vicdânının sesine kulak verince, hiçbir şeyin kendiliğinden ve sebepsiz vücuda gelemeyeceğini anlamakta güçlük çekmez. Kendisinin yoktan vücuda geldiğini, babasının, dedesinin hep böyle sonradan yaratıldığını da bilir. Yaratıkların en mükemmeli ve yeteneklisi olduğu halde kâinatın yaratılışında insanın en ufak bir dahli de yoktur. Böyle mükemmel bir varlık olarak insan, hem kendisinin hem kâinatın yaratılışında bir rol sahibi olmayınca,[1013] diğer mahlûkların böyle bir vazifeyi yüklenemeyecekleri ise bedaheten anlaşılır.

Yaratma kavramı Allah'ın varlığını, birliğini, ilmini, hikmetini ve kudretini ispat eden en önemli mefhûmdur. Allah'ın bu sıfatı, kendisiyle diğer varlıkların arasını en keskin çizgi ile ayırmaktadır.[1014] *"İşte sizin Rabbiniz Allah. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin. O, her şeye*

[1008]Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 13/14 hk. III, s. 130.
[1009] Bkz. el-Vâkıa, 56/58-59.
[1010] Bkz. el-Vâkıa, 56/63-64.
[1011] Bkz. el-Vâkıa, 56/68-69.
[1012] Bkz. el-Vâkıa, 56/71-72.
[1013] Bkz. et-Tûr, 52/35-36.
[1014] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 76.

vekildir."[1015] Batıl ilahlar denizi mi yarattılar, dağları mı yarattılar, hayvanları mı yarattılar ya da herhangi bir camid şeyi mi yarattılar ki, ilâh olma sıfatını haiz olabilsinler? Bu itibarla Allah'tan başka bir ilâhın varlığı söz konusu dahi edilemez. Allah, her şeyi yoktan yaratma kudretine sahip tek ilâhtır. Müşriklerin tanrılarının, mahlûk, yapma oldukları biliniyorken nasıl ilah olabilirler ki? Yaratılan, yaratana hiçbir surette ortak olamaz.[1016] Çünkü İlâh, yapılan ve yaratılan değil, yapan ve yaratan olması, müteessir değil, müessir olması gerekir.[1017]

Kendi varlığıyla kâim ve yaratıcı olan yalnız Allah'tır. Bâtıl tanrılar ve diğer varlıkların tamamı ilk var olmalarında ve yaşamları boyunca da Allah'ın yaratmasına muhtaçtırlar. Allah'tan başka tapılan her şeyin yalan, uydurma olduğu onların yaratılmış olmalarından da bilinmektedir. Gelen âyet müşriklerin taptıkları tanrıların yaratılmış olduklarını vurgulayarak, kendileri yaratılmış, bir şeyi yaratamayan tanrılara tapmanın anlamsızlığını ortaya koyuyor:

"Kafirler, O'nu bırakıp, bir şey yaratamayan, bilakis kendileri yaratılmış olan, kendilerine ne zarar ve ne de fayda verebilen; öldürmeye, diriltmeye ve ölümden sonra tekrar canlandırmaya güçleri yetmeyen tanrılar edindiler."[1018]

Müşrikler, ilâhta yaratıcılık vasfını şart görmediklerinden olsa gerek ki, birçok varlığı ilâh edinmekten geri durmamışlardır. Buna mukabil Kur'ân, onları sıkıştırararak, yaratamayan bir ilâhın nasıl olabileceğini sormuş ve kendilerini bu nedenle sıklıkla kınamıştır:

"Koştuğunuz ortaklardan, önce yaratan, sonra, bunu tekrar eden var mıdır? De ki: Allah önce yaratır, sonra bunu tekrar eder. Nasıl da döndürülürsünüz!" [1019]

"Onlar yeryüzünden neyi yaratmışlar da onlara tapıyorsunuz?"[1020]

"Yoksa Allah'a, O'nun gibi yaratması olan ortaklar mı buldular?"[1021]

[1015] el-En'âm, 6/102.
[1016] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 13/14 hk. IX, s. 311.
[1017] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 169.
[1018] el-Furkân, 25/3.
[1019] Yûnus, 10/34.
[1020] Fâtır, 35/40.

Bu son âyet, müşriklerin şirk üzere olmanın hiçbir geçerli sebebi bulunmadığını, çünkü tanrılarının yaratılışa en ufak bir katkılarının olmadığını, dolayısıyla onlar hakkındaki zanlarını besleyecek en önemli temelden yoksun olduklarını vurgular.[1022]

Gelen âyette müşrikler, putlarının herhangi bir şeyi yarattıklarına dair bir delil getirmeye çağırılıyorlar: *"De ki: Allah'ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin, yeryüzünden neyi yaratmışlardır? Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var? Eğer doğru söyleyenler iseniz bundan önceki bir kitap, yahut bir bilgi kalıntısı olsun getirin bana!"*[1023] Benim Rabbim yeryüzünü yoktan yarattı. Bu, benim için O'nun tek olduğunu gösteren bir delildir. Sizin düzmece tanrılarınıza tapmaktaki deliliniz nedir? Yoksa sizin putlarınızın göklerde Allah ile birlikte ortaklıkları mı vardır? Sizler de buna dayanarak mı onlara tapıyorsunuz? Ben Rabbimin göklerde ve yerde herhangi bir ortağı olmadığına inanarak sadece O'na kulluk ediyorum. Şayet sizler, taptığınız tanrıların, yeryüzünde herhangi bir şeyi yarattığı veya göklerde Allah ile herhangi bir ortaklıkları bulunduğu iddianızda doğru iseniz, buna dair bir delilinizin olması icab eder.[1024] Çünkü delile dayanmayan bir iddia batıldır. Eğer bir delil getiremiyorsanız, iddianızda batıla saplandığınız açıktır. Bundan vazgeçin ve sadece Allah'a kulluk edin.

Gelen âyet ise, şirk tanrılarının yardımlaşsalar dahi yaratma konusunda aciz kalacaklarını belirtmektedir:

"Ey İnsanlar! Bir misâl verilmektedir, şimdi onu dinleyin: Sizlerin Allah'ı bırakıp taptıklarınız bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamıyacaklardır. Sinek onlardan bir şey kapsa, onu kurtaramazlar; isteyen de, istenen de aciz!"[1025]

Putlar ve Allah'tan başka tapılan bütün mâbudlar, en basit ve en değersiz varlık olan sineği bile yaratmaktan acizler. Hepsi bu hakir hayvanı yaratmak için bir araya gelseler de başaramayacaklarına göre, tek başlarına bunu hiç başaramazlar.[1026]

[1021] er-Ra'd, 13/16.
[1022] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 13/16 hk. II, s. 517.
[1023] el-Ahkâf, 46/4.
[1024] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 46/4 hk. XX, s. 481.
[1025] el-Hac, 22/73.
[1026] ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf**, 22/73 hk. III, s. 22.

Acizlikleri böylece ortada iken, akıllı bir mahlûk olan insana Allah'tan başkasına tapmak hiç yaraşır mı? Zira kul canlıdır, hareket edebilir, sınırlı da olsa bir iradesi ve kuvveti vardır. Oysa bu putların ne iradesi ne de bir kudreti vardır.

Hz. İbrâhîm de kavmiyle münazarasında yaratılış deliline başvurmuştur. Böylece onun, haktan ve hakîkatten uzaklaşarak gaflete düşen ve fıtrata aykırı tavırlar sergileyerek putlara tapan kavmine karşı bu delilin ne kadar etkili olacağının bilincinde olduğu anlaşılmaktadır.

"O şöyle dedi: 'Hayır; Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir ki onları O yaratmıştır. Ben de buna şâhitlik edenlerdenim." [1027]

"İbrâhîm, babasına ve milletine demişti ki: 'Beni yaratan hariç, sizin taptığınız şeylerden uzağım. Beni doğru yola eriştirecek olan şüphesiz O'dur'"[1028]

Kur'ân'ın, farklı sûrelerde, sıklıkla yaratılış deliline vurgu yapmasının en önemli sebeplerinden biri de bu delilin, müşriklerin de inkâr etmedikleri bir hakîkatle alakalı olmasıdır. O da kendilerinin de yaratmada Allah'ın tek olduğu, eşi ve yardımcısının olmadığını itiraf ediyor olmalarıydı.

"And olsun ki onlara: 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi, ayı buyruğu altında tutan kimdir?' diye sorarsan, şüphesiz 'Allah'tır' derler."[1029]

Yukarıda zikrolunan âyetlerden çıkan sonuç şudur: Yaratamayan ilâh mâbud olamaz. Çünkü ulûhiyyet için yaratıcılık şarttır. Yaratan kim ise, kullukta bulunulmaya layık olan da olur. Allah'tan başka yaratıcı olmadığına göre, Allah'tan başka ilâh yoktur.

2.3.7.1. Diriltemezler

Kur'ân, ilk yaratılan bir şeyin ikinci kez de yaratılabileceğini, bunun Allah'ın kudretine göre çok kolay olduğunu bildirir: *"Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra*

[1027] el-Enbiyâ, 21/56.
[1028] ez-Zuhruf, 43/26-27.
[1029] el-Ankebût, 29/61. Ayrıca bkz. ez-Zuhruf, 43/9; el-Mü'minûn, 23/84-85.

tekrar diriltilmeniz, ancak bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir."[1030] Sadece Allah öldürür ve diriltir. Allah'tan başka hiçbir güç buna kadir değildir. Birçok âyette hayat ve ölümün sadece Allah'ın elinde olduğu vurgulanmaktadır.

"Dirilten ve öldüren O'dur. O'na döneceksiniz."[1031]

"Doğrusu dirilten ve öldüren Biziz."[1032]

"Bizi tekrar kim diriltir? derler; de ki: Sizi ilk defa yaratan."[1033]

Müşrikler, tanrılarının ölümden sonra kendilerini dirilteceklerini iddia etmemişlerdir. Zaten onlar ölümden sonraki dirilmenin olacağına inanmıyorlardı. Bunu birçok âyet bildirmektedir.[1034] Dolayısıyla böyle sonsuz kudreti gerektiren bir şeyi putlarına isnat etmeleri söz konusu değildir. Fakat ölüleri diriltmek, ulûhiyyetin özelliklerinden bir tanesi olduğundan, müşriklerin kendileri açıkça söylemiş olmasalar da, ulûhiyyet isnat ettikleri putlarının iltizam suretiyle diriltme gücüne sahip olmaları gerekir. Müşrikler bu putlara taparlarken diriltme gücünü onlara tanımış sayılırlar.[1035] Oysa edindikleri camit putların bunu gerçekleştirmekten son derece uzak oldukları ortadadır.

Kur'ân; bunların, ölüleri diriltemediklerini, ölüleri diriltemeyen varlıkların ilâh olmasının ise mümkün olmadığını açıkça belirtmiştir: *"Yeryüzünde edindikleri tanrılar mı, onlar mı ölüleri diriltecekler?"*[1036] Burada var olan "istifhâm" inkâr manasını ifade etmektedir.[1037] Yani bu sapkınların ilâh edindikleri tanrılar, ölüleri diriltmeye kudretleri var mı ki? Yoktur, o halde bunlar bâtıldırlar. Hal böyle iken bunlar onları nasıl ilâh edinirler?[1038] Âyetteki soru, müşriklerin, cansız maddeye Allah'tan başkasının can vermeyeceğine inandıkları halde, neden O'ndan başka ilâhları da kabul ettiklerini düşünmeleri için sorulmuştur.[1039] Çünkü onlar, kendisine

[1030] Lokmân, 31/28.
[1031] Yûnus, 10/56.
[1032] el-Hicr, 15/23.
[1033] el-İsrâ, 17/51. Ayrıca bkz. Hac, 22/66; el-Mü'minûn, 23/80; el-Mülk, 67/2; er-Rûm, 30/19 vb.
[1034] Bkz. en-Nahl, 16/38; ed-Duhân, 44/35; el-Mü'minûn, 23/35-37; el-Vâkıa, 45/47 vd.
[1035] Alûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 21/21 hk. IX, s. 22.
[1036] el-Enbiyâ, 21/21.
[1037] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 21/21 hk. XI, s. 278.
[1038] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 21/21 hk. V, s. 295.
[1039] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 21/21 hk. III, s. 203.

ibadet edilen bir varlığın öldürme ve diriltme gücüne sahip olması gerektiğini, bunun yanında camid birtakım putların ölüleri diriltmesinin söz konusu olmadığını düşünemiyorlardı.

Ayrıca soru, müşriklerin tutumlarını kınama amacına da yöneliktir. Düzmece tanrıların da topraktan ölüleri çıkarttıklarını, yani ölüleri kaldırıp can verdiklerinden bahseden ifadede, bu tanrılara yönelik bir alay yatmaktadır. Çünkü gerçek bir ilâhın en başta gelen sıfatı, ölüleri topraktan çıkarıp diriltebilmesidir. Müşriklerin taptıkları tanrılar böyle bir şey yapabiliyorlar mı? Hayır. Elbette yapamazlar. Bunlar hayatı yarattıklarını, yeniden hayat verme gücüne sahip olduklarını da iddia edemezler. O halde onlar ilâhlığın sıfatlarından en başta gelenininden yoksundurlar.[1040] Bu durumda onlara tapan müşriklerin açık bir sapkınlık ve gaflet içinde oldukları aşikardır.

"Kafirler, O'nu bırakıp, bir şey yaratamayan, bilakis kendileri yaratılmış olan, kendilerine ne zarar ve ne de fayda verebilen; öldürmeye, diriltmeye ve ölümden sonra tekrar canlandırmaya güçleri yetmeyen tanrılar edindiler."[1041] Ne ölüm tanrılarının ellerindedir, ne hayat ne de ölümden sonraki diriltme. Onlar, bunların hiç birinde diledikleri gibi tasarruf etme salahiyetine sahip değiller. Bu kadar aciz olan birinin ilâh olması ise düşünülebilir mi?[1042]

Böylece Kur'ân, ulûhiyyetle muttasıf bir zatın ölüleri diriltebilecek kudrette olması gerektiğini; şirk tanrılarının böyle olmadıklarına göre, ilâh olamayacaklarını ortaya koyarak, bu usûlle Allah'tan başka bütün tanrıları reddetmiştir.

2.3.7.2. Rızklandıramazlar

Canlıları rızıklandırma ilâh olmanın bir gereğidir. "Rezzak" (rızık veren) olmak, yaratıcıyı yaratılanlardan ayıran en temel özelliklerinden birisidir.[1043] Kur'ân, bu vasıfla muttasıf tek bir zatın var olduğunu ve onun da Allah'tan başkası olmadığını gelen âyetlerde olduğu gibi sıklıkla vurgular:

[1040] Seyyid Kutub, **Fîzilali'l-Kur'ân**, 21/21 hk. IV, s. 2373.
[1041] el-Furkân, 25/3.
[1042] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 25/3 hk. XIX, s. 237.
[1043] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 103.

"Gökleri ve yeri yaratan, beslenmeyip besleyen Allah'tan başka bir dost mu edinirim? de. Doğrusu ben ilk müslüman olmakla emrolundum de; asla ortak koşanlardan olma!"[1044]

"Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini anın; sizi gökten ve yerden rızıklandıran Allah'tan başka bir yaratan var mıdır? O'ndan başka tanrı yoktur. Nasıl aldatılıp da döndürülürsünüz?"[1045]

"Sizi yaratan, sonra rızıklandıran, sonra öldüren daha sonra da dirilten Allah'tır. O'na koştuğunuz ortaklarınızdan böyle bir şey yapan var mıdır? Allah onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir, yücedir."[1046] Bu âyette, "rızık veren" olmasının yanında Allah'ın, yaratan, öldüren ve dirilten olduğu ve ilâhın bu vasıflara sahip olması gerektiği belirtilmiş; "tanrılarınızdan bu özelliklere sahip olan var mıdır ki siz onları ilâh ediniyorsunuz?" denilerek putperestler kınanmıştır.[1047] Her şeyi yaratan, bütün varlıkların rızıklarını veren ve hiçbir kimsenin O'na rızık vermediği, "Rezzak" vasfına mâlik olan bir tek Allah'tan başka nasıl bir ilâh edinilebilir?[1048]

"Allah'ı bırakıp, göklerden ve yerden kendilerine verecek rızıkları olmayan ve vermeye güç yetiremiyen şeylere mi tapıyorlar?"[1049] Kur'ân burada, insan fıtratının bu kadar bozulmuş olmasının şaşırtıcı olduğuna işaret eder. İnsanların, kendilerine rızık verme gücüne sahip bulunmayan ve hiçbir zaman ve zeminde bu güce sahip olamayacak birine ibâdet kasdı ile yönelmeleri tuhaf bir durumdur. Rızık verme dahil olmak üzere Allah'ın biriliğine işaret eden nice deliller önlerinde durduğu halde insanların, her açıdan eksik ve kusurlu birini O'na denk tutması ve kendisine ulûhiyyeti yakıştırması hayret verici bir durum olduğu muhakkaktır.[1050]

Rızık Allah'ı tanıma, bilme vesilesidir. Yararlandığımız her türlü nimetler doğrudan doğruya hakiki bir nimet verici olan Allah'a işaret ve şahitlik ediyor. *"Her*

[1044] el-En'âm, 6/14.
[1045] Fâtır, 35/3.
[1046] er-Rûm, 30/40.
[1047] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 30/40 hk. XX, s. 107.
[1048] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 5/14 hk. XI, s. 282.
[1049] en-Nahl, 16/73.
[1050] Seyyid Kutub, **Fîzilali'l-Kur'ân**, 16/73 hk. IV, s. 2182.

şeyden önce insan, yediği yemeğine bir baksın! Gerçekten biz, yağmuru bol bol yağdırdık. Sonra toprağı, iyiden iyiye yardık! Böylece sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için orada taneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalıklar, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar ortaya çıkardık."[1051] Burada insana şu denilmektedir: Yiyeceğini bile Allah'ın nasıl yarattığını bir düşün. Eğer Allah senin için gerekli şartları hazırlamamış olsaydı, yiyeceğini elde edebilir miydin? Edemezdin. Çünkü bu, yüce bir kudreti gerektiren bir şeydir. Güneşin ısısıyla denizlerden su buharlaşır ve yağmur bulutları oluşur. Rüzgarlar onları değişik bölgelere sürüklerler ve oralara su halinde yağarlar. Yağmurun yağmasıyla birlikte, bu su yeryüzünde kuyulardan, nehir ve derelerden akar gider. İnsan tohumu toprağa atar. Tohum toprağın altında kalır ve insan bundan başka bir şey yapamaz. Onun elinden sadece bu gelir. Tohumun olgunlaşması ve ondan bitki ve ağaçların oluşması, yüce bir kudret sahibi olan Allah'ın işidir. Allah, su ve toprağa bu özellikleri vererek, tohumlardan çeşit çeşit bitkiler, meyveler ve yiyecekler çıkarmaktadır. Eğer Allah bu şartları hazırlamasaydı, tohumlara bu hususiyetleri vermeyip, insanların istifadesine sunmasaydı, insan nasıl yaşamını sürdürecekti?[1052]

Müşriklerin tanrıları, bırakın rızık vermeye, canlı varlıklardan iseler kendileri rızka muhtaçtırlar. Onun için Kur'ân, Hz. Îsâ ile Meryem'in ulûhiyyetini reddederken bu noktayı vurgular: *"Meryem oğlu Mesîh sadece peygamberdir, ondan önce de peygamberler geçmiştir, onun annesi dosdoğrudur, her ikisi de yemek yerlerdi. Onlara âyetleri nasıl açıkladığımıza bir bak, sonra da bak ki nasıl yüz çeviriyorlar!"*[1053] İlâh oldukları iddia edilen Îsâ ile annesi Meryem, canlılara rızık verebilmeleri gerekirken kendileri rızka, yemeye ve içmeye muhtaç durumdalar. O halde bunlar nasıl ilâh olabilirler? Ne Îsâ Mesîh ne de annesi ilâh olamazlar.[1054]

Hz. İbrâhîm de, kavmine, tapındıkları putların ilâh olmaya layık olmadıklarını söyleyerek onlara karşı savaş ilân ettiğinde, başvurduğu güçlü delillerden biri de, bunların rızık vermekten aciz olduklarını ortaya koymak olmuştur. Böylelikle kavminin, tanrılarının bâtıl olduklarını görmelerini sağlamaya çalışmıştır.

[1051] Abese, 80,24-32.
[1052] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 80/24-32 hk. VII, s. 43.
[1053] el-Mâide, 5/75.
[1054] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 103.

"Ey putperestler! Siz Allah'ı bırakıp sadece birtakım putlara tapıyor, aslı olmayan sözler uyduruyorsunuz. Doğrusu, Allah'tan başka taptıklarınızın size rızık vermeye güçleri yetmez. Artık rızkı Allah katında arayın. O'na kulluk edin. O'na şükredin. Siz O'na döneceksiniz."[1055]

Allah'tan başka rızık veren olmadığına göre O'ndan başka ilâh yoktur. O halde şirk tanrılarının tümü, ulûhiyyet vasıflarından uzak ve sadece müşrikler tarafından kendilerine iftira edilen varlıklardır.

2.3.7.3. Mâlik Değillerdir

Tevhid akidesinin bir gereği şudur: Bütün nimet ve zenginlikler, bütün mevcudatın mülkiyet hakkı en mutlak ve asıl manasıyla Allah'a hastır. Ondan başka hiç kimse doğrudan doğruya hiçbir şeyin mâliki ve sahibi olamaz. Hiç kimsenin, dilediği gibi tasarrufta bulunacağı bir mülkiyeti yoktur. İnsanın mâlik oluşu ise mecazendir. Zira onun elindeki her şey kendisine Allah tarafından emaneten verilmiştir.[1056] O, yeryüzünde kendisine verilen izafî maliklik yetkisini ancak Allah adına kullanır, hakiki anlamda mâlik değildir. Bu nedenle Kur'ân, mülkün sadece Allah'a ait olduğunu sıklıkla tekrarlamaktadır.[1057] Mülkün hakiki manada sahibi, var eden, yok eden, insana dilediğini bahşeden, dilediğini yoksun bırakan, onda olanı alan ve tekrar onun yerine başkasını koyabilen Allah'tır. Göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Mülk tek başına sadece O'nundur. *"O, kendisinden başka ilah bulunmayan ve mülkün mâliki olan Allah'tır."*[1058] Allah'ın mâlikiyet sıfatı, diğer sıfatların üzerine kaim oldukları bir temeldir. Mülkün kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'a ait olduğu gerçeği vicdanlarda yer edince, yani mülkiyet birlenince kulların başka efendilere yönelmesi ve hizmet etmesi olayı da ortadan kalkmış olur. Bir insan aynı anda iki efendiye hizmet edemez.

Canlı, akıl ve fikir sahibi olan insan bile hakiki anlamda Allah'ın mülkünde bir tasarruf yetkisine sahip değilken, akıl ve fikirden yoksun ve cansız birtakım

[1055] el-Ankebût, 29/17.
[1056] Seyyid Kutub, **Kur'ân'da Edebi Tasvîr**, s. 49.
[1057] Mesela bkz. Âli İmrân, 3/26; el-Mâide, 5/18; el-Mü'min, 40/16; el-Furkân, 25/26 vd.
[1058] el-Haşr, 59/23.

varlıkların bu yetkiye sahip olması söz konusu olamayacağı ortadadır. Dolayısıyla da bunların ilâh olmaları mümkün değildir.

Kur'ân, söz konusu varlıkların ne göklerde ve ne de yeryüzünde zerre kadar bir şeye mâlik olmadıklarını vurgulayarak, bunların ilâh olamayacağına işaret etmiş; ilâhlıklarını çürütmüştür: *"De ki: Allah'ı bırakıp de göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye sahip olmadığı, her ikisinde de bir ortaklığı bulunmadığı ve hiçbiri Allah'a yardımcı olmadığı halde tanrı olduklarını ileri sürdüklerinizi yardıma çağırsanıza!"*[1059] Bu âyette müşriklere karşı şöyle bir meydan okuma vardır: Sizin ilâh olduğunu iddia ettiğiniz ve kendilerinden büyük beklentiler içinde olduğunuz bu düzmece tanrılar hiçbir şeydir. Çünkü bunlar bir zerrenin bile mâliki değiller. Aksini söylüyorsanız da, hangi zerreyi yaratmışlar getiriniz, bir tohuma bile sahip olduklarını iddia edebilir misiniz? Gerçek şu ki, bunlar, müstakil olarak mâlik olmadıkları gibi müşterek olarak da hiçbir şeye mâlik değillerdir.[1060] O halde bunlara nasıl ilâh diyebiliyorsunuz?

Müşrik, Allah'tan başka tanrılar edindiğinde bu tanrılarının kendisine fayda verebileceğine inanır. Fakat kendisinden bir fayda umulan ilâhın şu özelliklerden birine sahip olması vaciptir: Ya kendisine tapanın isteklerine mâlik olacak, mâlik değilse buna ortak olacak, ortak değilse mâlikin yardımcısı, öyle değilse de en azından mâlikin yanında şefâatinin kabul edilebilir bir konumda olması gerekmektedir. Halbuki Kur'ân bu vasıfların hepsini şirk tanrılarından nefyetmiştir. Önce mülkiyet, ardından da sırasıyla ortaklık, yardımcılık ve aracılığı nefyetmiştir. Şu halde bunların ilâh olmaları mevzu bahis edilemez. Aslında eğer bir akıl tutulması söz konusu değilse, yukarıda geçen bu son âyet bile tek başına tevhîdi ispat etmeye ve şirk tanrılarının kökünü kazımaya yeterli olurdu. Kaldı ki Kur'ân buna benzer âyetlerle doludur.[1061]

İşte o âyetlerden bazıları: *"De ki: Biliyorsanız söyleyin, yer ve onda bulunanlar kimindir? 'Allah'ındır' diyecekler, 'Öyleyse ders almaz mısınız?' de. Yedi göğün de Rabbi, yüce arşın da Rabbi kimdir? de. 'Allah'tır' diyecekler! Öyleyse O'na*

[1059] Sebe', 34/22.
[1060] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 392.
[1061] İbn Kayyım, **Medâricu's-Salikîn**, I, s. 372.

karşı gelmekten sakınmaz mısınız? de. Biliyorsanız söyleyin her şeyin hükümranlığı elinde olan, barındıran fakat himayeye muhtaç olmayan kimdir? 'Allah'tır' diyecekler; 'Öyleyse nasıl aldanıyorsunuz' de."[1062] Bu ayetlerde Kur'an, Allah'ın yerlerin ve göklerin ve onlarda bulunan her şeyin tek gerçek Mâliki, Rabbi ve Mutasarrıfı olduğunu müşriklerin de itiraf ettikleri halde O'ndan başkasını mabud ittihaz etmelerinin anlamazıslığına ve yararsızlığına işaret etmiş; bütün her şeyin mâliki Allah olduğu halde O'nun yanında nasıl başka ilâhlar edinebildiklerini sormuştur.[1063] Onlara, nasıl aldanıyorsunuz, sizi kim büyüledi ki, O'nun yanı sıra başka ilâhlar ediniyor ve onları ibadette O'na ortak tutuyorsunuz; düzmece ilahlarınızın yüce Allah'ın mülkiyeti dışında kalan bir şeyleri var mı? Bu uçsuz bucaksız evrende hangi nesneyi bir mülkiyet sahibinin rahatlığı ile serbestçe kullanabilirler diyerek, Allah'tan başka bir mâbudun olmadığını ispatlamıştır.[1064]

Bilindiği gibi müşriklerin taptıkları putları ya taş ya da buna benzer bir maddeden ibarettir. Dolayısıyla da en küçük şeye bile mâlik olmaları mümkün de değildir. Camid bir maddenin, ne çalışarak ne de kendisine hibe edilmek suretiyle herhangi bir şeyi temellük edemeyeceği ortadadır. Cüzî bir şeye bile mâlik olamayan bir varlığın ilâh olması ise mümkün değildir.[1065] Kur'ân'ın sıklıkla vurguladığı şey işte bu olmuştur. Bu manada gelen âyetlerden biri de şöyledir: *"O'nu bırakıp taptıklarınız, bir çekirdek kabuğuna bile sahip değillerdir."*[1066] Hal böyleyken bunlar nasıl ilâh olmaya layık olabilir? Madem bunlar bu özellikleriyle ilâh olamaz ve dolayısıyla da abitleri hiçbir şekilde onlardan bir fayda göremiyorlar, o halde bunlara tapınmanın akıl ve izanla açıklanacak bir tarafı yoktur.

2.3.7.4. Duaya İcabet Edemezler

Kur'ân-ı Kerîm'de ulûhiyyetin en ayırt edici özelliklerinden birisini, duaları kabul (isticabe) teşkil etmektedir. Nitekim Kur'ân'da, sadece dualara icabet bile, Allah'ı tanıtıcı bir delil olarak ele alınabilir genişliktedir.[1067] Buna mukabil şirk tanrılarının ise, insanların duasını kabul edip bir dileklerini yerine getirmekten aciz

[1062] el-Mü'minûn, 23/84-89.
[1063] Zeydân, **Usûlü'd-Da've**, s. 22.
[1064] Bkz. el-Kuşeyrî, **Letâifu'l-İşarât**, 23/84-89 hk. II, s. 587.
[1065] İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 35/13 hk. XXII, s. 283.
[1066] Fâtır, 35/13.
[1067] Bkz. İbrahim, 14/39; en-Neml, 27/62; el-Mü'min, 40/60 vd.

oldukları sık sık vurgulanmaktadır.[1068] Kur'ân, duaları kabul fikrine o kadar çok önem atfetmiş ki, duaya cevap vermemeyi bâtıl tanrılığın en bariz işareti saymaktadır.

Allah ile kul arasındaki münasebetin en bariz misâli duadır. Allah Teâla, kulunun dua etmesini ister: *"Bana dua edin, duânıza cevap vereyim."*[1069] Bunu yapmazsa kendisine değer vermeyeceğini bildirir: *"(Ey Muhammed!) De ki: Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin!"*[1070] Hz. Peygamber de Allah'a dua etmekle ilgili şöyle buyurmaktadır: "Dua ibadetin özüdür"[1071] "Kim Allah'a dua ederek, istekte bulunmazsa, Allah o kimseye gazab eder"[1072] Bütün ulûhiyyet sıfatları gibi, dualara icabet etmek de, Allah Teâla'ya mahsus bir özelliktir. Kur'ân, salih kulların dua etmeleri üzerine Allah Teâla'nın, onların isteklerini gerçekleştirmiş olmasının örnekleriyle doludur.[1073]

İnsanın ilâh ittihaz ettiği zatın, istek ve dileklerini ona ârz edebileceği ve sıkıntılı anlarında kendisine yakaracağı, imdat çığlıklarını kendisine duyurabileceği vasıfta olması beklenir, bu, ulûhiyyet makamında bulunan biri için vaciptir. İlâh, insanın diliyle yaptığı duaları işiten, diliyle yapmazsa bile onun halinden ihtiyacını anlayan, hatta kalbinin en derinlerinde yatan ârzulara muttalî olan ve bunlara kayıtsız kalmayarak gereğini yapabilen kimsedir. Kur'ân bu zatın Allah'tan başkası olmadığını, olamayacağını sıklıkla vurgulayarak, diğer düzmece tanrıları reddeder. *"Yoksa, darda kalana, kendisine yakardığı zaman karşılık veren, başındaki sıkıntıyı gideren ve sizi yeryüzünün sahipleri yapan mı? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Pek kıt düşünüyorsunuz."*[1074] Yani darda olup baş edemeyeceği sıkıntılarla boğuşan birinin sesini, yakarışını Allah'tan başka duyacak ve ona yardım edecek biri var mıdır ki, O'ndan başka ilâhlara taparsınız? Sizler kendiniz de bunu itiraf ediyor ve böyle bir durumla karşılaştığınızda O'ndan başkasını hatırlamıyorsunuz. O halde taptığınız ilâhlar bâtıldır, tapılmaya layık değildir.[1075] Denizde boğulacak, havadan

[1068] Bkz. er-Ra'd, 13/14; en-Neml, 27/62 vd.
[1069] el-Mü'min, 40/60.
[1070] Furkan, 25/77.
[1071] **Tirmizî**, Da'avât, 3371.
[1072] **Tirmizî**, Da'avât, 3373.
[1073] Bkz. İbrahim, 14/35-41; es-Saffaât, 37/100-101; Yûnus, 10/88; Sâd, 38/41 vd.
[1074] en-Neml, 27/62.
[1075] es-Sâ'dî, **Tefsîr**, 27/62 hk. I, s. 608.

düşecek, zâlimlerin karşısında ezilecek, ameliyat masasına yatırılacak olanlar gibi çok zor durumda olanlar, tamamen çaresiz kaldıklarında, ister istemez, inansın ve hatta inanmasın yüce bir zata sığınırlar. Bütün çaresizlerin imdadına yetişen bu zat Allah'tır. Böyle zamanlarda fıtratın önüne çekilmiş olan inat, kibir vb. duvarlar yıkılıyor ve insan ilk fıtratına rücû ederek Allah'a yöneliyor.[1076]

Diğer yandan bir ilâhın, abitlerinin isteklerini yerine getirmesi için onların isteklerini bilmesi, durumlarına muttali olması gerektiği de ortadadır. Dolayısıyla da işitme duyusunun rolü çok önemli bir hale gelmektedir. Hâlbuki, putlar işitme duyusundan yoksunlar ve kendilerine gelen hiçbir istek ve dileği duymaları mümkün değildir. Onun için Kur'ân müşriklere, putlarının durumlarının bu olduğunu ve onlara ihtiyaç duyduklarında hiçbir şekilde kendilerine seslerini duyuramayacaklarını, bu yüzden de onlara tapınmayı bırakmaları gerektiğini ifade eden sözleri tekrar tekrar yüzlerine çarpmaktadır: *"Onları çağırırsanız, çağrınızı işitmezler; işitmiş olsalar bile size cevap veremezler."*[1077] Dünyada ya da kıyamette büyük sıkıntılara maruz kalarak kendinizi çaresiz hissettiğinizde kime dua eder, kime yalvarırsınız? Acaba tanrı ittihaz ettiğiniz bâtıl tanrılarınıza mı yoksa Allah'a mı yakarırsınız? Gerçek şu ki ancak Allah'a dua eder ve O'ndan yardım dilersiniz. O an bâtıl tanrılarınızı unutur ve hatırlamazsınız bile. Kendilerine ihtiyaç duyduğunuz böyle zamanlarda, taştan ya da buna benzer bir maddeden yapılmış camid varlıklar olan tanrılarınıza ne kadar yalvarsanız, yakarsanız da, icabet etmeleri bir yana sizleri işitemezler bile.[1078] Sizler o anda fıtrattaki saikle, kendiliğinizden Allah'a yalvarırsınız. Acıkan insanın yemeğe koştuğu gibi Allah'a koşar, O'ndan yardım dilersiniz. O'ndan başka size yardım edebilecek hiç kimsenin olmadığını fıtri olarak hisseder ve buna göre davranırsınız.[1079]

Gelen âyet, putların ve sair sahte tanrıların, dua edenlerin seslerini asla duymayacaklarını, dolayısıyla hiçbir şekilde onlara yardımcı olamayacaklarını, Araplar arasında bilindik[1080] bir benzetme ile tasvîr ederek sonucu ortaya koymuştur: *"Gerçek dua ve ibâdet ancak O'nadır. O'ndan başka çağırdıkları putlar kendilerine*

[1076] Zeydân, **Usûlü'd-Da've**, s. 21.
[1077] Fâtır, 35/14.
[1078] el-Hâzın, **Lubâbu't-Te'vîl**, 6/40-41, II, s. 133.
[1079] Reşîd Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, 6/40-41 hk. VII, s. 342.
[1080] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 13/14 hk. IX, s. 300.

hiçbir cevap vermezler. Durumları, suyun ağzına gelmesi için avuçlarını ona açmış bekleyen adamın durumu gibidir. Hiçbir zaman suya kavuşamaz. İşte kafirlerin yalvarışı da böyle, boşunadır."[1081] Uzaktan elini suya uzatıp suyun ağzına erişmesini bekleyen adama su nasıl erişmezse, Allah'tan başkalarına dua ederek onlara seslerini duyuracaklarını ve bu şekilde onlardan yardım göreceklerine inanarak bekleyenler de öyledir. Bunların bekleyişleri boşunadır ve istekleri asla gerçekleşmeyecektir. Su nasıl camit olup onu çağıran kişiye icabet edip ona gelmesi imkansızsa, müşriklerin putları da, camit varlıklar olup onlara tapanların dualarını işitmeleri, yardımlarına koşmaları aynı şekilde mümkün değildir.[1082] Kur'ân, böylelerinden daha sapkın, daha câhil kimse olmadığını söylemektedir: *"Allah'ı bırakıp da, kıyâmet gününe kadar cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapkın kimdir? Çünkü, yalvardıkları şeyler yalvarışlarından habersizdirler."*[1083] Elbetteki böyle bir bir kimseden daha sapkın biri yoktur. Çünkü hiç aklı başında olan, doğru yolu takip eden bir kimse, öyle aciz, cevap vermekten bile aciz olan şeylere tapınabilir mi? Bilindiği gibi, o putlar, cemadat kabilinden şeylerdir. Kendilerine ibadet edildiğinden bile bihaberdirler. Akıl ve şuura malik değiller. O halde böyle bişuur şeylerden ne beklenebilir?

Yukarıda zikri geçen âyetlerden net olarak anlaşıldığı gibi Allah'tan başka, dar zamanında ve sair zamanlarında insanın isteklerini anlayacak, dua ettiğinde sesini duyacak, sonra da gereğini yapacak hiçbir ilâh yoktur. Dolayısıyla da O'ndan başka edinilen tüm ilâhlar bâtıldırlar, düzmecedirler.

2.3.7.5. Hidâyet Edemezler

Klavuzluk etme, yol gösterme ve lutf ile rehberlik etme, hakka ve doğruya iletme, hak ile bâtılı birbirinden ayırma gibi anlamları olan[1084] "hidâyet"e Kur'ân sıklıkla değinerek onu Allah'a tahsis eder.[1085] Çünkü doğruya ve iyi olana sevk eden, Allah'tan başkası olamaz.[1086] Hidâyet etme ilâhın olmazsa olmaz vasıflarından olduğu apaçıktır. İlâhın hidâyet etme vasfı sayesinde mahlûklar faydalarına olan

[1081] er-Ra'd, 13/14.
[1082] en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl**, 13/14 hk. II, s. 204.
[1083] el-Ahkâf, 46/5.
[1084] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "HDY" md. s. 835.
[1085] Bkz. en-Nahl, 16/37; el-Kasas, 28/56; ez-Zümer. 39/36-37 vd.
[1086] İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 10/35 hk. XI, s. 162.

yöne sevk olunur; rızık arama yollarını, zararlardan sakınmaları gerektiğini öğrenirler.

Yeni doğan yavru meme tutmasını, civciv çıkar çıkmaz dane toplamasını, arı yuvasını altıgen yapmasını bilmesi vb. gibi her canlı için en uygun şartın oluşumunda ilâhın (Allah) hidâyetinin rolü inkâr edilemez bir hakîkattir.[1087] Kur'ân, bütün bunları Allah'tan başka yapacak bir kimsenin olmadığını tekrar tekrar bildirmektedir.

"Hamd, bizi buna eriştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık."[1088]

"Allah, kimi doğru yola iletirse, odur doğru yolu bulan. Kimleri de saptırırsa, işte onlar, ziyana uğrayanların ta kendileridir."[1089]

"Allah, kimi doğru yola iletirse işte o, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, böyleleri için O'nun dışında dostlar bulamazsın."[1090]

Varlıklar derinlemesine incelenip bakıldığında, tüm varlıklarda değişik örnekleriyle hidâyeti gözlemlemek mümkündür. Atomlardan elementlere, yeryüzüne, yıldızlara ve bütün gök cisimlerine kadar; canlılarda hücrelerden, bütün organlara, tek hücrelilerden arıya ve insana kadar tüm evrende belirli bir düzen hakimdir. Bu düzenin Yaratıcı olan Allah'ın hidâyetiyle olduğu da muhakkaktır.[1091] Kur'ân, putlar gibi akılsızlar şöyle dursun, akıllılardan bile Allah hidâyet etmedikçe hakka, doğruya hidâyet edecek hiç kimsenin olmadığını bildirmektedir. Onun için mabudluk mustakillen ve alelitlak hadî olan Allah Teâla'dan başka hiç kimsenin hakkı değildir.[1092]

Gelen âyette, Allah dilemedikçe Hz. Peygamberin de bir kimseyi doğru yola iletemeyeceği bildirilmiştir:

"Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği

[1087] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyet**, s. 251. (Gazzâlî, el-Maksadu'l-Esnâ, s. 71'den naklen)
[1088] el-A'râf, 7/43.
[1089] el-A'râf, 7/178.
[1090] el-İsrâ, 17/97.
[1091] Said Havva, **Allah'a İman**, s. 80.
[1092] Elmalılı, **Hak Dîni**, 10/35 hk. IV, s. 3675.

kimseyi doğru yola eriştirir. O, doğru yola gelecekleri daha iyi bilir."[1093]

Şu âyette ise hidâyetin Peygamberin görevi olmadığı, bunun ancak Allah'ın iradesine bağlı olduğu vurgulanmıştır:

"Onları hidâyete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidâyete erdirir."[1094]

Kur'ân'ın, müşriklerin tanrılarının hidâyet etmekten aciz olmalarını, onları iptal gerekçeleri arasında zikrettiği açıkça görülmektedir. İlâh olan zatın hidâyet etme vasfıyla muttasıf olması vaciptir. Dolayısıyla bu özellikte olmayan varlıkların ilâh oldukları iddiası kesin olarak çürütülmektedir. Hidâyet etmekten aciz olmak, böyle varlıkların ulûhiyetini çürütmede gelen önemli bir delildir.[1095] *"De ki: 'Koştuğunuz ortaklardan gerçeğe eriştiren var mıdır?' De ki: 'Ama Allah gerçeğe eriştirir. Gerçeğe eriştiren mi, yoksa, birisi götürmezse gidemeyen mi uyulmağa daha layıktır? Ne biçim hüküm veriyorsunuz?"*[1096] Burada Allah Teâla Hz. Paygamber (asm)'e, müşriklere şunu demesini emrediyor: Sizin putlarınızın arasında kitap gönderen, peygamber gönderen, doğruya ve iyiliğe yönelten bir kimse var mıdır? Onların arasında böyle birinin olmadığı ortadadadır. Bunların hepsinin Allah'tan olduğunu biliyorsunuz. O halde düşününüz! İnsanları gerçeğe hidâyet eden kimse mi uyulmaya, kendisine ibadet edilmesine daha layıktır, yoksa başkası tarafından hidâyet olunmadıkça kendi kendine hidâyete eremiyecek kimse mi? Cevap son derece açıktır. Elbette ki, insanlara doğru yolu gösteren uyulmaya daha layıktır. Başkasına yol göstermek bir yana kendisine bile doğru yolu gösteremeyen değil. O halde size ne oluyor da böylelelerine tabi olup, onları birer mabud ittihaz ediyorsunuz? Bu kadar akla, hikmete muhalif bir şeyi neden düşünüp anlayamıyorsunuz? Hidâyet etmekten acizlik, taş olsun, ağaç olsun, yıldız olsun veyahut da Hz. İsa örneğinde olduğu gibi insan olsun, kendilerine ibadet edilen bütün varlıklar için söz konusudur. Üstelik, Allah tarafından bir peygamber olarak gönderilmesine rağmen, insan olması nedeniyle Allah'ın hidâyetine muhtaç olan Hz.

[1093] el-Kasas, 28/56.
[1094] el-Bakara, 2/272.
[1095] el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, 10/35 hk. XI, s. 102.
[1096] Yûnus, 10/35.

İsa aciz olduğuna göre, diğer ilâhlar haydi haydi öyledirler.[1097]

Gelen âyette, müşriklerin taptıkları putların hidâyet etmekten aciz oldukları şöyle bildirilmiştir: *"Doğru yola ulaşma hususunda onlara yalvarsanız size karşılık vermezler. Onları çağırsanız da, sussanız da sizin için birdir (sonuç alamazsınız)."*[1098] Şayet o putları hayra ve doğruya çağırsanız onlar, çağrınıza uyacak kabiliyette değildirler. Çünkü onlar, anlamayan ve düşünmeyen varlıklardır. Bu itibarla, sizin onları iyiliğe ve doğruya davet edip etmemeniz farksızdır. Allah Teâla'nın putları böyle vasıflandırması, onlara tapanların ahmaklıklarını ve düşüncesizliklerini göstermek ve onları uyarmak içindir. Müşriklere söylenen şudur: Bu putlarınız, doğru yola çağrılınca doğruyu yanlıştan ayıramayan varlıklarken, davetçinin davetini bile işitmezlerken, sizlere nasıl yardım edip, sizleri doğruya iletecekler? Bu özellikte olan birine nasıl ibadet edilebilir?[1099] Akıllı olan kimse, böyle bir şeyden imtina eder.

2.3.7.6. Gaybı Bilemezler

Ulûhiyyetin en temel vasıflarından biri de geniş ve sınırsız bilgi sahibi olmaktır. İlâh, gaybıyla ve şehâdetiyle, geçmişiyle ve geleceğiyle her şeyi bilendir; sonsuz bilgi sahibi olandır. Dolayısıyla gaybı bilmek de ulûhiyyetin en temel vasıflarından biridir. İlâhın gayptan bihaber olması onun için çok büyük kusur ve eksiklik olacağı muhakkaktır ve bu kendisine yaraşmaz. Yani ilâhın bilgi noktasında da mahlûkattan farklı ve onların çok üstünde olması icap eder. Hiçbir mahlûkun gaybı bilmesi mümkün değildir. Kur'ân bu vasıfta bir tek Allah olduğunu ve kendisinden başka herhangi bir varlığın gayba muttalî olamayacağını defaatle belirterek,[1100] başka bütün tanrıları reddeder.

Kur'ân, şirk tanrılarının gaybtan bihaber olduklarını abitlerinin yüzüne çarpar: *"Onlar ölülerdir. Ne zaman dirileceklerini de bilemezler"*[1101] Burada batıl

[1097] Seyyid Kutub, **Fîzilal'il-Kur'ân**, 10/35 hk. III, s. 1783-1784.
[1098] el-A'râf, 7/193.
[1099] Taberi, **Câmiu'l-Beyân**, 7/193 hk. XIII, s. 320.
[1100] Bkz. el-Cin, 72/26; el-Cumua, 62/8; Haşr, 59/22; el-Hucurât, 49/18; Fâtır, 35/38; Sebe', 34/3; el-Mü'minûn, 23/92; el-Kehf, 18/26; el-Mâide, 5/109; et-Tevbe, 9/78 vd.
[1101] en-Nahl, 16/21.

tanrılar hakkında bir alay söz konusudur.[1102] Yani Allah'tan başka canlılardan bile hiç kimsenin bilemeyeceği kıyamet gibi gaybi bir bilgiyi, camid olan bu putlar nasıl bilecekler ki? Bunu ancak yüce Yaratıcı olan Allah Teâla bilebilir.[1103] Âyette dirilişe ve onun zamanına işaret edilmesi, yaratıcı için diriliş zamanını bilmenin vacip olduğunu belirtmek içindir. Zira diriliş yaradılışın tamamlayıcı bir parçasıdır. Diriliş ile canlılar daha önce işlediklerinin karşılığını göreceklerdir. Kullarının ne zaman diriltileceklerini bilmeyen tanrılar batıl tanrılardır. Yaratıcı yaratıklarını diriltir ve onları ne zaman dirilteceğini de kesin olarak bilir.[1104] Bu durumda Allah'tan başka bir ilâhın var olduğunu iddia etmek batıldır, boş bir iddadır.

Müşrik Arapların, ilâhın bir vasfının da gayba vakıf olması gerektiğinin farkında oldukları anlaşılıyor ki, birtakım putlarının yanında bulundurdukları okları çekmek suretiyle gaybtan haber almaya çabalamaktaydılar. Bunu, yapacakları önemli bazı işlerinin, olumlu ya da olumsuz olacağını öğrenmek için yapmaktaydılar. Yani putları aracılığıyla gaybî haberlere ulaşacaklarını sanıyorlardı. Onlar, putlarında birtakım ruhların mevcut olduğunu ve bu ruhların kahinlere ve put bakıcılarına bazı sırları açıklayıp öğrettiklerine inanıyorlardı. Yine, putların içinde cinlerin bulunduğunu ve bu cinlerin gökte neler olup biterse bunları kahinlere ilettiklerini söylüyorlardı.[1105] Bu itibarla Kur'ân kendilerine, bütün bu türden çabalarının beyhûde olduğunu, bâtıl tanrılarının böyle bir özelliklerinin olmadığını; dolayısıyla da bunların ilâh olamayacaklarını bildirmiştir.

2.3.7.7. Hükmedemezler

Hüküm, bir şeyi uygun ve gerektiği yere koymaktır, iyi ve güzel bir netice için ortaya konulan bir ölçüdür.[1106] Bir şeye egemen olmak, ıslâh için o şeyin olması ya da olmamasını istemektir.[1107] Hüküm aynı zamanda güç ve otorite demektir, hüküm sahibi de güç ve otorite sahibi demektir.[1108]

[1102] ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf**, 16/21 hk. II, s. 561.
[1103] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 16/21 hk. IV, s. 484.
[1104] Seyyid Kutub, **Fîzilal'il-Kur'ân**, 16/21 hk. IV, s. 2164.
[1105] Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı**, s. 131.
[1106] el-Cürcânî, **et-Ta'rifât**, "HKM" md. I, s.92.
[1107] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "HKM" md. s. 248.
[1108] ez-Zebîdî, **Tâcu'l-A'rûs**, "HKM" md. XXXI, s. 510.

Ulûhiyyet ve rubûbiyyet aynı zamanda egemenlik ve hâkimiyet demektir. İlâhlık, mutlak galibiyet ve tam bir hâkimiyet gerektirir. Varlığa hâkim olma ve hâkimin bir tek olma gerekliliği, Kur'ân'ın vurguladığı önemli bir husustur. Kur'ân, farklı âyetlerde, sıklıkla Allah'ı mutlak sultan, kâinatın ortaksız sahibi ve hâkimi olarak nitelendirmektedir.[1109] Kur'ân'ın Allah hakkında vurguladığı temel mesaj şudur: "Göklerde ve yerde tüm yetki ve otorite sahibi Allah'tır. Yaratma ona hastır, bütün nimetler ondandır, hüküm onundur, güç ve kuvvet kesinlikle onun elindedir. Her varlık isteyerek veya istemeyerek ona boyun eğmektedir."[1110]

"Hüküm ancak Allah'ındır. O, hükmedenlerin en iyisi olarak gerçeği anlatır."[1111]

"O, kullarının üstünde yegane tasarruf sahibidir. Hâkim'dir, haberdardır"[1112]

İlâhlık ve otorite birbirini gerektirir. Otoritesi bulunmayanın ilâhlıkla vasıflanması ise mümkün değildir. Egemenlik ve otoritesi olmayan bir ilâha yönelmek saçmalıktır ve de son derece yararsızdır. Otorite sahibi; kanun koyan, ibâdet edilen, rızık veren ve kendisine ihtiyaç duyulan kimsedir. Kur'ân'ın tasvîr ettiği ilâh tam da böyledir. İlâh denildiğinde aklımıza, hayatımız için kanun koyan, nizam ve hukuk belirleyen ve kaytsız şartsız hâkimiyet sahibi Allah gelmelidir.[1113]

Bu manada Kur'ân, Allah'tan başka tapınılan varlıkların tümünün yetki ve otoriteden yoksun olduklarını; kâinatın mükemmel nizamında egemenliği elinde bulunduran ve bunu hiç kimseyle paylaşmayan yüce Rab ile birlikte herhangi bir varlığın rubûbiyyet işini belirli bir ölçüde elinde bulundurmasının imkansız olduğunu belirtmektedir.

Diğer yandan hüküm, aynı zamanda ilim, güç, zenginlik vb. özellikleri gerektirir. Mâbudun bütün bu özellikler bakımdan tam ve kusursuz olması şarttır.

[1109] Mesela bkz. el-İsrâ, 17/42-44; Enbiyâ, 21/21; el-A'râf, 7/54; Yûnus, 10/31-32; ez-Zümer, 39/5-6, 67; Fâtır, 35/11-14; Meryem,19/65; el-Câsiye, 45/36-37; Hûd, 11/129 vd.
[1110] el-Mevdûdî, **Kur'ân'ın Dört Temel Terimi**, s. 33.
[1111] el-En'âm, 6/57.
[1112] el-En'âm, 6/18.
[1113] el-Mevdûdî, **Kur'ân'ın Dört Temel Terimi**, s. 38.

Çünkü ancak o zaman hükmedebilir, kevne ve kevndeki varlıklara ve olaylara hükmünü geçirebilir.[1114] Oysa bâtıl tanrıların böyle bir özelliği bulunmadığı ortadadır. Bir çekirdek kabuğuna bile mâlik olmayan bâtıl tanrıların[1115] hükmedebiliyor oldukları iddia edilebilir mi? Bu durumdaki tanrılara tapınılmasının faydasız ve yersiz olduğu muhakkaktır. Bunların sadece hükmetme gücüne sahip olmamaları bile onlara tapmanın anlamsızlığını ve yersizliğini ispatlamaya yeter. Kur'ân, bu hususu vurgulayarak şirk tanrılarını iptal etmektedir.

"Allah, gerçekle hükmeder. O'nu bırakıp da yalvardıkları putlar bir şeye hüküm veremez. Şüphesiz Allah işitir ve görür."[1116]

Bu âyet, Allah Teâla'nın adaletle ve hakkaniyetle hükmettiğini, şirk tanrılarının ise hiçbir şey ile hükme muktedir olmadıklarını beyan ederek, onları reddetmektedir. Aynı zamanda böyle tanrılara ibadet eden müşriklerin cehaletlerini de teşhir etmektedir. Çünkü cahil olmasalardı böyle putlara ve batıl tanrılara tapmazlardı. Bunların yerine, sadece her şeye gücü yeten ve bütün herşeyin bilgisi yanında olan Yüce yaratıcıya ibadet ederlerdi. Zira Allah bir kimsenin hakkında hüküm verirken hiçbir ayrıntı O'ndan gizli kalmaz. Oysa mabud ittihaz edilen putlar öyle değiller, onlar kör ve sağırdırdırlar. Dolayısıyla hüküm vermeye istidatları bulunmamaktadır. Bu da, onların batıl olduklarını göstermektedir.

2.3.8. Felaket Sırasında Kaybolurlar

İnsanoğlu bazen dünyada bir başına üstesinden gelemeyeceği çok büyük sıkıntılarla, felaketlerle boğuşur. Bu durumda kendisini yüce ve üstün bir güce sahip birinin yardımına muhtaç hisseder. Mesela denizin ortasında fırtınaya yakalanmış ve adeta ölümün kokusunu ensesinde hisseden biri gibi. Bu durumdaki bir insana, sıradan varlıkların gücünün çok ötesinde bir güce sahip bir zat ancak yardım edebilir, imdat çığlıklarını duyabilir. O da Allah'tan başkası değildir. Zaten insan da bunu fıtrî olarak hisseder ve gayrı ihtiyarî bu yönde bir davranış sergiler.

[1114] Tantâvî, **et-Tefsîru'l-Vasît**, 40/20 hk. XII, s. 276.
[1115] Bkz. Fâtır, 35/13.
[1116] el-Mü'min, 40/20.

Kur'ân, böyle durumlarda şirk tanrılarının insanın kurtuluşunda hiçbir rollerinin olmadığını, ortadan kaybolarak görünmez olduklarını onlara tapanların yüzlerine çarpar.[1117] Böylelikle de aslında müşriklere şunu düşündürmek ister: Siz kendiniz de biliyorsunuz ki, Allah'ı unutarak, taptığınız bu tanrılar, tehlike anında kaybolurlar ve siz o an onları düşünmez, onlara yönelmez olursunuz. Sadece bir tek Allah'a yönelir ve sadece O'na yalvarırsınız. Bu durumda, kendiniz de onların tanrı olmadıklarına delâlet eden davranışlar sergilerken, yine de onları tanrı edinmeniz niye? Bu, hem çok manasız, hem de faydasızdır.

Müşrik Araplar bizatihi, bela ve felaket anında kurtarıcı olarak sadece Allah'ı biliyorlardı. Bundan dolayı da bir sıkıntıya düştüklerinde, yardım için sadece Allah'a yalvarıyorlardı. Kur'ân, onların bu davranışlarını kendilerine tekrar tekrar hatırlatır ve bu çelişkinin sebebini sorgular. Onları bu hususu düşünmeye yönlendirerek şirk tanrılarını terk etmelerini ister.

"Denizde bir sıkıntıya düştüğünüz zaman, Allah'tan başka yalvardıklarınız kaybolup gider, fakat O sizi karaya çıkararak kurtarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan pek nankördür."[1118]

Yani bir tehlike anında Allah'tan başka taptıklarınızın hiç birini hatırlamazsınız, onları tamamen unutursunuz. Çünkü o anda ancak Allah'ın size merhamet ederek yardım edebileceğini anlar ve O'ndan başka (şirk tanrılarınız gibi) varlıkların sizlere yardım edebilecekleri aklınızdan bile geçmez. Dolayısıyla putlar, güneş, ay ya da diğer bâtıl tanrılarınızdan olan herhangi birinin sizlere yardım edeceklerini umarak, onlara dua etmez ve yalvarmazsınız. Asla size yardım edeceklerine dair bir beklenti içerisinde de olmazsınız. O halde nasıl bunlara taparsınız?[1119]

Başına bir musibet geldiğinde insan, Allah'tan başka sığınacak hiçbir şey bulamaz. Böyle hallerde, en katı putperestler bile kendi tanrılarını hatırlamayarak, Allah'a sığınırlar. Bu da, bir Allah'ın varlığına ve her insanın kalbinin derinliklerinde yatan Allah'a ibadet ihtiyacına açık bir delildir. Bu ihtiyaç ve eğilim ne kadar gaflet

[1117] Bkz. el-Ahkâf, 46/28.
[1118] el-İsrâ, 17/67.
[1119] ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf**, 17/67 hk. II, s. 634.

ve cehaletle perdelenebilse de, zaman zaman böyle musibetlerin etkisiyle zuhur eder.

İslâm'ın ve Hz. Peygamberin baş düşmanlarından biri olan Ebû Cehl'in oğlu İkrime, bu şekilde gerçeği gördüğü için müslüman olmuştur. İkrime, Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethi sırasında Cidde'ye, oradadan da deniz yoluyla Habeşistan'a kaçmıştı. Yolculuğu esnasında çok şiddetli bir fırtınaya yakalandı. Önce gemidekiler yardım için tanrı ve tanrıçalarına yalvardılar. Fakat bunun hiçbir yararı olmayacağını gördükleri anda, "Şimdi Allah'tan başkasına yalvarmanın zamanı değil, çünkü bizi ancak O kurtarabilir" diye bağırmaya başladılar. İşte bu durum, İkrime'nin uyanışına sebep oldu. O, "Eğer burada bize Allah'tan başka yardım edecek kimse yoksa, bir başka yerde nasıl olabilir, Muhammed'in (asm) yirmi yıldır bize öğrettiği ve bizim de kendisiyle savaşa tutuştuğumuz şey budur." diye kendi kendine söylendi. Bu olay, onun hayatında bir dönüm noktası oldu ve Allah'la şu şekilde sağlam bir aht yaptı: "Bu fırtınadan kurtulduğumda doğruca Muhammed'e (asm) gidecek ve onun yanında olacağım" Gerçekten de fırtınadan kurtulunca bu ahdini yerine getirmek üzere Hz. Peygamberin yanına giderek Müslüman oldu.[1120]

Kur'ân, dünyada olduğu gibi âhirette de şirk tanrılarının abitlerini yalnız bırakacaklarını, Allah'ın azabıyla karşı karşıya kaldıkları vakit onları azaptan kurtarmak ya da azaplarını hafifletmek için yanlarında olamayacaklarını kendilerine tekrar tekrar hatırlatır.

"Onlara:'And olsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi size verdiklerimizi ardınızda bırakarak bize birer birer geldiniz; içinizde Allah'ın ortakları olduğunu sandığınız şefâatçılarınızı beraber görmüyoruz. And olsun ki aranızdaki bağlar kopmuş, ortak sandıklarınız sizden ayrılmışlardır' denecek."[1121]

"O zamanlar, Allah'ı bırakıp da O'na yakınlık peyda etmek için edindikleri tanrılar kendilerine yardım etmeli değil miydi? Ama tanrıları onlardan uzaklaştılar. Bu, onların yalanı ve uydurup durdukları şeydir." [1122]

[1120] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 29/65 hk. VI, s. 295.
[1121] el-En'âm, 6/94.
[1122] el-Ahkâf, 46/28.

Müşrikler, sahte tanrılarının hem dünyada hem de âhirette kendilerine şefâatçi olacaklarını iddia ediyorlardı. Halbuki kıyâmet günü bunlar ortalıkta görünmez olmuşlardır. Bu yüzden de Allah tarafından şiddetle azarlanmayı ve kınanmayı hak etmişlerdir.[1123]

"Sonra onlara: 'Allah'ı bırakıp da koştuğunuz ortaklar nerededir?' denir. 'Bizden uzaklaştılar; hayır; biz zaten önceleri hiç bir şeye kulluk etmiyorduk' derler. İşte Allah inkârcıları böyle saptırır."[1124]

Bu âyetler, müşriklerin bâtıl tanrılarına en çok ihtiyaç duydukları zamanlarda, onların hem dünyada hem de âhirette, kendilerine çare olmaktan uzak ve aciz olduklarını bildirmektedir. Kur'ân, madem tanrılarının durumu budur o halde tanrılıkları da çürürtülmüştür demektedir.

2.3.9. Şefâat Edemezler

Şefâat, birine el uzatarak, yardım etmektir. Bu, çoğunlukla da daha güçlü ve daha üstün birinin ondan aşağı durumda olan birine destek olması, ona yardım dilemesinde kullanılır.[1125] Daha önce de çalışmamızın "Şefâat" konu başlığında değinildiği gibi müşriklerin putlar ve diğer bâtıl tanrıları edinmelerinin önemli sebeplerinden biri, bunların kendilerine şafaat edeceklerine inanmalarıydı. Bununla amaçladıkları şey de, dünyada felaketlerden ya da âhirette Allah'ın azabından esirgenmek ve böylece mutluluğa erişebilmektir. Onlar yüce bir ilâhın yanında düzmece ilâhlarının rol oynadığına; onlar vasıtasıyla işlerin yürüdüğüne; şefâatlarının da kabul gördüğüne inanmaktaydılar.[1126] Bunun için de önemli addettikleri şâhsiyetlerin timsallerini yaparak onlara tapıyorlardı. Yüce ruhlardan birtakım varlıklar adına birer sanem tayin edip bunlara tapıyorlardı. Bütün bunlara ibâdet eder ve hürmette kusur etmezlerse, onların da, Allah nezdinde kendilerine şefaat edeceklerini zannediyorlardı.[1127] Halbuki Kur'ân, şefâat, ancak hükümranlık sahibi zatın kendi katında müsaade etmesiyle gerçekleşebilir, demektedir. Bunu kesin ve açık bir ifade ile şöyle belirtmektedir: *"De ki: Bütün şefâat Allah'ın iznine*

[1123] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 6/94 hk. III, s. 272.
[1124] el-Mü'min, 40/73-74.
[1125] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "ŞFÂ" md. s. 458.
[1126] el-Mevdûdî, **Kur'ân'ın Dört Temel Terimi**, s. 28.
[1127] Elmalılı, **Hak Dîni**, 10/18 hk. V, s. 3626.

bağlıdır."[1128] O, ancak razı olduğu kimselere bu izni verir. Onlar da peygamberler, melekler ve sâlih insanlardır. Yani Allah, şirk tanrılarına bu yetkiyi vermemiştir. Bunu da Kur'ân'ın birçok âyetinde açıkça belirtmiştir. O âyetlerden bir kısmı da şöyledir:

"Yoksa putperestler Allah'tan başka şefâatçiler mi edindiler? De ki: 'Onlar bir şeye sahip olmadıkları, akıl da edemedikleri halde mi şefâat edecekler?'"[1129]

"O'nu bırakıp da tanrılar edinir miyim? Eğer Rahmân olan Allah bana bir zarar vermek isterse, o tanrıların şefâati bana fayda vermez, beni kurtaramazlar."[1130]

"Onlar, Allah'ı bırakarak, kendilerine fayda da zarar da veremeyen putlara taparlar: 'Bunlar, Allah katında bizim şefâatçılarımızdır' derler. De ki: 'Göklerde ve yerde, Allah'ın bilmediği bir şeyi mi O'na haber veriyorsunuz?' Allah, onların ortak koşmalarından münezzeh ve yücedir."[1131]

"Koştukları ortakları artık şefâatçileri değildir; ortaklarını inkâr ederler."[1132]

Aslında denilebilir ki, bütün şirk ve putperestliğin kökeninde, doğrudan doğruya Allah ile karşılaşmayı ümid edememek ve Hak Mabuda karşı yalan ve hayalden menfaat ve teselli beklemek vardır.[1133] Yani, Allah'tan başka tanrılara tapınmanın esasında, onlara karşı beslenen şefâat ümidi vardır. Şefâat ümidi de, müşriklerin bâtıl tanrıları edinmelerinin en yaygın sebeplerinden olsa gerek ki, Kur'ân, bu tanrıların böyle bir yetkilerinin ve güçlerinin olmadığını sıklıkla vurgulamaktadır. Böylelikle, şirk tanrılarının şefâat etmekten aciz olmaları hususu, Kur'ân'da öne çıkan bir şirk tanrılarını iptal usûlü olarak yer almıştır.

[1128] ez-Zümer, 39/44.
[1129] ez-Zümer, 39/43.
[1130] Yâsin, 36/23.
[1131] Yûnus, 10/18.
[1132] er-Rûm, 30/13.
[1133] Elmalılı, **Hak Dîni**, 10/18 hk. V, s. 2693.

2.3.10. Koruyamazlar, Savunamazlar

İnsan çok zayıf bir varlıktır ve bu yüzden de her daim korunmaya, başkalarından yardım almaya muhtaçtır. En fazla ihtiyaç duyduğu kimse ise, istidatlarını, ibâdet ve dualarını kendisine yönlendirdiği ve onu yaratan Rabbidir. İnsan bir koruyucuya muhtaç olduğunu, günahları ve şirki sebebiyle cehennemle cezalandırılacağı vakit, en fazla hissedeceği an olacaktır. O zaman doğal olarak gözü bir kurtarıcı, bir koruyucu arar. Dünyada kurtarıcı, ilâh, şefâatçi ve koruyucu olarak bildiği ve bu yüzden de tapındığı sahte ilâhlarının ona yardım edeceklerini umar. Ne var ki, bağlanıp tapındığı o asılsız, sahte ve hayalî ilâhlarının, sözde şefâatçilerinin onu düştüğü durumdan kurtarmaya güçleri yetmeyecektir. Çünkü onlar, o an kaybolacaklar, ortalıkta görünmeyeceklerdir bile.

Müşrik kimsenin melekler, cinler, ruhlar ve benzeri Allah'a ortak edindiği ve yalnızca Allah'ın olan hakları kendilerine devrettiği düzmece ilâhlar, ondan uzaklaşacaklar, onu yalnız bırakacaklar ve hiçbir şekilde ona yardım edemeyeceklerdir.[1134] Hatta bunlar, abitlerine şunu diyecekler: Sizin bize taptığınızdan haberimiz bile yoktu. Çünkü sizin bize yönelttiğiniz ta'zîm, saygı ve tebcîlden hiç biri, bizim için yaptığınız secde, rükû', zikir ve törenlerden hiç biri, bize sunduğunuz dilek, adak ve kurbanların hiç biri bize ulaşmadı.[1135] Böylece sahte ilâhlar, kendilerince bu şekilde mazeret bildirerek abitlerini cürüm ve şirkleriyle baş başa bırakacaklardır. Bırakın yardım etmeyi, onlara düşman olacaklardır.[1136]

Müteaddit âyetlerde sahte tanrıların kendilerine tapanları korumaktan aciz oldukları, bırakın başkalarına, kendilerine bile yardım edemeyecekleri bildirilir:

"Oysa putlar ne onlara yardım edebilir ve ne de kendilerine bir yardımları olur."[1137]

"Onlara: 'Allah'ı bırakıp taptıklarınız nerededir. Size yardım ediyorlar mı veya kendilerine yardımları dokunuyor mu?' denilir. Onlar, azgınlar ve İblîs'in

[1134] el-Beydavî, **Envâru't-Tenzîl**, 10/28 hk. III, s. 110.
[1135] Kurtûbî, **el-Cami' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 10/28 hk. VIII, s. 333.
[1136] Bkz. Meryem, 19/82.
[1137] el-A'râf, 7/192.

adamları, hepsi, tepetaklak oraya atılırlar."[1138] Kendilerine şefâat ve yardım edecekleri iddiasıyla sahte tanrılara bağlanıp tapınanlar, cehennem ateşi hazır olup sahte tanrılarıyla beraber tepetaklak içine atılacakları vakit şu şekilde bir azarlanma ve kınanmaya muhatap olurlar: Hani tanrılarınız nerede, sizlere yardım edecekler mi, sizleri bıraksınlar kendilerine yardım edebilecekler mi?[1139] Gelen âyette de söylenen budur: *"Yoksa kendilerini bize karşı savunacak tanrıları mı var? O tanrılar kendilerine bile yardım edemezler. Katımızdan da dostluk görmezler."*[1140]

Görüldüğü üzere Kur'ân, şirk tanrılarının iptalinde, onların abitlerini korumaktan aciz olmalarını sıklıkla vurgular. Çünkü koruyuculuk özelliği ilâhın temel vasıflarından biridir. Madem şirk tanrılarının böyle bir vasıfları bulunmamakta o halde bunların ilâhlığı düşmüştür.

2.3.11. Fayda-Zarar Veremezler

Allah'tan başka tahtadan, ağaçtan putlar, heykeller, ruh, melek, cin ve insan gibi batıl tanrılar; bir fayda veya zarara mâlik değildirler. Onların tümü fayda ve zarar verememekte birdirler. Ne var ki, insanoğlu haktan saptığında, artık beyinsizlikte sınır tanımamakta ve bu yüzden de Allah'tan başka, ne fayda ne de zarar verebilen bir sürü tanrı edinebilmektedir.[1141]

Kur'ân'ın şirk tanrılarını iptal için sıklıkla vurguladığı bir şey de, bunların fayda veya zarar vermekten aciz olduklarıdır. Bu manada gelen âyetlerden bazıları şöyledir:

"Allah'ı bırakıp, kendisine fayda da zarar da veremeyen şeylere yalvarır. İşte derin sapıklık budur. Kendisine zararı faydasından daha yakın olana yalvarır. Yalvardığı şey ne kötü yardımcı ve ne kötü yoldaştır!"[1142]

[1138] eş-Şu'arâ, 26/92-95.
[1139] en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl**, 26/92-95 hk. III, s.154.
[1140] el-Enbiyâ, 21/43.
[1141] Bkz. Yûnus, 10/18.
[1142] el-Hac, 22/12-13.

"De ki: 'Allah'tan başka tanrı olduğunu sandıklarınızı çağırın; sizin bir sıkıntınızı gidermeye ve onu değiştirmeye güçleri yetmez.'"[1143]

"And olsun ki, onlara, 'Gökleri ve yeri yaratan kimdir?' diye sorsan: 'Allah'tır' derler. De ki: 'Öyleyse bana bildirin, Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun verdiği zararı giderebilir mi? Yahut bana bir rahmet dilerse, O'nun rahmetini önleyebilir mi?'"[1144]

Bu âyetlerde Allah Teâla, putperestleri, ne kendilerine ne de abitlerine bir faydayı celb ya da bir zararı defedemeyen putlara taptıkları ve yine birtakım sıkıntılarla karşılaştıklarında bunlar kendilerine yardım edebileceklermiş gibi onlara dua ettikleri için kınamaktadır. Bunun için Peygamberine de, onlara şunu sormasını emreder: Başınıza gelecek sıkıntılarda tanrılarınızın sizleri bunlardan korumada rolü nedir, size yardım edebilecekler mi? Elbette hayır. Onların böyle bir güçleri olmadığını siz de görüyorsunuz. Çünkü bütün varlıkları koruyup muhafaza eden yegane ilâh bir tek olan Allah'tır.[1145]

"De ki: 'Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?' 'Allah'tır' de. De ki: O'nu bırakıp da kendilerine (bile) bir faydası ve zararı olmayan dostlar (mabutlar) mı edindiniz?"[1146] Allah'ın göklerin ve yerin Rabbi olduğunu bildiğiniz ve bunu kendiniz de ikrar ettiğiniz halde, nasıl O'ndan başka ilâhlar ediniyorsunuz? Oysa sizin ilâhlarınız, öyle acizdirler ki, kendi kendilerine bile ne bir faydaya, ne de bir zarara malik değiller. Size fayda vermek şöyle dursun, onlar kendi kendilerine de fayda veya zarar veremezler.[1147] Bütün bunları bildiğiniz halde nasıl hala onlara tapmaktan vazgeçmiyorsunuz?

Şu var ki, görünürde, ilâh edinenlerin içerisinde cüzi de olsa fayda veya zarar verebilen bazı ilâhların bulunduğu akla gelebilir, güneş ve Firavun gibi mesela. Bu hususa Elmalılı M. Hamdi Yazır şöyle cevap vermektedir: "Güneşte veya Firavun gibilerde yahud Mesîh gibilerde bir menfaat veya mazarrat görülmüşse o onların lizatihi kendi kudretlerinden, mülklerinden değil, Halık Teâla'nın verdiği kudret ve

[1143] el-İsrâ, 17/56.
[1144] ez-Zümer, 39/38.
[1145] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 6/80-81 hk. XI, s. 489.
[1146] er-Ra'd, 13/16.
[1147] ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf**, 13/16 hk. II, s. 492.

kuvvettendir." [1148] Yani Allah'tan başka ilâh edinilen hiçbir varlık kendiliklerinden, kendi istekleri ve irâdeleri ile herhangi bir zarar veya fayda vermeye güç yetiremezler. Fiile ve terkine muktedir olan insan tanrılar, her ne kadar kesbi dahilinde bir alanda hareket etme kabiliyetine sahip iseler de, bu, ilâhlık için yeterli olmamaktadır. Çünkü ilâhlık, hiçbir şeye karşı aciz olmamayı gerektirmektedir. Halbuki söz konusu tanrıların güçleri son derece sınırlıdır. Onların eliyle bir şey vukû buluyorsa da, onlar hakiki fail değiller, asıl fail Allah'tır. O irâde etmezse hiçbir şekilde, herhangi bir şeyin meydana gelme imkanı yoktur.

Hz. İbrâhîm'in de şirk ile mücadelede, kavmi karşısında aynı delile sık sık başvurduğu görülmektedir. Hatta Hz. İbrâhîm, putlara tapmanın bu manada nasıl faydasız olduğunu kavmine fiilen göstermiştir. Çünkü o, kavminin taptıkları putları eliyle bizzat kırmış,[1149] buna mukabil kendilerinden hiçbir karşılık, herhangi bir tepki de görmemiştir. Böylece de o, putlarının nasıl hiçbir kudretlerinin olmadığını, kendilerini bile savunmaktan aciz olduklarını göstermek suretiyle putperest kavmini ilzâm etmiştir.[1150]

Diğer yandan Kur'ân'ın bu güçlü delilidir ki, bazı putperestlerin aklını başına getirmiş, onları derinden sarsmış ve müslüman olmalarına sebep olmuştur. Onlardan biri de Amr b. Cemûh'tur. Amr b. Cemûh'un oğlu Muaz ile Muaz b. Cebel, Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde ilk müslümanlardan olmuşlardı. Bunlar Müslüman olduktan sonra müşriklerin putlarına saldırıyor, onları kırıyor ve daha sonra da kendilerine odun yapmak için de Medine'nin dul kadınlarına bağışlıyorlardı. Amr'ın da diğerleri gibi bir putu vardı. Ona tapıyor, güzel kokulardan sürüyor ve temizliğine de çok özen gösteriyordu. Bir gece oğlu, arkadaşı Muaz ile beraber onun putuna saldırmaya karar verdiler. Gittiler putunu devirip alaşağı ettiler, onu yerlerde sürükleyerek pisliklere buladılar. Amr, sabah putunun başına gelenleri gördüğünde, onu yerden kaldırdı, yıkadı, temizledi ve her zaman yaptığı gibi güzel kokulardan da sürerek tekrar yerine koydu. Ayrıca yanına bir kılılç da bıraktı ve ona şunu söyledi: Sana bu kılıcı veriyorum ki, bunu sana yapanlardan intikamını al. Başka bir gece bu iki arkadaş, Amr'ın putunu bir köpek ölüsüne bağlayıp onu bir kuyuya attılar. Amr

[1148] Elmalılı, **Hak Dîni**, 25/3 hk. VIII, s. 4821.
[1149] Bkz. el-Enbiyâ, 21/58.
[1150] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, 21/66-67 hk. IV, s. 55.

bu sefer putu o halde görünce çok kızdı, puttan nefret etti ve ilâh olamayacağını, bâtıl olduğunu anladı. Sonra da kendi elleriyle onu kırarak Müslüman oldu.[1151]

2.4. KUR'ÂN'IN MÜŞRİKLERLE MÜCADELE USÛLÜ

Kur'ân-ı Kerîm, doğrudan Allah'tan başka ilâhları hedef almış, onlara saldırmış ve reddetmiştir. Bunun yanında bu batıl ilâhları edinen, savunan ve ilâh olabileceklerine inanacak kadar gaflete düşen müşrikleri de muhatap almıştır. Bu durumlarından dolayı onları azarlamış ve kınamıştır. Dolayısıyla onlar üzerinden de şirk tanrılarını reddetme yoluna gitmiştir. Delillerle iddialarını çürütmüş, onları kevnî âyetleri tefekkür etmeye çağırmıştır. Fıtratlarının şirki reddettiğine dikkatlerini çekerek batıl tanrıları terk etmeleri gerektiği sonuca ulaşmalarını sağlamaya çalışmıştır. Yine önceki ümmetlerin müşriklerinin nasıl azaba uğradıklarını ve helâk olduklarını beyan ederek, kendilerinin de bundan dersler çıkarmaları gerektiğine işaret etmiştir. Bunlar, Kur'ân'ın müşrikleri muhatap almak suretiyle şirk tanrılarını reddetmekte kullandığı usûllerden birkaçıdır. Şimdi bunları ve tespit ettiğimiz diğer usûlleri ayrı ayrı başlıklar halinde inceleyeceğiz.

2.4.1. İddialarını Delillerle Çürütmesi

Kur'ân, başta tevhîd akîdesi olmak üzere birtakım ilke ve öğretileri sağlamlaştırmak, bunların sıhhat ve doğruluğunu ispat etmek için güçlü delillerle ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda insanları da delil talep etmeye, burhânları anlamaya teşvik etmiştir.[1152]

Kur'ân, müşriklerin bâtıl ilâhlarını reddederken, onların ilâhlıklarının sahte olduğunu çok güçlü delillerle ispat etmiştir. Özellikle Allah'a çocuk isnât edenlerin iddialarını reddeden âyetler incelendiğinde, bunların ne kadar güçlü aklî deliller ihtiva ettikleri çok açık bir şekilde görülecektir. Bilindiği gibi, çalışmamızda da daha önce geçtiği üzere Yahûdîler Üzeyr'in, Hristiyanlar İsâ'nın Allah'ın oğlu; müşrik Araplar da, meleklerin Allah'ın kızları olduklarını iddia etmekteydiler. Kur'ân, bunun aklen mümkün olmadığını beyan etmiş ve aklî delillerle iddialarını çürütmüştür. İşte O âyetlerden bazıları:

[1151] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 7/192 hk. III, s. 478.
[1152] Abdussettâr, **el-Medhal**, s. 119.

"Allah oğul edindi dediler; haşa, oysa, göklerde ve yerde olanlar O'nundur. Hepsi O'na boyun eğmişlerdir. Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'tır. O, bir işin olmasını dilerse, ona ancak 'ol' der veo da olur."[1153]

Bu âyetlerde Kur'ân, Allah'a çocuk isnât eden Yahudi, Hıristiyan ve müşrik Arapların bu batıl iddiasını reddetmiş ve Allah Teâla'yı bundan tenzih etmiştir. O'nun böyle bir şeyden münezzeh olduğunu belirterek, birçok açıdan bu iddianın batıl olduğunu ortaya koymuştur:

Birincisi: Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Yaratan ve rızıklandıran O'dur. Hepsi O'nun kulu ve kölesidir. Bütün eşyayı O'nun yaratmış olması herhangi bir şeyin O'ndan doğmasına manidir. Şu halde bunlardan O'na nasıl çocuk olabilir?[1154]

İkincisi: Allah Teâla yer ile gökleri mükemmel bir biçimde yaratan yüce ve sonsuz kudret sahibidir. Böyle iken nasıl olur da yarattıklarından bazıları ona evlat olarak nispet edilebilir? Edilemez, çünkü evlat edinmek bir nev'i muhtaç olma durumunu ifade eder. Bu da, O'nun "Ganî" sıfatına aykırı bir durumdur.[1155] Kur'ân'ın gelen âyette de vurguladığı, böyle bir şeyin muhal olduğudur: *"Allah çocuk edindi" dediler; haşa; O müstağnidir."*[1156]

Üçüncüsü, Allah bir şeyi dilediği zaman ona ol der, o da hemen oluverir. Hiçbir şey emri karşısında olmamazlık edemez. O halde böyle bir kudrete sahip bir zatın evlada nasıl ihtiyacı olur? Ne çoğalmak, ne güçlenmek ve ne de isteğini gerçekleştirmek için evlat edinmeye ihtiyacı yoktur.[1157]

Diğer bir âyet de şöyledir:

*"Cinleri O yaratmışken kafirler Allah'a ortak koştular. Körü körüne O'na oğullar ve kızlar uydurdular. Haşa, O onların vasıflandırmalarından yüced*ir. *O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. Zevcesi olmadan nasıl çocuğu olabilir? Oysa her*

[1153] el-Bakara, 2/116-117.
[1154] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 2/116-117 hk. I, s. 276.
[1155] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 2/116-117 hk. I, s. 276.
[1156] Yûnus, 10/68.
[1157]Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 2/116-117 hk. II, s. 550.

şeyi O yaratmıştır, her şeyi bilir."[1158]

Bu iki âyette de Kur'ân, bilip bilmeden Allah'a erkek ve kız evlatlar isnât ederek O'na iftira eden müşriklerin iddialarını delillerle reddetmekte ve bunun birçok açıdan akla aykırı olduğunu bildirmektedir:

Birincisi: Çocuk, aynı cinsten ve birbirine benzer iki kişi arasından doğar. Halbuki Allah'ın cinsinden, O'na benzer ve O'na denk hiçbir şey yoktur. Yüce zatının birliği kendisi için vacibtir, zorunludur. **ليسَ كمثلِه شيءٌ** *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."*[1159] Eğer Allah'ın çocuğu olsaydı bu, O'nun cinsinden varlıkarın olduğu anlamına gelirdi ki, bu durumda O'nun için benzerler ve nazirler sabit olurdu. Bunun ise hem aklen hem naklen batıl olduğu ortadadır. Dolayısıyla bu da, O'nun evladının olamayacağını ispatlamaktadır.[1160]

İkincisi: Eğer Allah'ın çocuğu olsaydı ilk önce kendisi bilirdi. Çünkü O'nun ilminin ihata etmediği hiçbir şey yoktur. Ancak gerçek şu ki, O böyle bir şeyi bilmemektedir. Onun bilmediği bir şeyin olması ise muhaldir. Bu da, Allah'ın çocuğu olmadığına delâlet eden çok güçlü başka bir delildir.[1161]

Kur'ân, yine Hz. Îsâ'nın ilâhlığını da, içerisinde ihtiva ettiği güçlü aklî delillerle gelen âyetle reddetmektedir:

"Meryem oğlu Mesîh sadece peygamberdir, ondan önce de peygamberler geçmiştir, onun annesi dosdoğrudur, her ikisi de yemek yerlerdi. Onlara âyetleri nasıl açıkladığımıza bir bak, sonra da bak ki nasıl yüz çeviriyorlar!"[1162]

Âyetteki delillerin birincisi: İsâ kendisinden önce gelen peygamberler gibi bir peygamberdir. Diğer peygamberler gibi O'nun da mu'cizeleri vardır. Eğer mu'cizelerini gerekçe göstererek ve onlara dayanarak ilâh olduğunu iddia ediyorlarsa, diğer peygamberlerin de ilâh olmaları gerekir.[1163] Ancak daha öncesinde Mûsâ'nın âsası elinde yılana dönüştü, deniz önünde yarıldı, fakat Mûsâ'nın ilâh

[1158] el-En'âm, 6/100-101.
[1159] eş-Şûrâ, 42/11.
[1160] Reşîd Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, 6/100-101 hk. VII, s. 539.
[1161] el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, 6/100-101 hk. VII, s. 206.
[1162] el-Mâide, 5/75.
[1163] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 5/75 hk. VI, s. 250.

olduğunu iddia etmediler. Yok eğer sırf babasız yaratıldığı için Îsâ'nın ilâh olduğunu söylüyorlarsa, işte Âdem hem babasız hem de annesiz yaratıldı, ancak hiç kimse Âdem'in ilâh olduğunu iddia etmemiştir.[1164]

İkincisi: İsâ ve annesi yaşamak için yemek yemeye, besin almaya gereksinim duyarlar. Bu da, onların aciz ve başkalarına muhtaç oldukları anlamına gelir. Halbuki ilâh muhtaç olamaz, hiçbir şeye ve hiç kimseye ihtiyaç duymaması gerekir. Yiyen, acıkan ve besine muhtaç olan birinin ilâh olması düşünülebilir mi?[1165] Onların da diğer insanlar gibi bir soy kütüklerinin olması, uyumaları ve yemek yemeleri, soğuk ve sıcağı hissetmeleri ve bundan etkilenmeleri, ilâh ve Allah'a ilahlığında ortak olamayacaklarını açıkça ortaya koymakatdır.[1166]

Kur'ân'ın kendisi delille konuştuğu gibi, hâsmından da delille konuşmasını talep etmiştir. *"De ki: Eğer doğru sözlülerden iseniz, açık delilinizi getirin."*[1167] İster ispat etmek, isterse nefyetmek için olsun, bir iddiada bulunan kimsenin mutlaka bir delilinin bulunması gerektiğini bildirmiştir. Delilsiz ve sadece taklit ile bir yargıya varmanın yanlış olduğunu güçlü bir şekilde ifade etmiştir.[1168]

Müşrikler madem ki, Allah'tan başka mabûtlar, bâtıl tanrılar olduğunu iddia ediyorlar, o halde bunun için delillerinin olması icab eder. Zira bir varlığın tapınmaya konu olabilmesi için, Allah'ın bunu onayladığına dair bir bilgi, bir belge olması gerekir. Oysaki şirk tanrıları, Allah'tan böyle bir teyide mazhar değildirler. Tamamen aksine olarak, onlara böyle bir yetkiyi vermediğini Allah kesin olarak bildirmektedir.[1169] Mesela semâvi kitaplardan tanrılarını onaylayan, doğrulayan bir bilgi ya da onunla tanrılarının gerçekliklerini ispat edebilecekleri ilmî ve gerçek tarihî eser türünde bir delillerinin olmadığını bildirmiştir.[1170]

Halbuki Kur'ân, Allah'ın ulûhiyyet ve rubûbiyyetine dair kevnî, enfusî ve tarihi deliller getirmiş,[1171] insana, "körü körüne" inan ya da "gözünü kapa ve uy" asla

[1164] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, 5/75 hk. II, s. 138.
[1165] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 5/75 hk. X, s. 582-583.
[1166] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 5/75 hk. I, s. 501.
[1167] en-Neml, 27/ 64.
[1168] Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 2/111 hk. IV, s. 4.
[1169] Yıldırım, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, s. 432.
[1170] Bkz. el-Ahkâf, 46/4.
[1171] Mesela bkz. Âl-i İmrân, 3/5-6; el-En'âm, 6/1-2; Yûnus, 10/31-32.

dememiştir. Aksine bu inancın, bilerek, düşünülerek ve idrak edilerek oluşmasını tavsiye etmiştir.[1172] Ayrıca Peygamber ve diğer peygamberlerin kitapları, bütün aklî ve naklî delillerle tevhîdi savunuyorken,[1173] müşrikler ise, körü körüne, delilsiz, başkalarının arkalarından gitmiş, taklit ile hareket etmiş ve haktan yüz çevirmişlerdir. Onların inandıkları batıl tanrıları, ne akli delillerle ne de tarihsel delillerle desteklenmezler.[1174]

Kur'ân, müşriklerin Allah'a eş koştukları hakkında aklî, naklî ya da hissî delillerden bir delile mutlaka sahip olmaları gerektiğine işaret eder. Zira bir iddia ya akle ya nakle ya da gözleme dayanması gerekir. Aksi halde o iddia havada kalır, bâtıl olur. Kur'ân Onların bu delil türlerinden hiç birine dayanmadıklarını belirterek, iddialarını iptal eder. Bu manada gelen bazı âyetler şöyledir:

"O'nu bırakıp tanrılar mı edindiler? De ki: Kesin delilinizi getirin. İşte benim ve ümmetimin kitabı ve senden öncekilerin kitapları. Hayır; onların çoğu gerçeği bilmez de yüz çevirirler."[1175]

"Eğer Rahmân dilemiş olsaydı, biz bunlara kulluk etmezdik, derler. Buna dair bir bilgileri yoktur; onlar sadece vehimde bulunuyorlar. Yoksa onlara daha önce bir kitap verdik de ona mı bağlanıyorlar? Hayır; 'Doğrusu biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerinden gitmekteyiz' derler."[1176]

"Yoksa melekleri kız olarak yarattığımızda onlar hazır mı idiler?"[1177]

Bu âyetlerde Kur'ân, müşrik ve putperestlerin hiçbir delile dayanmadan, sadece hevâlarına uyarak ya da zan ile hareket ederek Allah'a birtakım varlıkları ortaklar edindiklerini, melekler ile Allah arasında bir nesep bağı var olduğunu iddia ettiklerini, ancak bunların hiçbir şekilde ne aklî ne naklî ne de hissî bir delile dayandıklarını söyleyerek reddeder.

[1172] Ali Medar, **İnsan Eğitiminin Kur'ânî Metodu**, Çev. Ali Yüksel, Beka Yay., İstanbul 2017, s. 54.
[1173] Bkz. el-Enbiyâ, 21/24.
[1174] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 21/24 hk.
[1175] el-Enbiyâ, 21/24.
[1176] ez-Zuhruf, 43/20-22.
[1177] es-Sâffât, 37/150.

Diğer yandan müşrikler, ne kadar isteseler de, ne kadar arayıp araştırsalar ve uğraşsalar da, şirke bir delil bulamayacakları aşikardır. Çünkü bu âlemde şirki haklı gösterecek bir delile rastlamak mümkün değildir. "Bütün âlem bir Allah'a delil olduğu halde, Allah'a ortak koşmak için ilmî bir sultası olacak hiçbir burhân, hiçbir delil yoktur. Müşriklik delilsiz-hüccetsiz şeytana uymaktan ibaret olan bir cehâlet ve ahmaklıktan ibaret bir hevadır."[1178] "Kâinatın mevcûdatı içinde bir emare yok ki, şirk ihtimali ona bina edilsin. Demek davay-ı şirk, sırf tahakkümî ve manasız söz ve davay-ı mücerret olduğundan, şirki iddia etmek mahzı cehâlet, aynı belahettir."[1179]

Özetle Kur'ân, Allah'tan başka bütün mâbudların yalan ve iftira olduğunu, hiçbir gerçekliği olmayan, tamamen hayalî varlıklardan ibaret olduklarını söylemiş ve aynı zamanda bunu güçlü delillerle desteklemiştir.[1180] Haklı olarak müşriklerden de inançlarının sıhhatine dair bir tek delil olsa dahi getirmelerini talep etmiştir. Fakat onlardan yanıt alamamıştır. Aksine, bunların ya zan ve kuruntularla hareket ettiklerini, ya da geçmişlerinin izini takip ederek, onları taklît ettiklerini bildirmiştir.[1181] Binaenaleyh şirk ve şirk tanrılarının, dayandığı bir delili olmadığına göre asılsız ve merduttur, sakınılması ve uzak durulması icab eder.

2.4.2. Mübâheleye Çağrı

İbn Manzûr gibi dilciler mübâheleyi, lânet, duada ısrar ve tazarrû olarak açıklamışlardır.[1182] Mübahelenin asıl anlamı lanetleşme demektir.[1183] بَهَلَهُ الله dendiğinde bu لَعَنَهُ اللَّه yani Allah ona lanet etti demektir. Çünkü kökü olan "BHL", sözlükte bir şeyden uzaklaşma, ondan ayrılmak demektir. Bilindiği gibi lanetin anlamında da uzaklaşma, ayrılma vardır. "Allah ona lanet etti" sözünün anlamı, Allah onu rahmetinden uzaklaştırdı demektir.[1184]

Kur'ân, bu mücadele yöntemini, bir iptâl metodu olan mübâheleyi, hak ve hakîkat apaçık ortada olmasına rağmen bâtılda ve dalâlette ısrar eden muarızlarına

[1178] Elmalılı, **Hak Dîni**, 7/33 hk. V, s. 3047.
[1179] Said Nûrsî, **Sözler**, s. 556.
[1180] Abdussettâr, **el-Medhal**, s. 119.
[1181] Bkz. el-En'âm, 6/148.
[1182] İbn Manzûr, **Lisânu'l-Ârab**, "BHL" md. I, 375.
[1183] ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, I, s. 423.
[1184] ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, I, s. 423.

karşı getirmiştir. Mübâhele ile muarız, üzerinde bir psikolojik baskı oluştuğundan, inkâr ve ısrarından vazgeçmekte ve hakkı kabul etmeye mecbur kalmaktadır. İşte bu özelliğinden dolayı Allah Teâla, Hz. Peygambere (asm) Necrân Hristiyanlarını Mübâheleye dâvet etmesini emretmiştir:

"Sana ilim geldikten sonra, bu hususta seninle kim tartışacak olursa, de ki: 'Gelin, oğullarımızı, oğullarınızı, kadınlarımızı, kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağırâlım, sonra lanetleşelim' de, Allah'ın lanetinin yalancılara olmasını dileyelim."[1185]

Hz. Peygambere mübâhele etmesini emreden bu âyet, bâtılın ve câhilî ısrarın kökünü kazıyan keskin bir bıçak gibidir. Hristiyanların, Kur'ân'ın Hz. Îsâ hakkındaki iddialarını boşa çıkartan aklî delillerinin karşısında, inat ve câhilî ısrardan vazgeçmemeleri sonucu başvurulmuş bir usûldür mübâhele. Uzun bir sürece yayılmış fikri bir savaş sonrasında hakkı istemedikleri ve meselenin aslını öğrenmek için tartışmadıkları ortaya çıktıktan sonra, Kur'ân'ın fiilî bir çözüm anlamına gelen bir usûle başvurmasıdır.[1186]

Hz. Peygamber Necran Hristiyanlarını İslâm'a dâvet ettiğinde, onlar, biz senden önce Müslüman olmuşuz demişlerdir. Hz. Peygamber onlara, yalan söylüyorsunuz, Müslüman değilsiniz, çünkü Hz. İsa'nın Allah'ın çocuğu olduğunu söylüyorsunuz, demiştir. Sonra da bunun böyle olmadığını onlara şu ifadelerle ispatlamıştır: Allah her şeyin hafızı ve razıkıdır. Îsâ'nın böyle bir güce sahip olmadığı ise ortadadır. Allah Teâla ne yer ne içer ne de tuvalet ihtiyacı olur. Oysa İsâ'nın annesi her kadın gibi ona gebe kaldı, onu doğurdu, emzirdi. O da her insan gibi yedi, içti ve tuvalet ihtiyacı oldu, ihtiyacını giderdi.[1187] Bu vasıftaki bir varlığın Allah'ın oğlu ya da ilâh olduğu söylenebilir mi?

Necran Hristiyanları, özellikle Hz. İsâ'nın babasız olarak doğmuş olmasını gerekçe göstererek, ona ilâhlık isnat etmekteydiler. Bu iddialarında haklı olduklarını

[1185] Âl-i İmrân, 3/61.
[1186] Zahir b. Awad el-Elmaî, **Kur'ân'da Tartışma Metotları**, Çev. Ercan Elbinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul 2011, s. 293.
[1187] el-Vâhidî, **Esbâbu'n-Nüzûl**, s. 97.

göstermek adına Hz. Peygambere, sen hiç babasız bir insan gördün mü? Böyle bir kimse varsa hadi bize göster diyerek Hz. Îsâ'nın ancak bir ilâh olabileceğini söylüyorlardı. Bunun üzerine Allah, Hz. Peygambere indirdiği âyetle onlara şöyle cevap vermiştir: *"Allah'ın katında Îsâ'nın durumu kendisini topraktan yaratıp sonra ol demesiyle olmuş olan Âdem'in durumu gibidir."*[1188] Zemahşeri (ö. 538/1144), burada ki teşbîhin, "garibin" "agrebe" (daha garip) teşbîhi olduğunu ki, bu da hasmın iskatında (susturulmasında) çok daha etkili olduğunu ifade etmektedir.[1189] Âyet onlara şunu söylemektedir: İkisi de babasız doğmuştur. Ancak Âdem hem babasız hem de annesiz doğmuştur. Âdem'i babasız, annesiz yaratan zat, Îsâ'yı çok daha rahat babasız yaratır. Kur'ân'ın burada Îsâ hakkında söyledikleri, onun Allah'ın kulu ve peygamberi olduğu, O'ndan gelen bir söz ve ruh olup Meryem'e gönderildiğidir. Dolayısıyla Hz. Îsâ, Hristiyanların zannettikleri gibi ilâh ya da Allah'ın oğlu kesinlikle değildir.[1190]

Mübâheleyi emreden âyet, Necran Hristiyanlarının bir tür demagoji yaparak, bâtıl söylemlerinde ısrar edince inmiştir. Zira Kur'ân, onların artık fikrî bir savaşa gelemeyeceklerini, delilden, belgeden anlamadıklarını görmüş ve fiilî bir delile, hakîkatin zuhûr edeceği başka bir usûle geçmiştir. Mübâhele âyeti sanki onlara şöyle seslenmektedir: Siz hakkı kabul etmeme ve inatlaşmada öyle bir duruma geldiniz ki, tartışmaya bile layık değilsiniz. Artık Allah'ın laneti yalancı olan tarafın üzerine inecektir.[1191]

Mübâheleden gaye, doğru ile yalancının birbirinden ayrışmasıdır ve bu da aslında Hz. Peygamber ile muhatapları arasında olduğu halde, Hz. Peygamberin, onlarla beraber çocukları ve kadınlarının hazır bulunmasını istemesinin nedeni, onun kendisinden, kendi doğruluğundan emin olduğunu göstermek ve muhataplarının yalancı olduklarını daha güçlü ve açık bir şekilde ortaya koymak istemesidir.[1192]

Hz. Peygamber Necrânlıları mübâheleye çağırdığında onlar düşünmek için müsaade istediler. Yalnız kaldıklarında Abdulmesîh adlı kişiye danışıp onun fikrini

[1188] Âl-i İmrân, 3/59.
[1189] Bkz. ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf**, 3/59 hk. I, s. 395.
[1190] Bkz. Alûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 3/59 hk. III, s. 186.
[1191] el-Elmaî, **Kur'ân'da Tartışma Metotları**, s. 295.
[1192] Bkz. Alûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 3/59 hk. II, s. 181.

sordular. Bu şahıs ise onlara şunları söyledi: Vallahi siz de biliyorsunuz ki, Muhammed bir peygamberdir ve dininizle ilgili söylediklerinin tamamı hakîkattır. Şunu da iyi biliyorsunuz ki, ne zaman bir kavim peygamberleriyle mübâhele etmişse bu onların sonu olmuş ve onlar helak olup gitmişlerdir. Eğer böyle bir şeye teşebbüs ederseniz siz de helak olup gidersiniz. Siz eğer dininizde kalmak istiyorsanız, bu adamla (Hz. Peygamber) anlaşarak memleketinize dönün. Bunun üzerine onlar da adamın sözünü dinleyerek mübaheleden vazgeçtiler. Hz. Peygamber ise, Sefer ayında bin ve Recep ayında bin olmak üzere iki bin elbise cizye vermeleri karşılığında onlarla anlaşarak, gitmelerine müsaade etti.[1193]

2.4.3. Akılsızlık ve Sapkınlıkla Nitelendirilmeleri

Allah'a ortak koşmanın çok iğrenç bir şey olduğu muhakkaktır. Çünkü, Allah'a şirk koşan insan, kendisinden farksız, hatta bazen ondan daha aşağı bir mahlûka boyun eğmekte ve onun karşısında alçalmaktadır. Bunu ise ancak câhil, derin bir sapkınlığa sapmış ve iyi ile kötüyü birbirinden ayıramayacak hale gelmiş biri yapabilir.[1194] Kur'ân'daki pek çok âyet buna işaret eder. Mesela:

"Allah'ı bırakıp da, kıyâmet gününe kadar cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapkın kimdir? Çünkü, yalvardıkları şeyler yalvarışlarından habersizdirler."[1195] Bu âyetin tefsîrinde Taberî, sahte tanrılarının onlardan bi haber olmalarına rağmen bunlara tapmalarının, akıllarının kıtlığına işaret ettiğini kaydetmektedir.[1196]

Gelen âyetlerde de Allah Teâla, müşriklerin derin bir cehâlet içerisinde olduklarını şöyle beyan etmektedir:

"Allah'a ortak koşan kimse derin bir sapkınlığa sapmış olur."[1197]

"Allah'ı bırakıp, kendisine fayda da zarar da veremeyen şeylere yalvarır. İşte

[1193] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, 3/59-61 hk. I, s. 396.
[1194] İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 46/5 hk. XXVI, s. 12.
[1195] el-Ahkâf, 46/5.
[1196] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 46/5 hk. XXII, s. 95.
[1197] en-Nisâ, 4/116.

derin sapkınlık budur."[1198]

"İşte kafirlerin yalvarışı da böyle, boşunadır."[1199]

Hz. İbrâhîm, kavmini tevhîd inancına, putlara tapmayı terk etmeye çağırdığında onlar bunu reddetmiş ve putlarına tapınmayı sürdürmüşlerdir. Onların Hz. İbrâhîm'e karşı tek hüccetleri de, babalarının yolunu takip ettikleri ve onların izinden yürüdüklerini söylemek olmuştur. Bunun karşısında Hz. İbrâhîm ise, onların da babalarının da akılsız olduklarını ve apaçık bir dalâlette olduklarını söylemiş ve bunun için onları şiddetle kınamıştır. *"İbrâhîm: 'O halde, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyecek olan putlara ne diye taparsınız? Size de, Allah'ı bırakıp taptıklarınıza da yazıklar olsun! Akıl etmiyor musunuz?' dedi."*[1200] Yani ne çirkin bir şeydir bu düzmece tanrılara tapınmanız! Sizlere ne bir faydası olan, ne de size gelecek bir zararı sizden defetmeye, uzaklaştırmaya gücü yetmeyen tanrılara tapınmanın çirkinliğini ne zaman anlayacak; zarar da fayda da yüce kudret elinde bulunan Allah'a ne zaman ibâdet etmeyi akıl edeceksiniz?[1201] Âyetteki **افلا تعقلون** ifadesinin ihtiva ettiği mana önemlidir. Zerkanî (ö. 1415/1995), Kur'ân'da geçen **افلا تعقلون** ifadesinde, dikkatleri delilin kuvvetine çekecek kadar şiddetli bir kınama ve azarlama olduğunu kaydetmiştir.[1202]

Hz. Peygamber de aynı metotla müşrik Arapları putlara tapmaktan menetmeye dâvet edilmiştir. İşte gelen âyette Allah Teâla ona, müşriklere, hevâlarına uyması halinde, kendileri gibi sapıtanlardan olacağını söylemesini emretmiştir: *"De ki: 'Allah'tan başka, yalvardıklarınıza kulluk etmekten men olundum. Sizin heveslerinize uymayacağım, yoksa sapıtmış, doğru yolda gidenlerden olmamış olurum' de."*[1203]

Gelen âyette ise, müşriklerin cehâlet ve sapkınlıkları, bir meselle şöyle tasvîr edilmektedir: *"İnkar edenlerin durumu, çağırma ve bağırmadan başkasını*

[1198] el-Hac, 22/12.
[1199] er-Ra'd, 13/14.
[1200] el-Enbiyâ, 21/66-67.
[1201] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 21/66-67 hk. XVIII, s. 464.
[1202] Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, **Menâhilu'l-Îrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, el-Halebî, el-Kahire 1918, II, s. 312.
[1203] el-En'âm, 6/56.

duymayarak haykıran gibidir. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, bu yüzden akıl edemezler."[1204] Müşriğin dalâlet ve cehâlette misâli, çobanın kendisine seslenmesinden hiçbir şey anlamayan hayvana benzer. Çoban hayvanı çağırdığında hayvanın çobandan işittiği sadece bağırış ve çağırıştır, bundan başka anladığı bir şey yoktur. İşte müşriğin hakka karşı dilsiz ve sağır oluşu böyledir.[1205] Çünkü bunlar da hayvan misali, hakka karşı kör, sağır ve dilsizdirler. Hakka, doğru yola ve azaptan sakınmaya dâvet edilip, iyilik ve kurtuluşunun onda olduğu bir şeyle emrolunan bir kimsenin, nasihatçisini duymamazlıktan gelip, bâtıla uyması, akılla, izanla açıklanması mümkün bir şey değildir.

2.4.4. İlâhları Onları Reddederler

Kur'ân'ın şirkle ve şirk tanrılarıyla mücadele yöntemlerinden biri de, âhirette müşriklerle tanrıları arasındaki çekişme, zıtlaşma ve birbirlerini suçlamalarını tasvîr etmesidir. Bu tasvir ve sahneler, tanrılarına en çok ihtiyaç duydukları bir zamanda, kendilerine hiçbir faydaları olmayacağını görmeleri ve bunu anlamaları insanları, Allah'tan başka varlıkları ilâh edinmekten alıkoyacaktır.

Bu manada Kur'ân, şirki söküp atmak için, şirk tanrılarını edinmenin âhirette doğuracağı olumsuz durumu canlı sahneler halinde müşriklerin gözleri önüne getirir. Tanrılarının da kendileriyle beraber haşrolunacağını bildirir. Âbitlerle mâbudlar arasındaki çekişmeleri, karşılıklı suçlamaları ve ilâhların âbitlerini reddedişlerini muhatap seyreder.

"İnsanlar arasında, Allah'ı bırakıp, O'na koştukları eşleri tanrı olarak benimseyenler ve onları, Allah'ı severcesine sevenler vardır. Mü'minlerin Allah'ı sevmesi ise hepsinden kuvvetlidir. Zâlimler azabı gördükleri zaman, bütün kuvvetin Allah'a ait bulunacağını ve Allah'ın azabının şiddetli olduğunu keşke bilselerdi! Nitekim, kendilerine uyulanlar, azabı görünce uyanlardan uzaklaşacaklar ve aralarındaki bağlar kopacaktır. Uyanlar: 'Keşke bizim için dünyaya bir dönüş olsa da, bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak' derler. Böylece Allah

[1204] el-Bakara, 2/171.
[1205] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 2/171 hk. I, s. 480.

onlara, hâsretini çekecekleri işlerini gösterir. Onlar cehennemden çıkmayacaklardır."[1206]

Görüldüğü gibi, bu âyetlerde, müşrikler, güç ve kudretin tamamiyle Allah'ta olduğunu, ilâh edindikleri mâbudların bırakın başkasına, kendilerine bile hiçbir faydaları olmadığını bizzat görüp anladıklarında, bütün emekleri boşa gitmekte ve hayal kırıklığına uğramaktadırlar. O vakit hem tanrıları, onlarla bir bağlarının olmadığını, hem de kendileri bunları mâbud kabul etmediklerini söylerler ve aralarındaki bütün bağı koparırlar.[1207] Taraflar açıkça birbirlerine düşman kesilirler. Daha önceden, dünyada, aralarında var olan sevgi, muhabbet ve bağlılık; yerini adâvet, nefret ve lanetleşmeye bırakır.

"Onlar kendilerine kuvvet ve şeref kazandırsın diye, Allah'ı bırakarak tanrılar edindiler. Hayır, tanrıları kendilerinin ibâdetlerini inkâr edecekler ve onlara düşman olacaklardır."[1208]

"İbrâhîm şöyle demişti: 'Dünya hayatında, Allah'ı bırakıp aranızda putları muhabbet vesilesi kıldınız. Sonra kıyâmet günü, birbirinize küfreder ve karşılıklı lanet okursunuz. Varacağınız yer ateştir; yardımcılarınız da yoktur."[1209]

Müşriklerin önceki ümmetlerle beraber azaba mahkûm edildiklerini bildiren bir sahne gelen âyette şöyle tasvir edilmektedir: *"Allah, 'Sizden önce geçmiş cin ve insan ümmetleriye beraber ateşe girin' der. Her ümmet girdikçe kendi yoldaşına lanet eder. Hepsi birbiri ardından cehennemde toplanınca, sonrakiler öncekiler için, 'Rabbimiz! Bizi sapıtanlar işte bunlardır, onlara ateş azabını kat kat ver derler, Allah, 'Hepsinin kat kattır, ama bilmezsiniz' der. Öncekiler sonrakilere, 'Sizin bizden bir üstünlüğünüz yoktu, kazandığınıza karşılık azabı tadın' derler."*[1210] Yani hepsi bir araya toplandıklarında takipçiler önderlere şöyle derler: "Rabbimiz! Bizi sapıtanlar işte bunlardır, onlara ateş azabını kat kat ver." Ancak Allah, her iki taraf için de kat kat azap olduğunu söyler. Önderler de takipçilerine, "sizin bizlerden hiçbir farkınız yoktur, biz ne kadar suçluysak siz de o kadar suçlusunuz, hep beraber

[1206] el-Bakara, 2/165-167.
[1207] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 2/165-167 hk. III, s. 290.
[1208] Meryem, 19/81-82.
[1209] el-Ankebût, 29/25.
[1210] el-A'râf, 7/38-39.

şirk ve dalâlete saptık" derler.[1211] Bu nedenle Allah Teâla hepsine, "kazandığınıza karşılık azabı tadın" diyerek her iki tarafın da masum olmadığına ve cehennemle cezalandırılmalarına hükmeder.

Kur'ân, pek çok âyette, peygamberlerden, meleklerden, ya da evliya ve sâlih kimselerden ilâh edinilenlerin, kendilerine tapanlara; bundan hoşnut olmadıklarını, böyle bir şeyden haberleri bile olmadığını söylediklerini beyan eder.[1212] Mesela Îsâ'nın kendisine tapınanlarla bir bağının olmadığını, kendisine yakıştırılan ulûhiyyeti reddettiğini belirtir. Aynı şekilde meleklerin, onlara tapanların kendilerine nispet ettikleri ulûhiyyeti onaylıyor olmaktan masum olduklarını bildirir.[1213] Hatta Kur'ân, her haliyle masum olmayan, şirk ve dalâlette başı çeken, bunu teşvik eden, üstün ve güçlü gösteren şeytanın bile, takipçilerinin şirkleriyle ilgisi olmadığını ve bundan hoşnut olmadığını ileri sürdüğünü bildirir.[1214]

Mahşer meydanında Allah müşriklere ve onların düzmece tanrılarına, yerlerinden kımıldamamalarını ve öylece durmalarını söyler; daha sonra da onları birbirinden ayırır, aralarındaki maddî-manevi bütün bağları keser. Kendilerine hiçbir yararı olmayan, işitmeyen, görmeyen sahte tanrılara taptıkları için âbitleri şiddetli bir şekilde kınar.[1215] Durumun ciddiyetini, vehametini gören ve Allah'ın azabının şiddetli olduğunu müşahede eden müşriklere Allah Teâla şunu der: **أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ** *"İddia ettiğiniz ortaklarınız nerede?"*[1216] Onlar ise böyle bir sualin karşısında ne cevap vereceklerine şaşırırlar. Bir inkâr ederler: **وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ** *"Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz (O'na) ortak koşanlar değildik"*[1217] bir yanıldıklarını söylerler.[1218]

2.4.5. Kevnî Âyetleri Tefekküre Dâvet Etmek

Kur'ân, sunmuş olduğu delillerle insanları aklî ve ruhî yönden tatmin etmekte ve onları yumuşatarak tevhîd inancına çekmektedir. Bu manada önce kâinat

[1211] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 7/38-39 hk. XII, s. 419-420.
[1212] Bkz. Sebe', 34/31-33; es-Sâffât, 37/27-33; Yûnus, 10/28-30 vb. Ayrıca bkz. el-Mâide, 5/116-117.
[1213] Bkz. Sebe', 34/40-41.
[1214] Bkz. İbrâhîm, 14/22.
[1215] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 10/28-30 hk. IV, s. 265.
[1216] el-En'âm, 6/22.
[1217] el-En'âm, 6/23.
[1218] Bkz. el-Mü'min, 40/74.

sayfalarındaki ibretli delillere dikkati çekilerek insan, Allah'ın varlığı, birliği ve kudreti üzerinde düşünmeye sevk edilmiştir. Zira büyük sırlarla dolu kâinat manzaraları, insanın iç alemini hassaslaştırmakta ve kalp gözünü açmaktadır. Böylece Allah'ın sonsuz kudreti ibretli sahnelerle ortaya konulup, elverişli bir ortam temin edildikten sonra, şirk ehlinin sapkın inançlarına temas edilerek ikna zemini oluşturulmuştur.[1219] Varlıklar üzerinde aklen nazar etmek, düşünmek ve bunlardan ibret almak insan için farz kılınmıştır. İbret alma denilen şey, bilinenden bilinmeyeni çıkarmak, malum olan bir şeyden meçhul olan bir şeye ulaşmaktır.[1220] Müşahede olunan Kevnî âyetler de bu manada, insanı Allah'ın varlığı ve birliğine götürebilecek evsafta olan araçlardır.

Kur'ân'daki kevnî âyetleri tefekkür eden kimse, Allah'ın, müşriklerin nazarını kâinatta mevcut olan kudret ve azametinin tezahürlerine çevirdiğini, dolayısıyla onları Allah'ın vahdâniyetinin ispatı olan delillere yönlendirdiğini rahatlıkla görecektir.

"Onun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz. Rabbinin her şeye şâhit olması yetmez mi?"[1221]

2.4.5.1. Yaratılış

Kevnî deliller, Kur'ân'da Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlamada sıklıkla gelir. Bu manada kâinatta mevcut olan bütün her şey Kur'ân için bir delildir. Özellikle kâinatın yoktan vücuda getirilmiş olması, bir düzen ve nizam içerisinde seyrini sürdürmesi, muhkem ve sağlam kanunlara bağlı olması, parçaları arasındaki entegrasyon ve uyum ve ondaki canlı cansız şeylere gösterilen itina ve özen bütün bunlar delil olarak sunulmuştur.[1222] Kur'ân bu tür delillerle insana yönelmekte, kalbine ve fikrine hitap ederek bütün mevcûdatı teemmül etmesini kendisinden talep etmektedir ki, onların muhtelif durumlarını gözlemlemek ve değerlendirmekten arkalarındakine; hissî bedihî mukaddimelerinden katî neticelerine ulaşsın. Bunun

[1219] Saka, **Kur'ân-ı Kerîm'in Dâvet Metodu**, s. 97.
[1220] İbn Rüşd, **Faslu'l-Makâl**, s. 75.
[1221] Füssilet, 41/53.
[1222] Abdussettâr, **el-Medhal**, s. 121.

sonucunda da bu kevni yoktan var eden bir Rab, sonsuz kudret ve irade sahibi, derin ilim ve hikmet sahibi bir ilâhın varlığını, birliğini bilsin.[1223] Çünkü bunların hepsi aslında Allah'ın birliğini işaret eden birer âyettirler. Her biri birer ışık, birer işaret olarak insana hakîkatin, yani tevhîdin yolunu gösterirler. Bu nedenle Kur'ân, insanı, hem kendi nefsinde hem de bütün kâinatta mevcut olan yaratılış harikalarını tefekkür etmeye çağırıyor.[1224]

"Onlar, kendi nefisleri(nin yaratılış incelikleri) hakkında hiç düşünmediler mi? Hem Allah, gökler ile yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yaratmıştır. Şüphesiz insanların birçoğu Rablerine kavuşacaklarını inkâr ediyorlar."[1225]

İnsanlar Allah'ın kendilerine vermiş olduğu duyular ve akıl vasıtasıyla, O'nun kâinata koymuş olduğu delilleri tefekkür ederek Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşmakla vazifelendirilmişlerdir.[1226] İnsan aklı, yüce Allah'ın yaratma sıfatının kâinatta meydana getirdiği ve insanın hayatına fayda temin eden kanunlardan hareketle O'nun varlığını anlar ve oradan da "tevhîd" inancına ulaşır.

Nasıl ki yola konulan semboller yolcunun gözlerinin kendilerine değil, gideceği istikâmete yöneltirse, her kevnî âyet de insanın dikkatini kendisinin ötesinde olan bir istikâmete, bir hakîkate yöneltmeye çalışır. Buna göre her bir kevnî âyet bir işarettir, bir semboldür.[1227] Allah'ın varlığının ve birliğinin sembolleridir. Bu sembollerin ne ifade etiklerini anlayan ve bilen kimsenin istikâmeti kaybetmesi kolay kolay gerçekleşmez. Eğer müşrikler de ciddi olarak ve içtenlikle kâinat ve onun işleyişi hakkında düşünselerdi, Allah'ın birliğini açık bir şekilde görmeleri hiç de zor olmazdı.

Kevnî deliller çok basit ve kolay olmalarına karşın, türleri arasında en güçlüleri, insana en yakın, etkisi ve iknâ gücü bakımından da en büyükleridir. Çünkü kevnî deliller hiçbir aracıya gerek olmadan, herkese doğrudan doğruya hitap ederler.

[1223] Abdussettâr, **el-Medhal**, s. 121.
[1224] Akkâd, **el-Felsefetu'l-Kur'âniyye**, s. 19-20.
[1225] er-Rûm, 30/8.
[1226] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 217.
[1227] Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti**, s. 55.

İstenen sonuca doğrudan ve en kısa yoldan ulaştırırlar.[1228] Bu nedenle Kur'ân, insanı devamlı sûrette kevnî âyetleri tefekkür etmeye dâvet etmektedir. Zira bu geniş kâinattaki büyük âyetleri tefekkür edip seyretmek, insanı Allah'ı tanımaya, O'nun rubûbiyyet ve vahdâniyetini bilmeye ve O'ndan başka taptıkları tanrıların bâtıl olduklarına inanmaya götürür. Yaratılanın büyüklük ve azameti yaratanın azametine ve kudretine delâlet eder. İnsan, Allah'ın mahlûkatından kâinattaki azametinin tezahürlerine vakıf oldukça, O'ndan duyduğu korku, O'na karşı beslediğ muhabbet ve O'ndan başka ibâdet edilmeye layık birinin olmadığına imanı ziyadeleşir, artar.[1229]

Kur'ân, insanın yaratılışından, ana rahminde farklı merhalelerden geçmesinden, onda mevcut olan büyük âyetlerden olan akıl, göz, kulak ve dil gibi organlar ve duyuları olduğundan müteaddit âyetlerde bahseder.[1230] İnsanı bunları düşünmeye ve ibret almaya çağırır. İbn Kayyim (ö. 751/1350) bu hususta şunları kaydeder: Allah pek çok âyette insanı, yaratılışının başlangıcı, ortası ve sonuna bakmaya ve bunu tefekkür etmeye çağırmaktadır. Çünkü insan ve onun en güzel biçimde yaratılışı, yaratanına delâlet eden en büyük delillerdendir. İnsana en yakın olan şüphesiz kendisidir ve o Allah'ın kudret ve azametine delâlet eden öyle şeyler barındırıyor ki, onun bunların bir kısmını bile anlamaya ömrü yetmez. Ne var ki o bunun farkında değildir. İnsanın, sadece kendi bedenindeki yaratılış harikalarını görüp anlaması bile onu Allah'a ortaklar koşmaktan alıkoymaya yetecektir. Gelen âyet de buna işaret eder: *"Canı çıksın o insanın, o ne nankördür! Allah onu hangi şeyden yaratmış? Onu meniden yaratıp merhalelerden geçirerek ona şekil vermiş; Sonra, yolu ona kolaylaştırmıştır. Sonra onu öldürür ve kabre koyar. Sonra, dilediği zaman onu tekrar diriltir."*[1231] Kur'ân'ın bunları zikretmesi elbete ki sadece nutfe, mudğa, alaka ve toprak lafızlarından bahsetmek için değildir. Bunun çok ötesinde bir şey içindir. O da yukarıda işaret edildiği gibi insanı düşündürmek ve onun Allah'ın

[1228] Abdussettâr, **el-Medhal**, s. 121-122.
[1229] İbrahîm b. Salih el-Humeydî, **Menhecu'l-Kur'âni'l-Kerîm fî Muharebeti'ş-Şirk**, er-Riyad 1999, s. 264.
[1230] Bkz. el-Hac, 22/5; en-Nahl, 16/78; el-Mülk, 67/23 vd.
[1231] Âbese, 80/17-22.

vahdâniyet ve kudretine ulaşmasını sağlamaktır.[1232]

Gelen âyette de Allah; insanları kendi nefislerini, kendilerinde mevcut olan Alah'ın birliğine, azametine ve dolayısıyla şirk tanrılarının bir hiç olduklarına delâlet eden âyetleri tefekkür etmeye çağırıyor: *"Kesin olarak inananlara, yeryüzünde ve kendi içinizde Allah'ın varlığına nice deliller vardır; görmez misiniz?"*[1233] Taberî bu âyetin ifade ettiği mananın şu olduğunu kaydeder: Ey insanlar sizde yaratanınızın birliğine işaret eden âyetler, ibretler vardır. Çünkü bu yaratılışla sizleri yaratabilecek hiç kimse yoktur. Rabbiniz bir ve tek olduğu gerçeğini anlamak ve kavramak için bunu görmeyecek misiniz? [1234]

İnsanın yaratılışı, anne rahminde geçirdiği evreler, sonra bebek olarak çıkması, gençlik çağına gelmesi ve sonra da ihtiyarlaması, Allah'ın birliğine delâlet eden çok açık ve katî delillerdir. Zira O'ndan başka böyle bir güç ve kudrete sahip bir varlık yoktur. Şirk tanrılarının ise bunları yapabilecek kudrette olmadıkları aşikardır. *"Ey insanlar! Öldükten sonra tekrar dirilmekten şüphede iseniz bilin ki, ne olduğunuzu size açıklamak için, Biz sizi topraktan sonra nutfeden, sonra pıhtılaşmış kandan, sonra da yapısı belli belirsiz bir çiğnem etten yaratmışızdır. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız; sonra sizi çocuk olarak çıkartırız, böylece yetişip erginlik çağına varırsınız. Kiminiz öldürülür, kiminiz de ömrünün en fena zamanına ulaştırılır ki, bilirken bir şey bilmez olur. Yeryüzünü görürsün ki kupkurudur; fakat Biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarır, her güzel bitkiden çift çift yetiştirir. Bunlar, yalnız Allah'ın gerçek olduğunu, ölüleri dirilttiğini, gücünün her şeye yettiğini, şüphe götürmeyen kıyâmet saatinin geleceğini, Allah'ın kabirlerde olanı dirilteceğini gösterir."*[1235]

"De ki: Sizi yaratan sizin için kulaklar, gözler ve kalpler var eden O'dur. Ne az şükrediyorsunuz!"[1236]

"Allah, sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken

[1232] Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, **Miftâhu Dâri's-Sa'âde**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût ts, I, s. 188.
[1233] ez-Zariyat, 51/21.
[1234] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 51/21 hk. XXII, s. 420.
[1235] el-Hac, 22/5-7.
[1236] el-Mülk, 67/23.

çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi."[1237] Yani biz sizi bu nimetlerle donattık, siz de nimetin sahibine şükredin, bâtıl tanrılara sırtınızı dönün. Ancak siz, O'nun size bahşettiği nimetlerde en ufak bir katkıları olmayan ortaklar edindiniz.[1238]

Dünya, Allah'ın âyetlerinin ve sanat şaheserlerinin sergilendiği bir sergi alanı gibidir. İnsan ise, bu sanat şaheserlerinin en kıymetlisi ve en büyüklerinden biridir. Çünkü insan ruhu, sadece dünyanın değil, bütün mevcudâtın esrarını haiz olan bir sır âbidesidir.

Bilim adamları, neredeyse her gün Allah'ın insan bedeninde yaratmış olduğu nice mükemmel ve farklı sırlar keşfetmektedirler. Onların da bundan varmış oldukları sonuç ise, insanın adeta bir sanat eseri olduğudur. İsbehanî'nin (ö 369/979) bu konuda söyledikleri kayda değerdir: Kendi yaratılışını tefekkür eden insana rubûbiyyet âyetleri aydınlanır, iman ışığı ışıldar, şek ve şüphe duygusu kendisinden zail olur. İnsan kendini dikkatlice inceleyip baktığında göreceği şey, mükemmel bir biçimde işlenmiş bir sanat eseri olacaktır. O zaman da nasıl ki, bir binanın duvarına, kapısına, tavanına, direklerine ve bütün müştemilatıyla dizaynına baktığında bunun bir mimarı olduğuna kanaat getirecekse, aynı şekilde kendisinin de bir yaratanının olması gerektiğini anlayacak ve bunun da üstün kudret sahibi biri olduğunu görecektir.[1239] Çünkü sanatın mükemmel oluşu, sanatçısının kudretine delâlet eder. Madem ki şirk tanrılarının böyle bir gücü yoktur, o halde bunlar bâtıldırlar. Hak ilâh bir ve tektir, o da Allah'tır.

2.4.5.2. Ârz-Semâ

Kur'ân, insanları, kâinattaki "enfusî" delilleri olduğu gibi "afakî" delilleri de tefekkür ve tedebbür etmeye çağırmaktadır. Afakî deliller, kâinatın dört bir tarafında dağılmış, Allah'ın birliğine delâlet eden âyetlerdir. Bunlar o kadar çokdurr ki, insanın, onların bir kısmını bile ihata etmesi mümkün değildir. İnsan gözünü şöyle bir gezdirdiğinde bile mutlaka, Allah'ın birliğine işaret eden o âyetlerden birini görecektir.

[1237] en-Nahl, 16/78.
[1238] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 16/78 hk. VII, s. 625.
[1239] Ebûşşeyh el-İsbehanî, **Kitabu'l-Âzame**, Dâru'l-Âsime, er-Riyâd 1987, I, s. 271.

وفي كل شئ له اية تدل علي انه الواحد

"Alemdeki her şeyde O'nun bir, tek olduğuna delâlet eden bir delil vardır"[1240]

Kur'ân, Allah'ın azametinin tezahürleri olan birçok kevnî âyeti zikrederek, insanlara, bunları tefekkür ve tedebbür etmeyi, onlardan ibret almayı ve onları Allah'ın birliğine şâhit göstermelerini emreder. İşte o büyük ve mükemmel âyetlerden biri de ârz ve semâ ile onlarda mevcut olan yaratılış harikalarıdır.

"Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allah'ın yarattığı her şeyi ve ecellerinin yaklaşmış olması ihtimalini düşünmüyorlar mı? Bundan sonra hangi söze inanacaklar?"[1241] Yani bunlar ârz ve semâ ile onlarda yaratılanlara bakmazlar mı ki, düşünüp ibret alsınlar; bunların bir benzerlerinin olmadığını ve kendisinden başka kimsenin ibâdet edilmeye layık olmayan bir zatın işi olduğunu görüp, sadece O'na iman edip, putlar ve her türlü sahte tanrıları terk etsinler.[1242] Zira bu muazzam ayetleri ufak bir temaşa bile, kalpte yaratıcının azameti hissini uyandırır; vahdaniyet şuuru verir; sapkınlık ve saçmalıktan ibaret olan şirki söküp atar.

"Göklerde ve yerde neler var, bir bakın'de. İnanmayacak bir millete âyetler ve uyarmalar fayda vermez."[1243]

Göklerin mükemmel şekildeki yaratılışı ve yerin insanların üzerinde rahatça yaşayabilecekleri bir yapıda olması, döşek gibi serilmesi, mükemmel ve sağlam bir şekilde döşenmiş olması, sarsılıp bozulmasını engellemek için yüksek dağlarla desteklenmesi, Allah'ın azamet ve vahdâniyetine delâlet eden en büyük delillerdendir.[1244] İnsan, dikkatle düşünüp baktığında, bunlardan Allah'ın varlığına ve birliğine varmaması mümkün de değildir.

"Onlar, üstlerindeki göğü nasıl yapmışız, süslemişizdir bir bakmazlar mı? Onda hiçbir çatlak da yoktur."[1245]

[1240] Ebû'l-'Îtâhiyye, **Divân'u Ebî'l-'Îtahiyye**, Dâru Beyrût li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Beyrût 1979, s. 122.
[1241] el-A'râf, 7/185.
[1242] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 7/185 hk. XIII, s. 290.
[1243] Yûnus, 10/101.
[1244] el-Humeydî, **Menhecu'l-Kur'âni'l-Kerîm fî Muharebeti'ş-Şirk**, s. 273.
[1245] Kaf, 50/6.

"Kesin olarak inananlara, yeryüzünde ve kendi içinizde Allah'ın varlığına nice deliller vardır; görmez misiniz?"[1246]

"Gökleri ve yeri gereğince yaratmıştır. Onların eş koştukları şeylerden yücedir."[1247]

"O, yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina kıldı. Gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere ürünler meydana getirdi; artık Allah'a, bile bile eş koşmayın."[1248]

Bu son âyette Allah Teâla insanlara bahşettiği nimetleri zikrederken, özellikle yerleri ve gökleri de saymıştır. Çünkü insanların rızıkları, yaşantıları göklerde ve yerde bulunmakta ve dünyaları bu iki âlemle sürmektedir. Böylece Allah Teâla kullarına şunu bildirmektedir: Gökleri ve yeri, onlarda bulunan bütün mevcudatı ve nimetleri vücuda getiren Allah'tır. Bu nedenle kulların ancak O'na itaat etmeleri, O'nun nimetleri karşılığında kendisine şükretmeleri ve O'na kulluk etmeleri icab eder. Herhangi bir fayda veya zarar vermeye güç yetiremeyen putlara değil.[1249]

Böylece de Kur'ân bize birçok fiili âyeti özetleyip göstererek, bu kâinatı tanzim ve tansik eden bir Halıkı Müdebbir olan bir zatın ehadiyetini, O'nun ortaklardan münezzeh bir ilâh olduğunu gayet basit ve veciz bir şekilde izâh etmektedir.[1250] Bütün yeryüzü ve gökler sistemi, tevhidin mührünü taşımakata ve şirkin batıl olduğuna delalet etmektedir. Kâinatta neye bakılırsa bakılsın, O'nun birçok değil, sadece tek bir tanrı tarafından yaratıldığı rahatlıkla görülecektir.

Kur'ân, gökleri ve yeri yaratanın ancak Allah Teâla olduğunu, O'nun bunları boşu boşuna ve rastgele değil, uygun bir şekilde yarattığını, bu sebeple insanların bazı şeyleri kendisine eş koşmasından beri olması gerektiğini söyler.[1251] İnsanlara "madem hilkat-i semavat ve arz, bir Sani'i Kadîrin nihâyetsiz bir kudretini ve o nihâyetsiz bir kudretin nihâyetsiz bir kemalde olduğunu gösterir; elbette, şeriklerden

[1246] ez-Zariyat, 51/20-21.
[1247] en-Nahl, 16/3.
[1248] el-Bakara, 2/22.
[1249] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 2/21 hk. I, s. 367.
[1250] Elmalılı, **Hak Dîni**, 2/164 hk. II, s. 839-840.
[1251] Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 16/3 hk. XVII, s. 166.

istiğnâ-i mutlak var. Yani, hiçbir cihette şeriklere ihtiyaç yoktur. İhtiyaç olmadığı halde, neden bu zulumatlı meslekte gidiyorsunuz? Ne zorunuz var ki, oraya gidiyorsunuz?" der.[1252]

2.4.5.3. Güneş-Ay, Gece-Gündüz

Güneş, ay ve bunların hareketlerinden meydana gelen gece ile gündüz; bütün bunlar da Allah'ın vahdaniyetine, azametine ve O'ndan başka bütün mabudların batıl olduğuna delalet eden çok büyük ve önemli deliller olduğu muhakkaktır. Bu nedenle Allah Teâla'nın, pek çok âyette güneş ve ayın yaratılışını, gece ve gündüzün ardarda gelişiini, bunlardaki büyük sırları ve hikmetleri tefekkür etmeye çağırdığını görüyoruz.

"Güneşi ışıklı ve ayı nurlu yapan; yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için, aya konak yerleri düzenleyen O'dur. Allah bunları ancak gerçeğe göre yaratmıştır; bilen millete âyetleri uzun uzadıya açıklıyor."[1253]

"De ki: Söyleyin: Eğer Allah gündüzü üzerinize kıyâmete kadar uzatsaydı, Allah'tan başka hangi tanrı, içinde istirahat edeceğiniz geceyi size getirebilir? Görmez misiniz?"[1254]

Allah'ın geceyi gündüze, gündüzü de geceye dolaması, eşi ve benzeri olmadığına bir delildir. Kendileri yaratılmış olan tanrıların, böyle bir şeyi yaratmaları mümkün değildir. Dolayısıyla bunlar bâtıldırlar. O halde ey cahiller, O'nu bırakıp da herhangi bir zarar veya menfaati dokunamayacak âciz varlıklara niçin taparsınız?[1255] Bütün evrenin hâkimi Allah olduğu için, ancak O'na ibadet ederek gerçek başarıya ulaşabilirsiniz. Uydurma tanrılara tapmanız ise apaçık bir yenilgiyle karşı karşıya kalmanız anlamına gelecektir.[1256] Bunu ne zaman fark edecek ve gereğini yapacaksınız?

[1252] Said Nûrsî, **Sözler**, s. 555-556.
[1253] Yûnus, 10/5. Ayrıca bkz. en-Neml, 27/86; el-Hac, 22/61-62.
[1254] el-Ankebût, 29/71-72.
[1255] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 22/61-62 hk. XVIII, s. 676.
[1256] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 22/61-62 hk. 385-387.

2.4.5.4. Rüzgar,Yağmur, Bitkiler

Allah Teâla Kur'ân'da, kâinattaki azametinin tezahürlerini zikretmekle bir ve tek olduğunu göstermekte; bütün bunları görmelerine rağmen O'ndan başka tanrılar edinen müşrikleri sürekli kınamaktadır. Karada ve denizde yolunu kaybedene yol gösteren, rüzgarı rahmet ve bereketin, yağmurun müjdecisi olarak estiren, onunla aşılama vazifesini yaptıran bir zat, ancak ibâdet edilmeye layık olabilir. Hiç bu türden yaptığını yapan bir kimse var mı ki ona eş görülsün? Müşriklerin tapındıkları tanrıların böyle bir kabiliyette olmadıkları bir gerçektir. Şu halde bunlar, Allah'a denk tutulamazlar, mâbud ittihaz edilemezler. Gelen âyetler de bu hususa işaret etmektedir:

"Yoksa, karanın ve denizin karanlıklarında size yol bulduran, rüzgarları rahmetinin önünde müjdeci gönderen mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Allah, koştukları eşlerden yücedir."[1257]

"Bilmez misiniz ki, Allah bulutları sürer, sonra onları bir araya getirir; üst üste yığar, sen de onların arasından yağmur yağdığını görürsün. Gökten içinde dolu bulunan dağlar gibi bulutlar indirir, dilediğini ona uğratır, dilediğinden de uzak tutar. Bu bulutların şimşeğinin parıltısı nerdeyse gözleri alır!"[1258] İşte bu sıfatlara sahip olan Yüce Zât, bu sıfatlar itibariyle ibadete lâyık gerçek bir ilâhtır. Başka ilâh yoktur, ancak O vardır. Başkasının mâbud olmaya ve kulluk yapılmaya hakkı yoktur. Bu hak ancak O'nundur. Çünkü O, kâinatta var olan her şeyin tek yaratıcısıdır.[1259]

"Taneyi ve çekirdeği yaran şüphesiz Allah'tır; ölüyü çıkarır. İşte Allah budur, nasıl yüz çevirirsiniz?"[1260] Bu âyette ise yine Allah'ın vahdâniyetini ispatlayan, müşriklerin tanrılarının aciz kaldıkları bir sanat harikası olan büyük bir kevnî âyetin zikredildiğini görüyoruz.[1261] Allah Teâla, taneleri yararak onlardan ekinleri, çekirdekleri yararak da onlardan ağaçları çıkartıyor. O halde ey insanlar, hiçbir zarar ve menfaat vermeyen düzmece tanrılarınıza değil, bunların yaratıcısı olan Allah Teâla'ya ibadet etmeniz gerekir. O, ölü olan taneden diri olan başağı, ölü olan

[1257] en-Neml, 27/63.
[1258] en-Nûr, 24/43.
[1259] el-Humeydî, **Menhecu'l-Kur'âni'l-Kerîm fî Muharebeti'ş-Şirk**, s. 278-279.
[1260] el-En'âm, 6/95.
[1261] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 6/95 hk. VII, s. 44.

çekirdekten diri olan ağacı, ölü olan meniden diri olan insanı çıkarır. Yine O, diri olan başaktan ölü olan taneyi, diri olan ağaçtan ölü olan çekirdeği ve diri olan insandan ölü olan meniyi çıkarandır. İşte bunları ve benzerleri yapan bir ve tek Allah'tır. O halde haktan nasıl çeviriliyorsunuz? Ekinleri, bitkileri ve bütün canlıları yaratan Allah'ı bırakıp, hiçbir şey yapamayan varlıklara nasıl tapıyorsunuz?[1262]

Allah'ın onunla bütün bitkileri bitirdiği yağmur ve kendilerinden taneler çıkardığı bitkiler de, Allah'ın vahdâniyetine delâlet eden büyük âyetlerdir. *"O, gökten su indirendir. Her bitkiyi onunla bitirdik, ondan bitirdiğimiz yeşilden, birbirine benzeyen ve benzemeyen yığın yığın taneler, hurmaların tomurcuklarından sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar çıkardık. Ürün verdiklerinde ürünlerine, olgunlaşmalarına bir bakın. Bunlarda, inananlar için, şüphesiz, deliller vardır."*[1263] Allah Teâla âyette, bu kevnî âyetleri insanların teemmül ve tedebbürüne sunmasından bir iki âyet sonra, kendisinin bir ve tek yaratıcı olduğunu belirtmektedir.[1264] Bu da, kevnî âyetlerin, Allah'ın birliğinin delillerini de ihtiva ettiklerine çok açık bir şekilde işaret etmektedir.

Toprağın görünürde aynı olması ve aynı suyla sulanmasına rağmen, muhtelif renklerde çiçekler, bitkiler ve ağaçlar bitirmesi, bunların bir kısmının enva-i çeşit meyva vermesi, bu meyvaların, yemişlerin tatlarının ve renklerinin çeşit çeşit olması, çok güçlü bir mesaj barındırmaktadır. Her biri yüce bir kudretin yansıması olduğunu haykırmakta, nihâyetsiz bir ilmin hazinesinden geldiğini ilân etmektedir. Bâtıl tanrılardan bu sıfatlarla muttasıf biri olmadığına göre hiçbiri bunları yapamaz, dolayısıyla da bunun arkasındaki yüce kudret sahibi Allah'a ne ulûhiyyettte ne de rubûbiyyette ortak olamazlar.[1265]

Kur'ân'da bu tür âyetlerle insanlara verilmek istenen mesaj şudur: Ey insanlar meyvenin yetişmesi, olgunlaşması ve bitmesini gördüğünüzde, meyvenin bu farklı merhalelerini izlediğinizde, bunun hiçbir eşi ve benzeri olmayan bir zatın tasarrufu olduğunu muhakkak anlarsınız. Çünkü bunlarda Allah'ın kudretine ve vahdâniyetine delâlet eden apaçık deliller vardır. Yine de bunları göremeyenler ise, kalbi

[1262]Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 6/95 hk. XI, s. 553-554.
[1263] el-En'âm, 6/99.
[1264] Bkz. el-En'âm, 6/102.
[1265] Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti**, s. 57.

mühürlenmiş ve hak ile bâtılı birbirinden ayıramayacak duruma gelmişlerdir demektir.[1266]

2.4.5.5. Kâinattaki Düzen ve Uyum

Kâinatta kusursuz bir düzen ve intizam vardır. İçinde yaşadığımız dünya başta olmak üzere, yeryüzünde, denizlerde, atmosferde ve bütün canlılar âleminde bir düzenin varlığını kolaylıkla müşahede etmekte, en küçük parçacığından en büyük gezegenine kadar evrende bir düzenin hakim olduğuna şahit olmaktayız. Kur'ân'da işaret edildiği gibi bütün gök cisimleri, yıldızlar ve gezegenler bir düzen ve intizam içerisinde, hiçbir aksaklık yaşanmadan hareket etmekte ve kendi yörüngelerinde dönmekte;[1267] canlı varlıklar da yine belirli yasalar çerçevesinde ve belli bir düzen içerisinde varlıklarını devam ettirmektedirler.

Bu koca kâinatta bunca varlık, fezada dolaşan sayısız yıldız, gezegen vs. adalet ve denge üzerine kurulmuş bir nizama tabi kılınmasaydı, kâinat bir saniye bile ayakta duramazdı. Hava, su, toprak ve diğer unsurlar arasında uyum sağlanmamış olsaydı, hayatın devam etmesi bir yana, yaşamak bile mümkün olmazdı.[1268] Bu da bütün evrenin bir tek zat, irade, ilim ve kudret tarafından yaratıldığı gerçeğini ortaya çıkarır. Bütün bu vasıfların sahibi olabilecek tek yüce yaratıcı da elbette ki Allah'tır.[1269]

Kâinatta mevcut olan her şeyin insanın varlığına uygun bir tarzda yaratıldığı müşahade edilir. İnsanın merkezde olduğu, insana göre şekillenen bir mekanizma söz konusudur. Bu da yine, bütün her şeyin bir tek elden, bilen, irade eden, kudretli bir zat tarafından idare edildiğini göstermektedir. Zira, bu kadar ince ve mükemmel uyumun tesadüfî olması muhaldir.[1270] Bütün kâinat yalnız insan varlığının faydası ve menfaatine uyumlu bir tarzda işlemektedir. Gece ve gündüz, ay ve güneş, yeryüzü, hayvanlar, bitkiler, bütün cansızlar, kısacası kâinatta var olan her şey insana elverişli ve faydalı bir yönde hareket etmektedir.[1271] Birden fazla ilâhın varlığı sözkonusu

[1266] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 6/99 hk. XI, s. 582-583.
[1267] Bkz. Âl-i İmrân, 3/190-191; er-Ra'd, 13/2; Yasin 36/38-40.
[1268] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 55/7 hk. VI, s. 68.
[1269] Said Havva, **Allah'a İman**, s. 121.
[1270] İbn Rüşd, **el-Keşf**, s. 159.
[1271] Nedîm el-Cisr, **İman**, s.125.

olsaydı, kâinatta böyle bir nizam, düzen ve uyumdan bahsedilme imkanı da olmazdı.[1272] Madem ki kâinatta karışıklık yok, bir nizam, düzen vardır, planlı bir güzellik işlemektedir o halde bir tek ilâh vardır. Allah'tan başka ilâh oldukları iddia edilen bütün varlıklar batıldır.

Âlemde var olan düzen ve muhkemlik, onun Müdebbir ve Hâlıkının bir, tek rab, tek ilâh olduğunun en kuvvetli delillerindendir.[1273] Âlemin sani'inin birden fazla olmasının imkanı yoktur. Bunun aksini ne fıtrat ne de akıl kabul eder.[1274]

Kâinatta her şey belirli bir ölçüye tabi kılınmıştır. Allah Teâla her gezegeni yarattığında onu ayarlamadan, düzene koymadan ve tamamlamadan yaratmamıştır. Her gezegeni özel bir hacimde belli bir ağırlıkta, sınırlı maddelerle yaratmış ve bu hacim ile bu ağırlığa uygun olarak yörüngesine koymuştur. Aynı zamanda onları yörüngelerine, güneş ve diğer gezegenlerden uzaklıklarına, hacim ve ağırlıklarına uygun belli bir hızla yürütmüştür. Bu da gösteriyor ki, bunlarda bir düzen ve plan vardır. Gezegenler bir ölçü esası üzerine mükemmel bir düzenle yaratılmıştır. Eğer bu ince ve dakik ölçü birazcık değişirse içinde bulunduğumuz güneş sistemi bozulur, gezegenler birbirileriyle çarpışır ve yok olurdu.[1275] Allah Teâla şöyle buyuruyor:

"O, göğü yükseltmiştir; tartıyı koymuştur."[1276]

Evrende bir düzen ve uyumun hakim olduğu, orada tesadüfe yer olmadığını beyan etmek için gelen âyetleri de örnek gösterebiliriz:

"Her şeyi yaratmış, ona bir düzen vermiş, mukadderatını tayin etmiştir."[1277]

"Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık."[1278]

"Arzı da yaydık orada yerli yerinde dağları koyduk ve orada hikmetle ölçülmüş her şeyden bitkiler bitirdik."[1279]

[1272] Bkz. el-Enbiyâ, 21/22; el-İsrâ, 17/42; el-Mü'minûn, 23/91.
[1273] İbn Ebî'l-İz, **Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye**, s. 38.
[1274] Bkz. el-Enbiyâ, 21/22.
[1275] Abdulmecid ez-Zindânî, **Kur'ân ve Kâinat Ayetleri Işığında Tevhîd**, Çev. Abdulhadi Timurtaş, Nida Yayınları, İstanbul 2009, s. 250-251.
[1276] er-Rahmân, 55/7.
[1277] el-Furkân, 25/2.
[1278] el-Kamer, 54/49.

Vahdet belgesinin en belirgin özelliği, bitkiler âleminden hayvanlar âlemine ulaşan ilişki, ilgi ve uygunlukta belirgindir. Bitkiler âleminde, en küçükten en büyüğe kadar bu bilgi belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır. Bitkilerde bulunan en yüksek yapılar, hayvanlar âleminde bulunan bazı özellikleri anımsatmaktadır. Hayvanlarda bulunan belirli özellikler de yine insanda mevcuttur. Bunlara üreme, metabolizma, hareket, beslenme, solunum vb. hayatsal göstergeleri örnek verebiliriz. Hayvanlar âleminin bir kısmında var olan davranış özellikleri insan davranışlarıyla benzerlik arzeder. Gelişmeleri de aşağı yukarı birbirini andırır. Bütün bu yapılar, yine aynı âlemlere hükümran olan kanunların tek elden, vahdetten çıktığını, bütün bu varlıkların birliğin delili olduğunu gösterir.[1280]

Diğer yandan evrendeki oksijen ve karbondioksit bir nisbet dahilindedir. Eğer oksijenin nisbeti yüzde 21 değilde yüzde 50 olsa dünya yaşanılmaz hale gelirdi. Güneş ışınları bir ölçüye tabidir. Mevsimlerin gelişi, gece ve gündüzün art arda gelişi, dünyanın sistem içindeki konumu, bir ölçüye tabidir. Ay'ın hareketleri bellidir, bir ölçüye dayanır. Eğer yerküresinin hacmi şimdi olduğundan daha büyük veya daha küçük olsaydı, yahut yerküre, güneşe şimdi olduğundan biraz daha uzak ya da daha yakın olsaydı, sistem işlemez hale gelirdi ve bozulurdu.[1281]

Güneş yüzeyinin ısısı yaklaşık olarak 6650 santigrat derecedir. Bir yılda ortalama olarak 50 derece değişseydi yaşam olmazdı. Yer küre 23 derecelik açı ile eğiktir. Bu durumdan da mevsimler oluşmaktadır. Eğer bu böyle olmasaydı kuzey ve güney kutbu daima karanlıkta kalacak ve okyanuslardan yükselen su buharı, buzdan meydana gelmiş kıtalar, tuz gölleri oluşacaktı. Aynı durum, Ay'ın çekim kuvveti için de geçerlidir. Hepsi çok ince ve dakik bir nizamla düzenlenmiştir. Yerkürede dağların bulunmayışı da hayatı sekteye uğratırdı.[1282] Bütün bunlar da göstermektedir ki, ilâh birdir. Zira iki ya da daha fazla olması, kâinatta hâkim olan düzen ve hikmete zıddır. Birden fazla ilâhın olması, mutlak surette bir düzensizlik ve keşmekeşliği doğuracaktı. Madem vakıa böyle değildir, o halde Allah'tan başka bir ilâh yoktur.[1283]

[1279] el-Hicr, 15/19.
[1280] Said Havva, **Allah'a İman**, s. 120.
[1281] A. Cressy Morrison, **İnsan-Kâinat ve Ötesi**, Çev. Bekir Topaloğlu, İtanbul 1977, s. 22-23.
[1282] Morrison, **İnsan-Kâinat ve Ötesi**, s. 24-26.
[1283] Said Havva, **Allah'a İman**, s. 120-121.

Yukarıda bazı örneklerini verdiğimize benzer pek çok âyet, mütenevvi ifade şekilleriyle insanın dikkatini kâinatın sağlam nizamına, mükemmel işleyişine ve harikulade ahengine çekmektedir. Böylelikle insandan istenen, kâinatta hüküm süren bu mükemmel nizamın sağlamlığı ve bir bütün halindeki şaşmaz hareketi üzerinde tefekkür etmesi ve buradan tevhîd fikrine ulaşmasıdır.

2.4.6. Fıtrata Çağırmak

Ayırmak manasına gelen "fatara" kökünden türeyen fıtrat, Allah Teâla'nın bir şeyi yaratması ve onu herhangi bir fiili yapmaya aday bir halde düzenlemesidir.[1284] **فأقم وَجهك للدّين حَنِيفا فطْرَة الله الَّتِي فطر النَّاس عَلَيْهَا** *"Hakka yönelerek kendini Allah'ın insanlara yaratılışta verdiği dine ver."*[1285] âyeti, Allah Teâla'nın insanda yarattığı ve onda kökleştirdiği O'nu bilme istidadına işarettir. **فطْرَة الله** Allah'ın insanda yerleştirdiği iman etmeye olan istidadıdır.[1286] Gelen âyette işaret edilen de budur:

"Onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette, 'Allah' derler."[1287]

Allah Teâla, kullarını O'nu birlemek, sevmek ve sadece O'nu yüceltmek üzere yaratmış; kalplerine şirke karşı nefreti yerleştirmiştir. Bu durumda, eğer insanların fıtratları gaflet, kibir, inad gibi bazı arızî hallerle bozulmamış, aslından sapmamış olsa, onlar, kendi kendilerine Allah'a yönelir ve O'ndan başka hiçbir varlığa ilâh diye tapmazlardı. Zira fıtratları bunu gerektiriyor. Bozulmamış sağlam fıtrat, mutlaka tevhide ve dini Allah'a has kılarak O'na yönelir.

Allah, insanı kendi kulu kılmış ve onu sadece kendisine kulluk etmesi için yaratmıştır. Hem bu tabiî durum ne kadar çaba sarfedilirse sarfedilsin değiştirilmesi de mümkün olmaz. Ne insan kul olma kanununu değiştirebilir, ne de Allah'tan başka bir varlık. İnsan dilediği kadar ilâh edinebilir, fakat onun bir tek Allah'ın kulu olduğu gerçeği asla değişmez. İnsan cehalet ve bilgisizliği sebebiyle bir kimseyi ilâhi sıfat ve

[1284] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "FTR" md. s. 640.
[1285] er-Rûm, 30/30.
[1286] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "FTR" md. s. 640.
[1287] ez-Zuhruf, 43/87.

güçlere sahip kabul edebilir, fakat gerçek şudur ki, Allah'tan başkası, ilâhî sıfat, güç ve otoriteye sahip değildir.[1288]

Yukarıdaki âyetler ve Kur'ân'daki diğer benzer âyetler, Allah'tan başka ilâhlar edinmenin fıtrata aykırı olduğunu çok açık bir şekilde beyan etmektedir. İnsan fıtratı, kendisinin bir tek ilâhı olduğunu bilir. İnsan benlik ve şuurunun birden fazla ilâha dağıtılması fıtrata muhaliftir, insanı tatmin etmez. Dirlik ancak birliktedir. İnsanı bir noktaya istinattan mahrum eden ikilemeler, üçlümeler ve nihâyet çok tanrıcılık, insanı tatmin etmeyen, gayrı tabiî ve gayrı fıtrî bir safsatadır. Hedef, istikâmet ve yönelişi dağıtır. Normal insan benliğini sarmaz bir şaşırtmaca olur.[1289] Değişmez olan bu fıtrat ilkesinin yerine başka bir şeyi koymaya kalkışmak, sanki fizik organlarının işlevlerini değiştirmek gibi bir şey olur; dengeleri bozar, maddî ve manevî ziyanlara sebep olur. Bu orijinal duygunun yerine ikame edilebilecek bir bedel, bir başka duygu bulunamaz; başka hiçbir duygu onun yerine konulamaz.[1290]

Bütün peygamberlerin kavimlerine söylediklerinin başında, **اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ** *"Allah'a ibâdet edin, sizin için O'ndan başka bir ilâh yoktur"* çağrısı gelmektedir. Bu çağrı bütün peygamberlerlerin ortak davetidir. Tebliğe ilk bu çağrıyla başlamış olmaları da onların, aslında insanlara yaratıcıyı bilmek, varlığından haberdar olmak için gönderildiklerini değil; -çünkü O'nu bilmek, tanımak zaten fıtrî olan bir durumdur- asıl, insanları, sadece Allah'a kul yapmak, hak ve tek mâbud olarak O'nu bilmek, O'ndan başka bütün mâbudları terk etmeye çağırmak ve bu inancı onların gönüllerine yerleştirmek için gönderildiklerini gösterir.[1291]

Hz. Peygamber'in hâdisi de, Allah'a imanın, O'nu bilmenin, insanın fıtratında var olan bir şey olduğunu, her insanın Allah'a inanma potansiyeliyle dünyaya geldiğini bildirerek, başta gelen âyette zikrolunan gerçeğe vurgu yapmaktadır: **مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلاَّ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ** *"Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahûdî, Hristiyan veya Mecusî yapar."*[1292] Buna göre eğer Allah hiçbir peygamber ve kitap göndermemiş olsaydı

[1288] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 30/30 hk. IV, s. 301.
[1289] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, s. 189.
[1290] Sönmez, **Hz. İbrâhîm'in Tabî Olduğu Din ve Tevhîdi İspat Metodu**, 155.
[1291] İbn Kayyım, **Medâricu's-Sâlikîn**, III, s. 447.
[1292] el-Buhârî, II, s. 94, h. 1358.

bile insanlar, fıtratlarındaki saikle Allah'ın bir ve tek olduğunu, O'ndan başka mâbud olmadığını bileceklerdi. Ancak buna rağmen yine de peygamberlerin ve kitapların gönderilmiş olması ise, sadece fıtratta var olanı sağlamlaştırmak, güçlendirmek, onu teyit etmek ve tamamlamak içindir. Yani bu hususta Allah'ın şeriatı ile yaratması arasında bir uyum söz konusudur.[1293]

Hz. Peygamber'in **او يسلمانه** (ya da Müslümanlaştırır) dememiş olması da, çocuğun, Müslüman olması için ebeveyninin onu yönlendirmesine ihtiyaç duymadığına delalet eder. Çünkü zaten fıtratı onu buna sevkedecektir. Ancak diğer dinler ise böyle değildir. Onlar fıtrata müdahele ederek, çocuğu tabiatından saptırır. Nitekim şirk, fıtratta yeri olmayan, ancak harici bir müdahele sonucu peyda olan arızî bir durumdur.[1294]

İnsan fıtratının, sıkıntı ve musibet anında özüne dönerek, şirk tanrılarını hatırlamadığı ve sadece bir tek Allaha yöneldiği de bir gerçektir. Gelen âyet buna işaret eder:

"*Sonra, bir sıkıntıya uğradığınızda yalnız O'na sığınırsınız. Sıkıntılarınızı giderince de, içinizden bazıları kendilerine verdiğimize nankörlük ederek Rablerine eş koşarlar. Geçinin bakalım, yakında öğreneceksiniz."*[1295]

Bolluk zamanında insan fıtratının üstüne adeta bir perde gibi inen o uyduruk ilâhlar silinir. Fıtrat ile yaratanının arasına giren bütün engeller ortadan kalkar. Fıtrat her türlü tortudan arınmış olarak Rabb'ine doğru yol alır. O'na yönelerek dini yalnızca O'na has kılar. Bütün şirk çeşitlerini reddeder ve her türlü müdahaleyi atar. Dini O'na has kılarak yalnızca O'na dua eder.[1296] Çünkü böyle zor ve sıkıntılı zamanlarda fıtrat uyanır, yegane yardımcı ve kurtarıcı olan güce, Allah'a sığınır. Madem insanın kendi fıtratı, Allah'tan başkasına sığınılamayacağına, sığınılacak yegane mercînin Allah olduğuna şehâdet ediyor, o halde bunun, her zaman ve her zeminde olması da gerekir. Sadece felaketlere ve birtakım sıkıntılara maruz kaldığında değil. Ne var ki sıkıntı anında fıtratı şirkten soyutlanmış insan,

[1293] İbn Kayyım, **Miftâhu'Dâri's-Sa'âde**, II, s. 87.
[1294] el-Melkâvî, **Akîdetu't-Tevhîd fî'l-Kur'ân**, s. 37.
[1295] en-Nahl, 16/51-55.
[1296] ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf**, 31/32 hk. 3, s. 510.

sıkıntılardan kurtulduktan sonra bu durumu birtakım zahiri sebeplere bağlayarak yeniden şirke dönüyor, fıtrata aykırı hareket ediyor.[1297] Gelen âyette bildirildiği gibi:

"İnsana bir sıkıntı arız olunca, Rabb'ine dönerek yalnızca O'na dua eder. Rabb'i bu sıkıntıyı nimete çevirince, daha önce yaptığı duayı unutur. Yolundan sapmak için O'na ortaklar koşmaya başlar. De ki; küfründe biraz oyalan, şüphesiz sen ateş ehlisin."[1298] Kur'ân, bunun gibi pek çok âyette, fıtratın tevhîde şehâdet ettiğini, tevhîdi ikrâr ederek şirki reddettiğini; sair zamanlarda her ne kadar müşriklerin fıtratı inhiraf etse de, dara düştüklerinde ve tehlikeyi sezdiklerinde, onların da hemen özlerine döndüklerini ve şirk tanrılarını tanımadıklarını bildirmektedir.[1299] Böylece Kur'ân dikkatlerini bu duruma çekerek, onları uyarmakta; Allah'tan başka varlıkları ilâh edinmelerinin ne kadar da büyük bir haksızlık olduğunu görmelerini hedeflemektedir.

2.4.7. Nimetleri Hatırlatmak

Kur'ân'ın şirkle ve şirk tanrılarıyla mücadele usullerinden biri de, insanlara, Allah'ın kendilerine lütfetmiş olduğu nimetlerini hatırlatmaktır, nimetleri dile getirmektir. Bu yolla onların şirk tanrılarından uzaklaşmalarını sağlamaktır.

Allah Teâla kullarına sayısız nimetler bahşetmiştir.[1300] Kur'ân-ı Kerîm de bu nimetlere sıklıkla işaret etmekte, onları dile getirmktedir.[1301] Bundan kasıt ise, insanların dikkatlerini bu nimetlerin kaynağına, nimeti verene (Mün'ime) çevirmektir. Nimeti veren Allah'ın ibadet edilmeye layık olduğunu göstermektir. Nitekim insan, yaratılışı gereği kendisine ihsan ve iyilikte bulunanı sever, ona saygı duyar. Hoşnutsuzluğuna sebep olan fiillerden kaçınır, onu hoşnut eden amellere, eylemlere yönelir.[1302] Allah'ın nimetlerini dile getirme, insanları uyandırmakta, faydalandıkları büyük nimetleri ve güzelliklerin farkına varmalarına vesile olmaktadır. Dolayısıyla bu da, o nimetlerin sahibi olan Allah'ı gereği gibi takdir etmelerine, O'nun bir ve tek olduğuna, O'ndan başka hiçbir varlığın kendisine ortak

[1297] er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 6/63-64 hk. III, s. 18.
[1298] ez-Zümer, 39/8.
[1299] Bkz. el-En'âm, 6/40-41; Yûnus, 10/22-23; el-İsrâ, 17/67; ez-Zümer, 39/8. vd.
[1300] Bkz. en-Nahl, 16/18.
[1301] Bkz. el-Bakara, 2/22; İbrahîm, 14/32; Lokmân, 31/20; er-Rahmân, 55/21; el-Vâkıa, 56/68 vd.
[1302] el-Melkâvî, **Akîdetu't-Tevhîd fî'l-Kur'ân**, s. 230.

olamaycağına inanmaya sevketmektedir.

Sayısız nimetlerine karşılık Allah'a saygının ve O'nu sevmenin gereği, elbette ki, sadece O'na ibâdet etmek, O'nu her türlü şirkten tenzîh etmektir. Gelen âyetler bunu vurgulamaktadır:

يا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّماءِ وَالْأَرْضِ لا إِلهَ إِلاَّ هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ *"Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini anın; sizi gökten ve yerden rızıklandıran Allah'tan başka bir yaratan var mıdır? O'ndan başka tanrı yoktur. Nasıl aldatılıp da döndürülürsünüz?"*[1303] Kur'ân burada birinci ve ikinci cümle arasında ince bir boşluk bırakarak, böyle bir sahnenin muhatabın kafasında canlanmasını istemiştir. Yerden ve gökten kimin rızık verdiğini sorduktan sonra ortalığa derin bir sessizlik hâkim oluyor. Mecliste herkes susunca, bu sefer cevabı kendisi veriyor. "Allah'tan başka ilâh yoktur ve O'ndan başka hiç kimse size rızık veremez. Bunu bildiğiniz halde niçin kandırılıyor ve başkalarına kulluk yapıyorsunuz? Yaratan ve rızık veren sadece Allah ise, itaat ve ibâdete de layık olan sadece O'dur."[1304]

"Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi? Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır."[1305]Allah Teâla bu âyette yine, kullarına bahşetmiş olduğu nimetlerine işaret buyurmuştur. Allah gündüz ve gecelerinde ışıklarından istifade ettikleri yıldızlarıyla, orada yaratmış olduğu bulutlar, yağmurlar, kar ve dolusuyla göklerde olanları onların hizmetine verdiğini beyan etmiştir. Gökleri onlar için bir tavan yaptığını; onları yeryüzünde yerleştirdiğini; onlar için nehirler, ağaçlar, ekinler ve meyveler yarattığını ifade etmiştir. Ancak bununla beraber yine de bütün insanların iman etmiş olmadığına dikat çekmiştir. Onlardan Allah'ın birliği hakkında tartışanların olduğunu belirtmiştir.[1306] Bunun böyle olmaması gerektiğine; bu kadar büyük nimetlere mukabil, sadece bir tek Allah'a ibadet etmelerinin gerekliliğine işaret etmiştir.

[1303] Fâtır, 35/3.
[1304] Çelik, **Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti**, s. 330-331.
[1305] Lokmân, 31/20.
[1306] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 31/20 hk. VI, s. 347.

"Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek göç gününüzde, gerek ikamet gününüzde kolayca taşıyacağınız evler; onların yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyası ve geçimlikler meydana getirdi. Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı ve dağlarda da sizin için barınaklar var etti. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi. Böylece Allah, müslüman olasınız diye üzerinizde olan nimetini tamamlıyor. Ey Muhammed! Eğer yüz çevirirlerse, artık sana düşen açık bir tebliğden ibarettir. Onlar, Allah'ın nimetini bilirler, sonra da inkâr ederler. Onların çoğu kâfirlerdir." gibi, görüldüğü da aburad TeâlaAllah [1307] birçok nimeti dile getirerek insanlara, ihtiyaç duydukları bütün şeyleri onlara verdiğini ve onların üzerindeki nimetini tamamladığını buyurmuştur. Bütün bu nimetlerin, Müslüman olmaları ve Allah'a ibadetlerinde onlara yardımı olması için verildiğini bildirmiştir. Onlar Allah'ın nimetini bilirler. Bütün bu nimetleri kendilerine ihsan edenin Allah olduğunu hem bilirler, hem de inkâr eder ve O'nunla birlikte bir başkasına ibadet eder, yardım ve rızkı O'ndan gayrısına isnad ederler.[1308] Burada Allah'ın nimetlerinin inkâr edilmesi ile Mekkeli müşriklerin pratik hayatlarındaki nimetleri inkâr etmeleri kastedilmektedir. Çünkü onlar tüm bu nimetlerin Allah katından olduğunu inkâr etmiyorlar, fakat bunun yanı sıra azizlerin ve ilâhların bunda katkısı olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle de Allah'ın nimetlerine karşı şükürde bu aracıları ortak yapıyorlardı. Allah Teâla onların bu ortak koşmasını, Allah'ın nimetlerini inkâr etme, nankörlük ve O'nun nimetlerini unutma diye nitelemiştir.[1309]

Kur'ân'a bakıldığında görülür ki, bütün peygamberler de kavimlerini tevhîde dâvet ederlerken, onların dikkatlerini Allah'ın kendilerine bahşettiği nimetlere çekmişlerdir. Gelen âyetlerde bunlara bazı örnekler vardır:

"Allah'ın sizi Nûh'un milleti yerine getirdiğini ve vücutça da onlardan üstün kıldığını hatırlayın, kurtuluşa erişebilmeniz için Allah'ın nimetlerini anın dedi." [1310] Hz. Hûd burada kavmine hitaben demiştir ki: Hatırlayın, peygamberlerine karşı gelen

[1307] en-Nahl, 16/80-83.
[1308] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 16/80-83 hk. IV, s. 592.
[1309] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'**ân, 16/80-83 hk. III, s. 49.
[1310] el-A'râf, 7/69.

Nûh kavmine nasıl azap gelip onları yok ettikten sonra Allah sizleri onların yerine getirip onların halifeleri kıldı. Allah sizi yaratılış bakımından da Nuh kavminden daha güçlü ve kuvvetli kıldı. O halde Allah'ın size olan bu nimetlerini ve lütfunu iyi düşünün, Yalnız O'na ibadet ederek O'na şükredin.[1311] Allah'a şükrünüzün gereği, O'ndan başka taptığınız ilâhlarınızı terk etmenizdir.

"Allah'ın sizi Ad milleti yerine getirdiğini, ovalarında köşkler kurup dağlarında kayadan evler yonttuğunuz yeryüzünde yerleştirdiğini hatırlayın; Allah'ın nimetlerini anın, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın"[1312] Bu âyette ise Hz. Salih, kavmine, Allah'ın kendilerine lütfettiği, söz konusu olan o mükemmel nimetleri hatırlatarak, bunları unutmamaları gerektiğini, bunun için sadece Allah'a ibâdet etmeleri, O'ndan başka hiç kimseyi kendisine ortak koşmamaları gerektiğini söylemiştir.[1313]

"İbrâhîm:'Eski atalarınızın ve sizin nelere taptıklarınızı görüyor musunuz? Doğrusu onlar benim düşmanımdır. Dostum ancak alemlerin Rabbidir. Beni yaratan da, doğru yola eriştiren de O'dur. Beni yediren de, içiren de O'dur. Hasta olduğumda bana O şifa verir. Beni öldürecek, sonra da diriltecek O'dur. Âhiret gününde yanılmalarımı bana bağışlamasını umduğum O'dur."[1314] Hz. İbrâhîm'in de burada aynı amaçla, yaratılışın başlangıcından âhiretteki hayatın sonuna kadar olan bütün nimetleri dile getirdiği görülüyor.[1315] Hz. İbarahim; yaratması, doğru yolu göstermesi, yedirmesi, içirmesi, hastalıklara şifa vermesi ve öldükten sonra diriltmesi gibi Allah'tan olan bazı nimetleri kavmine hatırlatmıştır. O, buna mukabil kavminin Allah'a şirk koşmakta ısrar ediyor olmalarının, çok büyük bir haksızlık olduğunu kendilerine telkin etmiştir.

Yine Kur'ân, Hz. Peygamber'in kavmine, Kureyş'e, Allah'ın kendilerine sunduğu can ve mal emniyeti gibi o muazzam nimetlerini hatırlatmıştır. Bu nimetlerin şükrü için onların da sadece Allah'a ibâdet etmelerinin gerekliliğini vurgulamıştır:

[1311] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 7/69 hk. XII, s. 505.
[1312] el-A'râf, 7/74.
[1313] Reşîd Rızâ, **Tefsîru'l-Menâr**, 7/74 hk. VIII, s. 448.
[1314] eş-Şu'ârâ, 26/75-82.
[1315] Bkz. er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, 26/82 hk. XXIV, s. 126.

"Öyleyse kendilerini açken doyuran ve korku içindeyken güven veren bu Ka'be'nin Rabbine kulluk etsinler. Kureyş kabilesinin yaz ve kış yolculuklarında uzlaşması ve anlaşması sağlanmıştır."[1316] Burada Allah'ın evi olan Kabe'nin putlara değil, Allah'a ait olduğuna inandıklarına, Allah'ın bu eve, dolayısıyla kendilerine eman bağışlayıp ticarette ilerleme lutfettiğini bildiklerine ve açlıktan kurtararak refah nasip ettiğini gördüklerine göre Kureyş'in, sadece bu evin sahibine ibadet etmeleri gerektiği bildirilmiştir. Nitekim kabile düzeninde yaşayan, devlet otoritesinden yoksun Arap yarımadasındaki Kureyş'in çevresinde genel bir güvensizlik hali hâkim olduğu halde Mekke, Hz. İbrâhîm zamanından beri Allah tarafından saygınlığı çiğnenmemiş (harem) bir bölge olarak ilân edilmiştir. Bu sayede Mekkeliler de adeta dokunulmazlığı bulunan bir halk olarak insanlar tarafından kabul görmüşlerdir. Hem Mekke'de ve hem de biri kışın Yemen'e, diğeri yazın Şam'a olmak üzere yaptıkları ticarî seferlerinde her türlü korkudan emin bir yaşam sürdürüyorlardı. Bu ticaretlerinde de yüksek kârlar elde ediyorlardı. Ayrıca başka bölgelerde üretilen sebze, meyve ve diğer gıda maddeleri, bir ticaret merkezi haline gelmiş Mekke'ye getirip satar, bu sayede de ihtiyaçlarını karşılarlardı. Oysa bu esnada Mekke'nin çevresindeki insanlar, bazıları diğerlerine saldırmakta, onları öldürmekte, mallarını yağmalamaktaydılar.[1317]

Şu âyet de bu duruma işaret etmektedir: *"Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken bizim Mekke'yi güven içinde ve kutsal bir yer kıldığımızı görmediler mi? Bâtıla inanıp Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"*[1318] Bu kadar büyük nimetlere karşılık Kureyş'e düşen, Allah'ın birliğine halel getirici eylemler ve inanışlarından vazgeçmeleri, batıl tanrıları terk etmeleri, ibâdeti sadece O'na hâs kılmalarıydı. Fakat onlar böyle yapmayarak Allah'a karşı büyük bir nankörlük etmişlerdir.

2.4.8. İddianın Gereğini İstemek

Allah Teâla, putların ve şirk tanrılarının zayıf, aciz ve çaresiz olmalarını, buna karşın kendisinin sonsuz bir güç ve kudret sahibi olmasını Kur'ân'da tekrar

[1316] Kureyş, 106/1-4.
[1317] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 106/1-4 hk. VII, s. 249-251.
[1318] el-Ankebût, 29/67.

tekrar vurgulayarak, bununla müşrikleri sahte tanrıları hakkında uyarmış; bunlardan vazgeçmediklerini gördüğünde de iddialarının üzerine terettüp eden bazı şeyleri onlardan istemekle kendilerini sıkıştırmış, böylece onları ilzam etmiştir. Gelen âyetler bu minvaldedir:

"Bir gün hepsini toplarız, sonra puta tapanlara, 'İddia ettiğiniz ortaklarınız nerede?' deriz."[1319]

"Gördünüz mü? Allah, işitmenizi, gözlerinizi alsa, kalplerinizi kapasa, Allah'tan başka hangi tanrı onu sizlere getirebilir? Âyetleri nasıl türlü türlü açıkladığımıza bir baksana, sonra da onlar yüz çevirirler.[1320]

"De ki: Allah'tan başka tanrı olduğunu sandıklarınızı çağırın; sizin bir sıkıntınızı gidermeye ve onu değiştirmeye güçleri yetmez." [1321]

Hz. İbrâhîm de, Nemrud'a *"Allah güneşi doğudan getiriyor, haydi sende batıdan getir"*[1322] derken, ilâhlık iddiasında bulunan Nemrud'dan iddiasının gereğini istemiş ve bu iddiasının yanlışlığını ortaya koymuştur. Nemrud, madem Allah'tan başka bir ilâhın var olduğunu ve bu ilâhın da kendisi olduğunu söylüyordu o halde güneşi batıdan getirmekle iddiasını ispat etmesi gerekirdi. Böylece Hz. İbrâhîm, Nemrud'un ilâhlık iddiasını çürütmüş ve tek mâbudun Allah olduğunu ispat etmiştir.[1323]

Ayrıca Hz. İbrâhîm'in kavminin putlarını kırarak karşılarında tek başına durması da,[1324] ilâhlarının onlardan beklenen şeyi, ilâh olmalarının gereğini yapmaktan aciz olduklarını onlara göstermektir. Çünkü eğer bir güçleri olsaydı Hz. İbrahim'e karşı durur ve böyle kendilerine zarar vermelerine, onları kırmalarına izin vermezlerdi.[1325]

[1319] el-En'âm, 6/22.
[1320] el-En'âm, 6/46.
[1321] el-İsrâ, 17/56
[1322] el-Bakara, 2/258.
[1323] Bkz. İbn Kayim, **Miftahu Dari's-Se'âde**, II, s. 204.
[1324] Bkz. el-Enbiyâ, 21/58.
[1325] el-Melkâvî, **Akîdetu't-Tevhîd fî'l-Kur'ân**, s. 352-353.

Gelen âyette ise Hz. Peygamber, ilâhlarının batıl olduklarını görmeleri için müşrik Araplara şunu demekle emrolunmuştur: *"De ki: Ortaklarınızı çağırın elinizden gelirse bana tuzak kurun, göz açtırmayın."*[1326] Bu söz, putperestlere karşı bir çeşit meydan okumadır. Yani siz ve Allah'a ortak edindiğiniz tanrılarınız toplanın ve güç birliği ederek yapabiliyorsanız bana tuzaklar kurun, bana zarar verin, bunun için bana bir an bile mühlet vermeyin. Ancak gerçek şu ki, ne siz ne de ilâh olduğunu iddia ettikleriniz bunu yapmaya güç yetirebilir.[1327] Bu da, tapmakta olduğunuz tanrılarınızın bâtıl olduğuna delalet eden apaçık bir delildir.

Müşrikler, kendisine ilâh diye ibadet edilen bir varlığın öldürme ve diriltme kudretine malik olması gerektiğini bildikleri halde, taştan ve ağaçtan yontarak taptıkları camid putların ölüleri diriltmelerinin söz konusu olamayacağını düşünemiyorlardı. Bunu onlara hatırlatmak ve onları düşündürmek için Kur'ân, putlarının bu açıdan aciz oluşları üzerinden onlara saldırmıştır. Yani ilâh olmanın gereğinin ölüleri diriltmek olduğunu ve ilâhlarının bunu yapamadıklarını vurgulayarak ilâhlarını iptal etmiştir.*"Yeryüzünde edindikleri tanrılar mı, onlar mı ölüleri diriltecekler?"*[1328]

2.4.9. Sebr-Taksim

Bir cedel (tartışma) üslubu olan "sebr-taksim", kişinin hasmının davasını çürütmek için izlemiş olduğu yollardan biridir. Bu da, iki aşamadan müteşekkildir. Biri "taksim", diğeri de "sebr" dir. Taksim, bir konu hakkındaki bütün özelliklerin (hüküm verilmesine neden olan) derlenmesi, ortaya dökülmesi, sebr ise o özelliklerin araştırılması, ayıklanması; sahîhinin bırakılması, kabul edilmesi; fasit olanının da çürütülmesidir.[1329] Yani bir mevzu hakkında düşünülebilecek bütün ihtimalleri sıralamak ve bunlardan hangisinin doğru, hangisinin yanlış olduğunu akıl ve deneyle tespit etmektir. İddianın hükmüne sebep olan sebebin, sıralanan ihtimallerin vakıa ile karşılaştırılıp yanlış olanlarının tespiti yoluyla anlaşılmasıdır.

[1326] el-A'râf 7/195.
[1327] es-Sâ'dî, **Tefsîr**, 7/195 hk. I, s. 312.
[1328] el-Enbiyâ, 21/21.
[1329] el-Elmâî, **Kur'ân'da Tartışma Metodları**, s. 79.

Kur'ânda bu usûlle şirki reddeden âyetlerden biri şudur: *"Allah sekiz çift hayvan yaratmıştır: Koyundan iki ve keçiden iki; de ki: 'İki erkeği mi, yoksa iki dişiyi mi veya o iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kılmıştır? Doğru sözlü iseniz bana bilgiye dayanarak cevap verin.' Deveden iki, sığırdan iki yaratmıştır; de ki: 'İki erkeği mi, yoksa iki dişiyi mi veya o iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kılmıştır? Yoksa Allah size bunları buyururken orada mı idiniz?' İnsanları, bilmediklerinden sapıtmak için Allah'a karşı yalan uyduranlardan daha zâlim kimdir? Allah, zâlim milleti doğru yola eriştirmez."*[1330] Bu âyetlerde reddedilen şey, her ne kadar doğrudan olmasa da, dolaylı olarak şirk ve şirk tanrılarıdır. Zira müşrikler, yapmakta oldukları bu uygulamaları şirk hesabına yapıyorlardı ve Kur'ân onun için bunu reddetmiştir.

Allah Teâla, müşriklerin birtakım hayvanları kendilerine haram saymalarını reddeder. Çünkü bu haramlığı ancak Allah koyabilir. Bunlar, -onların isimlendirmelerine göre- dişilerden "Bahire", "Vasile", ve "Saibe", erkeklerden de "Ham"dır. Oysa ki Allah böyle bir yasağı kesinlikle koymamıştır. Allah müşriklere, "Allah keçi ve koyun; inek ve develerin dişilerini mi yoksa erkeklerini mi ya da bu hayvanlardan dişilerin karnındakileri mi yasaklamıştır?" demiştir. Ayrıca, "Madem bu kadar ayrıntısıyla yasakları biliyorsunuz o halde söyleyin, deliliniz nedir? Eğer iddianızda haklı olduğunuzu düşünüyorsanız delilinizin olması icap eder." demiştir.[1331]

Suyûtî (ö. 911/1506), konuyla ilgili şunları kaydeder: Müşrikler kimi zaman bu hayvanların erkeklerini, kimi zaman dişilerini haram kılınca Allah Teâla, onların bu yaptıklarını, "araştırma ve ayırma" (sebr-taksim) yoluyla reddederek, kendilerine şöyle demiştir: Yaratma Allah'a mahsustur. Her çiftten anlatıldığı gibi erkek ve dişi yarattı. Şimdi iddia ettiğiniz haramlık nereden geliyor? Yani bu haramlığın illeti nedir? Ya erkek olmaları itibariyledir ya dişi olduklarından veyahut da her ikisini de içine alan rahimde bulunmalarından ötürüdür veya bunun nedeni ancak Allah'tan öğrenilebilir. Allah'tan olması ise ya vahiyle veya peygamber göndermekle yahut da onun sözünü işitmek ve ondan bunun alınışını görmekle olur. *"Yoksa Allah bunları*

[1330] el-En'âm, 6/143-144.
[1331] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 6/143-144 hk. XII, s. 188-189.

buyururken orada mı idiniz?" ifadesi de işte buna işaret etmektedir. Yani bunlar haram kılınma sebepleridir ve illet mutlaka onlardan biridir. Başka bir ihtimal yoktur. Kur'ân, bu vasıfların hiç birisinin haramlıkla ilgisi bulunmadığını, bu vasıflardan hiç birisinin hiçbir bakımdan haramlığı gerektirmediğini göstererek, bu hayvanlarda yaratılıştan haram olmalarına sebep olabilecek bir hususun var olmadığını ispatlamıştır. Çünkü yukarıdaki sıralanan olası sebeplerin ilkine göre bütün erkeklerin haram olması gerekir. İkincisine göre bütün dişilerin haram olması gerekir. Üçüncüsüne göre de her iki cinsin birden haram olması icab eder. Öyleyse müşriklerin kimi durumda bir kısmını, kimi durumda da diğer bir kısmını haram kılmaları tamamen saçma bir şeydir, delilsizdir ve hiçbir dayanağı bulunmamaktadır. Çünkü ileri sürdükleri illete göre, sınır olmaksızın hepsinin haram olması gerekiyor. Aracısız olarak Allah'tan bilgi almak ise, mümkün değildir. Zaten böyle bir şey de iddia etmiyorlardı. Peygamber aracılığıyla öğrenmiş olmaları ise, yine imkansızdır. Zira peygamberden önce kendilerine bir peygamber gelmiş değildir. Bütün bunların hepsi geçersiz olunca Kur'ân'ın tezinin doğruluğu ortaya çıkmıştır. Yani onların söyledikleri, şirk, sapkınlık ve Allah'a iftiradan başka bir şey değildir.[1332] Dolayısıyla şirkleri sonucu Allah'ın uhdesinde bulunan haram ve helâl kılma yetkisini kullanmalarını Kur'ân, bu usûlle (sebr-taksim) reddetmiş olmaktadır.

Aynı metodla şirkin reddedildiği âyetlerden biri de şöyledir:[1333] *"Onlar, yaratan olmaksızın mı yaratıldılar yoksa yaratanlar kendileri midir?"*[1334] İbn Kayyim bu âyeti şöyle açıklar: Burada en kısa ve en fasih bir ifade ile Allah Teâla, kendisinden başka ilâhların varlığını reddetmektedir. Allah şunu demektedir: Bunlar hiç yokken yaratıldılar. Bir yaratanları olmadan yaratılmış olmaları mümkün müdür? Düşünebilen ve aklı olan herkes kabul eder ki, yaratıcısız bir varlık, sanatçısız bir sanat olamaz. Issız bir çöl düşünün ki orada ne su, ne ağaç ve ne de bir tek bina bulunsun. Bir kimse burayı bu haliyle gördükten bir müddet sonra bir daha yolu aynı çöle düşer de görse ki, orada evler ve birtakım yapılar bulunsun. Adam hiç kuşkusuz burayı bir müteahhidin, bir ustanın yaptığına emin olur. Böylelikle insanların yaratılışlarında bir failin olmaması durumu çürütülmüş oldu demektir. Diğer bir

[1332] Suyûtî, **el-İtkân**, IV, s. 63-64.
[1333] Bedreddin ez-Zerkeşî, **el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Kutubî, 1994, VII, s. 283.
[1334] et-Tûr, 52/35.

ihtimal ise onların kendi kendilerini yaratmış olmalarıdır. Allah bu ikinci ihtimali de âyette, "Yoksa yaratıcı kendileri midir?" diye bir ihtimal olarak ortaya koymuştur. Bunun ise muhal olduğu ortadadır. Zira hayatta iken ömrünü bir an bile uzatma kudretine sahip olmayan birinin yoktan kendisini var edebilme kudreti hiç olabilir mi? Dolayısıyla bu ihtimal de çürütülmüştür. Madem bu ihtimallerin tamamı çürütülmüş oldu o halde yoktan var etmiş olan bir yaratıcının varlığı katî oldu. İbadet edilmeye layık olan da sadece O'dur. Yaratan sadece O iken bunlar nasıl olur da O'ndan gayrını O'na ortak koşarlar? Bu kabul edilemez bir durumdur. Bu, olsa olsa ancak, -âyetin sonunun da ifade ettiği gibi- düşünmemektir, inadından inkâr etmektir.[1335]

2.4.10. Tebşîr

"BŞR" kökünden türeyen bişâre, "Bir kimseye, hakkında bilgisinin olmadığı bir hususta, onu sevindirecek bir haber vermektir."[1336] Bununla ilgili Sibeveyh şunu der: "İster üzüntü, isterse mutluluk versin muhataba etki eden habere denir. Bu, daha çok hayırlı bir haber için kullanılır."[1337] "BŞR" kökünden türemiş kelimelerin Kur'ân'da oldukça çok, sekseni aşkın yerde geldiği görülmektedir. Hz. Peygamber de Kur'ân'da birçok yerde, türevlerinden olan olan "beşîr" ve "mübeşşir" ile vasıflandırılmıştır.

إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *"Ben inanan bir kavim için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeciyim."*[1338]

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا *"Biz, seni ancak bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik."*[1339]

Bilindiği gibi Kur'ân, sadece muhatabının zihnine hitap eden bir mantıkla gelmemiş, duyularına ve vicdânına da hitap etmiştir. İnsandaki kalp, ruh, vicdân, gibi hisler de ümit ile yeşerir ve böylece ıslâh ve terbiye olurlar. Kur'ân, insanları şirkten, tevhîde aykırı inanç ve davranışlardan uzaklaştırmak amacıyla, savunduğu davayı

[1335] İbn Kayyım, **es-Sevâiku'l-Mürsele**, II, s. 493-494.
[1336] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 2/25 hk. I, s. 383.
[1337] Alûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, 2/25 hk. I, s. 200.
[1338] el-A'raf, 7/188.
[1339] Furkan, 25/56.

sevdirme ve kabul ettirmeye yönelir. Bunun için insanları teşvik etme amacıyla müjde, mükâfat, cennet ve Allah'ın nimetlerinin hatırlatılması gibi, insanların gönlünü alıcı, hoşlarına giden, sonuçta dâvet edilen şeye yakınlaştırıcı mesajlar vererek onlara tesir etmeyi hedeflemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in şirk tanrılarıyla mücadele usüllerinden biri, daima tevhîdin doğruluğunu, dünyevî-uhrevî faydalarını dikkatlere vermiş olmasıdır. Böylelikle, tevhîdin güzelliklerini ve faziletlerini müşahede eden, dünyada ve âhirette kendisine sağlayacağı faydalarına inanan kimse, tabiî olarak bunları isteyecek, arzulayacak ve onlara ulaşmak isteyecektir. Bütün bunlardan mahrum olmasına neden olan şirk ve şirk tanrılarından sakınacaktır.[1340] Dolayısıyla Kur'ân'da şirk tanrılarını red sadedinde tebşîr usûlünün de yer aldığını görüyoruz.

2.4.10.1. Şirki Terkedene Allah'ın Mağfireti Vardır

Elbette ki tevhîdin en faydalı ve en güzel yönlerinden biri; insanı Allah'ın affına ve mağfiretine ulaştırması, yaklaştırmasıdır. Onun için özellikle bu husus, Kur'ân'da tekrar tekrar dile getirilmiş ve bu yolla insanların şirki terk ederek tevhîde yönelmeleri hedeflenmiştir. Gelen âyette Hz. Nûh, kavmine, Allah'ın bir ve tek olduğunu, O'ndan başka ibâdete layık kimsenin olmadığını, buna inanıp kabul ettikleri takdirde, Allah'ın affına ve mağfiretine mazhar olacaklarını bildirmiştir:

"Allah'a kulluk edin; O'ndan sakının ve bana itaat edin ki Allah günahlarınızı size bağışlasın ve sizi belli bir süreye kadar ertelesin; doğrusu Allah'ın belirttiği süre gelince geri bırakılamaz; keşke bilseniz!"[1341]

Bu manada, şirki terk eden kimsenin Allah'ın mağfiretine mazhar olacağını bildiren pek çok âyet Kur'ân'ın muhtelif sûrelerinde bulunur. O ayetlerden bazıları şöyledir:

"İnananlar, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler Allah'ın rahmetini umarlar. Allah bağışlar ve merhamet eder."[1342]

[1340] el-Humeydî, **Menhecu'l-Kur'âni'l-Kerîm fî Muharebeti'ş-Şirk**, s. 282.
[1341] Nûh, 71/3-4.
[1342] el-Bakara, 2/218.

"Allah, inananlara ve yararlı işler işleyenlere mağfiret ve büyük ecir olduğunu vadetmiştir."[1343]

"İnanıp hicret eden, Allah yolunda savaşanlar ve muhacirleri barındırıp onlara yardım edenler, işte onlar gerçekten inanmış olanlardır. Onlara mağfiret ve cömertçe verilmiş rızıklar vardır."[1344]

Böylece Kur'an, bu gibi âyetlerle mesajını benimsetmeyi ve muhataplarını o yönde motive etmeyi hedeflemiştir. Davete olumlu karşılık verenleri, iman edenleri ya da ileride iman edecekleri böyle güzel sonuçlarla müjdelemiştir. Bunun ise müşriklere şirki terk etmeleri için önemli bir etkisinin olduğu muhakkaktır. Tabi eğer gözleri kör, kulakları sağır ve kalpleri mühürlü değilse.

2.4.10.2. Bir Tek Allah'a İbadetin Sonu Hayır ve Güzelliktir

Kur'ân, bir tek Alah'a ibâdetin ardındaki hayır ve güzellikleri insanlara hatırlatmak suretiyle onları şirkten sakındırmayı hedeflemiştir. Mesela, *"Elif, Lam, Ra. Bu Kitap, hâkim ve haberdar olan Allah tarafından, Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye âyetleri kesin kılınmış, sonra da uzun uzadıya açıklanmış bir Kitap'dır. Ben size, O'nun tarafından gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeciyim. Rabbinizden mağfiret dileyin ve O'na tevbe edin ki, belli bir süreye kadar sizi güzelce geçindirsin ve her fazilet sahibine faziletinin karşılığını versin."*[1345] Bu Kur'ân, Allah katından sağlam ve açık bir şekilde sizlere indi ki, Rabbinizden şirk ve günahlardan dolayı af dileyesiniz. Sonra da sadece O'na ibadet ederek işlemekte olduğunuz kötü amellerden vazgeçesiniz. Bunun karşılığında Rabbiniz de sizi dünyada güzel rızıklarla, nimetlerle rızıklandırsın ve belirli bir süreye kadar sizi yaşatsın.[1346]

Gelen âyette de Hz. İbrâhîm, kavmini tevhîde, şirk ve putları terk etmeye dâvet ettiğinde, sadece Allah'a ibâdetin, kendilerine birçok hayırlar getireceğini vadetmiştir. O, kendilerine güzellikler, iyilikler vadederek bunun şirki terk etmelerine tesîr etmesini ummuş; bu şekilde onları ikna etmeye çalışmıştır: *"İbrâhîm'i de gönderdik. Milletine: 'Allah'a kulluk edin, O'ndan sakının; bilirseniz*

[1343] el-Mâide, 5/9.
[1344] el-Enfâl, 8/74.
[1345] Hûd, 11/1-3.
[1346] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 11/1-3 hk. XV, s. 229-230.

bu sizin için daha iyidir' dedi."[1347] Yani eğer tevhîde sarılıp şirki terk ederseniz, ibadeti Allah'a has kılarsanız, hem dünyada ve hem de âhirette hayırlar, iyilikler ve güzel şeyler elde etmiş olursunuz.[1348]

Gelen âyette ise, Allah Teâla, şirki terk ederek tevhîdi savunanları, âhiretteki en güzel ve en hayırlı ödül olan Firdevs cennetiyle müjdelediğini görüyoruz: *"Ama inanıp yararlı iş işleyenlerin konakları Firdevs cennetleridir. Orada temelli kalırlar, başka bir yere gitmek istemezler."*[1349]

2.4.10.3. Şirki Terkedene Bol Rızık ve Türlü Türlü Nimetler Vardır

Kur'ân, müşriklere, şirki terk ettikleri takdirde, bol bir rızık, rahat bir yaşam ve buna benzer birçok nimete kavuşmayı kendilerine vadetmiştir. Gelen âyette Hz. Nûh, kavmine, şirkten tevbe ettikleri takdirde böyle vaatte bulunur:

"Dedim ki: Rabbinizden bağışlanma dileyin; doğrusu O, çok bağışlayandır. Size gökten bol bol yağmur indirsin. Sizi, mallar ve oğullarla desteklesin; sizin için bahçeler var etsin, ırmaklar akıtsın." [1350]

Yine Hz. Hûd'un şirki terk etmelerine karşın kavmine vaadi böyledir:

"Ey milletim! Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe edin ki size gökten bol bol yağmur (bol nimetler) göndersin, kuvvetinize kuvvet katsın; suçlular olarak yüz çevirmeyin."[1351]

Hz. Peygamber de Mekkelilere şirki terk ettikleri takdirde Allah'tan onlara, rahat bir yaşam sürmelerini temin edecek nimetler vadedildiğini bildirir:

"O'na tevbe edin ki, belli bir süreye kadar sizi güzelce geçindirsin"[1352]

Yukarıdaki âyetler ve diğer benzer âyetlerin özelliği, Allah'a ortaklar edinmekten uzak duranların rahat bir yaşamla ve bol bir rızık ve nimetlerle

[1347] el-Ankebût, 29/16.
[1348] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 29/16 hk. VI, s. 269.
[1349] el-Kehf, 18/107-108.
[1350] Nûh, 71/12.
[1351] Hûd, 11/52.
[1352] Hûd, 11/3.

ödüllendirileceğini vurgulamış olmasıdır. Gelen âyetler de bu cümledendir:

"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirilen Kur'ân'ı gereğince uygulasalardı, her yönden nimete ermiş olurlardı. İçlerinde orta yolu tutan bir zümre vardı, çoğunun işledikleri ise kötü idi."[1353]

"Eğer kasabaların halkı inanmış ve bize karşı gelmekten sakınmış olsalardı, onlara göğün ve yerin bolluklarını verirdik. Ama yalanladılar; bu yüzden onları, yaptıklarına karşılık yakalayıverdik."[1354] Yani eğer o mahvedilen memleketin halkı peygamberlerinin tebliğine uyup, mucibince korunması gereken şeylerden korunup sakınsalardı, elbette kendilerine yerin ve göğün hayır ve bereketini gönderirdik. Her taraflarından azaba bedel, feyiz ve bereket yağar, tüm işleri istedikleri gibi gider, mutluluk ve refahları ziyadesiyle artardı.[1355]

2.4.11. Terhîb

Sözlükte "korkmak, çekinmek, sakınmak" manasındaki rehbet kökünden gelen terhîb, bir kimseyi korkutmak, bir işi yapmaktan sakındırmak anlamındadır.[1356] Istılâhta terhîb, mesajı reddetmekten alıkoyan veya mesajın zıddını kabul etmekten ve benimsemekten vazgeçirmeye ve uzaklaştırmaya çalışan her şeydir. Kişiyi Allah'ın gazabından ve ahiretteki azaptan sakındırmak, bu konuda onun korku duyup tebdir almasını sağlamaktır.[1357]

Kur'ân insanları şirkten ve şirkin sebep olduğu yanlışlardan, tevhîde aykırı inanç ve davranışlardan alıkoymak, uzaklaştırmak, müşrikleri bir daha düşündürmek ve uyarmak amacıyla; ceza, korkutma, sakındırma, cehennem azabı gibi, korkup çekinecekleri, karşılaşmak istemeyecekleri birçok şeyle uyarır. Şimdi bunları inceleyeceğiz.

[1353] el-Mâide, 5/66.
[1354] el-A'râf, 7/96.
[1355] Elmalılı, **Hak Dîni**, 7/96 hk. III, s. 2221
[1356] İbn Manzûr, **Lisânu'l-Ârab**, "RHB" md, VI, s. 240.
[1357] Zeydân, **Usûlü'd-Da've**, s. 421.

2.4.11.1. Şirk En Büyük Günahtır

Şirk, hangi şekilde ifade edilirse edilsin affedilmez büyüklükte bir günahtır. Allah ile kul arasındaki bağın kopması demektir. Alemlerin Rabbi ile arasındaki bağı koparan kimse için bağışlanma ümidi besleme hakkı kalmaz. Zira, kendisinde tek bir hayır unsuru bulunan bir benlik bile, önünde açık duran kâinat sayfasındaki bunca tevhîd delili varken, Allah'a şirk koşarak ölene kadar müşrik kalmaz. Bunu ancak onulmaz bir fesada ve çözülüşe uğrayan, fıtratı bozulan, esfel-i safiline yuvarlanan ve kendisini kendi eliyle cehenneme hazırlayan bir kimse yapabilir.

Kur'ân, şirkin affedilemez bir cürüm, bir cinâyet olduğunu mütemadiyen vurgulamak suretiyle, insanları uyarmayı ve kötü sonundan onları sakındırmayı hedeflemiş, bunun kabul edilebilir bir şey olmadığını ortaya koymuştur. Hz. Peygamber de, kendisine yöneltilen "en büyük günah nedir" şeklindeki sorulara ekseriyetle "seni yaratan Allah'a şirk koşmandır" cevabını vermiştir.[1358]

Kur'ân, şirki en büyük günahlardan olmasını ve affedilmez bir günah olmasını sık bir şekilde işleyerek insanları bu eylemden sakındırmayı hedeflemiştir. Şirk büyük bir cinâyettir. Çünkü şirk Rubûbiyyetin hakkını vermemektir, ulûhiyyete bir saldırıdır ve Allah'ın nimetlerine karşı büyük bir nankörlüktür. İyiyi ve kötüyü ayırt etmenin temel çizgisi şirktir. Müşrik, şirki hak diye diye itikat edip af ve mağfiret talebinde bulunmadığı için onu affetmek de hikmetin gereği değildir.[1359] Allah Teâla özelikle bu inanışın kendi nezdinde affedilemez olduğunu sıklıkla vurgulamıştır.

"Allah'la beraber, varlığına hiçbir delili olmadığı halde başka tanrıya tapanın hesabını Rabbi görecektir. İnkarcılar elbette kurtulamazlar."[1360]

Tarih boyunca, Hz. Peygamber gibi bütün peygamberler de şirkin büyük günah olduğunu, haram olduğunu ümmetlerine teblîğ etmişlerdir.

"De ki: Gelin size Rabbinizin haram kıldığı şeyleri söyleyeyim: O'na hiçbir

[1358] **Buhârî**, Tefsîr, 4761.
[1359] İshâk b. Muhammed es-Semerkandî, **Kitabu's-Sevâdi'l-A'zam**, İstanbul ts, s. 22.
[1360] el-Mü'minûn, 23/117.

şeyi ortak koşmayın."[1361]

"De ki: Rabbim sadece, açık ve gizli fenalıkları, günahı, haksız yere tecavüzü, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak koşmanızı, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."[1362]

Allah Teâla şirki affetmeyeceğini, hatta bunun için af dilenemeyeceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber ve mü'minler, akrabaları için bile olsa bir müşrik için istiğfâr etmekten şöyle sakındırılmışlardır:

"Cehennemlik oldukları anlaşıldıktan sonra, akraba bile olsalar, puta tapanlar için mağfiret dilemek Peygamber'e ve mü'minlere yaraşmaz."[1363]

Farklı görüşler de kaydedilmekle beraber bu son âyetin Hz. Peygamberin amcası Ebû Talip hakkında nazil olduğu söylenmiştir. O da Hz. Peygamberden gelen şöyle bir rivâyete dayandırılır: Ebû Talip daha hayatta iken Hz. Peygamber ona "Ey amcacığım 'la'ilâhe illellah' de. Bu bir kelimedir ki, Allah'ın huzurunda bunu ben senin lehine kullanayım." dedi. Orada Ebû Cehl ile Abdullah b. Ebi Ümeyye de vardı. Bunlar, 'Ey Ebî Talip, Abdulmuttalib'in milletinden (dininden) vaz mı geçeceksin?' dediler. Ebû Talib'in söylediği son sözü, 'O (kendini kastediyor) Abdulmuttalib dini üzeredir' oldu, yani iman etmeye yanaşmadı. Bu durum karşısında Hz. Peygamber "Yasaklanmadığım sürece ben de senin için istiğfâr edeceğim."[1364] dedi. Bunun üzerine yukarıdaki âyet nazil oldu ve Hz. Peygamber böylece, müşrik olması hasebiyle Ebû Talib için Allah'a istiğfar etmekten menedildi.[1365]

Görünen o ki Hz. Peygamber, kan bağıyla bağlı bulunduğu, kendisine pek çok yararları dokunmuş olması ve ona duyduğu şefkatten dolayı amcası Ebû Talib'e istiğfâr etmeyi dilemiştir. Ancak yine de bundan menedilmiştir. Çünkü Ebû Talip de nihâyetinde bir müşrikti ve Allah Teâla bir müşriğe istiğfar edilmesini reddetmiştir. İstiğfar eden Peygamber de olsa bu böyledir.

[1361] el-En'âm, 6/151; Nisâ, 4/48.
[1362] el-A'râf, 7/33.
[1363] et-Tevbe, 9/113.
[1364] **Buhârî**, Cenâiz, 1360.
[1365] Bkz. ez-Zemâhşerî, **el-Keşşâf**, 9/113 hk. II, s. 219-300.

Aynı şekilde Hz. İbrâhîm de müşrik olan babası için Allah'tan af dilemiş, onun için Allah'a dua etmiştir. Kur'ân, bunun da sadece daha önceden babasına vermiş olduğu bir sözden dolayı olduğunu belirtmiştir.[1366] Hz. İbrâhîm, babasının Allah düşmanı bir müşrik olarak öldüğünü gördüğü anda artık ona istiğfar etmekten vazgeçmiştir.[1367] Bu kimsenin kendisini sevgi ve ihtimamla besleyip büyüten babası bile olması, durumu değiştirmemiştir.[1368]

2.4.11.2. Şirk En Büyük Zulümdür

Zulüm, bir şeyi olması gereken yerden kaldırıp başka bir yere koymak ya da bir şeyi kendi doğal konumu dışına çıkarmaktır. Zulüm az olsun çok olsun haddi aşmaktır. Zulmün birkaç kısmı olduğu söylenmiştir. Onlardan biri de insan ile Allah Teâla arasında meydana gelen zulümdür ki, bu en büyüklerindendir ve küfür, nifak ve şirkle gerçekleşir.[1369] Topraktan yaratılan, aciz ve her açıdan muhtaç olan bir mahlûku, Ganî ve bütün kemal sıfatlarının sahibi bir zata (Allah'a) denk görmekten daha menfur, daha çirkin bir şey olabilir mi? İnsanın, sahip olduğu nimetlerde zerre kadar payı olmayan birini o nimetlerin tek sahibi olan Allah'a denk görmesi elbette en büyük zulümdür.[1370]

Kur'ân şirkin çok büyük bir zulüm olduğunu Lokman'ın dili üzere şöyle beyan etmiştir: *"Ey oğulcuğum! Allah'a eş koşma, doğrusu eş koşmak büyük zulümdür."*[1371] Evvela şirk çok büyük bir zulüm, bir haksızlıktır, çünkü zulüm bir şeyi esas olması gereken yerinden gayriye koymaktır. Allah'ın hakkını Allah'tan gayrısına vermektir. Aynı zamanda Allah'ın mükerrem kıldığı, şeref verdiği insan nefsini bir yaratılmışa ibadet ettirerek değerini düşürmektir. Saniyen büyük bir zulümdür, çünkü bu, mabudluğu hiç yeri olmayan ve olmasına imkan bulunmayan bir mevkiye koymaktır. Halbuki Allah'tan başkasının mabud olmasına hiçbir şekilde cevaz ve imkan yoktur.[1372]

[1366] Bkz. et-Tevbe, 9/114.
[1367] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 9/114. hk. XIV, s. 519.
[1368] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 9/114. II, s. 283.
[1369] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "ZLM" md. s. 537.
[1370] es-Sâ'dî, **Tefsîr**, 31/13 hk. I, s. 648.
[1371] Lokmân, 31/13.
[1372] Elmalılı, **Hak Dîni**, 31/13 hk. VII, s. 5208.

Zulüm, bir kimseyi hakkından yoksun etmek ve ona karşı adaletsiz bir şekilde davranmaktır. Bu yönüyle de şirk büyük bir zulümdür. Çünkü insan, yaratıcısı, rızık ve nimet verenine, yaradılışı, rızıklanışı ve bu dünyada sevdiği şeylerle nimetlenişinde hiçbir dahli ve ortaklığı bulunmayan varlıkları ortak koşmaktadır. Bundan daha büyük bir adaletsizlik olamaz. İnsanın sadece Allah'a ibadet etmesi, Yaratıcının insan üzerindeki hakkıdır. Fakat müşrik, bir başkasına ibadet etmekte ve Allah'ın bu hakkını çiğnemektedir. Dahası o, Allah'tan başkasına ibadet ederken yaptığı her işte, kendi akıl ve bedeninden tutun, yer ve göklere kadar birçok şey sarfeder; oysa bu harcadıkları, bir Allah tarafından yaratılmıştır ve insanın Allah'tan başkasına kulluk ederek onlardan hiçbirini sarfetmeye hakkı yoktur. Hem sonra insanın nefsi üzerinde bir hakkı vardır ki bu, kendisini alçaltmamak ve cezaya müstehak kılmamaktır. Fakat Allah'tan başkasına tapan kişi cezaya müstehak olduğu gibi kendisini de alçaltmaktadır. Bu şekilde müşriğin bütün hayatı, her yönü ve zamanıyla zulüm haline gelir. Artık onun aldığı her nefes adaletsizlik ve zulmün bir ifadesi halindedir.[1373]

Âyette geçen "zulüm" kelimesinden de kastedilenin "şirk" olduğu belirtilmiştir: *"İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır."*[1374] Nitekim bu âyet nazil olunca bu, Hz. Peygamber'in ashabına çok ağır gelmiş ve onlar bundan çok müteessir bir şekilde, "Hangimiz nefsine zulmetmez ki?" diye söylenmişlerdir. Zira onlar âyetteki "zulüm" kelimesini asıl olan manasına göre anlamışlardır. Bu sebeple de kaygılanmışlardır.[1375] Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara şöyle buyurmuştur: "Bu sizin anladığınız gibi değildir. Burada kastedilen husus Lokman'ın oğluna tavsiyesinde olduğu gibidir. O oğluna şöyle demiştir: 'Ey oğulcuğum! Allah'a şirk koşma. Çünkü şirk büyük bir zulümdür."[1376]

Şirkin Kur'ân'da zulüm olarak nitelendirilmiş olması, insanları, şirkin ne kadar feci ve korkunç bir şey olduğunun farkına varmalarını sağlamaya yöneliktir. Bu farkındalık gerçekleştiği takdirde de onların bu kadar çirkin ve menfur bir

[1373] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 31/13 hk. IV, s. 329.
[1374] el-En'âm, 6/82.
[1375] el-İsfehânî, **el-Müfredât**, "ZLM" md. s. 538.
[1376] Ahmed bin Hanbel, **Müsned**, VII, s. 129, h. 4031.

inanıştan sakınacakları muhakkaktır.

2.4.11.3. Can ve Mal Kayıplarına Sebep olur

Kur'ân'da bâtıl tanrılar, sebep oldukları maddî zararlar açısından da konu edilir ve bu yüzden insanlar dünya ve âhiret güzellikleri için onlara tavır almaya dâvet edilir.

Tevhîddeki kolaylık mükellefiyetler yönünden de kendini gösterir. Çünkü ne kadar çok tanrı olursa hediye, adak, kurban takdîmi ve benzeri merasimler insanın omuzuna o kadar çok mükellefiyetler yükler.[1377] Kur'ân bu durumu da sık olarak konu eder, müşriklerin dikkatlerine sunar ve böylelikle bâtıl tanrılarını bırakmalarını bekler.

Tevhîdin insanlardaki ilk ameli sonucu, her yaptığı harcamayı yalnız Allah için yaptırmasıdır. Tevhîd bunu gerektirir. Buna karşın şirk ise, her ne kadar bazen Allah'ı da hesaba katsa da, ekseriya müşriklere daha yakın gösterdiği bâtıl mabudları, şerikleri namına onları hareket etmeye sevketmekte; onların kazancından Hakkın hükmüne aykırı olarak birtakım muzır, haksız ve beyhude vergi ve masraflara mabudları namına onları mahkûm etmektedir. Bu da, en az iki kat daha bütçelerine yük oluşturmaktadır. Biri sözde, Allah için onlara yaptırdığı cüzi bir hayır masrafı. Diğeri ise şirkin onlara yüklediği beyhûde, hayırsız ve helâke götürücü masraftır. Bu öyle bir masraftır ki, hiçbir şekilde Allah için olmaz. Onları helâke götürmekten ve boş yere harcama yapmaktan, israf etmekten başka bir şey ifade etmez. Böylece bütün amelleri ve kazançları bâtıl tanrıları ve şeytanlar uğruna boşu boşuna telef olup gider.[1378]

Müşrikler, putlara ibâdetlerinin bir sonucu olarak bir kısım ziraî ürün ya da hayvanları sözde tanrılarına ayırarak[1379] kendilerine nimet olarak verilen bu mallardan feragat ediyorlardı. Halbuki Kur'ân, mademki ibâdete layık tek ilâh Allah'tır, tek hak mâbud O'dur, öyleyse ancak O'nun yasakladığı şeylerden uzak durulması gerektiğini, haklarında herhangi bir yasak getirmediği, aksine

[1377] Tabbârâ, **Rûhu'd-Dini'l-İslâmî**, s. 95.
[1378] Elmalılı, **Hak Dîni**, 6/136 hk. IV, s. 2914-2915.
[1379] Bkz. el-En'âm, 6/136.

istifadelerine sunmuş olduğu nimetlerden, mallardan kendi kendilerini mahrum etmenin, onları ekonomik olarak sıkıntıya sokmaktan başka hiçbir işe yaramayacağını ortaya koyar.

Şirkin sebep olduğu maddî zararların bir türü de Allah'tan başkası adına- "bi'smi'l-Lati ve'l-Uzzâ"gibi- kesilen hayvanlarla gerçekleşmektedir. Bu hususa Kur'ân'da şöyle işaret edilmiştir: **وَما أُهِلَّ بِهِ اللَّهِ** *"Allah'tan başkası adına kesilenler"*[1380] Müşrikler putlarına kurban sunacakları vakit putların isimlerini zikrederek o kurbanları keserlerdi.[1381] Böyle bir hayvan ise, Allah'ın gayrısı namına kesildiği için haramdır ve yenemez, tüketilemez ve ondan istifade edilemez. Hayvanı yaratan, insanın istifadesine sunan, onu kesme hak ve kudretini lütfeden Allah Teâla olduğu halde, o hayvanı Allah'tan başkasının adına kesmek büyük bir zulümdür, şirktir. Böyle bir hayvan da manevî ve hukukî haysiyetle murdardır, haramdır.[1382] Dolayısıyla maddî olarak da bir kayıp olmaktadır ve bu durumun tek müsebbibi şirktir.

Şirk, mal kayıplarına yol açtığı gibi can kaybına da sebep olur. Bilindiği gibi Allah'ın mükerrem kıldığı, yer ve göğü içindekilerle beraber kendisine musahhar ettiği insanın değer ve kıymeti ancak tevhîd ve imanda saklıdır, bunlarla vardır. Çünkü Allah insanı, kendisini birlemek, O'nu tanımak ve bilmek ve sadece O'na ibâdet etmek için yaratmıştır.[1383] Onun için yaratılmış olduğu bu misyondan uzaklaşan insanın ise hiçbir kıymet ve değeri kalmamaktadır. Hayvandan ya da cansız bir kayadan daha aşağı bir konuma inmektedir. Bunun için de Allah böylelerinin kanlarını ve mallarını da helâl kılmıştır. Kur'ân'da; şirki, putlara tapmayı terk edinceye kadar böyleleriyle savaşılması, hatta bunların öldürülmesi emredilmiştir.

"Hürmetli aylar çıkınca, puta tapanları bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayıp hapsedin; her gözetleme yerinde onları bekleyin. Eğer tevbe eder, namaz kılar ve zekat verirlerse yollarını serbest bırakın. Doğrusu Allah bağışlar ve

[1380] el-Bakara, 2/173; el-Mâide, 5/3.
[1381] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 2/173 hk. III, s. 319.
[1382] Elmalılı, **Hak Dîni**, 5/3 hk. IV, s. 2229.
[1383] Bkz. ez-Zariyât, 51/56.

merhamet eder.“[1384]

“Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır.”[1385] Burada Allah Teâla müslümanlara, müşriklerle savaşmalarını emtretmektedir. Akabinde de savaştan hedeflenenin ne olduğunu **حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ** ifadesiyle belirtmektedir. Taberî, **فِتْنَةٌ** kelimesinin burada şirk olduğunu söylemektedir. [1386] Yani ortada şirk kalmayıncaya ve ibadet ve kulluğun da putlara ve tağutlara yapılmayıp yalnız Allah’a yapılmasına kadar müşriklerle savaşın. Eğer onlar sizinle savaşmaktan vazgeçer de sizin dininize girerlerse, dolayısıyla, Allah’tan başkasına ibadet etmeyi bırakırlarsa, siz de onlarla savaşmayı bırakın. Zira düşmanlık, ancak Allah’a şirk koşanlara karşı geçerlidir.[1387]

Hz. Peygamber de bazı hâdislerinde şöyle buyurmuştur:

أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَيُقِيمُوا الصَّلاَةَ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الإِسْلاَمِ، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّه “Ben, Allah'tan başka bir ilâh bulunmadığına, Muhammed'in Allah’ın Resulü olduğuna şehâdet edip, namazı dosdoğru kılıncaya ve zekatı hakkıyla verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunları yaptıkları takdirde, kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar, İslâm’ın gerektirdiği haklar ise bunların dışındadır. Onların gizli hallerinin hesabı Allah’a aittir."[1388]

Görüldüğü gibi Kur’ân, şirk ve şirk tanrılarının insanı uğrattığı maddî kayıplar ve onu mahkûm ettiği birtakım müeyyideleri zikretmekle insanları bunlardan sakındırmayı hedeflemiş; dolayısıyla böyle bir usûlle de şirk tanrılarını reddetmiştir.

[1384] et-Tevbe, 9/5.
[1385] el-Bakara, 2/193.
[1386] Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, 2/193 hk. III, s. 570.
[1387] Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, 2/193 hk. III, s. 570.
[1388] **Buhârî**, Zekat, 1399; **Müslim**, I, s. 51.

2.4.11.4. Şirk Zillettir, Hüsrandır, Hayal Kırıklığıdır

Şirk, birey ve toplum yaşamında birçok kötülük ve zararlara sebep olur. İnsanın değerini düşürür ve onu itibarsızlaştırır. Allah Teâla, insanı yeryüzünde halifesi kılmış, ona kıymet vermiş, yer ve gökte var olan her şeyi onun hizmetine sunmuş, ona bütün bu evrenin idaresini bahşetmiştir. Ancak o bu değerini korumayarak, evrendeki bazı varlıkları; ibâdet ettiği, boyun eğdiği, secde ettiği bir ilâh kılmıştır. Üstelik de o, bu varlıklardan çok daha üstün ve onların efendisi olduğu halde.

Şu bir gerçektir ki insan iman ile âlâ-yı illiyyîne çıkar, şirk ile de esfeli safiline iner. Cehenneme müstehak olacak bir vaziyete girer. Çünkü iman insanı yüce yaratıcısına nispet ediyor. İman bir intisaptır. İnsan iman ile onda tezahür eden sanat-ı ilâhîye ve nûkûş-u esmâ-i Rabbaniye itibariyle bir değer kazanır. Şirk ise o nispeti keser ve değeri artık sadece madde itibariyledir. Madde ise hem faniye, hem zaile, hem sınırlı bir hayat-ı hayvanî olduğundan, değeri hiç hükmündedir.[1389]

Kur'ân, Allah'a şirk koşmanın, insanın ruh dünyasını nasıl paramparça ettiğini, insan için en yüce makam olan Allah'a kulluk şerefinden başı üstüne aşağıların aşağısına nasıl düşürdüğünü şöyle tasvîr etmiştir:

"Allah'a ortak koşmaksızın O'na yönelerek pis putlardan kaçının, yalan sözden çekinin. Allah'a ortak koşan kimse, gökten düşüp de kuşların kaptığı veya rüzgarın bir uçuruma attığı şeye benzer."[1390]

Bu âyet, tevhîd ufkundan şirk bataklığına yuvarlanan müşriğin halini bir mesel ile canlandırmaktadır. Bu mesel, müşriğin durumunu tasvîr için son derece uygun düşmektedir. Çünkü müşrik de nihayetinde imanın ulu ufkundan derin bir boşluğa yuvarlanır. O, kendine güven duymasını sağlayan temeli, yani tevhîdi kaybetmiştir. Sığınabileceği en güvenli yurdu yitirmiştir. Sınırsız ârzular, bitmez tükenmez ihtiraslar kapıp götürmüştür onu, asılsız kuruntular rüzgarın sürüklemesi misali karanlık bir boşluğa doğru onu sürüklemiştir.[1391] Âyetteki meselden gaye, şirk

[1389] Said Nûrsî, **Sözler**, s. 281.
[1390] el-Hac, 22/31.
[1391] Seyyid Kutub, **Fîzilal'il-Kur'ân**, 22/31 hk. IV, s. 2421-2422.

ile müşriklerin durumunu takbîhtir. Âyet, şirkin nihâyetinde insanı helak edeceğini, üstelik hiçbir şekilde onun bu kötü sondan kurtulamayacağını beyan eder. Nasıl ki, yukarıdan düşüp bütün uzuvları paramparça olan, kuşların kapıştığı ya da rüzgarın onu ta uzaklara sürüklediği kişinin kurtulma ümidi olmadığı gibi. Kur'ân böylelikle şirkten sakınma gerekliliğini en belîğ bir ifade ile ortaya koymuştur.[1392]

Tevhîd güven ve huzurun kaynağı olduğu kadar, ona mukabil şirk de evham ve korkuların kaynağıdır. Zira müşrik ne kadar güçlü olursa olsun, ne kadar çok muhafızları ya da orduları da bulunursa bulunsun o, şirki sebebiyle hep korku içerisindedir, ürkektir, sıkıntılıdır ve huzursuzdur. Şu âyet bunu vurgulamaktadır:

"Hakkında hiçbir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak koşmalarından ötürü, inkâr edenlerin kalbine korku salacağız."[1393]

"Allah'la beraber başka bir tanrı edinme, yoksa yerilmiş ve tek başına kalmış olursun"[1394] mealindeki âyette de Hz. Peygamberin şahsında bütün insanlığa, Allah'tan başka hiçbir şeyi ilâh olarak kabul etmemeleri emredilerek, tevhid inancı dışında her türlü düşünce reddedilmiştir. Bunun yanında tevhid inancından sapanların ise mutlaka kınanacakları ve rezil olacakları, Allah'a ortak koştukları için putlarıyla baş başa bırakılacakları beyan edilmiştir.[1395] Üstelik putları kendilerine ne zarar verebilirler, ne de fayda. Zira, her zaman zarar ve fayda vermeye güç yeten yalnız Allah Teâla'dır.[1396] Bu da ayrıca, kınanmaları için çok önemli bir sebep olsa gerektir.

Şirkin, geçim sıkıntısı, huzursuzluk ve sıkıntılı bir yaşamın müsebbibi olduğu da âyetlerden anlaşılabilmektedir:

"Benim Kitabımdan yüz çeviren bilsin ki onun dar bir geçimi olur ve kıyâmet günü de onu kör olarak haşrederiz."[1397]

[1392] Tantâvî, **et-Tefsîru'l-Vasît**, 22/31 hk. IX, s. 307.
[1393] Âl-i İmrân, 3/151.
[1394] el-İsrâ, 17/22.
[1395] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 17/22 hk. XVII, s. 412.
[1396] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 17/22 hk. V, s. 64.
[1397] Tâhâ, 20/124.

"Nitekim, ürünleri yok edildi; bağın alt üst olmuş çardakları karşısında, sarf ettiği emeğe içi yanarak ellerini oğuşturup 'keşke Rabbime kimseyi ortak koşmasaydım' diyordu."[1398] Müşrik bu şekilde Allah'a ortak koşması nedeniyle dünyasına gelen zararı gördüğünde, "Keşke Rabbime kimseyi ortak koşmasaydım" diyerek sızlanacaktır, fakat sızlanması kendisine hiçbir fayda vermeyecektir.[1399]

Bütün ruhlar ve kalplerin dalâletten kaynaklanan sıkıntılar ve keşmekeş ve sıkıntılardan kaynaklanan acı ve kederden kurtulmaları, bir tek Hâlıkı tanımakla olur. Bütün mevcûdatı bir tek Sânia vermekle felaha kavuşulur. Bir tek Allah'a ibâdetle iç huzur gerçekleşir.[1400] Birden fazla ilâha tapmak veya Allah'a ortaklar bulmak, insan ruhunda infial meydana getirir. Şirkten sakınmayan insan, şirki sebebiyle dünyada kendisini yapayalnız ve dayanaktan yoksun bırakır. Bu yüzden de bütün varlıklar kendisine bir düşman gibi görünür. Müthiş bir iç sıkıntısı, kalp darlığı çeker. Fıtratı şirkle kirlenmiş kimse, muhakak göğsünde bir tür darlık hisseder. Müşriğin bu kalp darlığını Kur'ân, göğe çıkan kimsenin durumuna benzetir.[1401]

"Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa, o, Rabbi katından bir nûr üzere olmaz mı? Kalpleri Allah'ı anmak hususunda katılaşmış olanlara yazıklar olsun; işte bunlar apaçık sapıklıktadırlar."[1402] mealindeki âyette de iki tür insana işaret edilmiştir. Gönlü İslâm'a açılanda bir kalp inşirâhı, itmînan ve sükûn bulunmasına mukabil, kalpleri katılaşanlar (müşrikler), içlerini kemiren devamlı bir huzursuzluk içinde oldukları ifade edilmiştir. Böylelerin hakkı kabul edip, şirki bırakmaları mümkün de değildir. Bunlar helak olmaktan başka bir şey beklememeleri konusunda uyarılmaktadırlar.[1403]

Kısacası Kur'ân, şirkin akibetinin zillet, perişanlık, huzursuzluk ve hüsran olduğunu sık sık tekrarlayarak, müşrikleri bu şekilde uyarmış, böylece onları bu çirkin inançlarından uzaklaştırmayı hedeflemiştir.

[1398] el-Kehf, 18/42.
[1399] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 18/42 hk. XVIII, s. 27.
[1400] Said Nûrsî, **Sözler**, s. 604.
[1401] Bkz. el-Enâm, 6/125.
[1402] ez-Zümer, 39/22.
[1403] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 39/22 hk. V, s. 105.

2.4.11.5. Amelleri Geçersiz Kılar

Şirkin en olumsuz sonucu ve sahibini uğrattığı en büyük zararlardan birisi de, sâlih ve iyi amelleri boş ve geçersiz kılmasıdır. Müşrik ne kadar çok ve büyük ameller işlerse de hiçbir kıymeti yoktur. Allah nezdinde o amellere itibar edilmez. Bunu vurgulayan pek çok âyet bulunmaktadır. Mesela, *"Bu, Alah'ın kullarından dilediğini eriştirdiği yoludur. Puta taparlarsa amelleri boşa çıkar."*[1404] Bu âyet, peygamberlerin eriştikleri hidâyetin Allah'ın fazlı ve lutfuyla olduğunu belirterek, faraza peygamberler eğer tevhîtten ayrılıp Allah'a ortaklar koşsalar, amellerinin geçersiz ve boş olacağını beyan eder.[1405] Bu da, şirkin ne kadar çirkin ve büyük bir kabahat olduğunu gösterir. Peygamberlerin faraza müşrik olduklarında amellerinin geçersiz sayılacağı kesin iken, diğerlerinin amellerinin boş olması bitarik-i evlâ olacaktır elbette. Gelen âyet de bu minvaldedir:

"Andolsun, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun."[1406]

Diğer bir âyette de şöyle buyurulmaktadır: *"Puta tapanların, kendilerinin inkârcı olduklarını itiraf edip dururken Allah'ın mescitlerini onarmaları gerekmez. Onların işledikleri ameller boşa gitmiştir, cehennemde de temelli kalacaklardır."*[1407] Elmalılı M. Hamdi Yazır bu âyetin tefsîrinde şunları söyler: "Allah için bir bina veya herhangi bir amel yapmakla, bunu yaparken de Allah'tan başkasına tapmak veya herhangi bir küfür yapmak; ikisi bir araya gelecek şey değildir."[1408] Allah Teâla, en faziletli ve en hayırlı amellerden sayılan cami imarının müşriklere düşmediğini, onların buna layık olmadıklarını belirtir. Çünkü müşriğin ibâdeti ne Allah nezdinde kabul olur, ne de kendisine bir faydası olur. Onun bütün ibâdetleri boştur, Allah nezdinde hiçbir karşılığı yoktur.[1409] Müşriklerin Allah'a şerik koşmaları, hayatları

[1404] el-En'âm, 6/88.
[1405] Reşîd Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, 6/88 hk. VII, s. 492.
[1406] ez-Zümer, 39/65.
[1407] et-Tevbe, 9/17.
[1408] Elmalılı, **Hak Dîni**, 9/17 hk. V, s. 3505.
[1409] Zuheylî, **et-Tefsîru'l-Munir**, 9/17 hk. X, s. 137.

boyunca işledikleri tüm amelleri boşa çıkaracaktır.[1410]

Kur'ân, müşriklerin iyilik diye yaptıkları bütün amelleri, inançları fasit ve gayeleri boş olduğundan, bir çöldeki seraba benzetmştir. *"İnkar edenlerin işleri engin çöllerdeki serap gibidir. Susayan kimse onu su zanneder, fakat oraya geldiğinde hiçbir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur ve O da hesabını görür. Allah hesabı çabuk görendir."*[1411] Bu benzetme müşrik olmalarına rağmen bazı iyi amellerde bulunan ve bu amelerinin ahirette kendilerine yararı olacağını zanneden kimselerin durumunu tasvir etmektedir. Nasıl çölde susayan kimse, güneşin altında ışıldayan kum tanelerini su kaynağı sanarak, susuzluğuna çare olması için oraya koşarsa, işledikleri hayırlı amellere dayanarak, batıl ümitler içerisinde olanların durumu da aynıdır. Seraba koşan susuzluğuna çare olacak bir su bulamadığı gibi, bunların da ahirette kendilerine yarayacak hiçbir şeyleri olmayacaktır.[1412]

Allah Teâla Kıyamet Gününde bütün kulları toplayıp aralarında hüküm vereceği vakit, müşrikler de dünyada işledikleri sâlih amellerinde mükafatlandırılacakları zannına kapılırlar. İşledikleri sâlih amelleri için Allah'tan bir beklenti içerisinde olurlar.[1413] Ancak bu ameller sonsuz adalet sahibi olan Allah'a arzedildiği vakit hiçbir şey ifade etmez ve yok sayılmaktadır. Onlara, bu amelleri karşılığında ne bir ecir verilmekte, ne de amellerinin kendilerine herhangi bir yararı olmaktadır. Çünkü bu ameller mü'min, muvahhid birinden sadır olmamış ya da bununla Allah rızası ve âhirette sevap kastedilmiş değildir.[1414] Bu nedenle de yok sayılmaktadır. Gelen âyet bu durumu şöyle tasvir etmektedir: *"Yaptıkları her işi ele alır, onu toz duman ederiz."*[1415] İman, insan ile Rabbi arasındaki tek bağdır. İnsanın amellerine kıymet ve önem katan, insanın kendisine şu evren bütünü içinde yer sağlayan bu bağdır. Bundan dolayı müşriklerin amelleri yok olur.[1416]

Kafirlerin amellerinin kendilerine bir yararı olmayacağı ve azaplarını da hafifletmeyeceği hususunda ittifak vardır. Ancak Allah'ın rahmet ve adaleti gereği,

---

[1410] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 39/65 hk. V, s. 121.
[1411] en-Nûr, 24/39-40.
[1412] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 24/39 hk. III, s. 551.
[1413] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 25/23 hk. VI, s. 103.
[1414] es-Sâ'dî, **Tefsîr**, 25/23 hk. I, 581.
[1415] Bkz.el-Furkân, 25/23.
[1416] Seyyid Kutub, **Fîzilali'l-Kur'ân**, 25/23 hk. V, s. 2559.

müşrik sâlih bir amel işlediğinde Allah onun hakkı olan mükafatı dünyada vermektedir. Âhirette ise mükafatlandırılacağı hiçbir bir şey kalmaz. Bu, Hz. Peygamber tarafından şöyle ifade edilmiştir: **ان الله لا يظلم الناس حسنة يعطي بها في الدنيا ويعطي بها في الاخرةواما الكافر فيطعم بحسنات ما عمل بها لله في الدنيا حتي اذا افضي الي الاخرة لم يكن له حسنة يجزي لها** *"Allah insanlara işledikleri sâlih ameller için zulmetmez. Dünyada da âhirette de mükafatını verir. Kafir ise işledikleri sâlih amellerine karşılık dünyada mükafatlandırılmaktadır ki, âhirete kadar karşılığında mükafatlandırılacağı hayırlı bir ameli kalmamaktadır."*[1417]

2.4.11.6. Ebedî Cehenneme Girmeye Sebeptir

Şirkin sebep olduğu en büyük felaket, vahim son ve müşriği karşı karşıya bıraktığı en kötü, en ağır ceza elbette ki cehennemdir. Dolaysıyla da Allah tarafından çok büyük ve enva'i-çeşit nimetlerle donatılan cennet gibi mükemmel bir ödülden, nimetten mahrum kalmaktır. Allah'ın kibriya ve azamet sıfatında ortaklık iddiasında bulunan kimseye Kur'ân, akibetinin şiddetli bir azap olacağını mükerrer bir şekilde bildirir. Böylece onu iknâ ederek tevhîd inancına yönelmesini ve ebedî mutluluğa kavuşmasını sağlamaya çalışır. Allah'a ortaklar koşan kimse için cehennemden başka bir yer olmadığını, böyle birinin cennete girmesinin kesinlikle haram olduğunu beyan eden bazı âyetler şöyledir:

"Kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram eder, varacağı yer ateştir, zulmedenlerin yardımcıları yoktur"[1418]

"Sakın Allah'la beraber başka tanrı edinme. Yoksa yerilmiş ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın."[1419]

"Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, cehennemin yakıtısınız; oraya gireceksiniz. Eğer bunlar tanrı olsaydı cehenneme girmezlerdi; hepsi orada temelli kalacaktır."[1420] Ey müşrikler! Muhakkak ki, Allah'tan başka taptıklarınızla beraber cehenneme gireceksiniz. Eğer Allah'tan başka taptıklarınız ilâh olsalardı cehenneme girmezler ve onlara taptığınızdan dolayı sizleri cehenneme atmak isteyene de engel

[1417] **Müslim**, IV, s. 2162.
[1418] el-Mâide, 5/72.
[1419] el-İsrâ, 17/39.
[1420] el-Enbiyâ, 21/98-99.

olurlardı. Ancak kendilerine bile faydaları yokken, kendileri bile cehennemden kaçamazken, bir başkasına nasıl yardım edebilirler? Onun için bunlar ilah olamazlar. Çünkü İlah, her şeye gücü yeten ve her şeyin ona boyun eğdiği kimsedir.[1421]

Hz. Peygaber'den gelen bazı rivâyetler de yukarıdaki âyetleri teyit etmektedir:

"Allah'a eş koştuğu halde ölen kişi cehenneme girer."[1422]

"Kim O'na eş koşmadan Rabbine kavuşursa cennete girer, O'na eş koştuğu halde O'nun huzuruna varan ise cehenneme girer."[1423]

Putlara tapmanın ya da Allah'ın birliğine halel getiren bir inancı benimsemenin karşılığı cehennemdir. Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eden sonsuz âyetleri inkârın cezası ancak ebedi cehennem olabilir. Böyle birinin cehennemde ebedi kalması ise, kesinlikle orantılı bir cezadır ve aynı zamanda sırf adalettir. B. Said Nursî (1379/1960) şöyle der: "Cehennemin vücudu ve şiddetli azabı, hadsiz rahmete ve hakiki adalete ve israfsız, mizanlı hikmete zıddiyeti yoktur. Belki rahmet ve adalet ve hikmet onun vücudunu isterler." Kafir; küfrüyle Allah Teâla'nın izzet-i celaline şiddetle dokunuyor, âzamet-i kudretine inkâr ile dokunduruyor, kemal-i rubûbiyyetine tecavüzüyle ilişiyor. Elbette, cehennemin başka pek çok gerekçeleri ve hikmetleri olmasa da, sadece kafirler için cehennemi yaratmak ve onları içine atmak o izzet ve celalin şe'nidir.[1424]

Kur'ân, şirklerinin âhirette sebep olacağı cehennem azabı ve kötü sonu müşriklere tekrar tekrar hatırlatır. Allah'a ortaklar edinmekten vazgeçmedikleri takdirde, kötü sondan kaçamayacaklarını ve şiddetli bir azapla cezalandırılacaklarını bildirererek, kendilerini uyarır ve korkmalarının gerektiğini söyler. Böylece onları ikna ederek, tevhide yönelmelerini sağlamak ister.

[1421] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 21/98-99 hk. XVIII, s. 537.
[1422] **Buhârî**, Tefsîr, 4497.
[1423] **Müslim**, I, s. 94.
[1424] Bedizüzzaman Said Nursî, **Şuâlar**, İstanbul 2009, s. 288-289.

2.4.12. Önceki Müşrik Toplumların Kötü Akibeti

Kur'ân, insanları geçmiş ümmetlerin yaşadıklarına ibret nazarıyla bakmaya, o ümmetlerin peygamberlerini yalanlayarak Allah'a şirk koştuktarında başlarına gelen azap ve felaketlerden dersler çıkarmaya teşvik etmiştir. Aynı akibeti yaşamamaları hususunda onları uyarmıştır. Nitekim bu hususta sünnetüllah hiç değişmemektedir. Gelen ayet bunu vurgulamaktadır: *"Sen Allah'ın yasasında bir değişiklik bulamazsın. Sen Allah'ın yasasında bir başkalaşma da bulamazsın."*[1425] Yani önceki ümmetlerden Allah'a şirk koşanların hak ettikleri ceza, onlardan sonra gelen müşrikler için de geçerlidir.[1426] Şirk mevzubahis olduğunda hiçbir kimseye müsamaha gösterilmemektedir.

Hz. Hûd, Hz. Nûh, Hz. Sâlih ve Hz. İbrahim gibi birçok peygamber, ümmetlerine, önceki ümmetlerin şirkte ısrar etmeleri sebebiyle başlarından geçen olayları hatırlatmışlardır. Onların düştüğü duruma düşmemeleri için, aynı hataları kendileri de yapmamaları hususunda onları uyarmışlardır.[1427] Geçmiş olaylar üzerinden ümmetlerini düşündürmüşler. Böylece Allah'tan başka hiçbir kimseye tapmamaları için onları ikna etmeye çalışmışlardır.

Aynı şekilde, birçok âyette Hz. Peygambere de, ümmetini önceki ümmetlerin yaşadıklarından dersler çıkarmaya, onlardan müşrik olanların başlarından geçenlere ibret nazarıyla bakmaya çağırması emredilmiştir. Mesela, *"And olsun ki, senden önce birçok peygamberler alaya alınmıştı, onlarla eğlenenleri, alaya aldıkları şey mahvetti. De ki: Yer yüzünde gezip dolaşın, sonra da, yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bir bakın."*[1428] Burada Allah Teâla, müşriklerin Hz. Peygamberi yalanlamalarına karşı onu teselli etmek için şöyle buyurmaktadır: Sen sana emrettiğim şekilde tevhide çağırmaya devam et. Onların küçümseyici söz ve tavırlarına üzülme. Önceki ümmetler de peygamberlerine karşı aynı tavırları sergilemişlerdir. Bu, inanmayanların değişmez bir özelliğidir. Eğer yine de bunlar şirk ve dalâlette kalmayı sürdürürlerse, onları da selefleri gibi cezalandırırız.[1429]

[1425] Fâtır, 35/43.
[1426] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 35/43 hk. XX, s. 484.
[1427] Bkz. el-A'râf, 7/69, 74; el-Ankebût, 29/18 vb.
[1428] el-En'âm, 6/10-11.
[1429] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 6/10-11 hk. XI, s. 271.

Akabinde de Allah Teâla Hz. Peygambere ümmetine şöyle söylemesini emretmiştir: Kendinizi düşünün. Peygamberlerini yalanlayıp, onlarla inatlaşan, önceki ümmetlere Allah'ın gönderdiği azaba, ahirette onlar için hazırlamış olduğu şiddetli azab ile birlikte dünyadaki cezaya ve peygamberler ile inananları nasıl kurtardığına bakınız.[1430] İçinde tevhid inancını da barındıran peygamber davetine karşı alayla karşılık verenler, yeryüzünde dolaşıp kalıntıları da görmeli ve önceki toplumların tarihini incelemelidirler. Böylece bunlar, daha önce onların Hz. Peygamber'e yaptıkları gibi yapanların, Allah'a ortaklar koşmaktan vazgeçmeyenlerin korkunç sonlarına tanıklık edeceklerdir.[1431] Önceki toplumlardan müşrik olanlarının kalıntılarını ibretle gezen ve onların başlarından geçenlere tanıklık eden bir kimse, sonunun onlara benzemesinden korkacak ve benzer bir tavır içerisinde olmaktan şiddetle kaçınacaktır. En azından normal olan ve akıldan yana bir sıkıntısı bulunmayan kimseler bu şekilde davranacak ve önlemini alacaklardır.

Allah Teâla şöyle buyuruyor: *"De ki: 'Yeryüzünde dolaşın da önceki milletlerin sonlarının nasıl olduğuna bakın.' Onların çoğu Allah'a ortak koşan kimselerdi."*[1432] Kavminden müşrik olanlara de ki: Yeryüzünde gezip dolaşın, sizden önce gelip, Allah'ın peygamberlerini dinlemeyen, onlara karşı cephe alan, birtakım varlıkları Allah'a ortaklar koşan toplulukların kalıntılarını görün. Sonlarının ne olduğuna bir bakın. Onların çoğu da sizler gibi müşrik oldukları için helak oldular. Senin kavmin de bunların akibetine düşmesin.[1433] Allah'tan başkasına ibadet ederek, onlar gibi hem dünya hem de ahiret azabına ehil olacak bir vaziyete düşmesin.

Helak olmuş toplulukların kalıntılarını ziyaretin nasıl olması gerektiğini ise Hz. Peygamberden gelen bazı rivâyetlerden öğreniyoruz. Mesela; Tebûk seferi sırasında, Semûd kavminin yaşadığı ve orada Allah'a şirk koşmaları sebebiyle helak oldukları yere "Hicr"e gelindiğinde Hz. Peygamber ashabını, **لا تدخلوا على هؤلاء القوم المعذبين إلا أن تكونوا باكين، فإن لم تكونوا باكين فلا تدخلوا عليهم، أن يصيبكم ما أصابهم** *"Azaba uğratılmış olan şu milletin yurduna ağlamadan girmeyin, şâyet ağlayamıyorsanız, onların başına gelenlerin sizin de başınıza gelmemesi için onların topraklarına*

[1430] İbn Kesîr, **Tefsîr**, 6/10-11 hk. III, s. 242.
[1431] el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, 6/11 hk. I, s. 535.
[1432] er-Rûm, 30/42.
[1433] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 30/42 hk. XX, s. 110.

uğramayın"[1434] diyerek uyarmıştır. Kurtubî, şirkleri sebebiyle helak olmuş kavimlerin kalıntılarını ibret almak amacıyla ziyaret etmenin mendup olduğunu söylemektedir.[1435]

Kur'ân'da geçmiş ümmetlerin durumlarını tefekkür ederek bundan ibret almaya çağıran pek çok âyet bulunmaktadır. İşte onlardan bazıları:

"De ki: Yeryüzünde gezin, suçluların sonunun nasıl olduğuna bir bakın."[1436]

"Senden önce kasabalar halkından şüphesiz, kendilerine vahyettiğimiz birtakım insanlar gönderdik. Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki, kendilerinden önce geçenlerin sonlarının ne olduğunu görsünler? Âhiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hayırlıdır. Akıl etmez misiniz?"[1437]

"Yeryüzünde gezip, kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğunu görmezler mi? Onlar, kendilerinden daha kuvvetliydiler. Göklerde ve yerde Allah'ı aciz bırakabilecek yoktur. Şüphesiz O bilendir, Kadir olandır."[1438]

"Yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğuna bakmazlar mı? Allah onları yere geçirmiştir; inkârcılara da onların başına gelenin benzerleri vardır."[1439]

"And olsun ki, sizden önce nice nesilleri, peygamberleri onlara belgeler getirmişken, haksızlık ederek inanmadıkları zaman yok etmiştik. İşte biz suçlu milleti böyle cezalandırırız."[1440] Taberî bu âyeti tefsirinde şunları kaydeder: Allah Teâla şöyle buyuruyor: Ey müşrikler! Biz sizden önce de Allah'a ortaklar koşan, O'nun buyruklarını dinlemeyen ve peygamberlerini yalanlayan nice milletleri helak ettik. Halbuki peygamberleri onlara, kendilerinin hak peygamber olduklarını gösteren apaçık delillerle gelmişlerdi. Bu helak edilen kavimler ise, kendilerini tevhide ve sadece Allah'a ibadet etmeye çağıran peygamberlerine iman edecek durumda

[1434] Müslim, IV, s. 2285.
[1435] Kurtûbî, **el-Câmi' li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, 6/11-12 hk. VI, s. 345.
[1436] en-Neml, 27/69.
[1437] Yûsuf, 12/109.
[1438] Fâtır, 35/44.
[1439] Muhammed, 47/10.
[1440] Yûnus, 10/13.

değillerdi. Peygamberlerini yalanlayan ve Allah'a ortaklar koşan önceki müşrik milletleri helak ettiğimiz gibi, peygamberim Muhammed'i yalanlayan ve Allah'a ortaklar koşan sizleri de vazgeçip tevbe etmezseniz öylece helak ederiz.[1441]

Yukarıda verdiğimiz âyetlerde görüldüğü gibi Kur'ân, önceki müşrik ümmetlerin şirkleri sebebiyle dünya ve âhirette düçar oldukları azabı haber vermek suretiyle onları uyarır. Manzarayı canlı bir şekilde tasvîr ederek, diğerlerinin durumuna düşmekten sakınılması gerektiğini adeta ruhlarına nakşeder.

[1441] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 10/13 hk. XV, s. 38.

SONUÇ

Kur'ân'da şirk, yanlış inanç türü bakımından her şeyden önce reddedilmektedir. Allah'tan başka ilâh olmadığı ve O'ndan başka Rab bulunmadığı fikri hassasiyetle vurgulanmakta; şirkin insanlık için büyük ve yakın bir tehlike olduğu göz önüne alınarak, putperestliğin iptaline büyük bir ihtimam gösterilmektedir.

Kur'an'a göre Allah'a iman ile tâğutu reddetmemek iki zıt olgudur. Biri aydınlığı, diğeri karanlığı temsîl eder. Karanlık kaybolmadan da aydınlık var olmaz. Bu yüzden Kur'ân, imanın kabûle şayan olabilmesi için her türlü batıl tanrıların reddedilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Kur'ân, sağlam hükümlere ve harikulade hususiyetlere dayanmaktadır. Delil, belge, kıyâs ve istidlallerinde felsefeci ile kelamcıların dayandığı Yunan mantığına dayanmamaktadır. O bir hidâyet rehberi ve irşâd kitabı olduğu için tabiî ve fıtrî bir usûl üzere nazil olmuştur. Bunun neticesinde hem genel halk kesimine hem de bir ilimde derinleşmiş kimselere hitap etmektedir. Akla, kalbe ve ruha birlikte hitap ederek, böylece herkeste müşterek vicdana ulaşmak ister.

Kur'ân, insan nefsinin bütün sırlarını ihata eden bakışıyla neredeyse her nefsi ayrı bir usûlle muhatap almıştır. İnsanın karakterini ve ruhsal durumunu da ihmal etmeyerek, deliller sevkederek bütün yönlerine hitap eden bir usûlle gelmiştir. O, çevre, kültür ve zaman farklarına sahip insanların tamamına hitap eder. İstisnasız her insana hitap ettiğinden Kur'ân'ın delilleri, diğer beşerî disiplinlere kıyasla çok daha güçlü ve çok daha ikna edici olmaktadır. Bu, Kur'ân'ın insanların kalplerine tevhid inancını yerleştirmek için üzerinde geldiği usûldür.

Kur'ân Allah'ı tanıtırken, kelamcıların teselsülü kesmek için girdikleri uzun yola girmez. Onun delilleri kısa, anlaşılması kolay ve sadedir. Böyle olması, onu

zayıflatmamakta, aksine daha güçlü, etkili ve iknâ gücü bakımından kuvvetlendirmekte, varılmak istenen sonucu yakınlaştırmaktadır.

Öte taraftan Kur'ân'ın gayesi, sadece zihnî, soyut bir fikir ve inanç ortaya koymak değildir. O, başta tevhîd öğretisi olmak üzere getirdiği hakikatlerin hem bütün insanlara ulaşmasını, hem de insanın onu yaşamasını gaye edinmiştir. Bütün bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Kur'ân'ın şirk tanrılarıyla mücadelesindeki usûlünün son derece etkili, güçlü ve beşerî disiplinlerden farklı olduğu görülür.

Müşrik toplumlar; hayvan, melek, cin, insan gibi birçok varlıkları ilâh edinebilmişlerdir. Mesela insanlardan peygamberlere, din adamlarına, salihlere ve güç ve iktidar sahipleri olan hükümdarlara kutsiyet atfedebilmişlerdir. Hatta hevalarının arkasından giderek bir açıdan onu ilâh konumuna koymuşlardır.

Müşrik toplumların ilâhlarında bulunmasını arzuladıkları ve bundan vazgeçemedikleri dikkat çeken bir özellik ise "dişilik" tir. Hatta denilebilir ki, müşrik ruhunun tanrıdan gayesi dişiliktir. Hayallerinin başında bir dişi hayali olup her yerde bu hayalin peşinden gitmişlerdir. Putlarının çoğunun dişi isimler olması da dişilere tapmanın ruha hâkim olmasındandır. Öyle ki müşrikler güneşe, yıldızlara ve meleklere taparlerken de onları dişi tasavvur etmişlerdir.

Şirk tanrılarının edinmesinde etkili olan amillerin farklı olduğunu Kur'ân'dan hareketle belirlemek mümkündür. Bunlardan bir kısmının daha çok öne çıktığını görebilmekteyiz. Şefaat ümidi, taklît ve hevaya uymak gibi amiller belki de en öne çıkanlarıdır.

Kur'an, ilk indiği zamanlarda doğrudan şirk tanrılarına hücum etmemiş, bunu dolaylı olarak yapmayı tercih etmiştir. Hikmeti gereği Allah Teâla, bunun ileri safhalarda gerçekleşmesini daha uygun bularak ertelemiştir. Kur'ân'ın nüzûl süreci boyunca şirk tanrılarını iptal eden âyetler nazil olmuştur. Fakat ilk inen âyetlerde Kur'ân, batıl ilâhlara saldırmak yerine doğru bir ulûhiyyet inancını tesis etmeye yönelmiş, şirk ve şirk tanrılarının yanlışlığını ise, ancak zımnen ifade etmiştir. Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarından bahsederek O'nu tanıtmaya öncelik vermiştir. Kâinatı

yaratıp idare etmesinden, her şeyin sırrını en ince noktalarına kadar bildiğinden, bütün canlıların rızkını tayin edip, dilediğine dilediği kadar vereceğinden tekrar tekrar söz ederek, bu özelliklerin yüce Allah'tan başka hiçbir varlıkta bulunamayacağı gerçeğini ortaya koymuştur. İlk inen sûrelerde bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Nüzul bakımından yirmi üçüncü sırada olan en-Necm bilhassa da otuz dokuzuncu sıradaki el-A'râf sûresinden itibaren ise bâtıl tanrılar ve müşriklerle, onları yıpratan bir mücadeleye girmiş ve Mekke devri sonuna rastlayan seksen beşinci sıradaki el-Ankebût sûresine kadar bunu böyle devam ettirmiştir.

Bu dönemde şirkin en yaygın şekillerinden olan Allah'ı mahluklara benzeterek O'nun çocuk ve zevceye sahip olduğu iddiası, kesin bir dille reddedilmiştir. Medine devrine gelindiğinde ise Kur'ân zaman zaman şirkin batıllığına değinmiş ve müşriklerin tanrılarını tenkît etmeyi sürdürmüşse de, ağırlıklı olarak Ehl-i Kitabın bâtıl inançları, onların Hz. İsa ve Hz. Üzeyr'in tabiatı hakkındaki aşırılıkları ve diğer bâtıl inanışları gibi hususları düzeltmeyi hedeflemiştir.

Kur'ân'ın şirk ve sahte tanrıları reddederken kullanmış olduğu bütün ifadeler açık, net ve muhkemdir. Bu ifadelerin özenle seçilmiş oldukları, muhatapların bâtıl inanışları rededilirken bunun etkili, ikna edici ve netice almaya yönelik olmasına ihtimam gösterilmiştir. Ayrıca Kur'ân'da şirk tanrıları red sadedinde bazı kavramların sık geldiği görülmüştür. Bunlar, tespit edebildiğimiz kadarıyla "İlâh", "Rab", "Millet", "Hanif", "Din", "İslam", "İhlâs", "Ahad, Vahid" ve "Sübhan" dir. Bu kavramlar, geçtikleri yerlerde ifade ettikleri mana ya da manalar itibariyle şirk tanrılarının reddinde önemli bir işleve sahiptir.

Kur'ân'da şirk tanrılarıyla mücedelede aklî delillerin kullanımının önemli bir yekûn tuttuğu görülmektedir. Özellikle Enbiyâ sûresi 22, Mü'minûn sûresi 91 ve İsrâ sûresi 42. ayetler bu manada çarpıcı deliller barındırmaktadır. Hz. İbrâhîm'in putperest kavmiyle akıl ve mantığa dayanan mücadelesinden de sık sık bahsedilir. Yine Kur'an, şirk tanrılarının yaratmaktan, rızık vermekten, mâlik olmaktan ve benzeri yaratıcıya ait sıfatlardan aciz olduklarını sık sık gündeme getirerek, bunların ilâh olmalarının aklen mümkün olmadığını ortaya koymuştur.

Kur'an, müşrikleri hedef alarak, onlarla güçlü delillerle ve ikna edici muhtelif metodlar kullanmak suretiyle mücadele etmiş; şirk tanrılarını terketmelerini sağlamak için etraflarını kuşatmış, onlara her taraftan hücum etmiştir. Bâtıl ve yanlış inançlarının savunulacak bir tarafının olmadığını kendilerine göstermiştir. Allah'ın her şeye güç yetiren olduğu için yardımcılara; ezelî ve ebedî olduğu için eş ve çocuğa; her şeyi en iyi bilen ve gören olduğu için de danışmanlara ve şefaatçilere ihtiyacı olmadığını bildirmiştir. Böylece müşriklerin, tanrılarının ilâh olmaya layık olmadıklarını görmelerini ve anlamalarını hedeflemiştir. Onları bu hususta iknâ etmek için bazen delillerle iddialarını reddetmiş, bazen onları kevnî ayetleri tefekküre dâvet etmiş, bazen fıtratlarının şirki kabul etmediğini hatırlatarak, onları fıtratlarına dönmeye çağırmıştır. Bazen de tebşîr-terhîb metoduyla onları şirkten ve şirk tanrılarından sakındırmayı amaçlamıştır. Yine geçmiş ümmetlerden Allah'a şirk koşanların başına ne gibi felaketler geldiğini açık açık anlatarak insanların bundan ders almasını istemiştir.

Diğer yandan Kur'an'ın dikkat çeken şirk tanrılarını iptal usûllerinden biri de "ilzam etme" usûlüdür. Örneğin Bakara suresinin 258. ayetine baktığımızda orada Kur'ân'ın bu usûlle şirk tanrılarıyla mücadele ettiğini görüyoruz. Çünkü söz konusu âyetteki Hz. İbrâhîm'in *"Allah güneşi doğudan getiriyor, haydi sen de batıdan getir"*[1442] sözü, ilahlık iddiasında bulunan Nemrud'u susturmak için gelen bir "ilzam etme" örneğidir. Hz. İbrâhîm, haklı olarak Nemrud'dan iddiasının gereğini istemiş ve bu şekilde iddiasının yanlışlığını ortaya koymuştur. Nitekim Nemrud, madem Allah'tan başka bir ilâhın var olduğunu ve bu ilâhın da kendisi olduğunu söylüyordu o halde güneşi batıdan getirmekle iddiasını ispat etmesi gerekirdi. İşte böyle bir yöntemle Hz. İbrâhîm, Nemrud'un ilahlık iddiasını yıkmış ve tek mâbudun Allah olduğunu ispat etmiştir.

Şu da var ki, Nemrud ve aynı şekilde Firavun, kendilerini rab ilan ederlerken, bununla zaruri olarak yaratıcı veya hakiki uluhiyyet sahibi olduklarını değil, tartışmasız yüce iktidar sahibi olduklarını söylemek istemişlerdir. Çünkü bunlar pekala biliyorlardı ki, mahlûkatın yaratıcısı kendileri değildir, onları ve kendilerini de yaratan bir tek ilâh vardır. Onlar bu gerçeği kendilerine de gizlice itiraf

[1442] el-Bakara, 2/258.

ediyorlardı. Fakat yine de, görünürde, ulûhiyyetin ve rûbubiyyetin yalnız Allah'ın hakkı olduğunu tanımamakla inat etmişlerdir. Böylece Hak ve ulûhiyyet mefhumlarına haksızlık yapmışlardır. Onlar rablık iddia etmekle aslında şunu demek istiyorlardı: Bu ülkenin sahibi biziz, ülkenin sakinleri bizim kullarımızdır. Buyruklarımız onlar için kanundur.

KUR'ÂN'DA ŞİRKİ İPTAL USÛLÜYLE İLGİLİ ÂYETLER

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'ân'da şirki iptal eden âyetler şunlardır:

1. el-Fatiha: 2-5.

2. el-Bakara: 21-22, 26, 32, 49, 93, 111-112, 116, 120, 130-131, 135-136, 139, 163-167, 170-171, 173, 193, 216-217, 256-258.

3. Al-i İmrân: 2, 5-6, 18-19, 25-26, 41, 59, 61, 64, 67, 83, 85, 95, 151, 190-191.

4. en-Nisâ: 36, 48, 60, 87, 116-119, 146, 153, 171.

5. el-Mâide: 3, 9, 14, 18, 23, 66, 72-73, 75, 77, 90, 103-104, 109, 116-117.

6. el-En'âm: 1-2, 6, 10-11, 14-16, 18-19, 22, 40-41, 43, 46, 51, 56-58, 63-64, 70, 74-82, 83-90, 94-95, 99-103, 108, 117, 125, 136-137, 143-144, 148, 151, 161, 164.

7. el-A'râf: 28-29, 33, 38-39, 54, 65, 69-71, 74-76, 88, 91, 96, 100, 127, 138-140, 143, 148, 185, 190-198, 205.

8. el-Enfâl: 22, 74.

9. et-Tevbe: 5, 17, 24, 30-31, 74, 78, 113-114.

10. Yûnus: 5, 13, 18-19, 22-24, 28-35, 36, 42-43, 56, 66, 68, 78, 83, 100-101, 105-106.

11. Hûd: 1-3, 25, 42, 50, 52, 54, 61-62, 84, 87, 91, 101, 129.

12. Yûsuf: 24, 38-40, 76, 108-109.

13. er-Ra'd: 2, 4, 14, 16, 31, 33.

14. İbrahim: 4, 9-11, 18, 22, 24, 30, 32, 35.

15. el-Hicr: 19, 23, 96.

16. en-Nahl: 3, 12, 18, 20-21, 36-37, 44, 51-55, 57, 63, 73, 78, 91, 120, 123.

17. el-İsrâ: 1, 17, 22, 39-44, 51, 56-57, 67, 94-95.

18. el-Kehf: 26, 42, 54, 107-108, 110.

19. Meryem: 30, 35, 41-49, 51, 65, 81-83, 88, 90-93.

20. Tâhâ: 14, 85-96, 109, 124.

21. el-Enbiyâ: 8, 16-33, 36, 43, 52-70, 98-99, 108.

22. el-Hac: 5-8, 12-13, 30-31, 61-62, 66, 73.

23. el-Mü'minûn: 12-14, 23-24, 32, 78-92, 117.

24. en-Nûr: 2, 35, 39-40, 43.

25. el-Furkân: 2-3, 17, 23, 26, 43.

26. eş-Şu'arâ: 13, 21, 23, 69-82, 92-95, 97-98, 111, 136.

27. en-Neml: 8, 24, 45, 59-65, 86.

28. el-Kasas: 38, 50, 56, 68, 70-74, 85, 88.

29. el-Ankebût: 16-18, 25, 38, 43, 46, 60-67, 71-72.

30. er-Rûm: 8, 13, 19, 28, 30, 17, 40, 42.

31. Lokmân: 13, 20-22, 25, 32.

32. es-Secde: 4.

33. el-Ahzâb: 21,

34. Sebe': 3, 22, 24, 31-33, 40-41.

35. el-Fâtır: 3, 11-15, 38, 40, 43-44.

36. Yâsîn: 23, 38-40, 74-75.

37. es-Sâffât: 1-5, 14, 27-33, 59, 69, 85-99, 125, 149-159, 161-163, 180.

38. Sâd: 7.

39. ez-Zümer: 2-6, 8, 11-12, 22-23, 29, 36-38, 43-44, 54, 65, 67.

40. el-Mü'min: 14, 16, 18, 20, 26, 56, 62, 64-66, 73-74.

41. Fussilet: 37, 53.

42. eş-Şûrâ: 10-11, 13, 21.

43. ez-Zuhruf: 9-28, 37, 51, 62, 82, 84, 86-87.

45. el-Câsiye: 23-24, 36-37.

46. el-Ahkâf: 4-5, 28.

47. Muhammed: 10, 38.

49. el-Hucurât: 17-18.

50. Kâf: 6-8.

51. ez-Zâriyât: 20-21, 56,

52. et-Tûr: 35-36, 39, 43, 59,

53. en-Necm: 19-23, 49,

54. el-Kamer: 17,

55. er-Rahmân: 7, 21, 49,

56. el-Vâkı'a: 58-74,

59. el-Haşr: 22-24,

60. el-Mümtehine: 4, 24,

61. es-Saf: 6-7,

62. el-Cumu'a: 8,

67. el-Mülk: 2, 10, 22-23,

68. el-Kalem: 2, 7, 19, 29, 32, 34, 48-50,

71. Nûh: 3-4, 7, 12, 16, 23-24,

72. el-Cin: 3, 6, 26,

73. el-Müzzemmil: 8-9, 19,

74. el-Müddessir: 1, 7, 38,

76. el-İnsân: 1,

78. en-Nebe': 6-7, 10, 13,

79. en-Nâzi'ât: 17, 23-24,

80. Abese: 9, 17-22, 31,

81. et-Tekvîr: 29,

86. et-Târık: 1-7, 87. el-A'lâ: 1, 14,

92. el-Leyl: 5,

96. el-Alak: 1-3, 6-8,

98. el-Beyyine: 5,

106. Kureyş:1-4

109. el-Kâfirûn: 1-6,

112. el-İhlâs: 1-4,

KONUYLA İLGİLİ TEFSİRİNİ VERDİĞİMİZ AYETLER

1. *el-Fatiha: 1-2.*

2. *el-Bakara: 21, 49, 111, 116-117, 120, 130-131, 135, 139, 163-167, 171, 173, 193, 258.*

3. *Al-i İmrân:19, 59-61, 64, 83.*

4. *en-Nisâ: 79, 117-119.*

5. *el-Mâide: 3, 14, 75, 77, 90, 103.*

6. *el-En'âm: 1-2, 10-12, 14, 40-41, 63-64, 78, 80-81, 76, 88, 94-95, 99-101, 108, 136, 143-144, 164.*

7. *el-A'râf: 29, 33, 38-39, 69, 74, 96, 100, 127, 138, 185, 190-191-192, 195.*

9. *et-Tevbe: 17, 30-31, 113-114.*

10. *Yûnus: 13, 18-19, 22, 28-30, 35, 66.*

11. *Hûd: 1-3, 54.*

12. *Yûsuf: 38-39, 40.*

13. *er-Ra'd: 14, 16.*

14. *İbrahim: 10-11.*

16. *en-Nahl: 3, 20-21, 51-55, 73, 78, 80-83.*

17. *el-İsrâ: 1, 22, 41-44, 57, 67, 94.*

18. *el-Kehf: 42, 54.*

19. *Meryem: 35, 44-45, 88, 90.*

20. *Tâhâ: 85, 89.*

21. *el-Enbiyâ: 21-22, 16, 43, 52, 65-67, 98-99.*

22. *el-Hac: 31, 61-62, 73.*

23. *el-Mü'minûn: 23, 84-89, 91.*

24. *en-Nûr: 39.*

25. *el-Furkân: 3, 23.*

26. *eş-Şu'arâ: 73, 82, 92-95, 136.*

27. *en-Neml: 24, 62.*

28. *el-Kasas: 38-39, 57.*

29. *el-Ankebût: 16, 25, 65.*

30. *er-Rûm: 30, 40, 42.*

31. *Lokmân: 13, 20, 32.*

34. *Sebe': 40-41.*

35. *el-Fâtır: 13-14, 40, 43.*

37. *es-Sâffât: 1-5, 14, 59, 125, 149-152, 158, 161-163.*

38. *Sâd: 7.*

39. *ez-Zümer: 2-3, 11, 22-23, 29, 65.*

40. *el-Mü'min: 20, 56.*

41. *Fussilet: 37.*

42. *eş-Şûrâ: 21.*

43. *ez-Zuhruf: 15-19.*

45. *el-Câsiye: 23-24.*

46. el-Ahkâf: 5.

51. ez-Zâriyât: 21.

53. en-Necm: 19-20, 23, 49.

55. er-Rahmân: 7.

71. Nûh: 23-25.

72. el-Cin: 6.

98. el-Beyyine: 5.

106. Kureyş:1-4.

112. el-İhlâs: 1.

BİBLİYOGRAFYA

ABDUH, Muhammed, **Tevhîd Risalesi**, Çev. Sabri Hizmetli, Fecr Yay., Ankara 1986.

ABDULBÂKÎ, Muhammed Fûâd, **el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Mısır, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Mısır ts.

AKKÂD, Abbâs Mahmûd, **Allah**, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût ts.

AKSEKİ, A.Hamdi, **İslâm**, İstanbul 1943.

ÂLÛSÎ, Şihabüddîn Mahmûd, **Rûhu'l-Meâni fî Tefsîri'l-Kur'ân'i'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî**, Dâru'İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût ts.

ATAY, Hüseyin, **Kur'ân'a Göre İman Esasları**, Ajans Türk Matbaası, Ankara ts.

……**İslâm'dan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı,** Ank. Ünv. İlâh. Fak. Dergisi, I-IV, Doğuş Matbaası, Ankara 1957.

ATEŞ, Süleyman, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul l988.

……. **Kur'ân-ı Kerîm'in Evrensel Mesajına Çağrı**, İstanbul 1990.

ÂVNÎ, Hamîd, **el-Minhâcu'l-Vâdıh li'l-Belağa**, Mektebetu'l-Ulûmi ve'l-Hikem, Basım yeri yok ts.

AZÎME, Muhammed Abdulhâlık, **Dirâsât li'Uslûbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Hadîs, el-Kahire ts.

el-BEĞAVÎ, Hüseyn b. Mesud, (ö.510/1116), **Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1999.

BEREKE, Abdulğanî Muhammed Sa'd, **Üslûbu'd-Dâveti'l-Kur'âniyye**, Mektebetu Vehbe, el-Kahire 1983.

BOLELLİ, Nesrettin, **Belâğât**, MÜİF Yay., İstanbul 2013.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, **el-Câmiu's-Sahîh (Sahîhu Buhârî)**, İstanbul 1897.

CERRAHOĞLU, İsmâîl, **Tefsîr Usûlü**, TDV, Ankara 2013.

CEVÂD ALİ, **el-Mufassal fî Tarîhi'l-Arab Kable'l-İslâm**, Dâru's-Sâkî, Bağdat 2001.

el-CEVHERÎ, İsmâîl b. Hammâd, **es-Sıhâh**, Thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût1979.

el-CEVZİYYE, İbn Kayyim, (ö. 751/1350), **Medâricu's-Salikîn**, Dâru'l-Kitab, Beyrût 1973.

……. **İ'lâmu'l-Muvakki'în an Rabbi'l-Âlemîn**, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1973.

……..**Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm**, es-Sünnetu'l-Muhammediyye, Basım yeri yok 1949.

……. **İğâsetu'l-Lehfân min Mesâyidi'ş-Şeytân**, Dâru'l-Hadîs, el-Kahire ts.

……..**es-Sevâiku'l-Mürsele**, Dâru'l-Asime, er-Riyad 1988.

……. **Miftâhu Dâri's-Sa'âde**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût ts.

……. **Bedaiû'l-Fevâid**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût1993.

el-CEVZÎ, Abdurrahmân, **Telbîsu İblîs**, en-Nehda, el-Kahire 1920.

el-CEZÂİRÎ, Ahmed b. Ahmed, **Rudûdu'l-Kur'ân Âla Zevi'l-Cuhûd ve'l-İnkâr**, Dâru'l-Haremeyn, el-Kahire 2004.

CHALLEYE, Felicien, **Dinler Tarihi**, Çev. Semih Tiryakioğlu, Varlık, İstanbul 2007.

el-CİSR, Nedîm, **İman**, Çev. Remzi Barışık, Hikmet Yay., İstanbul ts.

el-CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf, **et-Ta'rifât**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1988.

ÇAĞATAY, Neşet, **İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Çahiliye Çağı**, Ankara Ünv. Yay., Ankara 1982.

ÇALIŞKAN, İsmail, **Kur'ân'da Din Kavramı**, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü), Ankara 1998.

ÇELİK, Muhammed, **Kur'ân'ın İkna Husûsiyeti**, Çağlayan Yay., İzmir 1996.

ed-DÂMEĞANÎ, el-Hüseyin b. Muhammed, **Kâmûsu'l Kur'ân**, Beyrut 1983.

ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân, (ö. 255/869) **Sünenu'd-Dârimî**, Dâru'l-Muğnî, Basım yeri yok 2000.

DİHLEVÎ, Şâh Veliyullah (ö. 1175/1762), **Hüccetullâhi'l-Bâliğa**, Çev. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

DRÂZ, M. Abdullah (ö. 1377/1957), **ed-Dîn**, el-Hürriyye, Beyrût 1974.

……. **En Mühim Mesaj Kur'ân**, Çev. Suat Yıldırım, Akademi Yay., İstanbul 2006.

EBÛ DAVÛD, Süleymân b. Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, **Sünen**, el-Kahire 1950.

EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf (ö. 754/1353), **el-Bahru'l-Muhît**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1990.

el-ELMAÎ, Zahir b. Awâd, Zahir b. Awad el-Elmaî, **Kur'ân'da Tartışma Metotları**, Çev. Ercan Elbinsoy, Pınar Yay., İstanbul 2011.

EBÛSSUÛD, Muhammed b. Mustafa (ö. 982/1574), **İrşâdu'l-Âkli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitabi'l-Kerîm**, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Ârabî, Beyrût ts.

EBÛ UBEYDE, Ma'mer b. Musennâ (ö. 209/824), **Mecâzu'l-Kur'ân**, Mektebetu'l-Hancî, el-Kahire 1961.

ELMALILI, M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Eser Neşriyat ve Dğıtım, İstanbul 1979.

EMÎN, Ahmed, **Duhâ'l-İslâm**, Mektebetu'n-Nahde, el-Kahire 1964.

EBÛ ZEHRA, Muhammed b. Ahmed (ö. 1394/1974), **el-Mu'cizet'u'l-Kübrâ el-Kur'ân**, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Basım yeri yok ts.

FAZLURRAHMÂN, **Ana Konularıyla Kur'ân**, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.

el-FERRÂ, Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî (ö. 207/822), **Meâni'l-Kur'ân**, Daru'l-Mısriyye, Mısır ts.

FÎRÛZABÂDÎ, Muhammed b. Yakûp (ö. 201/817), **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Müessestu'r-Risâle, Beyrût 2005.

……**Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz**, İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, el-Kahire 1996.

el-GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed, **İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm**, İstanbul 1287.

…….**el-Mustasfa**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Basım yeri yok 1993.

HÂN, Fethullah, **Kur'ân ve Kâinat Âyetleri**, Çev. Safiye Gülen, İnkılâp Yay., İstanbul 1998.

HAVVÂ, Said, **Allah'a İman**, Çev. Faruk Yılmaz, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

el-HÂZIN, Ali b. Muhammed, **Lubâbu't-Te'vîl fî Meânî't-Tenzîl**, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1979.

el-HEREVÎ, Ebû Mensûr Muhammed b. Ahmed (ö. 370/981), **Tehzîbü'l-Luğa**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Ârabî, Beyrut 2001.

İBN ABDİSSELÂM, Ebû Muhammed İzzuddîn, (ö. 660/1262), **Tefsîru'l-Kur'ân**, Beyrût 1996.

İBN AŞÛR, Tahir b. Muhammed (ö.1393/1973), **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus 1984.

İBN EBÎ'L-İZ, Sadrüddîn Ali b. Alâiddîn, **Şerhu't-Tehâviyye fi'l-Âkîdeti's-Selefiyye**, Vizaretu'ş-Şuûni'l-İslâmiyyeti ve'd-Da'veti ve'l-İrşâd, Basım yeri yok 1997.

İBN HABÎB, (ö. 245/859), **Kitâbu'l-Muhabber**, Dâru'l-Afâk el-Cedîd, Basım yeri yok ts.

İBN HANBEL, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855), **Müsned**, Müessesetu'r-Risâle, Basım yeri yok 2001.

İBN el-HANBELÎ, Nasihuddîn Abdurrahmân (ö. 634/1237), **Kitâbu İstihrâci'l-Cidâl Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Basım yeri yok 1981.

İBN HAZM, **Cemheretu Ensâbi'l-Arab**, Beyrût 1983.

İBN HİŞAM, Abdulmelik, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, 2. Baskı, Mısır 1955.

İBN KESÎR, İsmâîl b. Ömer, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm**, Thk. Sami b. Muhammed, 2. Baskı, Basım yeri yok 1999.

İBN İSHÂK, Muhammed (ö. 151/768), **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2004.

İBN MANZÛR, Muhammed b. Mukrim (ö. 711/1311), **Lisânu'l-Arab**, Dâru's-Sadr, Beyrût 1993.

İBN RÜŞD, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed (ö. 594/1198), **el-Keşf an Menâhici'l-Edille**, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2016.

İBN TEYMİYYE, Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm, **Mecmuu'-l-Fetavâ**, Mecma'u'l-Melik Fehd Li't-Tiba'eti ve'n-Neşr, Medine 1995.

……**İhlâs ve Tevhîd**, Çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yay., 6. Baskı, İstanbul 2013 .

……...**Mecmuâtu Tefsîri İbn Teymiyye**, Matbaatu Bombay, Hind 1954.

……**Muvafakatu Sahîhi'l-Menkûl li Sarîhi'Mâ'kûl**, es-Sünnetu'l- Muhammediyye, el-Kahire 1951.

…….**er-Reddu Âla'l-Mantikiyyin**, Maarif, Lahor 1976.

İBNU'l-KELBÎ, Hişâm b. Muhammed, **Kitabu'l-Esnâm**, Thk. Ahmet Zeki Paşa, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, el-Kahire 2000.

İBNÜ'l-ESÎR, Ebu's-Saadât Mecdüddîn Mübarek b. Muhammed (ö. 606/1210), **en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, (thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed Tanahi), el-Kahire 1963.

el-İSBEHÂNÎ, EBUŞŞEYH, **Kitâbu'l-Âzame**, Dâru'l-Âsime, er-Riyad 1987.

el-İSFAHÂNÎ, Râğıb, **el-Müfredât fî'Garîbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Marife, Beyrût ts.

İZUTSU, Toshihiko, **Tanrı ve İnsan**, Çev. Kürşat Atalar, Pınar Yay., İstanbul 2014.

……. **Dini ve Ahlaki kavramlar**, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul 1991.

KALYONCU, Hamdi, **Şirk Psikolojisi**, Marifet Yay., İstanbul 2014.

el-KARADAVÎ, Yusuf, **Tevhîdin Hakikati**, Çev. Mustafa Özel, Özgün Yay., 9. Baskı, İstanbul ts.

KARAGÖZ, İsmail, **Kur'ân'da Dört Kavram**, TDV Yay., Ankara ts.

el-KARNÎ, Aiz b. Abdillah, **Fa'lem Ennehû Lâ ilâhe İllallah**, Daru İbn Hazm, Beyrut 2000.

Kitab-ı Mukaddes, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2012.

KUBAT, Mehmet, **Kur'ân'da Tevhîd**, Bekâ Yay., İstanbul 2014.

KURTÛBÎ, Muhammed b. Ahmed (ö. 670/1272), **el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Beyrût ts.

el-KUŞEYRÎ, Ebû'l-Kasım Abdulkerîm b. Hevazin (ö. 465/1072), **Letâifu'l-İşarât**, el-Heyetu'l-Mısriyye, Mısır ts.

KUTUB, Seyyid, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, Dâru'ş-Şurûk, Beyrût 1991.

.....**Kur'ân'da Edebî Tasvîr**, Çev. İsmail Aslan, Ravza Yay., İstanbul 1999.

LE BON, Gustave, **Kitleler Psikolojisi**, Çev. Selahaddin Demirkıran, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1974.

MAHFÛZ, Ali, **Hidâyetu'l-Mürşidîn**, Matbaatu'l-Osmaniyye, el-Kahire 1958.

el-MÂTÛRİDÎ, Ebû Mensûr, **Kitabu't-Tevhîd**, İstanbul 1979.

el-MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, **Tefsîru'l-Maverdî**, Beyrut 1992.

……**Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn**, Dâru'l-Kutub, Beyrût 1987.

MEDAR, Ali, **İnsan Eğitiminin Kur'ânî Metodu**, Çev. Ali Yüksel, Beka Yay., İstanbul 2017.

el-MELKÂVÎ, Abdulkâdır Halil, **Akîdetu't-Tevhîd fi'l-Kur'ân**, er-Riyad ts.

el-MERÂĞÎ, Ahmed b. Mustafa, **Tefsîru'l-Merâğî**, Mektebetu Mustafa el-Babî, 1. Baskı, Mısır 1946.

el-MEVDÛDÎ, Ebû'l-Alâ, **Kur'ân'ın Dört Temel Terimi**, Çev. Mahmut Osmanoğlu, Özgün Yayıncılık, İstanbul 1994.

……**Tefhîmu'l-Kur'ân**, Çev. Heyet, İnsan Yay., Basım yeri yok ts.

MONSMA, Cohn Clover, **Niçin Allah'a İnanıyoruz**, Çev. Sıtkı Eröz Kitabevi, İstanbul 1996.

MORRİSON, A. Cressy, **İnsan-Kâinat ve Ötesi**, Çev. Bekir Topaloğlu, İtanbul 1977

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccâc, **Sahîhu Müslim**, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1916.

en-NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl**, Dâru'n-Nefâis, Beyrût 2005.

NURSÎ, Bediüzzaman Said, **Sözler**, Sinan Matbaası, İstanbul 1958.

……**İşârâtu'l-İ'câz fî'Mezânni'l-İcâz**, Sözler, el-Kahire 2002.

RÂŞİD, Abdulazîz Nâsır, **et-Tenbîhâtu's-Sünniye Ala'l-Âkîdeti'l-Vâsitiyye**, Matbaatu'l-İmâm, el-Kahire 1958.

er-RÂVÎ, Kâzım Fethi, **Esâlîbu'l-Kasem fi'l-Lugati'l-Arabiyye**, Bağdad 1976.

er-RÂZÎ, Fahrettin (ö. 606/1210.), **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Dâru'İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 2000.

……**Min Esrâri't'-Tenzîl**, Beyrut, Basım yeri yok 1992.

RIZÂ, Muhammed Reşîd, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkîm (Tefsîru'l-Menâr)**, Dâru'l-Menâr, el-Kahire 1947.

SAÎD, Abdussettâr Fethullah, **el-Medhal ila't-Tefsîri'l-Mevdûî**, Dâru't-Tevziî, el-Kahire 1991.

es-SA'DÎ, Abdurrahmân b. Nâsır (ö. 1376/1957) **Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi'Tefsîri Kelâmi'l-Mennân**, Müessesetu'r-Risâle, Basım yeri yok 2000.

SAKA, Şevki, **Kur'ân-ı Kerîm'in Dâvet Metodu**, Seha Neşriyat, İstanbul 1991.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem, **Dinler Tarihi**, Otağ Yay., İstanbul 1983.

es-SEMERKÂNDÎ, İshâk b. Muhammed, **Kitabu's-Sevâdi'l-Azîm**, İstanbul ts.

es-SUYÛTÎ, Abdurrahmân b. Ebi Bekir (ö. 911/1506), **el-İtkân fi'Ulûmi'l-Kur'ân**, el-Kahire 1974.

es-SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Huseyn (ö. 412/1022), **Hakâiku't-Tefsîr**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

ŞEDÎD, Muhammed, **Menhecu'l-Kur'ân fî't-Terbiye**, Müessestu'r-Risâle, Beyrut 1987.

eş-ŞEHRİSTÂNÎ, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm (ö. 548/1153), **el-Milel ve'n-Nihal**, Muessesetu'l-Halebî, Beyrut 1975.

et-TABBÂRA, Afif Abdulfettâh, **Rûhu'd-Dini'l-İslâmî**, Beyrût 1966.

et-TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed, (ö. 360/971), **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, Mektebetu İbn Teymiyye, el-Kahire ts.

et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Müessesetu'r-Risâle, Basım yeri yok 2000.

et-TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn**, İstanbul 1984.

TEMİZER, Aydın, **Kur'ân'da "Rab" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz**, MÜİF Dergisi, Yıl 2013, Sayı 44.

TOPALOĞLU, Bekir, **Allah'ın Varlığı**, DİB Yay., Ankara 2012.

TDV, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1992.

et-TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, **Sunenu't-Tirmizî**, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, Beyrût 1996.

ULUTÜRK, Veli, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor**, Nil A.ş Yay., İzmir 1988.

el-VAHİDÎ, Ali b. Ahmed, **Esbâbu'n-Nüzûl**, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrût 2002.

YILDIRIM, Suat, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, Akademi Yay., İzmir 2010.

ez-ZEBİDÎ, Muhammed b. Muhammed (ö. 601/1205), **Tâcu'l-Arûs**, Dâru'l-Hidâye, Basım yeri yok ts.

ez-ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî (ö. 311/923), **Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh**, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1998.

ZEKERİYYA, Ebû Bekr Muhammed, **eş-Şirk fi'l-Kadîm ve'l-Hadîs**, Mektebetu'r-Rüşd, er-Riyâd 2001.

ez-ZEMÂHŞERÎ, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (ö. 1075/1143), **el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, Dâru'-Fikr, Beyrût ts.

…….**Esâsu'l-Belâğa**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1979.

ez-ZERKEŞÎ, Bedreddin, **el-Burhân fi'Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1988.

……. **el-Bahru'l-Muhît fi'Usûli'l-Fıkh**, Vezâretu'l-Evkâf, el-Kuveyt 1993.

ZEYDÂN, Abdulkerîm, **Usûlü'd-Dave**, Matba'atu Selmân el-Azamî, Bağdad 1972.

ez-ZİNDÂNÎ, Abdulmecîd Azîz, **Kitabu Tevhîdi'l-Hâlık**, Müessesetu'l-Kutubi's-Sekafiyye, Beyrût 1997.

ez-ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa, **et-Tefsîru'l-Munîr fi'l-Âkîde ve'ş-Şeri'a ve'l-Menhec**, Dâru'l-Fikri'l-Mu'asır, Dimaşk 1998.